

**UCHWAŁA NR XXIX/207/09
RADY MIEJSKIEJ W TWARDOGÓRZE
Z DNIA 3 KWIETNIA 2009 ROKU**

w sprawie: Koncepcji Subregionalnego Produktu Turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Twardogóra

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 6 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (tekst jednolity z 2001 roku Dz. U. Nr 142 poz. 1591 ze zm.) **Rada Miejska w Twardogórze uchwala, co następuje:**

§ 1

Uchwala się Koncepcję Subregionalnego Produktu Turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Twardogóra stanowiącą załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

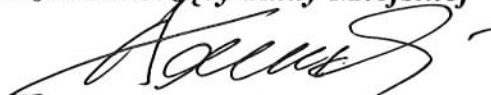
§ 2

Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta i Gminy Twardogóra.

§ 3

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

Przewodniczący Rady Miejskiej

Stanisław Adamski

Koncepcja subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Twardogóra

Koncepcję przygotował zespół w składzie:
dr Katarzyna Kobielska
dr Elżbieta Nawrocka
dr Piotr Gryszel
mgr Przemysław Wojcieszak
mgr Paweł Kieruzal

Wstęp.....	4
Cel opracowania	4
1. Zasięg przestrzenny opracowania	8
1.1 Położenie administracyjne obszaru Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy	8
1.2. Krótka charakterystyka gmin leżących na terenie Subregionu	10
1.3. Położenie geograficzne	13
2. Audyt turystyczny Subregionu.....	14
2.1 Walory przyrodnicze dla rozwoju turystyki.....	14
2.1.1. Rzeźba terenu	14
2.1.2. Charakterystyka warunków klimatycznych	16
2.2 Lasy i występujące w nich walory	18
2.2.1 Charakterystyka terenów leśnych i występujących w nich bogactw w poszczególnych gminach Subregionu	19
2.2.2. Łowiectwo	28
2.2.3. Turystyka na obszarach leśnych.....	29
2.3. Wody powierzchniowe.....	29
2.4. Stan środowiska naturalnego.....	34
2.4.1. Lasy	34
2.4.2. Wody	35
2.4.3. Powietrze.....	36
2.4.4. Gleby	37
2.4.5. Odpady	38
2.5. Naturalna chłonność obszaru	38
3. Walory antropogeniczne obszaru	42
3.1 Rys historyczno – kulturowy regionu	42
3.2 Krótki rys historyczny poszczególnych gmin Subregionu.....	46
3.3 Obiekty architektury i budownictwa	57
3.3 Muzea, zbiory wystawy czasowe	77
3.4 Tradycje i imprezy lokalne – kulturalne i sportowo - rekreacyjne.	81
3.5. Pozamaterialne walory kulturowe.....	91
4. Warunki subregionu do uprawiania określonych form turystyki.....	108
4.1 Zasoby subregionu z punktu widzenia uprawiania turystyki aktywnej	108
4.2 Walory Subregionu z punktu widzenia uprawiania turystyki kulturalnej.....	114
4.3 Dominujące formy turystyki	117
5. Analiza ruchu turystycznego	119
5.1. Wielkość i struktura ruchu turystycznego	119
5.2. Sezonowość ruchu turystycznego	122
5.3. Segmentacja rynku (modele wypoczynku, struktura odwiedzających)	126
6. Infrastruktura i usługi turystyczne badanego regionu	128
6.1 Infrastruktura i usługi noclegowe.....	128
6.2 Infrastruktura i usługi gastronomiczne	135
6.3 Infrastruktura i usługi sportowo – rekreacyjne.....	141
6.4 Infrastruktura i usługi informacji turystycznej i usługi przewodnickie	143
6.5 Szlaki turystyczne.....	143
6.6 Dostępność komunikacyjna i obsługa transportowa	149
7. Aktywność społeczności lokalnej na rzecz rozwoju turystyki w regionie.....	152

7.1	Demograficzno – ekonomiczna charakterystyka mieszkańców regionu.....	152
7.2	Aktywność organizacji lokalnych i regionalnych oraz społeczności lokalnych	156
7.3	Aktywność gospodarcza (publiczna i prywatna) w zakresie rozwoju turystyki w Subregionie.....	163
7.3.1	Struktura gospodarki w Subregionie	163
7.3.2	Działalność w zakresie obsługi ruchu turystycznego.....	173
7.3.3	Aktywność władz lokalnych w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych ..	175
7.3.4	Publiczne inwestycje w infrastrukturę towarzyszącą ruchowi turystycznemu	178
8.	Analiza SWOT	180
9.	Kierunki programu rozwoju turystycznego Subregionu	191
9.1	Założenia strategiczne realizacji programu	191
9.1.1	Wizja i misja turystyczna Subregionu.....	192
9.1.2	Cele strategiczne realizacji programu	193
9.1.3	Zbieżność założeń z wewnętrznymi i zewnętrznymi planami strategicznymi.....	194
9.1.4	Cele operacyjne realizacji programu	197
10.	Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Twardogóra.....	226
11.	Zasady monitoringu i etapy realizacji	229
11.1	Finanse i dostępność funduszy.....	229
11.2	Zarządzanie programem monitoringu	232
11.2.1	Zarządzanie programem	232
11.2.2	Monitorowanie i ewaluacja	233
11.2.3	Mechanizmy partnerstwa i współpracy międzysektorowej	234
11.3	Etapy realizacji	234
11.3.1	Horyzont operacyjny 2007 – 2013	235
11.3.2	Szacunkowy kosztorys wdrożenia programu	235
11.3.3	Podsumowanie.	235

Wstęp

Cel opracowania

Koncepcja Subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy powstała, aby na obszarze objętym tym opracowaniem przygotować atrakcyjną ofertę turystyczną mającą charakter sieciowy.

Samorząd Województwa Dolnośląskiego i Dolnośląska Organizacja Turystyczna wyszły z inicjatywą utworzenia na Dolnym Śląsku Subregionów Turystycznych, które wspólnie przygotowałyby specjalne koncepcje subregionalnych, sieciowych produktów turystycznych. Wskazane instytucje zaproponowały podział regionu na 10 subregionów turystycznych obejmujących 121 jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z wyznaczonych obszarów stał się Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy. W utworzeniu subregionów oraz wypracowanych przez nie koncepcjach produktu turystycznego upatruje się najbardziej realną szansę na dynamiczny rozwój branży turystycznej na Dolnym Śląsku. Jest to jednocześnie idea od lat, z sukcesami, wykorzystywana w wielu krajach. Ich doświadczenia wskazują, że tworzenie produktów turystycznych opartych o walory turystyczne i bazę turystyczną oraz partnerów branżowych zlokalizowanych na terenie kilku gmin czy powiatów stwarza możliwości wzrostu atrakcyjności turystycznej oferty dla turystów.

Pod hasłem produktu sieciowego w branży turystycznej należy rozumieć zintegrowaną – wspólnie zespoloną i kompleksowo świadczoną sprzedaż produktu turystycznego. Jego idea opiera się na tworzeniu produktów w oparciu o rozproszoną strukturę podmiotów, atrakcji, miejsc, obiektów, którym towarzyszy wspólna koncepcja funkcjonowania, wspólny mianownik, wyróżnik produktu – jedna silna marka. Elementami składowymi takiego produktu (grupy produktów) są:

- Atrakcje turystyczne – naturalne (stworzone przez przyrodę) i antropogeniczne (ukształtowane przez człowieka); mogą to być zarówno obiekty (muzea, zabytki, punkty widokowe) jak i zagospodarowane turystycznie lub tylko możliwe do wykorzystania turystycznego obszary szczególnie przydatne do uprawiania turystyki
- Infrastruktura towarzysząca atrakcjom turystycznym (dostępność komunikacyjna, baza noclegowa, szlaki turystyczne, baza sportowa i rekreacyjna, sklepy, wypożyczalnie sprzętu, usługi publiczne, itp.)
- Ludzie – wszyscy, z którymi turysta kontaktuje się dokonując konsumpcji oferowanego produktu
- Organizacja (dystrybucja) – tak wewnętrzna (system współpracy, zarządzania, promocji) jak i zewnętrzna (informacja turystyczna, pakiety usług, itp.)
- Przedmiot – sprzęt, mapy, przewodniki, gadżety, pamiątki, itd.

Prace nad wypracowaniem tego typu koncepcji przebiegają w mniejszych bądź większych grupach, a ich efekt końcowy to najczęściej wynik wypracowanego kompromisu w zakresie

wizji rozwoju danego obszaru. Niemniej właśnie porozumienie partnerów sprzyja uzyskaniu dodatkowych efektów skali (w zakresie promocji, rozwoju infrastruktury, zasobów ludzkich i in.). Wysiłek taki sprzyja powstaniu wysokiej jakości rozwiązań oraz wnoszeniu się ponad sztuczne granice administracyjne, a nawet mentalne czy psychologiczne. Jako przykłady takich produktów i koncepcji realizowane z sukcesem można przywołać:

- „Weekend na Ziemi Żąbkowickiej” oraz „Srebrny Weekend na Ziemi Żąbkowickiej” (województwo dolnośląskie)
- „Twoje zdrowie z Soli i kujawskiej roli” województwo kujawsko-pomorskie
- „Mona Lisa Beskidów” (turystyka kulturową), „W Krainie Wysowianki” (turystyka uzdrowiskowa), „Hucuł i nie tylko” (turystyka aktywna) – województwo małopolskie.
- „Mazowsze Chopina” (województwo mazowieckie)
- „Szlak Naftowy” (województwo podkarpackie)
- „Ełcka kolej na kajaki” (województwo warmińsko – mazurskie) i in.¹

Wypracowania opisanej powyżej idei w postaci *Koncepcji subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy* podjęły się władze gmin i powiatów wchodzących w skład Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy, gminy: Cieszków, Krośnice, Milicz, Oborniki Śląskie, Prusice, Trzebnica, Twardogóra, Wisznia Mała, Zawonia i Żmigród oraz władze powiatów: milickiego i trzebnickiego.

Metodologia

Źródłami informacji na podstawie których powstała *Koncepcja...* były materiały uzyskane w Urzędach Gmin/Miast, Starostwach Powiatowych, Nadleśnictwach działających na terenie Subregionu, od niektórych podmiotów publicznych związanych z obsługą ruchu turystycznego (np. schroniska, muzea), Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego (Banku Danych Regionalnych za rok 2007), ankiet przeprowadzonych wśród mieszkańców Wrocławia, wśród przedsiębiorców związanych z branżą turystyczną (z terenu Subregionu) oraz turystów odwiedzających Subregion, a także spotkania/warsztaty w grupach liderów lokalnych i z mieszkańcami obszaru. Istotne znaczenie miała także dostępna literatura fachowa (jej wykaz w przypisach) oraz opracowania koncepcyjne i/lub planistyczne istniejące w poszczególnych jednostkach samorządu – strategie rozwoju, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, programy ochrony środowiska i inne. W opracowaniu zamieszczono fotografie prezentujące Subregion – pochodzą one z powszechnie dostępnych źródeł internetowych, najczęściej stron WWW. gmin/powiatów lub organizacji funkcjonujących na terenie Subregionu.

Na potrzeby niniejszego opracowania, w celu dokonania charakterystyki ruchu turystycznego występującego na przedmiotowym obszarze przeprowadzono ankietę z turystami odwiedzającymi Subregion. Ankieta przeprowadzana była w okresie sierpień – październik 2008, przez miejscowych harcerzy ZHP, w ośmiu punktach Subregionu. Ankietę przeprowadzono z 300 napotkanymi turystami. Drugie badanie ankietowe przeprowadzone zostało na mieszkańcach Wrocławia. Zostali oni potraktowani jako najbardziej potencjalni klienci, stąd też podjęto trud zbadania ich wiedzy na temat Subregionu. Badanie miało

¹ http://www.tur-info.pl/p/ak_id.28770..turystyka_wspolna_sprawa_program_projekt_konkurs_zwyciezcy_laureat

miejsce na przełomie sierpień – wrzesień 2008 i odbyło się na wrocławskim rynku. Zbadano 100 osób. Trzecie badanie przeprowadzono wśród przedsiębiorców obsługujących ruch turystyczny w Subregionie. Tylko 46 podmiotów wyraziło chęć uczestniczenia w badaniu.

W ramach prac nad koncepcją odbyły się dwa warsztaty otwarte oraz pięć spotkań, które można zakwalifikować jako *focusowe*. Warsztaty otwarte odbyły się w Żmigrodzie i w Krośnicach. Miały one charakter otwarty. Gminy i powiaty podjęły się dystrybucji zaproszeń skierowanych do liderów lokalnych oraz w miejscach publicznie dostępnych zamieściły informacje o odbywających się spotkaniach. Warsztaty miały na celu wspólne

opracowanie analizy strategicznej SWOT oraz wytyczenie głównych, preferowanych kierunków rozwoju w zakresie turystyki. Ogółem uczestniczyło w nich ok. 60 osób. Spotkania z grupą *focusową* odbywały się stosunkowo regularnie – było ich pięć na przestrzeni sierpień 2008 – styczeń 2009. Skład grupy był stały – byli to urzędnicy gminni/powiatowi odpowiedzialni (w ramach obowiązków służbowych) za sprawy związane z rozwojem turystyki oraz reprezentanci władz. Ogółem były to 24 osoby. Podczas spotkań prowadzono dyskusje nad merytorycznym zakresem części strategicznej niniejszego opracowania oraz zadaniami jakich realizacji podejmą się poszczególne jednostki. Wskazane serie spotkań stanowiły jednocześnie element uspołecznienia *Koncepcji*....

Do wypracowania *Koncepcji*... posłużyło jeszcze jedno narzędzie tzw. „fiszka projektu”. Specjalnie na potrzeby prac nad częścią strategiczną opracowano formularz do którego należało wpisać podstawowe dane na temat planowanej do realizacji inwestycji/działania (nazwa, opis, wartość, harmonogram realizacji, itp.). Dystrybucji fiszek podjęły się poszczególne gminy/powiaty. Wypełniały je: jednostki samorządu terytorialnego, organizacje społeczne, podmioty publiczne (Nadleśnictwa), prywatni przedsiębiorcy. Ogółem spłynęły 74 fiszki i stanowią one podstawę wytyczenia zadań dla poszczególnych gmin.

Diagnoza oraz spotkania warsztatowe posłużyły w głównej mierze do opracowania ogólnej części strategicznej *Koncepcji*.... Na podstawie fiszek oraz kierunków działania zaproponowanych w części strategicznej powstały wiązki zadań jakich realizacji podejmą się w nadchodzących latach poszczególne jednostki samorządu terytorialnego. Zadania te zamieszczone zostały w niniejszej *Koncepcji*... pod nazwą: *Programy realizacyjne rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla gminy/powiatu*...

Opracowanie składa się z czterech części. Pierwsza to audyt turystyczny regionu – analiza zasobów przyrodniczych oraz antropogenicznych oraz infrastruktury turystycznej występującej na obszarze Subregionu możliwych do wykorzystania na potrzeby rozwoju

turystyki. Kolejną część to analiza SWOT – analiza słabych i mocnych stron Subregionu oraz szans i zagrożeń w kontekście rozwijania subregionalnego produktu turystycznego. Trzecia część opracowania zawiera założenia strategiczne jego realizacji – wizję i misję turystyczną, cele strategiczne, a następnie cele operacyjne i zadania. Ostatnia część dotyczy Zasad monitoringu i etapów realizacji niniejszej *Koncepcji*....

Koncepcja subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy, została opracowana przez społeczność reprezentującą Subregion oraz jej liderów, przy merytorycznym i organizacyjnym wsparciu zespołu konsultantów Dolnośląskiego Centrum Rozwoju Lokalnego, w którego skład weszły następujące osoby:

- dr Katarzyna Kobielska (kierownik projektu)
- dr Elżbieta Nawrocka
- dr Piotr Gryszel
- Przemysław Wojcieszak
- Paweł Kieruzal
- Marta Głaz.

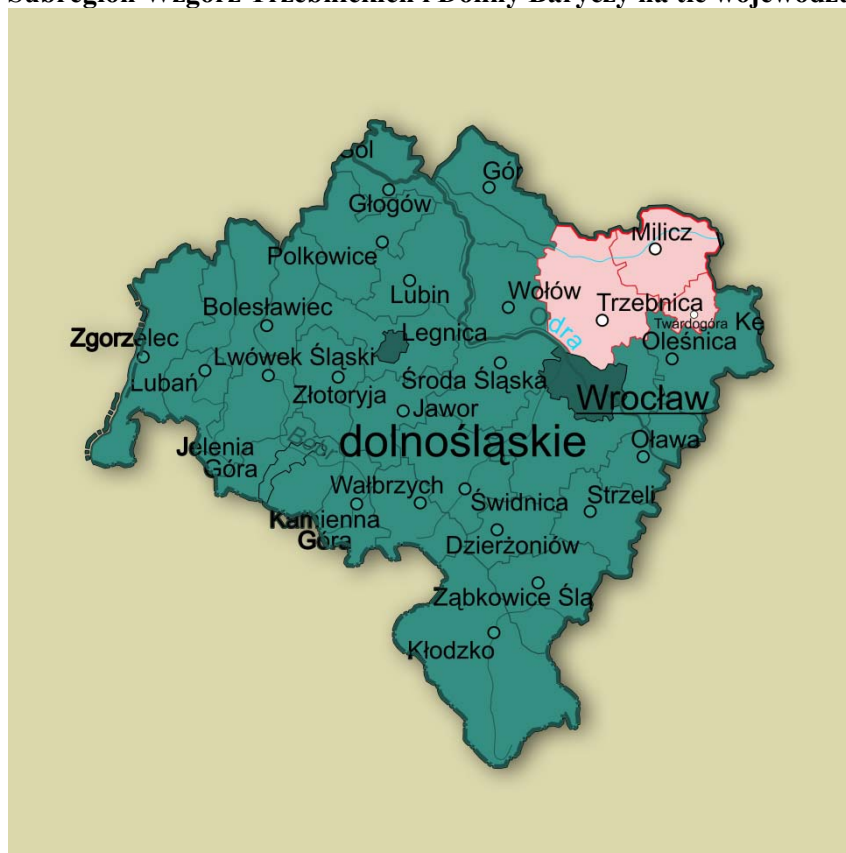
Zespół ten składa podziękowania wszystkim osobom i instytucjom za zaangażowanie i wsparcie okazane podczas prac nad powstawaniem *Koncepcji*.... Wierząc zaś w trafność wypracowanego planu działania życzy mieszkańcom Subregionu oraz władzom lokalnym samych sukcesów w rozwoju turystyki.

1. Zasięg przestrzenny opracowania

1.1 Położenie administracyjne obszaru Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy

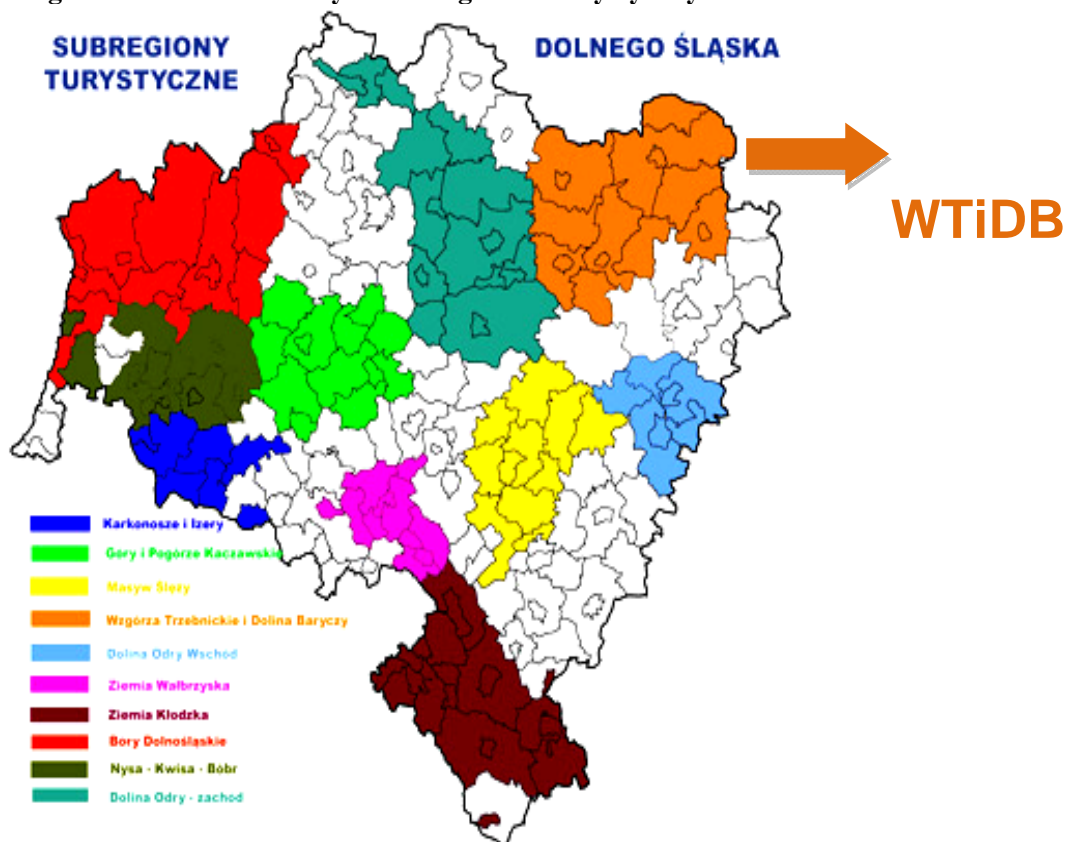
Niniejsze opracowanie obejmuje swym zakresem obszar dziesięciu gmin leżących w północno – wschodniej części województwa dolnośląskiego. Są to następujące jednostki administracyjne: Żmigród, Prusice, Oborniki Śląskie, Trzebnica, Zawonia oraz Wisznia Mała leżące na terenie powiatu trzebnickiego; Cieszków, Milicz oraz Krośnice leżące na terenie powiatu milickiego, a także gmina Twardogóra przynależąca administracyjnie do powiatu oleśnickiego. Przedmiotowy obszar, patrząc od północy w kierunku na południe, graniczy z gminami województwa wielkopolskiego położonymi w powiatach rawickim, krotoszyńskim i ostrowskim (gminy Rawicz, Pakosław, Jutrosin, Zduny, Sulmierzyce, Odolanów, Sośnie). Sąsiadujące z subregionem gminy województwa dolnośląskiego to: Międzybórz, Syców, Oleśnica, Dobroszyce (powiat oleśnicki), Długołęka (powiat wrocławski) oraz miasto Wrocław. Zachodnią granicę opisywanego terenu stanowi rzeka Odra. Sąsiadujące gminy położone wzdłuż jej lewego brzegu to: Miękinia (powiat średzki), Brzeg Dolny, Wołów, Wińsko (powiat wołowski) oraz gmina Wąsosz (powiat górowski).

Rys 1. Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy na tle województwa.

Źródło: Opracowanie własne.

Rys. Subregion WTiDB na tle innych Subregionów turystycznych.

Źródło: Dolnośląska Organizacja Turystyczna

Gminy objęte opracowaniem zajmują ogółem obszar 1 908, 1 km², co stanowi 9, 5% powierzchni województwa. Największymi, pod względem obszaru jednostkami administracyjnymi, są gminy Milicz (435, 6 km²), Żmigród (292 km²), Trzebnica (200 km²), Krośnice (178, 7 km²). Teren ten zamieszkuje 126 700 osób – 4,3% w skali regionu. Największe, pod tym względem, są gminy o charakterze miejsko – wiejskim – Milicz (24,1 tys. mieszkańców), Trzebnica (22 tys.), Oborniki Śląskie (17,5 tys.). Jednocześnie należy zwrócić uwagę, iż gminy leżące w zachodniej części Subregionu są zamieszkiwane przez 60,7% ogółu ludności, co przekłada się m.in. na wyższy wskaźnik gęstości zaludnienia dla przedmiotowego obszaru – 81,9 os/km² (przy 53,7 os/km² dla gmin leżących w części wschodniej – Milicz, Cieszków, Krośnice, Zawonia, Twardogóra). Sytuacja taka jest przede wszystkim związana z dostępnością komunikacyjną zachodniej części Subregionu – dogodnymi połączeniami kolejowymi, dostępnością drogową oraz bliskością Wrocławia, jak również z faktem, iż Milicz i Krośnice należą do największych gmin przedmiotowego obszaru. Ogółem gęstość zaludnienia w Subregionie jest o połowę niższa niż wskaźniki wojewódzkie i wynosi 67,8 os/km² (wskaźnik wojewódzki wynosi 145 os/km²). Wskaźnik najbardziej zbliżony do średniej wojewódzkiej występuje w gminach Oborniki Śląskie (115,5 os./km²) i Trzebnica (108,7 os./km²)

Tabela nr 1: Podstawowe informacje na temat Subregionu					
cecha		Powierzchnia (km ²)	Ludność (tys.)	Gęstość zaludnienia (os./km ²)	Liczba sołectw/ miejscowości
gmina					
1	Cieszków	100,7	4,6	46,3	17
2	Krośnice	178,7	8	44,4	22
3	Milicz	435,6	24,1	55,3	52/91 + 1
4	Oborniki Śląskie	153,8	17,5	115,5	30 + 1
5	Prusice	158	9,2	58,2	35
6	Trzebnica	200	22	108,7	30 + 7
7	Twardogóra	167,69	13	76,7	18 + 22
8	Wisznia Mała	103,3	7,9	76,2	21
9	Zawonia	118,1	5,4	45,9	20
10	Żmigród	292	15	51,3	48 + 23
11	Ogółem				
12	Województwo Dolnośląskie	19 947	2 884 248	145	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych w urzędach gmin/miast oraz w Banku Danych Regionalnych.

1.2. Krótka charakterystyka gmin leżących na terenie Subregionu

Cieszków to najmniejsza gmina Subregionu licząca 100,7 km² oraz 4,6 tys. mieszkańców. Jest to jednostka położona najdalej na wschód, w powiecie milickim, obecnie granicząca z Wielkopolską, a przed II Wojną Światową leżąca przy granicy polsko – niemieckiej. W gminie dominuje funkcja rolnicza. Blisko 55% obszaru stanowią tereny rolnicze. Lasy zajmują 33,8% terenu. Ludność gminy skupiona jest w 17 wioskach sołectkich. Obszary znajdujące się na terenie gminy wchodzą w skład Parku Krajobrazowego Doliny Baryczy.

Krośnice to gmina położona we wschodniej części Subregionu, w powiecie milickim. Ludność gminy (8 tys.) zamieszkuje 22 sołectwa. Obszarowo jest to jedna z większych gmin Subregionu – zajmuje 178,7 km². Krośnice są gminą o charakterze typowo rolniczym, występują tu także tradycje sadownicze, ponadto intensywnie prowadzona jest gospodarka rybacka i leśna. Obszary rolnicze stanowią 49% powierzchni gminy, a leśne 37%.

Milicz to największa jednostka Subregionu, licząca 435,6 km². Gmina Milicz (wraz z całym powiatem) należy do obszarów województwa o najbardziej ekstensywnym zagospodarowaniu – najrzadziej zaludnionych, najsłabiej zurbanizowanych i uprzemysłowionych. Czynniki te, wzbogacone zasobami naturalnymi regionu w postaci lasów oraz sieci stawów skupionych wokół Baryczy, przyczyniają się do postrzegania tej gminy jako jednego z najbardziej „zielonych” rejonów województwa. W Miliczu stosunek terenów zalesionych wynoszący 43%, w stosunku do ogółu obszaru, jest wyższy niż obszarów żyzkowych rolniczo (40%). Zbiorniki wodne, głównie w postaci stawów hodowlanych, zajmują 3,5 tys. ha. Istotnym walorem gminy jest fakt istnienia na jej obszarze licznych form ochrony przyrody – co podkreśla jej wartość środowiskową.

Rys. Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy.

Źródło: Opracowanie własne.

Oborniki Śląskie położona jest w zachodniej części Subregionu. W skład gminy wchodzi miasto oraz 28 wiosek. Obszar 153,8 km² zamieszkuje około 17 tys. osób. Oborniki Śl. są gminą rolniczą z tradycjami turystyczno-leczniczymi. Malownicze położenie, urozmaicona rzeźba terenu, duże obszary leśne, które stanowią 34% powierzchni gminy stanowią dogodne warunki do odpoczynku, a także przesądzają o walorach zdrowotnych. Użytki rolne zajmują ok. 52% powierzchni gminy. Miasto ma charakter rozległego parku, w którym na łagodnych pagórkach rozrzucone są zabytkowe wille. Wyjątkowe walory przyrody,

specyficzny mikroklimat lesistej i suchej okolicy, będącej jednocześnie najcieplejszym regionem Dolnego Śląska, stwarzają dogodne a zarazem urozmaicone warunki do wypoczynku i uprawiania turystyki.

Prusice leżą w zachodniej części powiatu trzebnickiego. Powierzchnia gminy wynosi 15.802 ha i zamieszkuje ją ok. 9 tys. mieszkańców w 35 miejscowościach. Gmina ma charakter typowo rolniczy, użytki rolne obejmują 10 tys. ha. Uzupełniającą funkcję pełni leśnictwo i przemysł spożywczy. Brak większych zakładów przemysłowych powoduje, że środowisko naturalne gminy jest bardzo czyste i nie skażone. Istotnym elementem w planach władz gminy jest rozwój bazy turystyczno rekreacyjnej związanej z istniejącymi na terenie gminy warunkami. Szczególnie miejscowości położone wśród Wzgórz Trzebnickich z lasami i stawami mogą stanowić podstawę dla bazy rekreacyjno-wypoczynkowej.

Trzebnica położona jest w środkowej części Subregionu. Miasto Trzebnica, położone jest w odległości 25 km na północ od Wrocławia i obecnie jest miastem powiatowym. Całą gminę o powierzchni 200 km² zamieszkuje łącznie około 22,5 tysiąca mieszkańców. Obejmuje ona miasto i 48 wsi sołeckich. Miasto położone jest w sąsiedztwie pasma Wzgórz Trzebnickich, które w okolicach Trzebnicy osiąga 257 m n.p.m. (Farna Góra, Ciemna Góra). Winna Góra położona koło Bazyliki wznosi się na wysokość 219 m n.p.m. i jest potocznie zwana Kocią Górą. Lasy i grunty leśne stanowią 13,9 % powierzchni gminy. Użytki rolne natomiast zajmują 75,5 % ogólnej powierzchni gminy. Trzebnica pełni funkcję usługowo – handlową dla okolicznej ludności oraz rekreacyjno – turystyczną dla mieszkańców Wrocławia i części województwa. Popularną gałęzią występującego tutaj rolnictwa jest sadownictwo.

Twardogóra leży we wschodniej części Subregionu. Jest jedyną gminą powiatu oleśnickiego wchodzącą w jego skład. W skład gminy wchodzi miasto oraz 18 sołectw (22 miejscowości). Gmina liczy 167,69 km². Prawie każda miejscowość gminy Twardogóra leży wśród lasów (lasy stanowią 45% powierzchni gminy). Z tego względu większość z nich ma nazwy pochodzące od drzew albo związane z lasem (np. Olszówka, Dąbrowa, Bukowinka, Grabowno itd.). Cały obszar gminy Twardogóra jest położony wśród Wzgórz Twardogórskich, tzw. Gór Kocich, należących do makroregionu Wału Trzebnickiego (jego wschodnich pasm). Powierzchnia Wzgórz wynosi ok. 200 km², z czego ok. 80 km² to tereny powyżej 200 m.

Wisznia Mała leży w środkowo – zachodniej części Subregionu, w południowej części powiatu trzebnickiego, między rzeką Widawą, a Wzgórzami Trzebnickimi. Na terenie gminy mieszka ponad 7 tys. mieszkańców w dziewiętnastu miejscowościach. Gmina zajmuje powierzchnię 103,3 km², w tym jest 65 km² użytków rolnych i 13,5 km² lasów w dwóch kompleksach leśnych. Na rozwój tej gminy bardzo duży wpływ ma bezpośrednie sąsiedztwo Wrocławia (gmina jest „przitulona” do tego miasta) oraz położenie przy szlaku drogowym jakim jest trasa łącząca Wrocław z Poznaniem. Z tych właśnie powodów swoją działalność prowadzą różnego rodzaju przedsiębiorstwa.

Zawonia położona jest w środkowej części Subregionu, 27 km na północny – wschód od Wrocławia i 9 km od Trzebnicy. Powierzchnia gminy obejmuje 118,1 km² i zamieszkuje ją ponad 5 tys. osób w 28 miejscowościach. Współczesna gospodarka w gminie to rolnictwo i leśnictwo. Grunty orne zajmują ponad 50% powierzchni gminy. Zawonia to przede wszystkim lasy, które zajmują 40% powierzchni gminy. Znajdują się tu dwa większe kompleksy leśne. Pierwszy z nich zwany jest lasami Grochowej (od nazwy nadleśnictwa), drugi wchodzi w skład wielkiego kompleksu zwanego Lasami Milickimi. W okolicach miejscowości Czeszów oraz Trzęsawice znajdują się liczne stawy, w tym także komercyjne.

Żmigród położony jest w północno - zachodniej części Subregionu, na terenie powiatu trzebnickiego, w pasie Nizin Środkowo – Polskich i graniczy bezpośrednio ze Wzgórzami Trzebnickimi oraz Kotliną Milicką. Gminę stanowi miasto Żmigród i 48 miejscowości. Na obszarze 292 km² powierzchni gminy zamieszkuje ponad 15 tys. mieszkańców. Przez teren gminy przebiegają linie komunikacyjne o znaczeniu krajowym. Tereny leśne zajmują 29% powierzchni gminy. Żmigród jest jednostką administracyjną o charakterze rolniczym, powierzchnia użytków rolnych stanowi tu ponad 55% gruntów.

1.3. Położenie geograficzne

Subregion WTiDB, zgodnie z podziałem J. Kondrackiego (2002), położony jest w obrębie następujących jednostek geograficznych:

- Prowincja: Niż Środkowoeuropejski (31)
- Podprowincja: Niziny Środkowo Polskie (318)
- Makroregiony: Południowowielkopolska (318.1/2), Obniżenie Milicko – Głogowskie (318.3), Nizina Śląska (318.5), Wał Trzebnicki (318.4).
- Mezoregiony: Wysoczyzna Kaliska (318.12), Kotlina Żmigrodzka (318.33), Kotlina Milicka (318.34), Wzgórz Trzebnickie (318.44), Wzgórz Twardogórskie (318.45).

Informacje dotyczące charakterystyki oraz zakresu występowania poszczególnych mezoregionów zamieszczone zostały w rozdziale dotyczącym walorów przyrodniczych dla rozwoju turystyki w Subregionie, w punkcie charakteryzującym rzeźbę terenu, podobnie jak kwestie dotyczące tutejszego klimatu.

2. Audyt turystyczny Subregionu

2.1 Walory przyrodnicze dla rozwoju turystyki

Za najważniejsze elementy przyrodnicze związane z występowaniem i rozwojem turystyki Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy należy uznać:

- I. rzeźbę terenu
- II. ekosystemy leśne
- III. ekosystemy wodne

Urozmaicone ukształtowanie terenu na które składa się około 60 km pasmo wzniesień Wzgórz Trzebnickich i Wzgórz Twardogórskich (ogółem 914 km²) w niektórych miejscach przekraczających wysokość 200 m n.p.m., oraz rozległy dolinny, płaski obszar, którego centralną oś stanowi rzeka Barycz wzbogacona licznymi dopływami oraz rozbudowaną siecią stawów oraz cieków sztucznych, to obszar niezwykle różnorodny. Różnorodność ta uzupełniona wartościami jakie wiążą się z występowaniem dużych zasobów leśnych oraz wodnych stanowi o walorach, które mogą przyciągnąć turystów zainteresowanych aktywnym i urozmaiconym spędzeniem czasu.

2.1.1. Rzeźba terenu

Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy położony jest w zasięgu podprovincji Niziny Środkowopolskie (318)² i następujących jednostek fizyczno-geograficznych:

- Makroregionu Południowowielkopolska (318.1/2) i tutaj mezoregionu Wysoczyzny Kaliskiej;
- Makroregionu Obniżenia Milicko – Głogowskiego (318.3), a w jego obszarze mezoregionów: Kotliny Żmigrodzkiej (318.33) i Kotliny Milickiej (318.34);
- Makroregionu Wału Trzebnickiego (318.4), a w jego obszarze mezoregionów Wzgórz Trzebnickie (318.44) i Wzgórz Twardogórskie (318.45).

Południowo – zachodnia granica Subregionu przebiega wzdłuż uskoku środkowej Odry, które tworzą granicę z jednostką geologiczną zwaną blokiem przedsudeckim.

Wysoczyzna Kaliska stanowi lekko falistą równinę morenową o wysokości bezwzględnej średnio 110 – 150 m n.p.m, nachyloną ku południowi, w kierunku doliny Baryczy. Ponad Wysoczyznę wznoszą się niewielkie wzgórza morenowe pochodzenia akumulacyjnego, m.in. w rejonie wsi Biadaczki, Stawiec i Dziadkowo z najwyższym wzniesieniem o wysokości bezwzględnej 176,2 m n.p.m. (na południowy wschód od wsi Biadaczki). Pierwotna rzeźba Wysoczyzny Kaliskiej uległa zatarciu wskutek oddziaływania czynników denudacyjnych w okresie peryglacjalnym. Z tego okresu pochodzą formy eoliczne – wydmy o nieregularnym kształcie i wysokości do 10 m, które dość dobrze zachowały się na obszarze położonym na południowy wschód od wsi Cieszków i na wschód od wsi Zwierzyniec.

² J. Kondracki, Regiony fizyczno – geograficzne Polski, Warszawa 1977.

Obniżenie Milicko-Żmigrodzkie powstało w czasie zlodowacenia środkowopolskiego, jako system końcowych zagłębień lodowca, która w czasie ostatniego zlodowacenia (faza leszczyńska) wykorzystywane było do odprowadzania wód z deglacjacji lądolodu. Obniżenie to przebiegające niemal równoleżnikowo ze wschodu w kierunku zachodnim zajmuje centralną część powiatu i wykorzystywane jest przez dolinę rzeki Baryczy i jej dopływy. Sieć hydrograficzna jest tu bardzo rozbudowana. Składają się na nią cieki naturalne z najważniejszymi dopływami Baryczy, tj.: Krępicą, Prądnią, Czarną wodą, Grabownicą, Kobylarką, Polską wodą, liczne rowy melioracyjne oraz zbiorniki wodne (głównie stawy hodowlane), tworzące również rozległe kompleksy stawowe. Stawy ograniczone są systemem grobli doprowadzających i odprowadzających z nich wodę. Największe kompleksy stawowe znajdują się w rejonie wsi Ruda Milicka (w centralnej części powiatu), Potaszni (w części wschodniej) i wsi Ruda Sułowska (w części zachodniej). Ośią Obniżenia jest dolina rzeki Baryczy. Dno doliny, wykorzystywane również przez dolne odcinki jej dopływów jest płaskie, miejscami podmokłe, oddzielone krawędzią erozyjną od przylegającej od północy wysoczyzny morenowej. Wody gruntowe występują tu dość płytko, nawet na głębokości do 0,5m ppt.

Znaczna część obszaru położonego w strefie dolinnej, jest prawie płaska, miejscami lekko falista, o niewielkich deniwelacjach. W obrębie doliny wykształciły się terasy zalewowe (holoceńska niższa 1,5-3,0m n.p. rzeki i wyższa 3,0-5,0m n.p. rzeki) oraz nadzalewowe (5,0-10,0m n.p. rzeki), oddzielone niekiedy wyraźnymi krawędziami. W obrębie terasy, na południe od wsi Gądkowice, występuje niewielki obszar równin torfowych.

W obrębie utworów piaszczystych terasy nadzalewowej, przylegającej do doliny Baryczy od północy (w pasie terenu od wsi Stawiec, na południe od wsi Godnowo, Tworzimirki i Wziąchowo) wykształciły się formy eoliczne w postaci wydmy, równin piasków eolicznych i występujących w ich obrębie zagłębień deflacyjnych. W rejonie wsi Rudy, Borzynowo i Nowy Folwark występują wały o długości do 2 km, szerokości do 150m i wysokości 5-6m.

Wzgórz Trzebnickie stanowią środkową część Wału Trzebnickiego. Tworzą wyraźny łuk otaczający od południa Kotlinę Żmigrodzką dochodząc w Farnej Górze (Trzebnica) do 257 m n.p.m. Ich południowe zbocza pokrywają piaski sandrowe, deluwia oraz osady pylaste typu lessów. Trzebnica znajduje się pośrodku wzgórz. Wzgórz Trzebnickie tworzą pas spiętrzonych wzniesień morenowych ciągnący się przez około 60 km na linii Wińsko – Strupina – Osolin – Osola – Oborniki Śląskie – Trzebnica – Skarszyn – Dobroszyce – Twardogóra. Główny Wał Wzgórz Trzebnickich zaznacza się wyraźnie w krajobrazie regionu i jest otoczony obszarami nizinnymi – od południa pradoliną Odry i od północy pradoliną Baryczy. Najwyższym ich wzniesieniem jest Ciemna Góra 258,3 m n.p.m. Wzgórz Trzebnickie wraz ze swym przedłużeniem w postaci Wzgórz Twardogórskich bywają potocznie nazywane Górami Kocimi (od niemieckiego Katzengebirge). Mezoregion ma powierzchnię 610 km².

Wzgórz Twardogórskie są naturalnym przedłużeniem Wzgórz Trzebnickich, stanowią łuk moren wyciśniętych przylegających do tych drugich od wschodu. Od południowego zachodu zamykają Kotlinę Milicką. Mezoregion rozciąga się na powierzchni 304 km², z czego około 80 km² to tereny powyżej 200 m n.p.m. Najwyższym wzgórzem jest

Zbójnik – 272 m n.p.m. Najbardziej charakterystycznymi i najciekawszymi elementami rzeźby Gór Kocich są doliny strumieni, głązy narzutowe, wzniesienia i obniżenia. Na terenie Wzgórz Twardogórskich znajduje się około 30 którymi spływają strumienie rzeczne o łącznej długości 50 km. Najdłuższy strumień wypływa z wysokości 243 m n.p.m. niedaleko Goli Wielkiej. Najbardziej urozmaicone wzniesienia występują między Golą Wielką i Chełstowem.

Pod względem geomorfologicznym na terenie Subregionu wyróżnia się holocenijskie równiny zalewowe i nadzalewowe, do których od północy przylega zdenudowana wysoczyzna morenowa z wyniesionymi ponad nią wzgórzami morenowymi i zachowane płaty wysoczyzny sandrowej, a od południa - równiny denudacji peryglacialnej przechodzące w wały moren spiętrzonych. Rzeźba jest tu bardzo zróżnicowana, ukształtowana w wyniku działalności glacialnej, fluwioglacialnej, rzecznej i wietrznej, a także w wyniku działalności człowieka. Składa się na nią:

- bogata sieć hydrograficzna: ciek naturalne i sztuczne (rowy melioracyjne, kanały), liczne stawy, w tym hodowlane,
- zróżnicowane morfologicznie formy dolinne rzeki Baryczy i jej dopływów oraz szeroka i płaska pradolina Odry (w części południowo – zachodniej Subregionu),
- pojedyncze wzniesienia i wały moren spiętrzonych o znacznych deniwelacjach,
- formy eoliczne – wydmy, równiny piasków eolicznych oraz zagłębienia deflacyjne,
- formy antropogeniczne: groble, wały i nasypy,
- ciągi wzgórz będące spiętrzoną moreną czołową oraz faliste wysoczyzny morenowe,
- wąwozy lessowe,
- piaszczyste równiny (sandry),
- liczne głązy narzutowe (eratyki),

Podsumowując można stwierdzić, że krajobraz Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy jest dość zróżnicowany. Z jednej strony mamy tutaj około 50 km pas wzgórz i wzniesień, ciągnących się wzdłuż południowej granicy przedmiotowego obszaru, osiągających na znacznych odcinkach ponad 200 m n.p.m. Teren ten przyrównywany bywa z bieszczadzskimi połoninami. Od północy zaś rozpościera się dolinny, płaski obszar, którego centralną oś stanowi rzeka Barycz. Jej przebieg wzbogacony licznymi dopływami oraz rozbudowaną siecią stawów oraz cieków sztucznych (kanałów) daje wrażenie krainy jezior, stąd też porównywany bywa do polskich pojezierzy („Małe Mazury”).

2.1.2. Charakterystyka warunków klimatycznych

Subregion WTIDB leży w strefie klimatu umiarkowanego, o przewadze wpływów morskich. Dużą rolę odgrywa tu równoleżnikowy kierunek Pradoliny Wrocławskiej ułatwiający przemieszczanie się z zachodu na wschód wilgotnych, atlantyckich mas powietrza. Klimat na tym terenie charakteryzuje się wyraźną przejściowością oraz wielką zmiennością i różnorodnością typów pogody we wszystkich porach roku. Cały obszar Subregionu należy do śląsko-wielkopolskiego regionu klimatycznego (wg A. Okołowicza), a według regionalizacji klimatycznej Dolnego Śląska, A. Schmucka, położony jest w obrębie regionu trzebnickiego.

Dane statystyczne dla tego regionu przedstawiają się następująco: średnia temperatura stycznia $-1,3^{\circ}\text{C}$, średnia temperatura lipca $+17,5^{\circ}\text{C}$, średnioroczna temperatura w ok. 8°C , amplitudy średnich temperatur rocznych nieznacznie przekraczają 20°C . Ze względu na duże urozmaicenie rzeźby terenu na terenie Wzgórz Trzebnickich występują znacznie większe kontrasty termiczne wynikające z różnic ekspozycji przy dość silnie nachylonych stokach. Czas trwania zimy $50 \div 70$ dni a lata $90 \div 110$ dni. Roczne sumy opadów wahają się w granicach 600 mm, większe na terenach górzystych. Czas zalegania pokrywy śnieżnej ok. 60 dni. Okres wegetacyjny w regionie trwa około $240 \div 250$ dni w roku i należy do najdłuższych w kraju. Wczesna wiosna, długie ciepłe lata, krótkie i chłodne zimy z mało trwałą pokrywą śnieżną sprawiają, że przedmiotowy obszar ma korzystne warunki klimatyczne. W regionie przeważają wiatry zachodnie i północno-zachodnie.

Tabela nr 2. Podstawowe dane na temat klimatu w poszczególnych gminach Subregionu.

cecha \ gmina	Cieszków	Milicz	Krośnice	Żmigród	Prusice	Twardogóra	Zawonia	Trzebnica	Oborniki Śl.	Wisznia M.
średnia temperatura roczna ($^{\circ}\text{C}$)	8,3	7,5	7,5	8,5	~ 8	~ 8	db	8	8,5	8
średnia temperatura lipca ($^{\circ}\text{C}$)	+18,2	+18	+18	+17,5	+18	+15	bd	+ 18	+ 18	bd
średnia temperatura stycznia ($^{\circ}\text{C}$)	-1,5	-2	-2	-1,5	-1	-2	bd	- 2	- 2	bd
średnia ilość opadu w roku (mm)	610	~ 600	~ 550	~ 550	~ 650	576	bd	~ 650	~ 550	~ 580
średnia długość okresu wegetacji (dni)	bd	db	bd	200	245	215	bd	215	220	200
średnie zaleganie pokrywy śnieżnej (dni)	54	55	55	55	bd	50	bd	70	45	bd
dni z mgłą (dni)	bd	50	45	45	bd	BD	bd	bd	bd	bd
wiatry (kierunek)	N/W	W/NW	W/NW	W/SW	W/NW	W/NW	bd	NW/N E	W/NW	bd

*bd = brak danych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów uzyskanych w urzędach gmin/miast.

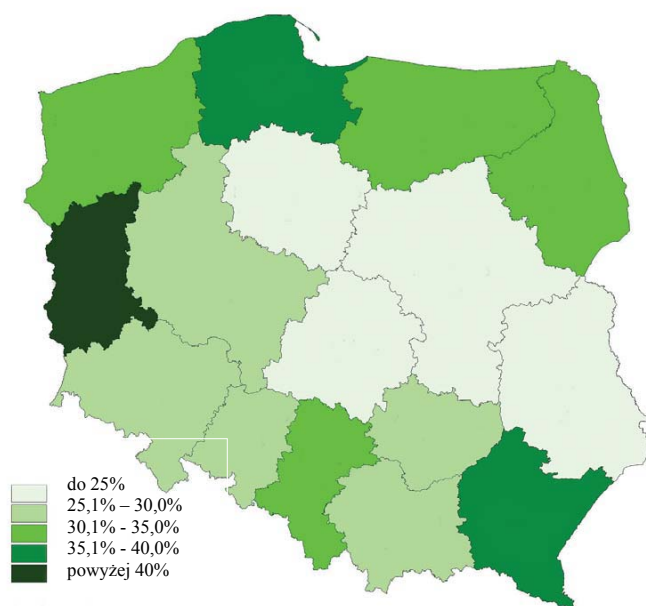
Cechą charakterystyczną Doliny Baryczy, a szczególnie tych terenów gdzie mamy do czynienia z gęstą siecią cieków i rozległych stawów wpływa na częstotliwość zalegania mgieł. Liczba dni z mgłą od września do marca wynosi tu 50, a więc 10 dni więcej niż na terenach wysoczyznowych. Przedmiotowy obszar jest stosunkowo ubogi w wodę. Wielkość i intensywność opadów oraz czynniki, takie jak m.in. przepuszczalność podłoża i jego zdolność retencjonowania wody, wpływają na spływ powierzchniowy, wynoszący tu około $4,16 \text{ l/s/km}^2$.

2.2 Lasy i występujące w nich walory

Lasy stanowią jedno z ważniejszych bogactw obszaru objętego niniejszym opracowaniem. Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy przy wskaźniku lesistości wynoszącym 31% zalesiony jest w stopniu zbliżonym do średniej województwa dolnośląskiego (29,4%) i nieco wyższym niż średnia krajowa (28,9%).³

Dolnośląskie lasy rozmieszczone są nierównomiernie. Największy obszar leśny stanowią Bory Dolnośląskie położone w północno-zachodniej części regionu. Co jednak warto podkreślić, to fakt, iż większymi obszarami leśnymi północno-wschodniej części wrocławskiej RDLP są kompleksy leśne występujące w dolinie Odry i Baryczy oraz na Wzgórzach Trzebnickich, a więc w obszarze Subregionu.

Rys. Lesistość Polski.

Źródło: *Raport o stanie lasów w Polsce 2007*.

Udział lasów i gruntów leśnych w strukturze użytków gruntowych na obszarach gmin Subregionu waha się od 13,1% (Wisznia Mała) do 44,9% (Twardogóra). Szczegółowe dane w tym zakresie zaprezentowano w Tabeli nr 3. Grupę najslabiej zalesionych gmin stanowią (poza wskazaną Wisznią Małą): Trzebnica (13,9%) oraz Prusice (21,3%). Poza wskazanymi jednostkami wskaźnik lesistości waha się wokół 30% (Żmigród – 29%, Cieszków – 33,8%, Oborniki Śląskie 34%) a nawet 40% (Krośnice – 37%) i więcej jak Zawonia – 40%, Milicz 43% oraz wspomniana Twardogóra. Struktura własności lasów nie odbiega od wskaźników ogólnie wojewódzkich, które są najniższe w kraju. Udział lasów będących własnością prywatną na Dolnym Śląsku wynosi 2,5% (ogólnej powierzchni lasów województwa). Przy ogólnej liczbie 586,0 tys. ha lasów Dolnego Śląska zasoby będące własnością Skarbu Państwa wynoszą 564,1 tys. ha (549,1 – PGL Lasy Państwowe, 9,6 – parki narodowe, 5,4 – pozostałe). Własność gminna wynosi 7,2 tys. ha, a prywatna – 14,7⁴.

³ *Raport o stanie lasów w Polsce 2007*, Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe, Warszawa 2008.

⁴ *Raport o stanie lasów w Polsce 2007*, s. 69.

Na terenie Subregionu dominują lasy sosnowe z domieszką dębów, brzoź i świerków, natomiast Wzgórz Trzebnickie porastają lasy bukowe z domieszkami jodły lub świerka.

W warunkach geograficznych i urbanistycznych Subregionu lasy pełnią funkcje ochronne tj. glebochronne, wodochronne, uzdrowiskowo-klimatyczne, masowego wypoczynku, strefy zieleni wysokiej, krajobrazowe, strefy uszkodzeń przemysłowych itp. oraz gospodarcze.

Tabela nr 3: Użytkowanie gruntów w gminach Subregionu WTIDB

Cecha		użytki rolne (%)	wody (%)	Lasy (%)	Pozostałe (%)	obszar ogółem (km ²)
gmina						
1	Cieszków	55	2,4	33,8	bd	100,7
2	Krośnice	49	Bd	37	bd	178,7
3	Milicz	40,2	bd	43	15,7	435,6
4	Oborniki Śl.	52	1,5	34	bd	153,8
5	Prusice	63,2	3,1	21,3	bd	158
6	Trzebnica	75,5	bd	13,9	bd	202,2
7	Twardogóra	44	bd	44,9	bd	167,69
8	Wisznia M.	65	bd	13,1	bd	103
9	Zawonia	50	bd	40	bd	118,1
10	Żmigród	55	bd	29	bd	292
11	średnia	54,9		31		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych w urzędach poszczególnych gmin.

2.2.1 Charakterystyka terenów leśnych i występujących w nich bogactw w poszczególnych gminach Subregionu

Cieszków. Lasy stanowią blisko 34% obszaru gminy. Lasy gminy Cieszków zdominowane są przez sosnę. W zachodniej części spotkać można większe zespoły olszy i brzozy (w dolinie Śląskiego Rowu) oraz dębu, świerka, buka, modrzewia i jesionu. W gminie udokumentowano 114 stanowisk roślin chronionych⁵, zidentyfikowano też ponadto 109 lęgowych gatunków ptaków podlegających ochronie, w tym 40 gatunków rzadkich i bardzo rzadkich, min.: orzeł bielik, bocian biały i czarny, żuraw, remiz, myszołów, łabędź niemy, derkacz, czajka, bąk. Z chronionych gatunków płazów i gadów wymienić należy: traszkę zwyczajną, żabę trawną, żabę wodną, żabę jeziorną, grzebieluszkę, rzekotkę drzewną, ropuchę zwyczajną, kumaka nizinnego, jaszczurkę zwinę, jaszczurkę żyworodną, padalca zwyczajnego, zaskrońca zwyczajnego. Chronione gatunki ssaków reprezentują: jeź wschodni, rzęsorek rzeczny, zębielek karliczek, ryjówka, kuna domowa, gronostaj i łasica łaska oraz nietoperze: nocek duży, mroczek późny, gacek brunatny, borowiec wielki, gacek brunatny. Udokumentowano też stanowiska licznych gatunków owadów chronionych.

⁵ w tym min.: barwinek pospolity, cis pospolity, grąźel żółty, jarzab szwedzki, kalina koralowa, kacanka piaskowa, kopytnik pospolity, konwalia majowa, kruszyna pospolita, paprotka zwyczajna, pierwiosnka wyniosła, porzeczka czarna, płucznica islandzka, sromotnik bezwstydnny, storczyk szerokolistny, śnieżyczka przebiśnieg, widłak goździsty

Południowo-zachodnia część oraz niewielki południowo-wschodni skraj gminy wchodzi w zasięg Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy” będącego największym obszarem parkiem krajobrazowym w Polsce.

W gminie Cieszków ustanowiono jeden użytek ekologiczny – „Staw Halina” o powierzchni 25,93 ha (Słabocin 276/1 AM3) oraz objęto ochroną pomnikową trzy drzewa: platan klonolistny i dąb szypułkowy rosnące w parku w Cieszkowie. Ponadto na terenie gminy występuje obiekt zakwalifikowany jako obszar Natura 2000. Jest to Chłodnia w Cieszkowie – będąca jednym z największych w Polsce zimowisk nietoperzy.

Krośnice. Tereny leśne zajmują ok. 37% powierzchni gminy. Największe zwarte kompleksy leśne występują w zachodniej części gminy, na wale czołowomerenowym Wzgórz Krośnickich. Duże skupiska lasów występują ponadto w środkowej i południowo-wschodniej części gminy, przy czym kompleksy leśne są tu rozczłonkowane terenami rolnymi i wodami – stawami i ciekami powierzchniowymi – tworząc atrakcyjną krajobrazowo mozaikę użytkowania gruntów. Gatunkiem dominującym w krośnieńskich lasach jest sosna, zwłaszcza we wschodniej części gminy, gdzie przeważa przepuszczalne podłoże piaszczysto-żwirowe z wodą gruntową zalegającą na różnej głębokości. W zachodniej części gminy, gdzie w strukturze litologicznej morenowego podłoża większy jest udział frakcji spławialnych, spotkać można rozleglejsze zespoły buków (Wzgórz Krośnickie) oraz (o mniejszym rozprzestrzenieniu) dębów i świerków. Z pozostałych form ochrony przyrody ustanowiono w gminie 25 pomników przyrody (najwięcej w powiecie) i są to wyłącznie pojedyncze drzewa lub ich niewielkie zespoły (2 do 7 okazów). Z wyjątkiem jednego buka zwyczajnego znajdującego się w parku wiejskim w Wierzchowicach oraz sosny pospolitej rosnącej w Kotlarce (Czarny Las – Graniczny), wszystkie pozostałe drzewa objęte ochroną pomnikową to dęby szypułkowe. Większa część powierzchni gminy Krośnice wchodzi w zasięg Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”.

Milicz. Tereny leśne zajmują ponad 44% powierzchni gminy i przewyższają udział gruntów użytkowanych rolniczo. Największe zwarte kompleksy leśne występują w środkowej części gminy, na północ oraz południe od miasta Milicza. Duże skupiska lasów występują ponadto w środkowej i południowo-wschodniej części gminy, przy czym kompleksy leśne są tu rozczłonkowane terenami rolnymi i wodami – stawami i ciekami powierzchniowymi – tworząc atrakcyjną krajobrazowo mozaikę użytkowania gruntów. Na obszarze gminy zidentyfikować można kilka typów siedliskowych lasów. Dominują jednak siedliska borowe (bór suchy – największa zwarta powierzchnia w południowo-zachodniej części gminy, bór mieszany świeży, bór świeży, bór mieszany wilgotny). Enklawami występuje las mieszany świeży i las mieszany wilgotny. Gatunkiem dominującym w lasach milickich jest sosna, zwłaszcza tam, gdzie przeważa przepuszczalne podłoże piaszczysto-żwirowe z wodą gruntową zalegającą na różnej głębokości. Pośród tej sosnowej monokultury występują dość liczne, ale niewielkie powierzchniowo enklawy lasów z dominacją dębu, olszy, brzozy lub buka.

W milickich lasach można wskazać występowanie następujących ssaków: jelenia, daniela, sarnę i dziką, a na samych stawach spotyka się bobra, wydrę i piżmaka oraz – obce

krajowej faunie – jenota i norkę amerykańską. Występuje ponadto 6 gatunków gadów (ze stanowiskiem żółwia błotnego) oraz 13 gatunków płazów (z rzadszych wymienić można kumaka nizinnego, rzekotkę drzewną oraz traszkę – zwyczajną i grzebieniastą). Wody i towarzyszące im tereny podmokłe są szczególnie cenne jako siedliska licznych gatunków ptaków wodno-błotnych, w tym rzadkich, takich jak min. czapla purpurowa i łabędź krzykliwy (bardzo rzadki w Polsce), a ponadto żuraw, bocian czarny, bąk, bączek, perkoz, perkoz rdzawoszyi, cyranka, cyraneczka, krwawodziób, siweczka rzeczna, zauszniak, krakwa, podgorzałka, wąsatka, gągoł, zielonka, kropiatka, kulik wielki, rycyk, rybitwa czarna. Znajduje się tu również kilka kolonii mewy śmieszki, kormorana czarnego i czapli oraz jedna z najważniejszych ostoi lęgowych gęgawy w Europie. Stawy stanowią też ważne miejsce odpoczynku i żerowania dla ptaków przelotnych. Z ryb w stawach dominują gatunki hodowlane – głównie karp, a ponadto lin, amur, tołpyga, sum, sandacz i szczupak.

Biocenozy związane z siedliskami wodnymi i wodno-błotnymi, chociaż w większości sztucznymi (stawy), należą do najcenniejszych w gminie. Siedliska te umożliwiają wegetację takich roślin jak salwinia pływająca, grzybień biały, grażel żółty, grzybieńczyk żółty, grzybieńczyk wodny, fiołek mokrodławy, namulnik brzegowy, ciboa brunatna, sit błotny, storczyk szerokolistny. Wokół stawów, w strefie przybrzeżnej, występują zbiorowiska roślinności szuwarowej, przechodzące (w kierunku ładu) w zakrzaczone turzycowiska a dalej w zadrzewienia olchowo-brzozowe.

Większa część powierzchni gminy Milicz wchodzi w zasięg Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”, utworzonego w 1996 r. Jest to największy park krajobrazowy w Polsce – 87 040 ha. Wyższą formę ochrony stanowi tu Rezerwat „Stawy Milickie” – jeden z największych rezerwatów ornitologicznych w Polsce. Obejmuje on łącznie 5 324,31 ha powierzchni i składa się z pięciu odrębnych części, z których trzy położone są w zasięgu gminy Milicz: główny zespół stawów położony pomiędzy Rudą Milicką, Sławoszowicami i Nowym Zamkiem, zespół stawów położony na wschód od Potasznicy (w tym Staw Jasny i Staw Jan) oraz zespół stawów w rejonie Rudy Sułowskiej (min. Staw Duża Mewa i Staw Duża Grabówka). Rezerwat „Stawy Milickie” objęty został też międzynarodową ochroną w ramach Konwencji Ramsarskiej. Część obszaru PK „Dolina Baryczy”, w tym wchodząca w zasięg gminy Milicz, została objęta ochroną w ramach europejskiej sieci obszarów NATURA 2000⁶. Nakładają się tu bowiem zarówno obszary specjalnej ochrony (OSO) zgodnie z Dyrektywą Ptasia 79/409/EWG, jak i specjalne obszary ochrony (SOO) zgodnie z dyrektywą siedliskową Rady Europy 92/43/EWG.

Na terenie gminy Milicz znajduje się 8 użytków ekologicznych: Brzezina (0,64 ha), Szwedzka Górka (0,27 ha), Trzcinińszysko (0,94 ha), Dzika Łąka (4,92 ha), Lotnisko (17,32 ha), Mokradło (1,27 ha), Grzędzawisko (2,16 ha) i Długie Bagno (4,0 ha). Ustanowiono też 10 pomników przyrody – głównie pojedynczych drzew lub grup zadrzewień. Są to dęby szypułkowe, sosny, platan klonolistny. Jedynym pomnikiem jest głaz narzutowy w obrębie Postolin – oddz. 143).

⁶ Obszar PLB 020001 Dolina Baryczy obejmuje dolinę Baryczy pomiędzy Żmigrodem na zachodzie a okolicą Przygodzic na wschodzie. Występuje tu 5 dużych i 5 małych kompleksów stawów rybnych (w sumie 130 stawów) wraz z otaczającymi łąkami, gruntami ornymi, mokradłami i lasami.

Oborniki Śląskie. Lasy zajmują 34% powierzchni gminy, w tym większość w jej centralnej, północnej i zachodniej części. Są to głównie bory mieszane świeże o równorzędnym udziale gatunków szpilkowych (sosna zwyczajna) i liściastych (dąb szypułkowy). Czasami występują tu jodły pospolite. Bardzo bogato reprezentowana jest tu warstwa krzewów (leszczyna pospolita, jarzębina pospolita i będąca pod częściową ochroną - kruszyna pospolita). W runie spotkać można częściowo chronioną konwalię majową, kosmatkę owłosioną, orlice pospolitą, wężymord niski, pomocnika baldaszkowatego oraz znajdujące się pod ochroną śnieżyczkę przebiśnieg, śnieżnicę wiosenną i ziarnopłon kusy. Roślinność łąk stanowią: trzęślica modra, śmiałek darniowy, 4 gatunki ostrożeń (warzywny, łąkowy, siwy i błotny), wiązówka błotna. W zbiorowiskach chwastów polnych dominuje miotła zbożowa lub owies głuchy. Ponadto występuje tu: chaber bławatek, ostrożeń polny, rdest powojowy, przetacznik perski, mak polny. W części zachodniej gminy w roku 1958 utworzony został Rezerwat Jodłowice, a w północnej części gminy projektowany jest Obszar Chroniony Krajobrazu Wzgórz Trzebnickie. Niewielka część gminy objęta została specjalną ochroną w ramach sieci Natura 2000. Jest to obszar PLH 020036 Dolina Widawy, rozciągający się wzdłuż rzeki Widawy⁷.

Prusice. Jest to gmina o charakterze typowo rolniczym. Lasy i zadrzewienia zajmują ok. 21,3 % powierzchni gminy, wody stojące 1,76 %, a wody płynące i rowy - 1,36 %. Drzewostan lasów składa się głównie z lasów mieszanych, gdzie dominuje drzewostan sosnowy. Na terenie gminy stwierdzono występowanie łącznie około 200 gatunków zwierząt kręgowych. W liczbie tej największy udział mają ptaki (ponad połowa), następnie ssaki, ryby, płazy i gady. Gromadę ryb reprezentuje 11 gatunków. Prusice pod względem składu gatunkowego herpetofauny należą do ciekawszych w województwie dolnośląskim. Stwierdzono 11 gatunków płazów oraz 4 gatunków gadów. Wśród płazów należy wymienić traszkę grzebieniastą, kumaka nizinnego oraz żabę trawną i moczarową. Wśród gadów: padalec, jaszczurka zwinka, jaszczurka żyworódka oraz zaskroniec. Południowa i zachodnia część gminy Prusice objęta jest obszarem Chronionego Krajobrazu „Wzgórz Trzebnickich”. Znajdujący się w północnej części gminy kompleks lasów sosnowych (w rejonie Stawu Sieczkowskiego) jest częścią parku krajobrazowego Dolina Baryczy w ramach tych kompleksów występują tereny specjalnej ochrony objętych siecią Natura 2000 (102,22 ha) . Ponadto na terenie gminy wytyczono dwa rezerваты przyrody – Oles koło Pększyna (81 ha) oraz Stawy w Ligocie Strupińskiej (ok. 59 ha). Na terenie gminy Prusice występuje 83 pomniki przyrody, z czego duża część występuje w Ligocie Strupińskiej i w Piotrkowicach.

Trzebnica. Lasy zajmują tylko 13,9% powierzchni. Większość skoncentrowana jest w północnej części gminy, generalnie gmina jest słabo zalesiona. Drzewostan stanowią

⁷ Obszar rozciąga się wzdłuż rzeki Widawy aż do jej ujścia i dalej wzdłuż doliny Odry (km 261-269), wzdłuż Lasu Rędzińskiego (w granicach administracyjnych Wrocławia). Obejmuje głównie obszary zalewowe w obrębie wałów, ale w niektórych miejscach wykracza poza wały (do 1.5 km od doliny Odry). Pokrycie terenu stanowią przede wszystkim nadbrzeżne zbiorowiska roślinne, w tym lasy łęgowe - częściowo przesuszone i zgrądowiaste na obszarze poza wałami przeciwpowodziowymi. W obrębie wałów rzeka ma stosunkowo naturalny charakter.

równorzędnie gatunki liściaste (dąb szypułkowy, buk zwyczajny, grab zwyczajny, brzoza brodawkowata) i iglaste (sosna zwyczajna). Warstwę krzewów prezentują: leszczyna pospolita, jarzębina pospolita i będąca pod częściową ochroną - kruszyna pospolita. Na obszarze Gminy Trzebnica istnieje fragment PK Dolina Baryczy (wraz z wytyczonym tam obszarem Natura 2000) – jest to teren obrębu Koniowo. W części północnej gminy znajduje się rezerwat przyrody las Bukowy o pow. 23,7 ha. Ponadto w gminie wytyczono 5 użytków ekologicznych: 1) Łąki koniowskie (0,99 ha) Ustanowiony ze względu na pozostawienie obszaru naturalnych łąk położonych wśród pól jako ostoi pożytecznej entomofauny, drobnego ptactwa i drobnych ssaków a także charakterystycznej dla podmokłych łąk roślinności. 2) Biedaszkowska łąka (4,1 ha) Komorówko. Stanowi rezerwar wody dla przyległych drzewostanów podczas suszy oraz jest ostoją gatunków roślin i zwierząt charakterystycznych dla podmokłych łąk. 3) Żurawia łąka (7,91 ha) Domaniów. Ustanowiony ze względu na zachowanie w naturalnym stanie kompleksu łąk położonych wśród kompleksu leśnego. 4) Wiklina (5,39 ha) Komorówko: Ustanowiony ze względu na zachowanie w stanie niezmienionym stanowisk wikliny, która zabezpiecza zasoby wód. Stanowi także ostoję dla gatunków chronionych. 5) Żabie kąpielisko (2,33 ha) Koniowo. Stanowi rezerwar wody podczas suszy Na terenie gminy występuje 28 pomników przyrody. Roślinność łąk stanowią: trzęślica modra, śmiałek darniowy, 4 gatunki ostrożeń (warzywny, łąkowy, siwy i błotny), wiaźówka błotna. W zbiorowiskach chwastów polnych dominuje miotła zbożowa lub owies głuchy. Ponadto występuje tu: chaber bławatek, ostrożeń polny, rdest powojowy, przetacznik perski, mak polny.

Twardogóra. Lasy i zadrzewienia zajmują 44,9% powierzchni gminy. Dominującym gatunkiem lasów na terenie gminy jest sosna (75% udziału powierzchniowego). Z głównych gatunków, jako panujących i w domieszkach występuje dąb, olsza, brzoza, buk, i świerk. Na terenie gminy istnieją następujące formy ochrony przyrody: Rezerwat przyrody Torfowisko koło Grabowna Wielkiego (torfowisko o interesującej roślinności i stratygrafii, obszar 4,22 ha); pomniki przyrody – dwa głazy narzutowe w miejscowości Gola Wielka; użytek ekologiczny Leśne Stawki koło Goszcza – 55,3 ha. Północna część gminy znajduje się w obszarze PK „Dolina Baryczy” (1283 ha). Część obszaru PK „Dolina Baryczy” pokrywa się z ustanowioną na jego terenie siecią Natura 2000.

Wisznia Mała. Lasy oraz grunty zadrzewione i zakrzewione zajmują bardzo małą powierzchnię gminy, bo tylko ok. 1.364 ha, co stanowi ok. 13,2%. Najliczniej reprezentowana jest tu sosna, dalej jesion, świerk i brzoza. Roślinność nieleśna najokazalej prezentuje się wzdłuż rzek Widawy i Ławy. Na uwagę zasługują: wawrzynek, storczyk szerokolistny, kopytnik. Gmina Wisznia Mała (podobnie jak Oborniki Śląskie) w swej niewielkiej części objęta została specjalną ochroną w ramach sieci Natura 2000. Jest to obszar PLH 020036 Dolina Widawy, rozciągający się wzdłuż rzeki Widawy.

Zawonia. Lasy zajmują ok. 4 500 ha tj. ponad 40% powierzchni gminy i w jej północnej części tworzą duże i zwarte kompleksy. Największe z nich to lasy Grochowej, a kolejny wchodzi w skład Lasów Milickich. Gatunek dominujący w lasach to sosna, dalej

gatunki liściaste: buk, dąb, grab. Szereg enklaw i zadrzewień występuje w południowej części gminy, gdzie porastają liczne zagłębienia i wąwozy. Stan zdrowotny lasów jest bardzo dobry, lecz nie są zbyt eksploatowane z uwagi na to, że spełniają w gminie rolę ochroną, głównie wodochronną. Na obszarze gminy występują 23 chronione gatunki roślin, z tego 11 objętych całkowitą ochroną oraz 126 stanowisk cennych roślin chronionych i 50 stanowisk zwierząt chronionych (bocian czarny, bocian biały, łabędź niemy, brzegówka i nocek). Uniwersytet Wrocławski zinwentaryzował na terenie gminy 55 drzew pomnikowych.

Żmigród. Lasy zajmują ok. 29,4% pow. gminy. Największe skupiska leśne znajdują się w jej północnej części i składają się głównie z gatunków szpilkowych (sosna). Często można spotkać tu lasy mieszane (świerk, buk, sosna, dąb, grab, w części podmokłej - olcha czarna). Tereny wzdłuż Baryczy porastają zarówno pospolite gatunki roślinności, jak i bardzo rzadko spotykane (wąkrotka zwyczajna, bluszcz pospolity, wrzosiec bagienny, a gałuszka kulecznica w Polsce występuje jedynie w tym rejonie).

Na szczególne podkreślenie zasługuje atrakcyjność przyrodnicza terenów Nadleśnictwa. Ponad połowa jego powierzchni znajduje się w zasięgu Parku Krajobrazowego "Dolina Baryczy", spore powierzchnie zostały włączone do rozczłonkowanego rezerwatu "Stawy Milickie". Wyróżniające się naturalnością ekosystemy leśne zostały objęte ochroną rezerwatową. Rezerwat "Radziądz" chroni fragment 140-letniego grądu z udziałem buka. Rezerwat "Olszyny Niezgodzkie" chroni olszyny na terenach zabagnionych. Największe jednak bogactwo przyrody znajdziemy wśród stawów, niekoniernie w rezerwacie, oraz okalających je lasach, moczarach i trzcinniczyskach. Na groblach stoją kilkusetletnie dęby, sadzone jeszcze przez cystersów. Rozległe pozarastane płycizny tworzą archipelag wysepek i szuwarów, w których obok bogatej flory można znaleźć około 150 gatunków ptaków gniazdowych i ok. 50 gatunków przelotnych - głównie wodnych i brodzących. Lasy obfitują także w bogatą faunę typowo leśną. Obszar ten jest atrakcyjny nie tylko pod względem przyrodniczym, znajduje się tutaj wiele interesujących obiektów historycznych, architektonicznych i kulturowych. Istnieje też możliwość uprawiania wędkarstwa i myślistwa.

Na obszarze Subregionu znajdują się głównie lasy będące pod zarządem Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych we Wrocławiu (RDLP). Niewielki tylko obszar (141 ha), leżący na terenie gminy Żmigród, przynależący do Nadleśnictwa Góra Śląska, jest zarządzany przez RDLP z siedzibą w Poznaniu. Zarządzaniem zasobami leśnymi zajmują się cztery Nadleśnictwa – Milicz, Żmigród, Oleśnica i Oborniki Śląskie.

Na obszarze Subregionu występują następujące obszary podlegające ochronie prawnej:

- **Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy”⁸** – powstał w celu zachowania wartości przyrodniczych, krajobrazowych i historyczno kulturowych. Znaczna część gruntów Nadleśnictwa Milicz leży w obszarze parku krajobrazowego „Dolina Baryczy” jest to największy park krajobrazowy w Polsce, jego powierzchnia wynosi 87 000 ha (na terenie województwa wielkopolskiego leży 17 tys. ha, w województwie dolnośląskim

⁸ Powstał na mocy Rozporządzenia Wojewody Kaliskiego i Wojewody Wrocławskiego z dnia 3 czerwca 1996r. w sprawie utworzenia i ochrony Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”

70 tys. ha). Do parku należy 90% powierzchni gminy Milicz. Celem jego utworzenia w 1996 roku było:

- objęcie ochroną najcenniejszego obok doliny Odry fragmentu środowiska przyrodniczego;
- zachowanie mało zmienionych ekosystemów wodno-błotnych i leśnych oraz ich cennej ornitofauny;
- ochrona ekosystemów stawowych przed parcelacją i prywatyzacją stawów;
- stopniowa redukcja zanieczyszczeń wód, gleb i powietrza.

Na terenie parku występuje łącznie 166 gatunków lęgowych ptaków. Do najcenniejszych na tym obszarze należą: bąk, bączek, czapla purpurowa, bocian czarny, orzeł bielik, perkoz rdzawoszyi, perkoz zausznik i łabędź krzykliwy. Wiosną spotkać można żerującego na wilgotnych łąkach żurawia. W trzcinach budują gniazda: błotniak stawowy oraz trzciniak i trzcinniczek. Charakterystycznymi gatunkami leśnymi są: dzięcioł czarny, lelek kozodój i gołąb siniak. Interesującym ptakiem jest remiz, którego misternie plecione gniazda możemy zobaczyć na drzewach porastających groble. Należy wspomnieć również, że rezerwat "Stawy Milickie" stanowi największe skupienie lęgowe gęsi w Środkowej Europie. Rozmaitość gatunków oraz wyjątkowo duża liczba osobników większości z nich, sprawia, że teren ten jest jedną z najważniejszych ostoi ptaków - nie tylko w wymiarze krajowym, ale także europejskim. O randze tego rezerwatu świadczy fakt umieszczenia go na liście najcenniejszych obszarów wodno - błotnych objętych międzynarodową konwencją RAMSAR.

Na obszarze parku występują 42 gatunki roślin i grzybów chronionych, w tym 28 objętych ochroną całkowitą. Najwięcej stanowisk posiadają: bluszcz pospolity, grąźel żółty, sromotnik bezwstydnny, widłak goździsty, paprocie- salwinia pływająca i długosz królewski. Storczyki reprezentują również kruszczyk szerokolistny, listera jajowata i storczyk szerokolistny. Częściowej ochronie podlega: kruszyna pospolita, konwalia majowa, kalina koralowa, centuria pospolita i porost - płucnica islandzka. Najwięcej gatunków chronionych roślin związanych jest z siedliskami leśnymi.

Działalność parku nadzoruje Dolnośląski Zespół Parków Krajobrazowych we Wrocławiu.

- **Rezerwat przyrody „Radziądz”**. Rezerwat o powierzchni 8,26 ha, utworzony w 1954 roku. Jest on położony na terenie Parku Krajobrazowego Dolina Baryczy (1,5 km na południowy zachód od wsi Radziądz. Obejmuje fragment lasu o cechach naturalnych, na przesmyku pomiędzy kanałami Rybackim i Kokot. Las w rezerwacie, mający charakter starodrzewu dębowo-bukowego w wieku 150-210 lat z domieszką graba i świerka, reprezentuje zespół środkowoeuropejskiego grądu wysokiego. Florę rezerwatu tworzą 133 gatunki roślin naczyniowych i 10 gatunków mszaków. Z gatunków objętych ochroną prawną stwierdzono na terenie rezerwatu kruszynę pospolitą, konwalię majową i sromotnika bezwstydnego.
- **Rezerwat przyrody "Stawy Milickie"**, w obecnych granicach powstał na mocy Zarządzenia Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego z dnia 20 września 1973 roku w celu ochrony wielu szczególnie cennych i rzadkich gatunków ptaków oraz

fragmentów środowisk wodnych i błotnych, stanowiących miejsca ich gniazdowania, żerowania i odpoczynku. Jego powierzchnia wynosi 5 324 ha. 2/3 tego obszaru zajmują stawy, a pozostałą część przyległe lasy i pola. Jest to największy rezerwat przyrody w Polsce.

- **Rezerwat przyrody „Wzgórze Joanny”**⁹ – położony na południe od drogi relacji Postolin- Świebodów w Gminie Milicz. Ochronie podlega szczyt wzniesienia zwanego Wieżycą o powierzchni 24,23 ha lasu. Na szczycie wzniesienia znajduje się zameczek myśliwski z 1850 roku zwany „Wieżą Odyniec”. Rezerwat utworzono w celu zachowania wyspowego stanowiska buka (*Fagus silvatica*), na wschodniej granicy jego zasięgu oraz dla ochrony znalezisk prehistorycznych.
- **Rezerwat przyrody „Olszyny Niezgodzkie”**. Rezerwat o powierzchni 74,28 ha, utworzony w 1987 roku. Rezerwat jest położony na terenie Parku Krajobrazowego Dolina Baryczy oraz obszaru specjalnej ochrony ptaków NATURA 2000 „Dolina Baryczy”, kilkaset metrów na południowy zachód od wsi Niezgoda. Obejmuje fragment kompleksu olsów o charakterze naturalnym, położonych w otoczeniu kompleksów stawów nad rzeką Ługą. Początki ochrony tego obszaru sięgają okresu międzywojennego i związane są z istniejącym w tamtym okresie rezerwatem przyrody „Die Luge” - pierwszym rezerwatem w Dolinie Baryczy. Dominującym zespołem leśnym jest tu ols porzeczkowy o typowej kępkowo-dolinkowej strukturze z charakterystycznymi szczudlastymi formami olch. Na mniejszej powierzchni występuje łęg olszowo – jesionowy. Drzewostany rezerwatu w przeważającej mierze stanowi olsz czarna natomiast na mineralnych wyspach w części zachodniej rezerwatu dominuje dąb szypułkowy. Najbardziej okazały o obwodzie 675 cm uznany został za pomnik przyrody. Florę rezerwatu tworzy 276 gatunków roślin naczyniowych. Z gatunków objętych ochroną prawną stwierdzono na terenie rezerwatu: bluszcz pospolity, kalinę koralową, kruszynę pospolitą, porzeczkę czarną, konwalię majową, sromotnika bezwstydnego oraz sztucznie wprowadzony jarząb szwedzki. Skrajem rezerwatu biegnie ścieżka przyrodnicza.
- Rezerwat częściowy **„Torfowisko koło Grabowna”** (4,22 ha) znajdujący się na południe od miejscowości Twardogóra. Charakteryzuje się on występowaniem rzadkich gatunków roślin - takich jak: bagno zwyczajne, gwiazdnica bagienna, kalina koralowa, widłak jałowcowaty. Zadaniem jego jest ochrona zbiorowisk roślinnych występujących na torfowiskach śródleśnych.
- **Obszary Natura 2000**. W ramach europejskiego systemu Natura 2000 wyznaczono i zatwierdzono dwa obiekty ochrony przyrody PLH0200001 – „Chłodnia w Cieszkowie” (zimowisko nietoperzy), oraz PLB0200001 – „Dolina Baryczy” (pow. 55480,70), obejmuje 5 dużych i 5 małych kompleksów stawów rybnych (w sumie 130 stawów) wraz z otaczającymi łąkami, gruntami ornymi, mokradłami i lasami. Obiekt ten zakwalifikowany jako ostoja ptasia o randze europejskiej E54, został wpisany na listę obszarów Konwencji Ramsar. Przystąpiono do uzgodnień realizacji dyrektywy siedliskowej poprzez wyznaczenie kolejnego obszaru naturalnego PLH020041 „Ostoja

⁹ utworzony na mocy zarządzenia MliPD z dnia 21 kwietnia 1962r. (M.P.Nr 44, poz. 207).

nad Baryczą”. Jest to obszar PLH 020036 Dolina Widawy, rozciągający się wzdłuż rzeki Widawy.

Rys. Obszary na terenie Subregionu wchodzące w skład Sieci Natura 2000

Źródło: Raport o stanie środowiska województwa dolnośląskiego 2007.

Chronione i rzadkie gatunki roślin. Na terenach leśnych występuje kilkadziesiąt gatunków roślin chronionych, w tym zarówno objętych ochroną całkowitą, jak i podlegających ochronie częściowej. Największe zagęszczenie gatunków chronionych występuje m.in.: w kompleksie stawów w Potasznicy i stawów położonych na północ od nich oraz w otaczających je lasach, w kompleksie Stawno, w okolicy wsi Walkowo, w kompleksie leśnym leśnictwa Krośnice, w szczytowych częściach Wzgórz Krośnickich między Miłochowicami, Borowiną, Świebodowem i Postolinem, na północny zachód od Milicza w kierunku Nowego Piekocina.

Niezwykła różnorodność siedlisk przyczyniła się do niespotykanego gdzie indziej bogactwa gatunkowego fauny, a w szczególności najbardziej spektakularnego jej fragmentu – ornitofauny. Znaczna liczba gatunków ptaków leśnych, często rzadkich, bardzo rzadkich lub zagrożonych wyginięciem znajduje tu swoje ostoje dzięki rozległości kompleksów leśnych, ich różnorodności drzewostanowej i sąsiedztwie stawów, na których zdobywają pokarm. Wielkie kompleksy leśne i stawowe są naturalną ostoją zwierzoławy leśnej i ptactwa, którego stwierdzono tu ponad 270 gatunków, w tym 166 lęgowych. Do najrzadszych i najcenniejszych gatunków należą m.in.: czapla purpurowa, bąk, bączek, bocian czarny, perkoz rdzawoszyi, zausznik, żuraw i drapieżny orzeł bielik. Na terenie Doliny Baryczy gniazduje ponad 150 par bociana białego¹⁰.

¹⁰ Wiosną spotkać można żerującego na wilgotnych łąkach żurawia. W trzcinach budują gniazda: błotniak stawowy oraz trzcinak i trzcinniczek. Charakterystycznymi gatunkami leśnymi są: dzięcioł czarny, lelek kozodój i gołąb siniak. Interesującym ptakiem jest remiz, którego misternie plecione gniazda możemy zobaczyć na drzewach porastających groble. Należy wspomnieć również, że rezerwat "Stawy Milickie" stanowi największe skupienie lęgowe gęsi w Środkowej Europie. Różnorodność gatunków oraz wyjątkowo duża liczba osobników większości z nich, sprawia, że teren ten jest jedną z najważniejszych ostoi ptaków - nie tylko w wymiarze krajowym, ale także europejskim. O randze tego rezerwatu świadczy fakt umieszczenia go na liście najcenniejszych obszarów wodno - błotnych objętych międzynarodową konwencją RAMSAR.

2.2.2. Łowiectwo

Obszar Dolnego Śląska będący pod zarządem RDLP we Wrocławiu jest atrakcyjny ze względu na walory łowieckie. Wskazuje na to zarówno charakterystyka przyrodniczo-leśna jak również fakt, iż spotkać tu można niemal wszystkie gatunki zwierząt łownych. Inwentaryzacje zwierzyny przeprowadzane od ponad 50 lat wskazują, na istotny wzrost stanów zwierzyny grubej (jelenie, daniela, sarny, muflony, dziki). Prowadzeniem leśnictw łowieckich zajmuje się 13 nadleśnictw, w tym interesujące nas nadleśnictwa Oborniki Śląskie, Milicz i Żmigród. Największym rejonem hodowlanym regionu jest rejon "Dolina Odry i Wzgórz Trzebnickie" koordynowany przez nadleśnictwo Oborniki Śląskie o powierzchni 427,5 tys. ha, w tym leśnej 104,4 tys. ha. Ponadto w obszarze Subregionu WTIDB funkcjonuje również Rejon Hodowlany Dolina Baryczy o powierzchni 165,2 tys. ha, w tym leśnej 65,1 tys. ha

Ośrodki hodowli zwierzyny przeznaczone są również do organizowania polowań dla myśliwych cudzoziemców i coraz częściej grup krajowych. Każde z leśnictw łowieckich posiada bazę noclegową. Sprzedaż polowań myśliwym cudzoziemcom prowadzona jest za pośrednictwem stałego od kilkudziesięciu lat partnera – duńskie biuro polowań "DIANA".

Jako najbardziej znany i wart obejrzenia uznawany jest między innymi obszar Nadleśnictw Milickiego i Żmigrodzkiego. Wymieniany przez RDLP Lasy Państwowe na pierwszym miejscu, przed Parkiem Krajobrazowym „Chełmy” (Nadleśnictwo Jawor), Śnieżnickim Parkiem Krajobrazowym (Nadleśnictwo Łądek) i Parkiem Krajobrazowym Gór Sowich (Nadleśnictwa: Bardo, Świdnica, Jugów).

Rys. Leśniczówki znajdujące się na obszarze Subregionu w Niezgodzie i Kubryku

Źródło: RDLP we Wrocławiu

Dla zobrazowania Nadleśnictwo Milicz posiada dwa Ośrodki Hodowli Zwierzyny – jeden typowo leśny – leśnictwo łowieckie Kubryk oraz drugi typowo stawowy – leśnictwo łowieckie Wróbliniec. Oba ośrodki posiadają leśniczówki łowieckie i miejsca noclegowe, stanowiące również kwatery i hotele turystyczne wykorzystywane przez turystów i firmy jako miejsca wypoczynku lub szkoleń. Hotel Myśliwski Kubryk wyposażono w skomputeryzowaną salę szkoleniową.

2.2.3. Turystyka na obszarach leśnych

Głównymi czynnikami kształtującymi walory turystyczno-rekreacyjne obszarów leśnych Subregionu są:

- położenie lasów w dogodnej odległości od Wrocławia,
- przebieg szlaków komunikacyjnych przez atrakcyjne kompleksy leśne,
- położenie lasów w sąsiedztwie doliny rzeki Barycz i licznych stawów wodnych,
- przebieg szlaków turystycznych,
- bogactwo lasów w zakresie uprawiania łowiectwa,
- lokalizacja zabytków historycznych i osobliwości przyrodniczych.

Skanalizowanie ruchu turystycznego, mające na celu pokazanie ciekawych miejsc i jednocześnie ochronę cenniejszych fragmentów przyrody, osiąga się poprzez tworzenie miejsc postoju dla pojazdów (ok. 40 na terenie Subregionu), miejsc odpoczynku dla turystów oraz szlaków turystycznych. Przez teren nadleśnictw przebiegają liczne szlaki turystyczne – piesze, rowerowe, konne, kajakowe, edukacyjne, randze lokalnej, regionalnej a nawet europejskiej (viaBaltica, Euro Velo). Sieć szlaków przede wszystkim pozwala uprawiać turystykę aktywną, jednak jako element uzupełniający należy tutaj wskazać możliwość poznawania historii i tradycji regionu (są to funkcje turystyki kulturowej) oraz edukację ekologiczną. Na szlakach można bowiem zwiedzić starożytne kurhany sprzed 3500 lat, parki zabytkowe, obiekty sakralne, zamki i pałace bądź też pozostałości po nich.

Działania edukacyjne prowadzone w celu lepszego zapoznania się z lasami i występującą na ich terenie przyrodą można traktować jako atrakcję turystyczną i wiązać z wykorzystaniem turystycznym Subregionu WTIDB. Edukacja ekologiczna (leśna) społeczeństwa jest prowadzona przez wszystkie nadleśnictwa. Przykładami takich działań są: 1) fakt występowania licznych form ochrony przyrody; 2) tworzenie licznych ścieżek przyrodniczych pozwalających zapoznać się z bogactwem przyrodniczym terenu. Przykład mogą stanowić:

- 2 ścieżki na terenie Nadleśnictwa Oleśnica – w rezerwacie „Torfowisko koło Grabowna” i przy Kąciku Edukacyjnym „Dąbrówka” położona na Wzgórzach Twardogórskich;
- 3 ścieżki na terenie Nadleśnictwa Milicz. w Miliczu – Karłowie (ścieżka: OWŚ Karłów – Wałkowa – OWŚ Karłów), ścieżkę wokół rezerwatu Wzgórze Joanny, oraz ścieżkę na terenie rezerwatu Stawy Milickie i w lasach z nim sąsiadujących.

Elementem wiążącym się z działalnością turystyczną i możliwością jej prowadzenia na obszarach leśnych jest również łowiectwo. Nadleśnictwa Subregionu posiadają zaplecze do prowadzenia tego rodzaju turystyki (np. Leśniczówka Niezgoda, Leśniczówka Kubryk).

2.3. Wody powierzchniowe

O warunkach hydrograficznych Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy decyduje położenie w jego środkowej części pasm Wzgórz Trzebnickich o wzniesieniach dochodzących do 250 m npm, oraz Wzgórz Twardogórskich (obydwa pasma wchodzą w

skład makroregionu Wału Trzebnickiego) o najwyższym wzniesieniu wynoszącym 272 m.npm. Wał rozdziela położoną na północ Pradolinę Baryczy i podchodzącą do Wzgórz od południa Pradolinę Odry.

Część południowej granicy Subregionu częściowo stanowią rzeki Odra i Widawa. Pomimo istnienia w tym rejonie tak dużych rzek, w południowej części Subregionu sieć ich prawych dopływów jest słabo rozbudowana (cieki Ława, Mienia oraz bardziej rozwinięte dorzecze Jodłówki). Obszar ten odznacza się niewielką ilością cieków powierzchniowych.

Odmienne wygląda sytuacja w rejonach położonych na północy przedmiotowego obszaru (z wyjątkiem terenów gminy Cieszków), co jest efektem przepływającej południkowo Baryczy, z bardzo bogatą siecią dopływów oraz zbudowanymi przez ludzi systemami melioracyjnymi, sieciami rowów, kanałów i stawów.

W granicach objętych niniejszym opracowaniem Odra płynie wzdłuż granic administracyjnych gminy Oborniki Śląskie na odcinku 11,5 km. Na całej tej długości rzeka jest obwałowana. Monitoring stanu czystości wód Odry prowadzony jest w dwóch punktach. Wody te uznawane są za pozaklasowe (występuje przekroczenie wskaźników zanieczyszczeń fizycznych, chemicznych oraz bakteriologicznych), podobnie rzecz się ma z rzeką Widawą wpadającą do Odry na terenie gminy Oborniki Śląskie.

Na Odrze prowadzona jest działalność sportowo – rekreacyjna. W miejscowości Uraz (na 275 kilometrze rzeki) pomiędzy Rędzinem (Wrocław) a Brzegiem Dolnym znajduje się marina Port Uraz. Organizowane są tam liczne imprezy z wykorzystaniem sprzętu wodnego. Druga pod względem wielkości rzeka płynąca przez teren Subregionu to Barycz będąca zarazem największym prawobrzeżnym dopływem górnej i środkowej Odry. Rzeka ta płynie przez teren gmin Milicz oraz Żmigród. Źródła Baryczy znajdują się na wysokości 126 m n.p.m. na płaskim wododziale Proсны-Baryczy na wschód od Odolanowa, na południe od Wysoczyzny Kaliskiej. Przez obszar gminy Milicz przepływa na odcinku długości ok. 40 km. Przez teren gminy Żmigród przepływa na odcinku ok. 22 km tj. od rejonu Stawu „Przesadki” (rezerwat „Stawy Milickie”) do okolic mostu na drodze Lubiel - Bratków. Początkowe i końcowe, liczące po ok. 3 km długości, odcinki Baryczy stanowią północną granicę powiatu trzebnickiego i gminy Żmigród. Rzeka ma długość całkowitą 138,5 km jest typową rzeką nizinną o średnim spadku 0,28 ‰. Barycz na całej swej długości (nie licząc 14 km jej górnego odcinka) jest rzeką uregulowaną i częściowo obwałowaną i skanalizowaną. Regulacji przepływu służy 15 jazów piętrzących, kierujących wodę do stawów rybnych nawadniających nadrzeczne łąki.

Większość cieków wodnych Subregionu z Baryczą włącznie, należy do dorzecza Odry. Za ważniejsze rzeki należy zaliczyć Orłę, płynącą w północnej części Subregionu oraz Sąsiecnicę, która jest lewobrzeżnym dopływem Baryczy i uchodzi do niej na wysokości Żmigrodu.

Ważniejsze dopływy poszczególnych rzek:

- Odra
 - ważniejsze prawobrzeżne dopływy: Widawa oraz Młynówka i Stróżnia.
- Barycz

- lewobrzeżne dopływy: Sąsiedzka (Sieczka) uchodząca do Baryczy w Żmigrodzie z całym swym dorzeczem, Młynówką, Strupińskim Rowem, Krępą, Łachą (z dopływem Rudawka), Krępicą
 - prawobrzeżne dopływy: Orla – główny prawy dopływ Baryczy, płynący z obszarów Wysoczyzny Kaliskiej, a uchodzący do Baryczy w rejonie Wąsosza. Ważniejsze dopływy Orli uchodzące na obszarze Żmigrodu (gminy) to: Dąbroczna (p) i Masłówka (p).
 - Sąsiedzka
 - prawobrzeżne dopływy: Lipniak, Jesionka, Brzeźnica, Olszak, Kanał Przetocki
 - lewobrzeżne dopływy: Czarna Woda, Głęboki Rów (z dopływami Mleczna i Polska Woda), Struga II, Kanał Trzebnicki, Kątna.
 - Orla
 - lewobrzeżne dopływy: Kanał Książęcy, Kanał Młynówka
 - Widawa z dopływami: Ławą, Oleśniczanką, Potokiem Boguszyckim.
- Do ważniejszych cieków sztucznych zaliczyć należy:
- kanał Kokot (Stawnik) (18+354)
 - kanał Młynówka Sułowsko-Radziącka (16+180)
 - kanał Sowina (13+490)
 - kanał Przytocki (1+750)
 - Kanał Kokotek (3+500)
 - Kanał Książęcy

Wody stojące stanowią najważniejszy wyróżnik obszaru objętego niniejszym opracowaniem. Wody stałe znajdujące się na terenie Subregionu WTIDB to stawy. Większość z nich stanowi wspólny kompleks o nazwie Stawy Milickie. Jest to obszar objęty szczególną ochroną przyrodniczą – w 1973r. utworzono tutaj Rezerwat przyrody „Stawy Milickie” (o czym dalej). Kompleksy kwalifikowane jako Rezerwat Stawy Milickie usytuowane są na obszarze gmin: Milicz, Żmigród, Krośnice. Ponad 100 stawów zajmuje łączną powierzchnię ok. 77 km². Jest to największy tego typu kompleks w Polsce i Europie.

Na terenie Subregionu występują także liczne mniejsze sztuczne zbiorniki wodne, adoptowane na zbiorniki hodowlane bądź też mające przeznaczenie rekreacyjne, często są one zlokalizowane w nieczynnych wyrobiskach glin i ilów, czy też będące zbiornikami retencyjnymi. Rozmieszczenie wód stojących w poszczególnych gminach prezentuje Tabela nr: 4. Jak wynika z informacji uzyskanych w urzędach gmin tereny wód stojących przeznaczone na cele rekreacyjne znajdują się w miejscowościach: Twardogóra, Grabowno Wielkie, Wisznia Mała, Oborniki Śląskie (17 sztuk w różnych miejscowościach gminy).

Tabela nr 4: ważniejsze rzeki i zbiorniki wodne w poszczególnych gminach subregionu			
	DOPLYWY BARYCZY	DOPLYWY ODRY	STAWY
CIESZKÓW	-	-	Duży Jaś, Mały Jaś, Leśny, Halina, Brzozowy, Babi i inne mniejsze. Ogółem ok. 130 ha.
KROŚNICE	Jesionka, Młyńska Struga, Prądnia, Kobylarka.	-	Czarny Las, Lipsk, Duży Karol, Karol, Przysań, Chełm, Grunda, Antonii, Nowy, Mieczysław i inne mniejsze. Ogółem ok. 500 ha.
MILICZ	Barycz, Młyńska Struga, Polska Woda, Krepica	-	Kompleksy stawów: Stawno (26 stawów), Potasznia (11), Ruda Sułowska (26) oraz pojedyncze stawy Szałwia, Wrocławski, Górnik i inne mniejsze. Ogółem ok. 3,5 tys. ha.
OBORNIKI ŚLĄSKIE	-	Odra, Widawa, Ława, Młynówka, Strużnia, Jodłówka.	małe zbiorniki wykorzystywane w celach hodowlanych bądź rekreacyjnych. Ogółem ok. 56 ha.
PRUSICE	-	-	Sieczkowski i inne małe zbiorniki wykorzystywane w celach hodowlanych bądź rekreacyjnych. Ogółem ok. 75 ha.
TRZEBNICA	Sąsiedzica, Brzeźnica, Jesionka, Czarna Woda, Głęboki Rów, Lipniak	-	Koniowskie i inne małe zbiorniki wykorzystywane w celach hodowlanych bądź rekreacyjnych. Ogółem ok. 120 ha.
TWARDOGÓRA	Sąsiedzica, Czarny Rów, Prądnia.	Dopływy Widawy: Potok Boguszycki	Soczewica, Pelagia, Drozdy, Biały Most, Grabek, Zimiec. Ogółem 17 szt. + inne mniejsze zbiorniki. Ogółem ok. 500 ha.
WISZNIA MAŁA	-	Widawa z dopływami: Mienią, Ławą	małe zbiorniki wykorzystywane w celach hodowlanych bądź rekreacyjnych. Ogółem ok. 10 ha.
ZAWONIA	Sąsiedzica, Jesionka, Młynówka, Kuźniczanka, Lipniak.	-	małe zbiorniki wykorzystywane w celach hodowlanych bądź rekreacyjnych. Ogółem: brak danych.
ŻMIGRÓD	Sąsiedzica, Brzeźnica, Krepica, Orla, Stara Orla, Masłówka, Kanały: Jamnicki, Rybacki, Książęcy, Kokot, Młynówka.	-	Kompleksy: Radziądź (10), Niezgoda (2), Jamnik (5), Ruda (4), Przesadki i inne mniejsze. Ogółem ok. 1200 ha.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie dokumentów opisujących zasoby naturalne gmin.

Część doliny Baryczy na której można zaobserwować największą kumulację stawów to obszar o powierzchni ok. 950 km², obejmujący większość Kotliny Milickiej i Żmigrodzkiej

wraz z otaczającymi je od południa wzgórzami. Jest to obszar gmin Żmigród, Milicz, Krośnice i Cieszków oraz północno-zachodniej części gminy Twardogóra. Charakteryzuje się on wielką różnorodnością środowisk. Składają się na nią: zróżnicowany teren, płaski wzdłuż koryta rzeki i pagórkowaty na obrzeżach doliny, rozległe i zróżnicowane pod względem gatunkowym kompleksy leśne, wielkopowierzchniowe i wiekowe stawy rybne oraz pola i łąki rozciągające się wzdłuż Baryczy i jej dopływów.

Naturalne warunki geologiczne i klimatyczne przyczyniły się do wytworzenia specyficznej formy gospodarki opartej na hodowli ryb, leśnictwie i rolnictwie. Zakładaniu stawów sprzyjała zabagniona dolina o silnie rozbudowanym dorzeczu. Ubogie gleby sprawiły, iż zachowane zostały znaczne obszary leśne. Lasy zajmują obecnie 45% powierzchni całego obszaru, grunty orne i użytki zielone 51,5%, a stawy rybne 3,5%.

Małe spadki Baryczy i jej dopływów oraz płaski pokrój dna obu kotlin umożliwiły zakładanie niewielkim kosztem dużych stawów. Do 1358 r. założono już 2300 ha, a do połowy XVII wieku ich łączna powierzchnia wynosiła prawie 8500 ha. Później, wskutek niedoborów wody, część stawów zlikwidowano. Obecnie istnieje ponad 6400 ha stawów, podzielonych na 5 gospodarstw rybackich (Radziądz, Ruda Sułowska, Stawno, Potasznia i Krośnice). Ze względów merytorycznych stawy omówiono kompleksami, a nie wg podziału administracyjnego. Rozpoczynając od zachodu są to kompleksy:

1. Radziądz (695 ha), obejmujący największy w dolinie Baryczy staw Stary (300 ha), Stawy Jelenie oraz szereg drobniejszych, drobniejszych także położoną na zachód grupę narybkowych stawów Kokot;
2. Jamnik (365 ha) – 4 stawy w Jamniku o pow. 328 ha oraz 3 stawy Koniowskie;
3. Ruda Żmigrodzka (263 ha) to stawy dopiero ostatnio zbudowane. Największy z nich staw Rudy należy do gospodarstwa Radziądz (153 ha) a 3 stawy o pow. 110 ha to własność prywatna;
4. Sanie (129 ha) – kilka niewielkich stawów obsadowych;
5. Zielony Dąb (119 ha) to duży staw Sieczkowski (94 ha) oraz szereg drobnych stawków obsadowych;
6. Niezgoda (178 ha) – dwa stawy obsadowe;
7. Ruda Sułowska (799 ha) – kompleks złożony z ponad 20 stawów różnej wielkości. Największy i najcenniejszy to Mewi Duży (284 ha);
8. Marchwiska (123 ha) – szereg niewielkich stawów narybkowych;
9. Stawno (1737 ha). Złożony z 31 stawów. Największe i najcenniejsze z nich to: Grabownica (283 ha), Słoneczny Górny (164 ha), Andrzej (175 ha), Golica (119 ha), Henryk (71 ha), Gadzinowy (61 ha) i Nowy Świat Górny (37 ha). Kompleks ten jest najmniej dotknięty zmianami renowacyjnymi w całej dolinie;
10. Potasznia (733 ha). Złożony z trzech grup stawowych: Potasznia (kilkanaście stawów, z największym stawem Jan – 105 ha), Bartniki (6 stawów z największym stawem Górnik – 107 ha) i Gądkowice (kilkanaście stawów narybkowych);
11. Krośnice (493 ha) to 13 stawów śródlęśnych (największy Czarny Las – 119 ha), stosunkowo mało zmienionych oraz kilkanaście niewielkich stawów między Dziewiętlinem a Krośnicami;

12. Żeleźniki (345 ha) – 8 większych i kilka mniejszych stawów, radykalnie odnowionych, z największym stawem Nowym (98,5 ha);
13. Goszcz (467 ha). Szereg grup i pojedynczych stawów. Znaczna ich część w ostatnim okresie była niezalewana. Najcenniejsze z nich to Soczewica i Jezioro Wielkie oraz grupy stawów pod Drożdżęcinem i Porębami.

Cykl hodowlany powoduje, że niemal wszystkie stawy są raz w roku spuszczone w celu odłowienia ryb – większość od połowy września do połowy listopad, niewielka część na wiosnę. Odsłania się wtedy muliste dno – doskonałe miejsce żerowania dla siewkowców i blaszkodziobych. Ponieważ wynurzanie się błot zaczyna się dopiero w końcu września większość przelatujących wcześniej siewkowców nie napotyka jeszcze miejsc do żerowania i omija wtedy stawy.

Od początku lat 60 nastąpiła intensywna renowacja i przebudowa stawów. Na większości z ich usunięto, niekiedy w zupełności, szuwały spychając je buldożerami pod groble, lub tworząc przyzmy na środku stawu. Pryzmy te po porośnięciu roślinnością zielną, a niektóre z nich również krzewami i drzewami, wyglądają teraz jak sztuczne wyspy. W szeregu przypadków podwyższono groble stawowe, zalewając nadbrzeżne olsy i wnikające w stawy łąki. Obecnie prace renowacyjne nie są już prowadzone.

Ze stawów w Jamniku, Radziądzu, Rudzie Sułowskiej, Stawnie i Potasznicy w 1963 r utworzono rezerwat faunistyczny „Stawy Milickie”.

Pola i łąki rozciągają się głównie w dolinach Baryczy i jej dopływów. Przeważają tu gleby bielcowe, a więc o niskiej bonitacji. Dawniej łąki miały większy udział a obecnie, bądź wskutek suszy, bądź melioracji, są one powszechnie zamieniane na pola uprawne.

2.4. Stan środowiska naturalnego

2.4.1. Lasy

Lasy na terenie Subregionu WTIDB podlegają wielorakiej antropopresji. Do najważniejszych elementów negatywnie wpływających na stan lasów należą:

- zanieczyszczenia powietrza,
- czynniki klimatyczne - huragany, okiść, mróz, wysokie temperatury, grad, nadmiar wilgoci lub jej brak
- brak lub nadmiar składników substancji pokarmowych w glebie itp.
- intensywna penetracja lasów w okresie letnim i jesiennym, szczególnie skoncentrowana w regionach turystycznych,
- pożary leśne.

Aktualnie stan lasów Subregionu (według oceny poszczególnych nadleśnictw) jest zadowalający, chociaż wzrost osłabienia drzewostanów przez szkody przemysłowe i szkodniki owadzie powoduje, że możliwości uodparniania się lasu są z roku na rok coraz trudniejsze. W ostatnich latach notuje się wzrost zagrożenia drzewostanów.

Za najbardziej szkodliwe należy uznać emisje przemysłowe. Największym zagrożeniem jest bezpośrednie sąsiedztwo drzewostanów Nadleśnictwa Oborniki Śląskie z Zakładami Chemicznymi „Rokita” w Brzegu Dolnym. W tej strefie uszkodzeń przemysłowych znajduje się kilka tysięcy hektarów lasu. Obserwowane są także niewielkie uszkodzenia drzewostanów wskutek oddziaływania zanieczyszczeń transgranicznych czy oddziaływania Wrocławia. Oddziaływanie to powoduje spadek odporności drzew, ich przyrostu i spadek jakości technicznej.

Przyczyną powstawania chorób drzew i drzewostanów są różne czynniki patologiczne, jak np.: wirusy, bakterie, wyższe rośliny pasożytnicze, chwasty i przede wszystkim grzyby pasożytnicze, przyczyniające się do silnego osłabiania drzew i ich zamierania na rozległych niekiedy powierzchniach. Spośród szkodników największe znaczenie mają owady, zwłaszcza wykazujące tendencje do masowego występowania, nierzadko w formie gradacji. W zależności od charakteru wyrządzanych szkód i miejsc żerowania, owady tworzą grupy szkodników: glebowych, upraw i młodników, pierwotnych i wtórnych, technicznych drewna i nasion. Wśród szkodników wtórnych największe znaczenie ma kornik drukarz opadający drzewostany świerkowe osłabione wahaniami wód gruntowych. Cetyniec większy i przypłaszczek granatek to szkodniki stale obecne w drzewostanach, lecz występujące w granicach tzw. „żelaznego zapasu” bez większego znaczenia w osłabianiu kondycji drzewostanów. Z chorób grzybowych największe znaczenie gospodarcze osiągają: zgnilizna korzeni oraz huba korzeni, zespół chorobowy pod nazwą zamieranie jesionu czy zespół chorobowy pod nazwą zamieranie dębu.

Osobną grupę szkód wyrządzanych w uprawach i młodnikach stanowią szkody wyrządzone przez zwierzynę leśną: jelenie, daniela, sarny. Szkody te polegają na zgryzaniu nowo posadzonych upraw, spalowaniu i czemchaniu. Odporność drzew na choroby i szkodniki zależy od wielu czynników m.in. od: stanu zdrowotnego drzew, warunków siedliska, stopnia zwarcia itp.

Ważnym zagadnieniem w ochronie ekosystemów leśnych na terenie Subregionu jest brak równowagi hydrologicznej. Silne wahania poziomu wód gruntowych oddziałują na wszystkie drzewostany jednak najsilniej na drzewostany świerkowe i olchowe prowadząc do ich zamierania.

Z uwagi na bliskie położenie dużych kompleksów miejskich oraz miejscowości letniskowych lasy nadleśnictwa są narażone na silne oddziaływanie ludności, szczególnie w okresie zbioru płodów leśnych.

2.4.2. Wody

Jak wynika z raportów Wojewódzkiego Inspektora Ochrony Środowiska za lata 2005, 2006 i 2007 przez teren Subregionu WTIDB można zaobserwować pogorszenie jakości ich wód. Dotyczy to również rzek, które charakteryzowały się do tej pory raczej zadowalającą jakością – Baryczy i Widawie. Czynnikiem mającym największy wpływ na jakość wód są nadmierne stężenia związków biogenych oraz zły stan bakteriologiczny wód¹¹.

¹¹ Informacja o realizacji zadań Inspekcji Ochrony Środowiska w 2005r. Sprawozdanie z działalności WIOŚ we Wrocławiu, Wrocław 2006, s.2.

Jakość wód rzeki Odry (na odcinku sąsiadującym z Subregionem) oceniana jest na poziomie III klasy jakości wód¹². Na podkreślenie zasługuje fakt, iż przedmiotowy zasięg rzeki Odry to obszar przed którym odprowadzane są ścieki z Wrocławia oraz rzek: Oławy, Ślęzy, Bystrzycy i Widawy. Jak wskazuje WIOŚ widoczna jest tutaj pozytywna tendencja przejawiająca się w stopniowej poprawie jakości wód Odry. Systematyczny i trwały spadek stężeń wskaźników zanieczyszczeń widoczny jest od roku 2000. Odra badana jest w trzech punktach (na interesującym nas obszarze)¹³. Rzeka Widawa badana jest na ujściu do Odry. Stan jakości wód Widawy waha się na poziomie III – IV klasy jakości wód – w zależności od branego pod uwagę parametru jakości¹⁴.

Wody Baryczy objęte są monitoringiem operacyjnym w okolicy Żmigrodu (km 55,9) oraz powyżej ujścia Orli (km 36,6). Badane są także następujące dopływy Baryczy: Czarna Woda, Prądnia, Polska Woda, Sásiecznica i Orla – wszystkie rzeki w ich punktach ujściowych do Baryczy. Ogólnie poziom zanieczyszczeń waha się na poziomach klasy III – V jakości wód. Przekroczone są tu zarówno wskaźniki zanieczyszczeń fizycznych, jak i bakteriologicznych.

Głównymi źródłami zanieczyszczeń są miasta – Milicz, Żmigród, Trzebnica poprzez odprowadzanie ścieków komunalnych. Orla i Polski Rów wprowadzają zanieczyszczenia pochodzenia rolniczego i komunalnego z terenu województwa wielkopolskiego (m.in. z Rawicza poprzez rzekę Masłówkę). Niekorzystny wpływ ma też nieuregulowana gospodarka ściekowa na obszarach wiejskich, co dotyczy większości przedmiotowego obszaru. Nie bez wpływu pozostaje w końcu intensywna gospodarka rybacka prowadzona na Stawach Milickich.

2.4.3. Powietrze

Jakość powietrza na przedmiotowym obszarze kształtuje się różnorodnie. Co warte podkreślenia istnieje tylko jeden podmiot będący źródłem przemysłowej emisji zanieczyszczeń powietrza – jest to zakład Xella Polska Sp. z o.o. zakład w Miliczu produkujący materiały budowlane (YTONG)¹⁵. Większość obszarów Subregionu ma korzystne warunki w zakresie jakości powietrza, wynika to ze struktury przestrzennej i zagospodarowania z jakim mamy do czynienia na przedmiotowym obszarze – znaczna ilość lasów oraz brak większego przemysłu. W opisywanym zakresie najgorzej sytuacja przedstawia się w przypadku gmin sąsiadujących z Wrocławiem. Są one narażone na imisję z terenu tego miasta. Ze względu na istniejącą różę wiatrów stan taki odnosi się przede wszystkim do gmin: Wisznia Mała i Oborniki Śląskie. Na

¹² Klasy czystości wód podaje się na podstawie wyników monitoringu stanu czystości rzek. Ocenę jakości przygotowuje się na podstawie wskaźników fizyko-chemicznych i biologicznych. Od roku 2005 w raportach WIOŚ posługują się skalą pięciostopniową, na podstawie Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 11 lutego 2004 w sprawie klasyfikacji dla prezentowania stanu wód powierzchniowych i podziemnych, sposobu prowadzenia monitoringu oraz sposobu interpretacji wyników i prezentacji stanu tych wód (Dz.U. Nr 32, poz. 284). I klasa to wody bardzo dobrej jakości – nie wskazują na żadne działanie antropogeniczne; II klasa – wody dobrej jakości, wartość biologicznych wskaźników jakości wody wskazują na niewielki wpływ oddziaływania czynników antropogenicznych; **III klasa** – wody o zadawalającej jakości, wartości biologicznych wskaźników jakości wody wykazują umiarkowany wpływ oddziaływań antropogenicznych; **IV klasa** – wody o niezadawalającej jakości, wartość biologicznych wskaźników jakości wody wskazują, na skutek oddziaływań antropogenicznych, zmiany ilościowe i jakościowe w populacjach biologicznych; **V klasa** – wody złej jakości, wartość biologicznych wskaźników jakości wody wykazują na skutek oddziaływań antropogenicznych, zmiany polegające na zaniku występowania znacznej części populacji biologicznych.

¹³ Raport o stanie środowiska województwa dolnośląskiego 2007, WIOŚ, Wrocław 2008, s. 76.

¹⁴ Ibidem, s. 86.

¹⁵ Ibidem, s. 18.

jakość powietrza w gminie Oborniki Śląskie (częściowo także Prusice i Żmigród) ma emisja do powietrza jaka ma miejsce w Brzegu Dolnym w zakładach Rokita.

Pomimo wyraźnego spadku emisji zanieczyszczeń do powietrza z zakładów przemysłowych, WIOŚ nadal odnotowuje lokalne przekroczenia wartości dopuszczalnych zanieczyszczeń. Przyczyny tego stanu rzeczy to głównie tzw. „niska” emisja oraz komunikacja. „Niska” emisja stanowi znaczący czynnik zanieczyszczenia powietrza. Jej cechą charakterystyczną jest to, iż powodowana jest przez wiele źródeł wprowadzających do powietrza niewielkie ilości zanieczyszczeń. W znacznej mierze są to paleniska urządzeń grzewczych w gospodarstwach domowych. Spora ilość emitorów oraz fakt, iż wprowadzanie zanieczyszczeń następuje z kominów o niewielkiej wysokości, powoduje, że zjawisko to bywa bardzo uciążliwe. W paleniskach gospodarstw domowych niekiedy spala się wszystko (również odpady niebezpieczne). Zanieczyszczenia gromadzą się wokół miejsca powstawania, a są to najczęściej obszary o zwartej zabudowie mieszkaniowej. Z prawnego punktu widzenia wprowadzanie zanieczyszczeń przez osoby fizyczne nie podlega praktycznie żadnym ograniczeniom. Stan ten dotyczy w zasadzie wszystkich miast Subregionu. Jest to sytuacja niekorzystna z punktu widzenia wizerunku Subregionu jako obszaru „zielonego” (wolnego od zanieczyszczeń). Szczególnie dotyczyć to może miejscowości Oborniki Śląskie czy Trzebnica posiadających tradycje uzdrowiskowe. Tym bardziej, że Oborniki Śl. Szczyłą się mikroklimatem dla osób chorych na płuca i istnieje tam szpital specjalizujący się w tym zakresie.

Dynamiczny wzrost liczby pojazdów poruszających się na drogach, przy jednocześnie słabej poprawie w zakresie jakości dróg rodzi liczne zagrożenia. Środki transportu drogowego są odpowiedzialne za emisję: ok. 63% tlenków azotu, ok. 50% substancji chemicznych pochodzenia organicznego, ok. 80% tlenku węgla, 10-25% pyłów zawieszonych. Są także największym emitorem toksycznych związków chemicznych – 1,3-butadien, benzen, kancerogeny.

Emisja zanieczyszczeń gazowych w powiatach będących przedmiotem niniejszego opracowania jest jedną z najniższych w województwie, podobnie jeśli chodzi o zanieczyszczenia pyłowe. Wg WIOŚ strefa oleśnicko – trzebnicka (gminy Subregionu) znajduje się w klasie A oznaczającej, iż stężenia dla dwutlenku siarki, dwutlenku azotu, benzenu, tlenku węgla, pyłu PM10, ołowiu, arsenu, kadmu, niklu i benzo(a)piranu, ze względu na ochronę zdrowia mieszczą się poniżej poziomów kryterialnych (podobnie ze względu na ochronę roślin).

2.4.4. Gleby

W gminach wchodzących w skład Subregionu stwierdzono przekroczenie dopuszczalnych wartości stężeń zanieczyszczeń gleb w dwóch miejscach: 1) w gminie Twardogóra – teren wokół fabryki mebli „Bodzio” w Goszczu (przekroczenie o 1 punkt); 2) w gminie Prusice – teren wokół wytwórni pasz „Rolimpex” w Sokowej (przekroczenie o 4 punkty). Obydwa przypadki wiążą się z przekroczeniami w zakresie emisji benzo(a)pirenu. Poza tymi dwoma przypadkami WIOŚ nie odnotowuje przekroczeń ilościowych zanieczyszczeń na tym obszarze, choć (jak podkreśla się w Raporcie o stanie województwa) tylko 5 starostw powiatowych prowadzi stały monitoring w tym zakresie.

2.4.5. Odpady

Za kwestię problematyczną w Subregionie uznawana jest gospodarka odpadami. Problemem nie są jednak odpady przemysłowe, gdyż nie występuje tutaj, żadne wysypisko tego typu, a powiaty trzebnicki i milicki w zakresie wytwarzania odpadów przemysłowych uplasowały się na odległych miejscach (25 i 26) w porównaniu z pozostałymi powiatami województwa. Gospodarka odpadami komunalnymi prowadzona jest indywidualnie przez poszczególne gminy Subregionu. Na terenie tym istnieje 12 składowisk. Ich żywotność jest różna, podobnie jak stan zagospodarowania składowanych tam odpadów. Nie wszystkie składowiska spełniają też obowiązujące w tym zakresie normy. Nie we wszystkich gminach prowadzenie selektywnej zbiórki odpadów można uznać za efektywne.

Istotną kwestią w zakresie gospodarowania odpadami komunalnymi – na którą zwracali uwagę liderzy lokalni podczas warsztatów uspołeczniających niniejsze opracowanie – jest jednak istnienie dzikich wysypisk odpadów. Choć właściwszym określeniem byłoby tutaj stwierdzenie, iż odpady są porzucane w lasach. Częściowo zjawisko to ma charakter niezależny od gmin, gdyż są to odpady porzucane przez przejezdnych. Odnotowuje się jednak przypadki tego typu zachowań wśród mieszkańców Subregionu. Jedynym możliwym działaniem jest tutaj prowadzenie bardziej intensywnej edukacji ekologicznej, bądź też preferencyjnego systemu odpadów komunalnych.

2.5. Naturalna chłonność obszaru

Aby gospodarka turystyczna mogła rozwijać się na danym terenie w sposób optymalny należy zadbać o zachowanie odpowiedniej równowagi między ruchem turystycznym, środowiskiem naturalnym, możliwościami usługowymi infrastruktury turystycznej oraz psychologicznymi aspektami poczucia komfortu wypoczynku na danym terenie. Równowagę tą będzie można zachować znając wielkości chłonności i pojemności turystycznej.

Chłonność to zdolność środowiska przyrodniczego do przyjęcia określonej wielkości obciążenia ruchem turystycznym, którego wielkość maksymalna wyrażona będzie wskaźnikiem chłonności tj. taką wielkością obciążenia na jednostkę powierzchni, która z jednej strony zapewni optymalne warunki wypoczynku, z drugiej zaś strony stanowić będzie górny pułap dopuszczalnego obciążenia środowiska po granicę procesów dewastacji. Inaczej mówiąc **chłonność turystyczna** to maksymalna liczba uczestników ruchu turystycznego, którzy mogą równocześnie przebywać na danym obszarze, w określonej jednostce czasowej, nie powodując dewastacji i degradacji środowiska naturalnego, a tym samym pogorszenia warunków wypoczynku. W przypadku szlaków turystycznych pojęcie to zastąpione jest terminem „**przepustowości**”, czyli liczby osób mogących korzystać z tych samych walorów w warunkach optymalnego odbioru wrażeń i swobody ruchu w określonej jednostce czasu. Pojemność turystyczna to maksymalna zdolność obszaru zagospodarowanego (jednostki osadniczej lub jej fragmentu – obiektu, urządzenia) do przyjęcia obciążeń ruchem osób (turystów), odpowiadająca sposobowi zagospodarowania i wielkości powierzchni, w warunkach pełnego zaspokojenia komfortu psychofizycznego wypoczynku płynącego z właściwego wykorzystania fragmentu środowiska geograficznego. Inaczej mówiąc

pojemność turystyczna to pojemność bazy noclegowej, gastronomicznej i towarzyszącej, określająca maksymalną liczbę uczestników ruchu turystycznego mogących równocześnie korzystać z poszczególnych urządzeń, nie przyczyniając się do zmniejszania zakresu i poziomu podaży usług turystycznych oraz dezorganizacji życia społeczno-gospodarczego.

Wskaźniki te wywodzą się z angielskiego pojęcia *carrying capacity*, które oznacza maksymalne dopuszczalne obciążenia środowiska ruchem turystycznym, infrastrukturą i inwestycjami turystycznymi.

Do zestawu tych wskaźników wchodzi:

wskaźnik naturalnej chłonności turystycznej terenu wyrażający relację pomiędzy wielkością ruchu turystycznego a możliwościami przyjęcia określonej liczby turystów przez teren, tak aby nie naruszyć walorów przyrodniczych i nie doprowadzić do spadku atrakcyjności tego terenu;

- wskaźnik pojemności ekologicznej, która zakresem znaczeniowym obejmuje zagadnienia inwestycyjne, lokalizacyjne, budowlane, i eksploatacyjne gospodarki turystycznej odnoszone do środowiska przyrodniczego. Wskaźnik ten wyraża relację pomiędzy potrzebami inwestycyjnymi i produkcyjnymi podmiotów gospodarczych w turystyce a wielkością stojących do dyspozycji zasobów naturalnych, tak aby ich pomniejszenie w wyniku użytkowania przez te podmioty nie spowodowało spadku atrakcyjności terenu;
- wskaźnik chłonności gospodarczej terenu, który ujmuje relacje konkurencyjności użytkowania terenu pomiędzy turystyką a innymi rodzajami działalności gospodarczej oraz relacje kooperacji między nimi. Podstawą określenia tego wskaźnika jest porównanie opłacalności turystyki z innymi rodzajami działalności na tym terenie metodą rachunku korzyści i strat w wymiarze ekologicznym, ekonomicznym i społecznym;
- wskaźnik pojemności wynikowej oparty o wydolność istniejących urządzeń infrastruktury techniczno – ekonomicznej na danym terenie w odniesieniu do potrzeb miejscowej ludności i przyjezdnych gości;
- wskaźnik pojemności socjopsychologicznej, który z punktu widzenia turysty oznacza granicę, poza którą następuje subiektywne odczucie spadku atrakcyjności pobytu urlopowego na danym terenie, połączone z rezygnacją z przyjazdów na ten teren w latach przyszłych. Z punktu widzenia ludności miejscowej jest to taka granica obciążenia, poza którą następuje subiektywne poczucie uciążliwości, wynikających z różnych rodzajów aktywności uprawianych przez przyjezdnych gości a także niedogodności i obniżenia jakości życia, wynikające z przeinwestowania terenu w obiekty i urządzenia turystyczne;
- wskaźnik pojemności fizycznej określający granicę maksymalnego otwarcia terenu ze względu na stojące do dyspozycji zasoby przyrody¹⁶.

Mówiąc o pojemności turystycznej obszaru lub miejscowości należy wziąć pod uwagę, iż całkowitą pojemność oblicza się na podstawie pojemności najmniej pojemnego elementu infrastruktury lub obiektu, ponieważ braki w infrastrukturze powodują spadek komfortu

¹⁶ I. Jędrzejczyk, *Nowoczesny biznes turystyczny*, Warszawa, PWN 2000, s. 149-150.

wypoczynku. Tak więc pojemnością turystyczną miejscowości posiadającej 5 tys. miejsc noclegowych, 4 tys. miejsc gastronomicznych i 1 tys. miejsc parkingowych będzie tzw. pojemność parkingowa. Należy zatem zadbać aby elementy infrastruktury turystycznej komplementarnej ze sobą miały podobną pojemność. Nie można także dopuścić aby pojemność turystyczna miejscowości lub regionu była większa od chłonności. To bowiem doprowadzi do degradacji walorów naturalnych i spadku komfortu wypoczynku.

Odpowiednie wskaźniki chłonności i pojemności turystycznej obszarów zaproponował zespół pod kierownictwem S. Regla¹⁷. Są one uzależnione od typu środowiska roślinnego, rodzaju obszarów turystycznych i krajobrazu, form użytkowania turystycznego, rodzaju istniejącego zagospodarowania i infrastruktury.

Dla Subregionu Wzgórz Trzebnicki i Doliny Baryczy leżącego na obszarach nizinnych można zaproponować następujące wskaźniki pojemności i chłonności turystycznej:

- wskaźnik chłonności obszarów leśnych 30 – 50 osób na ha;
- wskaźnik chłonności pozostałych obszarów – 100 osób na ha.

Mając na uwadze zachowanie walorów przyrodniczych w stanie pierwotnym wskaźniki chłonności turystycznej obniżono o 50 % dla parków krajobrazowych i o 75% dla rezerwatów przyrody.

Tabela nr 5: Naturalna chłonność turystyczna gmin wchodzących w skład Subregionu

cecha		Powierzchnia (km ²)	Powierzchnia użytków rolnych w ha	Pow. lasów (ha)	Pow. obszarów chronionych (ha)	Pow. rezerwatów przyrody (ha)	Pow. parków krajobraz. (ha)	Pow. użytków ekologicznych (ha)	Roczna chłonność turystyczna (osoby)
1	Cieszków	100,7	5 913	3 254	812,5	23,7	767,0	21,8	115 000
2	Krośnice	178,7	8 492	8 338	19773,0	1 484,6	17 699,4	589,0	369 000
3	Milicz	435,6	17 095	18 544	34569,5	3 947,0	30 591,0	31,5	572 000
4	Oborniki Śl.	153,8	7 962	3 319	1465,0	-	1465,0	-	367 000
5	Prusice	158,0	10 024	6 679	12283,0	-	12 283,0	-	246 000
6	Trzebnica	200,2	14 441	5 253	7,5	7,5	-	-	210 000
7	Twardogóra	168,0	7 147	7 766	1342,5	4,2	1283,0	55,3	285 000
8	Wisznia Mała	103,3	6 690	1 313	-	-	-	-	53 000
9	Zawonia	118,1	6 527	4 325	-	-	-	54,33	173 000
10	Żmigród	292,1	16 295	3 514	520,0	-	520,0	-	130 000

Źródło: wyliczenia własne na podstawie danych GUS, Banku Danych Regionalnych.

Biorąc pod uwagę, iż na obszarze Subregionu nie ma terenów ekologicznie zdegradowanych oraz obszarów o masowym ruchu turystycznym powodującym zbyt duże obciążenie środowiska można przyjąć następujące wielkości chłonności turystycznej dla poszczególnych gmin (Tabela nr 5).

Zestawiając wielkości chłonności turystycznej środowiska przyrodniczego z pojemnością turystyczną wyrażoną liczbą miejsc noclegowych w obiektach zbiorowego zakwaterowania należy zauważyć, iż pojemność bazy noclegowej jest znacznie mniejsza niż

¹⁷ *Wskaźniki chłonności środowiska przyrodniczego na obszarach turystycznych.* Instytut Turystyki, Bydgoszcz 1973.

chłonność środowiska. Powoduje to duże możliwości rozbudowy infrastruktury turystycznej bez jej negatywnego wpływu na stan środowiska przyrodniczego. Ponadto pojemność socjopsychologiczna obszaru daje wrażenie komfortu wypoczynku, braku znacznego natężenia ruchu turystycznego co daje możliwość obcowania z przyrodą.

3. Walory antropogeniczne obszaru

3.1 Rys historyczno – kulturowy regionu

Silne unerwienie hydrograficzne sprzyjało wczesnemu i ciągłemu osadnictwu podwrocławskiemu. Znaleźiska archeologiczne datują się z okresu neolitu (5500 – 2300 rok przed Chrystusem). Następne odkrycia archeologiczne świadczą o rozwijającej się kulturze lużyckiej (1300 – 400 roku przed Chrystusem). Tędy wiódł szlak bursztynowy znad Adriatyku, poprzez Bramę Morawską, nad Bałtyk. Od rzeki Ślęzy nazwę wzięło plemię Ślęzan, które fałszywie, germańsko wywodzono od Ptolemeuszowych Silingów. Ci Słowianie zamieszkali te ziemie po wielkiej wędrówce ludu z przełomu V i VI wieku. Wrocław był centrum ich skupiska, na które składało się około 15 grodów. Podbici przez Państwo Wielkomorawskie prawdopodobnie zostali schryścianizowani jeszcze przed oficjalnym chrztem Polski. Na obszarze Subregionu występują liczne ślady pradawnej bytności człowieka. Ich lista zamieszczona została w następnym punkcie opracowania. W tym miejscu wypada jednak wskazać na szczególnie element pradawnego dziedzictwa znajdujący się na przedmiotowym obszarze. Jest to odkrycie z 1987 r., znajdujące się w Trzebnicy na zachodnim stoku Winnej Góry, wskazujące na tutejszą bytność homo erectusa¹⁸. W odkrywkowej kopalni gliny na zachodnim stoku Winnej Góry (zwanej też Kocią Górą) w 1987 r. znaleziono wyroby pochodzące sprzed ok. 500 000 lat. Badania archeologiczne przeprowadzone przez międzynarodową grupę badawczą pod kierownictwem Jana M. Burdukiewicza z Uniwersytetu Wrocławskiego ujawniły liczne pozostałości obozowiska naszych odległych przodków określanymi mianem homo erectus (człowiek wyprostowany). Homo erectus miał mózg o ok. 25% mniejszy niż obecni ludzie, a jego wzrost sięgał 1,75 m. Około 1,8 mln lat temu dotarł z Afryki do Eurazji i pierwszy zasiedlił rozległe obszary strefy cieplej i umiarkowanej starego świata. Żył w małych grupach, liczących po kilku osobników, które stale wędrowały w poszukiwaniu pożywienia.

Na stoku Winnej Góry wykryto kilka skupień narzędzi kamiennych (ok. 2000 okazów) oraz szczątki fauny łownej (koń, jeleń, łoś, bizon, nosorożec, dzik, szczupak), które znajdowały się w piaskach z okresu ciepłego, pod osadami morenowymi zlodowacenia południowo - polskiego (Elstery), na głębokości 8-14 m.

Wykopaliska na Winnej Górze stały się sensacją naukową, ponieważ dzięki nim dwukrotnie wydłużył się okres zasiedlenia ziem polskich. Ponadto są one jednym z najstarszych dowodów pojawienia się pierwszych ludzi w Europie Środkowej¹⁹.

¹⁸ Homo erectus, pojawił się w Afryce około 1,8-2 mln. lat temu. Charakteryzują go silnie rozwinięte wały nadoczołowe, pochylone czoło oraz masywne i wysunięte do przodu szczęki. Jednocześnie jego wzrost i proporcje ciała zbliżone były do człowieka współczesnego. W wyniku ewolucji tego gatunku, znacznie powiększyły się rozmiary mózgu: od 800 cm³ u najwcześniejszych form, do około 1200 cm³. Taka pojemność mózgu mieści się już w normalnym zakresie zmienności u współczesnego człowieka (1000-2000 cm³). Homo erectus udoskonalił technikę produkcji narzędzi, dobrze opanował sztukę polowania i nauczył się rozniecać ogień. Jako pierwszy wywędrował z Afryki. Ponad 1,5 mln. lat temu dotarł do zachodniej i południowo-wschodniej Azji, a około miliona lat temu do Europy. Również na terenie dzisiejszej Polski odkryto narzędzia datowane na 0,4-0,5 mln. lat temu, produkowane przez Homo erectus.

Źródło: <http://www.muzeum.milicz.biz/index.php?c=4>

¹⁹ Źródło: <http://www.muzeum.milicz.biz/index.php?c=4>

Do X w. obszar Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy był słabo zaludniony, w znacznej części pokrywały go pierwotne bory. Od XI w. rozpoczęto tutaj proces osadnictwa na potrzeby którego trzebiono lasy oraz zaczęto wykorzystywać ziemię na cele rolnicze. Sytuacja ta wpłynęła na rozwój osad, które już wcześniej istniały. Pierwsze wzmianki o większości miejscowości wchodzących w skład Subregionu pochodzą z XII – XIII w.

- Milicz – 1136 r.
- Trzebnica – 1138 r.
- Oborniki Śląskie – 1175 r. (w dokumencie fundacyjnym klasztoru lubiąskiego wymienia się miejscowość Wilczyn, znajdującą się w obecnych granicach Obornik Śl.)
- Zawonia 1236 r.
- Cieszków – 1241 r.
- Twardogóra 1241 r.
- Żmigród – 1253 r.
- Prusice – 1287 r.;
- Krośnice – wiek XIV.

Rozwój tego obszaru, szczególnie jego części północnej był związany z przebiegiem szlaków handlowych. Droga z Wrocławia do Poznania rozdzielała się w Trzebnicy (oddalonej o jeden dzień marszu z Wrocławia) w kierunku na północ biegła przez Prusice do Żmigrodu i dalej do pozostałych miejscowości na trasie do Poznania. W kierunku na wschód przez Cerekwicę do Milicza traktowanego jako miejscowość o ważnym i dogodnym położeniu strategicznym (odbywały się tam przeprawy przez Barycz) na drodze wiodącej z Wrocławia nad Bałtyk. Tutaj też docierała droga z zachodu, biegnąca od Urazu, znad Odry. Twardogóra znajdowała się pod „wpływami” Oleśnicy.

Przedmiotowy obszar, podobnie jak reszta Śląska, ulegał różnym wpływom politycznym. Między latami 990 – 1492 znajdował się we władaniu Piastów (wcześniej istniały tu wpływy władców wielkomorawskich i czeskich)²⁰. Około roku 990 Dolny Śląsk został włączony do państwa Piastów. W 1000 roku stolica regionu stała się biskupstwem. W tych czasach mieszkający tutaj Ślężanie nie odczuwali żadnych większych związków ani z Państwem Wielkomorawskim, ani z Państwem Polskim, ani z religią chrześcijańską. Śląsk kilkakrotnie przechodził z rąk do rąk, wybuchło na jego terenie nawet antychrześcijańskie powstanie. Podczas rozbicia dzielnicowego ziemia śląska wspólnie z Małopolską należała do seniora. Pierwszym z nich był Władysław II, później zwany Wygnańcem. Jego potomkowie dali początek dwóm liniom piastowskim: wrocławskiej i opolsko-raciborskiej. Od tego momentu można już wyróżniać podział Śląska na Górny i Dolny. 9 kwietnia 1241 roku wojska mongolskie zmierzyły się z siłami polskimi wspieranymi przez zakony rycerskie, w tym templariuszy. W przegranej bitwie zginął Henryk Pobożny, główny kandydat do zjednoczenia dzielnic pod własnym przywództwem. Tatarzy, wchodzący w skład wojska mongolskiego, złupili i spalili wiele wsi i miast, w tym Wrocław. Wzięto też tysiące osób w jasyr.

²⁰ Trzebnica. Zarys rozwoju miasta na przestrzeni wieków, red. Wiatrowski L., Wrocław – Trzebnica 1995, s. 38.

Zniszczenia i wyludnienie były przeogromne, region stracił najwięcej ludności pochodzenia polskiego, która i tak ulegała powolnej germanizacji, bądź bohemizacji.

W miejsce zabitych lub zniewolonych mieszkańców ściągali tutaj osadnicy głównie niemieccy, ale też i czescy. Zniszczone miasta i wsie odbudowano na prawie magdeburskim. Stąd znany dziś kształt wielu miejscowości, budowanych na planie prostokąta. Trzebnica jest przykładem dolnośląskiego miasta, które przeszło drogę rozwojową (pod koniec XII i na początku XIII w.) od wsi targowej, poprzez miasto na prawie polskim, do miasta na prawie niemieckim (średzkim).

Od czasu rozbitcia dzielnicowego wpływy kultury i języka polskiego na Dolny Śląsk z roku na rok malały i po wymarcu wrocławskiej linii piastowskiej w 1355 roku przechodzi on pod władanie monarchów czeskich. I tak kończy się polska historia ziemi dolnośląskiej aż do czasów PRL-u.

Podczas walk między Władysławem II Jagiellończykiem o tron czeski mieszkańcy Dolnego Śląska poparli węgierskiego króla, Macieja Korwina. Wygrał polski książę, ale jego syn, pozostający bez męskiego potomka, uznał w 1515 roku Czechy za dominium habsburskie. Podczas wojny trzydziestoletniej, toczonej pod płaszczykiem ochrony protestantów w krajach we władaniu katolickiej dynastii Habsburgów, region silnie ucierpiał. Po konflikcie tereny Dolnego Śląska zostały zmarginalizowane za pomoc udzieloną współwyznawcom.

Od momentu zjednoczenia Niemiec, tj. od roku 1741 Dolny Śląsk przechodzi we władanie Prus (Wrocław staje się wówczas jednym z trzech, obok Berlina i Królewca, miast królewskich) stanowiąc część wschodnią Rzeszy Niemieckiej. Powstała wówczas prowincja śląska z trzema rejencjami. Pierwszą z nich była wrocławska, największa, w jej skład wchodziły powiaty obecnie leżące w obszarze Subregionu – trzebnicki, milicki, oleśnicki.²¹

Ludność Dolnego Śląska stała się kluczowym nośnikiem kultury polskiej w zaborze pruskim²². Dopiero w 1821 roku biskupstwo wrocławskie przestaje być pod jurysdykcją biskupstwa gnieźnieńskiego i przechodzi bezpośrednio pod władzę Stolicy Apostolskiej, a sto osiem lat później podniesione zostaje do rangi arcybiskupstwa. W wyniku ustaleń traktatu wersalskiego część powiatu górowskiego i sycowskiego trafiła w granice Rzeczypospolitej. W okresie międzywojennym mimo przynależności do Niemiec działało wiele towarzystw, jak również Polskie Biuro Plebiscytowe, wydawano także gazety polskie. Po dojściu Hitlera do władzy zaczął się okres prześladowań ludności pochodzenia słowiańskiego.

W przeddzień napadu na Polskę koncentrowały się tutaj oddziały Wehrmachtu. Gestapo szybko zlikwidowało resztki polskich organizacji, jak również przystąpiono do planu eksterminacji Żydów. Ponieważ od kilku stuleci był to teren osadnictwa niemieckiego, nie działały na nim żadne oddziały partyzanckie. W 1940 roku zlikwidowano prowincję śląską i utworzono prowincję dolno- i górnośląską. Prowincja dolnośląska swoimi granicami bardzo przypominała współczesne województwo ze stolicą we Wrocławiu. W okresie wojny na

²¹ Ponadto były to powiaty: brzeski, bystrzycki, dzierzoniowski, górowski, kłodzki, namysłowski, niemczański, noworudzki, oławski, strzegomski, strzebiński, sycowski, ścinawski, średzki, świdnicki, wałbrzyski, wołowski, wrocławski grodzki, wrocławski ziemski, ząbkowicki, ziebicki.

²² Szczególnie Wrocław, na którego uniwersytecie powstała katedra słowiańska z polskimi wykładowcami, rósł w oczach rodaków jako oaza kultury i myśli narodowej.

obszarze Subregionu znajdowały się filie obozów koncentracyjnych, obozy pracy i obozy jenieckie (np. Żmigród, Gruszczyca, Pracze, Kołęda, Potaszyn, Milicz – Karłów). Ziemie województwa zostały zdobyte do końca lutego 1945 roku przez jednostki I Frontu Ukraińskiego.

Wraz z końcem II Wojny Światowej władze radzieckie przyłączyły cały obszar Śląska do Polski. Z prowincji dolnośląskiej utworzono województwo wrocławskie. Na mocy ustawy z 1975 roku województwo wrocławskie zostało podzielone na cztery województwa: wrocławskie, jeleniogórskie, wałbrzyskie i legnickie. Miejscowości wchodzące w skład Subregionu pozostawały nadal w obrębie województwa wrocławskiego. Reforma administracyjna kraju, która weszła w życie z początkiem 1998 r. tworząc nową siatkę województwa i powiatów, na przedmiotowym obszarze, dokonała wewnętrznego podziału na powiaty – obowiązującego do dnia dzisiejszego.

W ostatnich dniach wojny oraz przez następne miesiące, po ewakuacji przez władze niemieckie swoich obywateli z przedmiotowego terytorium nastąpiło jego masowe wyludnienie. Pustkę tę zaczęli jednak wypełniać nowi osadnicy. Byli to głównie reprezentanci polskich grup regionalnych. Najwcześniej osiedlali się tutaj Polacy, którzy w czasie wojny pracowali przymusowo na tym terenie, pracownicy struktur administracyjnych i logistycznych nowo powstających władz polskich. Najczęściej była to ludność pochodząca z Kieleckiego, Krakowskiego, i Warszawskiego, oraz mieszkańcy pobliskiego Rawicza, Leszna i innych miejscowości Wielkopolski. Na terenie powiatu trzebnickiego największy był odsetek ludności z Kielecczyny (ponad 30% ogółu migrantów wewnętrznych). Migranci wewnętrzni pod koniec roku 1945 stanowili 83% odsetek ogółu ludności osiedlającej się tutaj²³. Pod koniec 1945 r. przybyła ludność z dawnych województw wschodnich Polski (Zabużan). Najwięcej z powiatów podhajeckiego (51%), lwowskiego (20%), mniej ze stanisławowskiego, tarnopolskiego, kołomyjskiego, wileńskiego i innych. Dla przykładu w Obornikach Śl. Osadziła się liczna grupa przesiedleńców z Husiatynia, a w Bagnie z Wolicy.²⁴

Wartym podkreślenia jest wpływ jaki na rozwój tych obszarów, szczególnie za Piastów, ale także w latach późniejszych, miał fakt usytuowania w Trzebnicy klasztoru Cystersów. Swoje powstanie oraz uposażenie zawdzięczał on Henrykowi Brodatemu, który na wyraźną prośbę swej żony, księżnej Jadwigi, podjął starania w tym zakresie (1195 – 1198). Zamysł Brodatego był taki, aby klasztor pełnił funkcje zarówno ośrodka życia zakonnego dla niezamężnych kobiet pochodzenia rycerskiego i mieszczańskiego jak i stanowił specjalny przybytek książęcej rodziny (rezultat i świadectwo jej nadzwyczajnej bogobojności oraz miejsce spoczynku fundatora i najbliższych)²⁵. Na początku 1203 r. trzebnickie mniszki przeprowadziły się do trwałych pomieszczeń klasztornych. Równocześnie prowadzono budowę kościoła klasztornego (św. Bartłomieja). Klasztor otrzymał od księcia bogate i korzystne uposażenie w postaci wsparcia finansowego (jak głosi legenda 30 tys. grzywien), rzeczowego (włość trzebnicka – w sumie kilkanaście miejscowości, z czasem majątek ten

²³ Trzebnica..., *op. cit.*, s. 216 – 220.

²⁴ *Księga Dolnośląskiej Ziemi Obornickiej. Przeszłość – współczesność – przyszłość*, red. Pudło K., Oborniki Śląskie 2008, s. 102 – 103.

²⁵ Trzebnica..., *op. cit.*, s. 42 – 43.

obejmował coraz większe obszary) oraz organizacyjnego (np. wykonawcy budowli oraz artyści zajmujący się wznoszeniem obiektów klasztornych). W klasztorze mieszkała i żyła Św. Jadwiga Śląska. W latach/wiekach późniejszych losy klasztoru były mniej lub bardziej burzliwe. Sam klasztor przetrwał jednak do dnia dzisiejszego, a istniejące tutaj Międzynarodowe Sanktuarium i kult św. Jadwigi czyni z Trzebnicy jedno z bardziej popularnych miejsc pielgrzymkowych w skali międzynarodowej. Dodatkowo należy podkreślić, że obiekty o których mowa znajdują się na Szlaku Cysterskim. W kontekście działalności cystersów na tych obszarach zwraca się również uwagę na ich prawdopodobny wkład w powstanie sieci stawów leżących w Dolinie Baryczy. Zaangażowanie to przypisuje się cystersom lubiąskim, którzy prowadzili szeroko zakrojoną działalność gospodarczą (obejmującą np. górnictwo, ogrodnictwo, sadownictwo, pszczelarstwo, rybołówstwo) i posiadali wiedzę i umiejętności we wskazanym zakresie.

Historia Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy to dzieje związane z występowaniem takich zjawisk jak:

1. Wielokulturowe wpływy związane z kilkukrotną wymianą ludności na tych terenach, co było efektem położenia geograficznego i wpływów politycznych – niemieckich, polskich czy czeskich, a także radzieckich w postaci przesiedleń jakie miały miejsce po II Wojnie Światowej.
2. Historia Subregionu to (szczególnie od momentu zjednoczenia Niemiec) historia rodów posiadających te ziemie we władaniu. Przede wszystkim Kurtzbachów, Maltzanów, Reichenbachów, Hatzfeldtów, Schaubertów.
3. Usytuowanie w Trzebnicy klasztoru cysterek oraz kult św. Jadwigi Śląskiej.

3.2 Krótki rys historyczny poszczególnych gmin Subregionu

Cieszków. W 1241 roku biskup wrocławski Tomasz I pobierał tu dziesięcinę, a od 1280 roku osada była wzmiankowana jako kasztelania. Od 1328 roku była własnością biskupstwa wrocławskiego, następnie została sprzedana księciu oleśnickiemu Konradowi Rynek i przyległe ulice otoczone zabudową małym miasteczkiem z cechami architektury typowymi dla Wielkopolski. Prawa miejskie Cieszków nabywa w 1448 roku, a staraniem ewangelików już w 1555 roku powstała pierwsza szkoła. W tym okresie miasto miało swój największy rozkwit. Od XVI wieku przechodzi pod władanie rodziny von Maltzanów z Milicza. W 1628 roku została tu utworzona ordynacja, która po wojnie trzydziestoletniej w 1656 roku podniesiona została przez hrabiego Wilhelma von Maltzana do rangi klucza, bezpośrednio podległego głównemu urzędowi cesarskiemu. Klucz ten obejmował między innymi dwór, folwark, miasto i okoliczne wioski. Od 1660 roku staje się siedzibą samodzielnego baronatu. W 1715 roku hrabia Wilhelm II von Maltzan, prawdopodobnie fundator nowej barokowej rezydencji, zapisał swój majątek żonie Renacie Beacie von Nowack. Ona to po śmierci hrabiego powtórnie wyszła za mąż, za hrabiego Erazma Ulryka von Geist und Hagena, który po jej śmierci został właścicielem dóbr. Gdy on zmarł, jego druga żona przekazała cieszkowski klucz Wilhelmowi von Strattman, ten zaś sprzedał majątek w 1725 roku marszałkowi polowemu, hrabiemu Rzeszy, Henrykowi von Flemmingowi. Żona tego ostatniego, Tekla, z domu von Wierznietzka, sprzedała posiadłość

w 1745 roku Katarzynie Ludwice z Sapiechów, polskiej arystokratce. Katarzyna Sapieżyna, córka Jana, hetmana wielkiego litewskiego, urodziła się w 1715 roku. Pierwszym mężem 18-letniej Katarzyny Ludwicy był kuzyn Michał Antoni Sapieha, za którego wyszła za mąż w 1733 roku. Po dwunastu latach unieważniono to małżeństwo z powodu zbyt bliskiego pokrewieństwa. Po rozwodzie poślubiła kamerdynera pochodzącego z Pragi, którym był Wojciech Paweł Żywny. Z tego związku narodziło się dwóch synów, pierwszy, urodzony w 1751 roku - Jan Nepomucen Juda Tadeusz oraz drugi, w 1755 roku - Joachim Antoni Ignacy Franciszek Ksawery. Wielką niewiadomą i tajemnicą jest córka Katarzyny, być może z pierwszego związku, która zmarła mając 18 lat. Katarzyna Sapieżyna była właścicielką Cieszkowa do 1779 roku i tu została pochowana wraz z córką. Za jej życia 15 VI 1768 roku koło Cieszkowa konfederaci barscy stoczyli na tzw. Sindrach potyczkę z wojskiem rosyjskim, która zakończyła się ich klęską. Po śmierci Katarzyny Cieszków odkupił hrabia von Sadretzky, po nim zaś von Zedlitzowie. W 1826 roku pożar zniszczył miasto. Ocalało wówczas tylko 8 domów i kościół katolicki. W parku do dziś istnieją nikielne fragmenty pałacu z 1695 roku. Od 1828 roku kolejnym właścicielem jest Mortiz von Techmann. Około 1841 roku Cieszków zostaje pozbawiony praw miejskich, pełni jednak nadal funkcję osady targowej i centrum ordynacji. W 1845 roku dobra należały do Ryszarda i Aleksandra Wilamowicz - Woellendorf zu Gadów.²⁶

Wiek XIX przynosi kolejnych właścicieli tych ziem. Z początkiem wieku są to wrocławscy kupcy: Ryszard i Aleksander Schreiberowie, natomiast od roku 1878 przez następne 30 lat, właścicielem zostaje Hugon von Willamowicz. Stan taki utrzymuje się do roku 1917, kiedy to nowym właścicielem pałacu i całego dominium zostaje ród Puckler. To oni przeprowadzają gruntowną renowację wnętrza i elewacji pałacu. Jednak druga wojna światowa przerywa panowanie Pucklerów na tych ziemiach. W roku 1945 ziemie te zostają przyłączone do Polski.

Krośnice. Krośnice wymieniane są w dokumentach z XIV w. jako Kraśnice (prawdopodobnie od słowa "krasny" - piękny lub "krasić" - zdobić). Nazwa wywodzi się z podania ludowego, które mówi, że na terenie dzisiejszych Krośnic istniała Kraina Róż. W tym baśniowym świecie stał Różany Pałac, którego zdobienia na kolumnach, balustradach i sufitach wykonane były na kształt pąków róż. W 1609 r. Krośnice wzmiankowane są jako wieś należąca do rycerza Postolskiego, a w 1700 roku do Ernesta Gotfryda von Berge. Kościelna i szkolna wizytacja z września 1778 r. wspomina, iż do szkoły w Krośnicach uczęszczało 57 dzieci. Ich nauczycielem był Jan Henryk Guhl.

Miejscowość jest malowniczo położona pośród lasów i stawów rybnych. W 1847 r. osiedlił się tutaj przybyły z Westfalii szlachcic Adelberdt von der Recke-Volmerstein (1791-1878 r.). 28 sierpnia 1860 r. założył Deutschen-Samariter-Ordens-Stift, czyli fundację, która dała początek lecznicy dla chorych nerwowo, nieuleczalnie chorych dzieci, ślepych i sparaliżowanych. Statut określał fundację jako organizację dobroczynną, a jej dochody miały opierać się o darowizny, zapisy spadkowe i dobrowolne datki. Wśród dobroczyńców zakładu leczniczego znalazły się najwybitniejsze nazwiska XIX-wiecznej Europy - cesarz

²⁶ Jaśniewski R., *Milicz, Cieszków, Krośnice i okolice. Przewodnik*, Wrocław 1998, s. 55 – 57.

Napoleon III, król Prus Wilhelm I, następca tronu Holandii, Wielki Książę Meklemburgii i Szwerin książę Fryderyk oraz generalicja, ministrowie i dyplomaci. W księgach rachunkowych krośnickiego szpitala figurują też nazwiska licznych śląskich arystokratów. Personel lecznicy stanowili diakoni i diakonise, bracia i siostry miłosierdzia wyznania protestanckiego. Wszyscy ci opiekunowie, zanim zajęli się pielęgnowaniem i uczeniem dzieci, musieli przejść kursy z zakresu ludzkiej anatomii, higieny i udzielania pierwszej pomocy. Na potrzeby zespołu szpitalnego pracowało duże gospodarstwo rolne, a następnie ogrodnictwo, powiększone o plantacje owocowo-warzywne. W trakcie rozbudowy powstał szpital, dwa oddziały zakaźne i pawilony dla chorych na gruźlicę. Z czasem dobudowano też żłobek, przedszkole i schronisko dla młodzieży. Lecznica zbudowana została na wzór podobnego zakładu w Bethel koło Bielefeld. W 1930 r. kompleks rozrósł się do trzech zespołów szpitalnych złożonych aż z 30 budynków!

Swoją odrębną historię posiadają, leżące na terenie gminy Krośnice, Wierzchowice, które jako siedziba baronatu, w pewnym momencie swej historii obejmowały obszar zbliżony do dzisiejszej gminy Krośnice. Nazwa osady pochodzi od polskiego słowa "wierzch", czyli wzgórze. Pierwsze wzmianki na temat wsi pochodzą z lat 1350-1380. Tutaj w XVIII w. przeniesiono siedzibę dominium (Freistandesherrschaft - w wolnym tłumaczeniu wolne państwo stanowe lub baronat) Nowy Zamek, ponieważ po wojnie 7-letniej w Nowym Zamku uległ zniszczeniu obiekt pałacowy. Powierzchnia państwa stanowego w znacznym stopniu pokrywała się z obecnymi granicami gminy Krośnice. Do baronatu należały m.in.: Świebodów, Dziewiętlin, Wierzchowice, Czarnogózdzice, Wąbnice i Dąbrowa.

Głównym ośrodkiem baronatu stał się, pochodzący z XVII w., a rozbudowany w 1751 r. przez hr. Reichenbach pałac w Wierzchowicach (obecnie budynek nie istnieje). Otaczał go starannie pielęgnowany ogród z wielką ilością kwiatów, park i żywopłot w kształcie labiryntu. Była także bazanciarnia, oranżeria i duży folwark. Podstawę gospodarki stanowiły: lasy, stawy, cegielnia, browar i gorzelnia. Kroniki z poł. XIX w. wzmiankują również dwa wiatraki, 12 zakładów płócienniczych oraz 9 rzemieślników. Była także ewangelicka szkoła, sąd okręgowy, budynek parafialny, a sama miejscowość dzieliła się na Stare Wierzchowice i Nowe Wierzchowice. Te ostatnie stanowiły kolonię założoną przez osadników z Wirtembergii, którzy uprawiali tu winorośl.

W 1819 roku zmarł bezpotomnie ostatni z wierzchowickich hrabiów Reichenbach. Cały majątek przejął krewny - Jan Henryk X von Hochberg z Książa, mający wtedy zaledwie 12 lat. W jego zastępstwie i imieniu interesy baronatu wierzchowickiego prowadził do 1843 r. pan Geisler. W 1850 r. włości wierzchowickie składały się z samodzielnych gmin i folwarków - Nowy Zamek, Dziadkowo, Godnowo, Czatkowice, Wąbnice, Henrykowice, Wierzchowice, Lilikowo, Pomorsko, Duchawa i Wszewilki. Baron zmarł w 1855 r., a wdowa po nim Adelajda osiadła w malowniczo położonym dworku w Dziewiętlinie. Hrabina zapisała się w pamięci poddanych jako kobieta dobra, czynnie wspomagająca ubogich datkami pieniężnymi i naturaliami. Trzeci potomek Jan Henryk XIV Bolko odziedziczył Roztokę k/Jeleniej Góry i baronat Wierzchowicki. Był on dobrym organizatorem i gospodarzem. Do dziś zachowały się nieźle utrzymane budynki folwarczne w Nowym Zamku, Wąbnicach, Wierzchowicach czy Stawnie. Dziedzic Wierzchowic dożył sędziwego wieku 83 lat i zmarł w Cieplicach w 1926 r. Schedę objął po nim syn Jan Henryk XVI ożeniony z hrabianką

Eleonorą Harrach. Gościem na jednym z polowań w okolicach Wierzchowic był cesarz Wilhelm II, który ufundował tutaj budynek stacji kolejowej. Ostatnim dziedzicem Wierzchowic i Roztoki był Jan Henryk XVIII, dyplomowany leśnik. Zarządzał folwarkami rodzinnymi w Wierzchowicach, Dziewiętlinie, Nowym Zamku, Czatkowicach, Wąbnicach i Dziadkowie. Wraz z posiadłością w Roztoce jego dominium liczyło 6.8 tys. ha. Przed wkroczeniem w 1945 r. Rosjan hrabia uszedł wraz z matką Eleonorą do Niemiec i osiadł w Bawarii. Swoistym memento do dziejów baronatu wierzchowickiego jest rozebranie pałacu w 1988 r.; rok po tym fakcie zmarł ostatni dziedzic - Jan Henryk XVIII.²⁷

Milicz. Gród milicki wymieniany jest po raz pierwszy w bulli Innocentego II z 1136 roku jako Miliche. Już w 1155 stwierdzono tu istnienie kasztelanii. Po najeździe tatarskim Milicz posiadał prawa targowe. Dekret biskupi z 1223 roku określa gród jako siedzibę parafii, której proboszczem był niejaki Prawota. Resztki pierwotnego grodu istnieją do dziś po północnej stronie Baryczy. Strategiczne położenie Milicza w pełni docenił król Czech, Jan Luksemburczyk, który zagarnął gród, czym ściągnął na siebie klątwę biskupa Nankera (1339). W 1358 roku biskupstwo sprzedało miasto wraz z kasztelanią księciu Konradowi I oleśnickiemu. Za panowania tej dynastii wybudowany został zamek otoczony później fosą. Ostatni z Piastów oleśnickich zmarł w 1492 roku, tak więc miasto z warownią przeszło w ręce króla Czech, Władysława Jagiellończyka, który przekazał je Zygmuntowi Kurzbachowi. Jego synowie podzielili między siebie Dolinę Baryczy - w ten sposób utworzono baronat milicki i żmigrodzki. Ród Kurzbachów rządził do 1590 roku, kiedy to ostatnia z rodu - Ewa Popelia, wyszła za barona Joachima III Maltzana. Ewa spoczywa w krypcie kościoła św. Michała w pobliżu milickiego rynku. Maltzanowie wzniesli pałac klasycystyczny (1790-99), założyli pierwszy na Śląsku park w stylu angielskim (50 ha), zbudowali dwa kościoły - Łaski (1709) i św. Anny (1807). Dziełem tej rodziny były próby uprzemysłowienia miasta i regionu: manufaktury bawełny i wełny, zakład sukieniczy i przedziałnie. Wybudowali kolonię Karlstadt - dzisiejszy Karłów. Rok 1875 przyniósł uzyskanie połączenia kolejowego z Oleśnicą, Wrocławiem i Krotoszynem. Niespełna 20 lat później kolej wąskotorowa połączyła Milicz ze Żmigrodem, Prusicami, Sułowem, Trzebnicą i Wrocławiem. Tuż przed wybuchem I wojny ludność miasta liczyła około 3780 mieszkańców. Funkcjonowały tu 3 hotele.

Bogata historia miasta i regionu wiąże się z Kurzbachami, którzy po cystersach kontynuowali gospodarkę opartą w dużym stopniu na hodowli karpia. Częste niegdyś posty wymuszały koniunkturę na ryby i w sposób pośredni determinowały rozwój gospodarki stawowej w okolicach Milicza. Baronowie Kurzbachowie sprowadzili osadników ze Szwabii, lokowali nowe wsie, karczowali lasy, budowali tamy, śluzy i groble. Za ich czasów istniał największy staw - Grabownica Górna, miał aż 500 ha powierzchni. Negatywną stroną prowadzonych z takim rozmachem robót były nękające tę szlachecką rodzinę długi. Kłopoty finansowe pogłębiały liczne zatargi o granice posiadłości z klasztorem trzebnickim i szlachtą z pobliskiej Wielkopolski.

²⁷ *Dolina Baryczy. Legendy, zabytki, kultura*, red. I. Kowalski, Milicz 1997, s. 26 – 50.

Warto podkreślić w tym miejscu, iż położenie geograficzne i warunki klimatyczne determinują gospodarkę okolic Milicza (i Żmigrodu). W dużej części wiąże się ona z hodowlą ryb, głównie karpia, co stanowi kontynuację od czasów średniowiecza. Powierzchnia stawów w gminie sięga 3 tys. ha. Stawy zaspokajały zapotrzebowanie na ryby, związane z częstymi i długimi postami; w Dolinie Baryczy budowali stawy cystersi z Lubiąża wprawieni w sztuce hodowli i upraw. Ich pracę ułatwiały naturalne warunki: duża ilość rozlewisk, moczarów, bagien, cieków wodnych. To, co dała natura ujęli w system grobli, tam i śluz zwanych mnichami. Tak zrodziła się na tym terenie gospodarka stawowa, oparta głównie na hodowli karpia. Mnisi byli też prekursorami sztucznego zapładniania ryb i zarybiania.²⁸

Oborniki Śląskie. Osada „Obora” istniała już na pewno w 1300 r. a nawet prawdopodobnie kilka lub kilkanaście lat wcześniej. Nazwa wywołująca jednoznaczne skojarzenia z miejscem hodowli zwierząt, jest interpretowana przez polskich językoznawców kulturowo. Historycy niemieccy natomiast, mimo że nie zaprzeczają „słowiańskiemu” źródłosłowu nazwy miejscowości, wywodzą ją od „boru”, przy czym ujmują ją jako „o bor”, co ma oznaczać osadę „przy lesie”. Między 1306 a 1311 r. osada leśna Obora przeszła - w nieznanych nam dotąd okolicznościach - z domeny biskupstwa wrocławskiego do domeny księcia głogowsko-żagańskiego, Henryka III (1274-1318). W jego dokumencie z 29 II 1312 r. została też po raz pierwszy wymieniona jako wieś Oborniki. Po dalszych 9. latach była już jednak w księstwie oleśnickim, Konrada I (1321-1366). Pozostawała w nim też najdłużej, bo aż do II połowy XVIII w. Podziały terytorialne księstw śląskich spowodowane dziedziczeniem, wojnami i koniecznymi transakcjami handlowymi były tak częste, że ziemia śląska wyglądała jak szachownica, z przemieszanymi obszarami należącymi do różnych właścicieli. Stąd i Oborniki Śląskie, położone w tak bliskiej odległości od Trzebnicy, tylko przez krótki okres w XIV w. stanowiły z nią jedną domenę księcia głogowskiego. Dopiero od II połowy XVIII w. obie miejscowości już stale wchodziły w skład jednego obszaru administracyjnego (kolejno: Bezirk Trebnitz, Kreis Trebnitz, Starostwo Trzebnickie, Powiat Trzebnicki).

W nie mniejszym zakresie były zmienne dzieje samej posiadłości ziemskiej dzisiejszych Obornik Śląskich. Cały ten obszar lub poszczególne jego części stanowiły w okresie 700. lat bądź to lenno (Kalow lub Kale?), bądź dziedziczne lenno (Kośligów lub Koschligów), czy wreszcie w pełni własność rodzin: kolejnych Kośligów, a następnie Ratzbergów, Schnellensteinnów, Kotulskich, Festenberg-Pakischów, Pentzigów, Stampenów, Hockenów, Diebitschów, Bocków, Folgersbergów, Koschembahrów i Schaubertów. W większości były to rody o dziedzicznym szlacheństwie, ale i takie, które nabyły go jako nuworysze. Z tytułu szlacheństwa posiadały też herby, z których znany jest nam dotąd jedynie herb rodziny Schaubertów, najbardziej zasłużonej dla rozwoju Obornik Śląskich.

Dynamiczny rozwój Obornik Śl. był związany z ich uzdrowską karierą – z uznaniem tej okolicy za obszar o zdrowym klimacie i dobrej wodzie²⁹. Same Oborniki oraz

²⁸ Dolina Baryczy. Legendy, zabytki, kultura, red. I. Kowalski, Milicz 1997, s. 50 – 59.

²⁹ Ostatnia wielka epidemia cholery we Wrocławiu w 1866 r., na którą zmarło około 4,5 tys. ludzi, była wszakże znaczącym etapem w uzdrowskiej karierze Obornik Śląskich i Trzebnicy. Zamożni wrocławianie znajdowali

ich najbliższa okolica (Osola, Osolin, Bagno, Wilczyn, Rościszewice) zyskały miano „zielonych płuc” Wrocławia. Procesy rozwojowe dokonujące się od lat 30. XIX do lat 30. XX w., trwale zmieniły przeciętną miejscowość wiejską w cieszącą się uznaniem miejscowość leczniczo-wypoczynkową. Zmieniły one również całokształt życia ludności. Przemiany te zapoczątkował w 1835 r. Karol Wolfgang Schaubert. Docenił on naturalne walory lecznicze miejscowości, które nie ustępowały kurortom m.in. w Grafenbergu (Frankonia), Cieplicach (Dolny Śląsk) i Jeseniku Lázně (Śląsk Opawski). Wybudował na 300 morgowej parceli 'Sittenwald' zakład balneoklimatyczny. Nowoczesny, jak na tamte czasy, uzdrowisko leczyło kuracjuszy z dolegliwościami dróg oddechowych i układu krążenia. Oprócz leczenia klimatycznego, ważną funkcję w terapii odgrywały kąpiele wannowe i prysznicowe z ujęć wody dwóch źródeł „Wolfganga” i „Karola”. Staraniem Schaubertów osiedlił się w Obornikach Śląskich w 1771 r. pierwszy lekarz, a po dwóch latach została też otwarta apteka. Dostrzeżone i wykorzystane przez K.W.Schauberta cechy mikroklimatu i wód głębinowych miejscowości, niedługo przyciągnęły i innych inwestorów, z których większość stanowili już lekarze. Od 1870 do 1913 r. powstało tutaj szereg zakładów leczniczych m.in.: Największymi zakładami leczniczymi było „Sanatorium Friedrichshöhe”, znane nam pod nazwą „Szarotka” i „Waldsanatorium” – „Leśne”. W tym ostatnim znajdowały się już: laboratorium, aparat rentgenowski, inhalatorium oraz solarium. Dokonywano w nim nawet zabiegów chirurgicznych płuc.

Oborniki Śl. stały się jednak powszechnie dostępną miejscowością leczniczo-wypoczynkową po oddaniu do użytku w 1856 r. linii kolejowej łączącej Wrocław przez Oborniki Śląskie z Poznaniem. Szybko następowała rozbudowa miejscowości. Powstawały nowe osiedla willowe, w których część pomieszczeń przeznaczano na komercyjne przyjmowanie wczasowiczów i turystów. Już po 1924 r. istniały tutaj m.in.: hotele, gospody, restauracje ogrodowe, kawiarnie, pijalnia wody oraz mleka, bank, poczta, kino, dom ludowy, basen kąpielowy, tor saneczkowy oraz motocrossowy, kluby sportowe, zbor i kościół. Praktykę prowadziło tutaj kilku lekarzy medycyny i dwóch lekarzy weterynarii. Zmianie ulegała struktura zawodowa mieszkańców. Potomkowie dawnych rolników, najemnych pracowników folwarcznych i drobnych rzemieślników, stawali się inteligencją pracującą, robotnikami różnych specjalności, pracownikami zakładów leczniczych, gastronomicznych, hoteli, pensjonatów oraz innych przedsiębiorstw usługowych.

Końcowy okres drugiej wojny światowej to dramatyczny czas dla niemieckich mieszkańców Obornik Śl. Większość z nich została decyzją władz niemieckich ewakuowana w dniach 19-21 I 1945 r. do Saksonii, Bawarii i północnych Czech. Pozostała tylko w Obornikach część mężczyzn i kobiet, z której większość została włączona do formacji obronnych „Volkssturmu 68”. Oborniki Śl. i okoliczne miejscowości zostały zajęte 26 bądź 27 I 1945 r. przez żołnierzy radzieckich 27 Korpusu Piechoty gen.mjr. F.Czerekmanowa lub - jak utrzymują inni - 13 Armii Ogólnowojskowej gen.płk. N.N.Puchowa. Miejscowość była też trasą przemarszu 5, 8 i 9 Dywizji II Armii Wojska Polskiego, której sztab gen.dyw. K.Świerczewskiego znajdował się w Trzebnicy. Z jej wzgórz radziecka artyleria dalekiego zasięgu ostrzeliwała również 'Festung Breslau'. W Obornikach natomiast pozostawał jedynie

bowiem w nich doraźne schronienie przez zarazą, a gdy już wygasła, to obie miejscowości utrzymały opinię okolicy o zdrowym klimacie i dobrej wodzie.

oddział żołnierzy radzieckich rozlokowany m.in. na wzniesieniu, zwanym dotąd „Ruska Górką”.

Już w ostatnich dniach wojny przybywało ludności w Obornikach Śląskich. Do pozostających tutaj oborniczian, byłych obywateli III Rzeszy, dołączali bowiem ich rodacy powracający zza Odry i Czech, a przede wszystkim osadnicy polscy różnych grup regionalnych. Zaczęła się kształtować, w całkowicie zmienionych realiach polityczno-ustrojowych, nowa społeczność oborniczian i nowe formy organizacji życia zbiorowego. Przez kilka lat wspólnie zamieszkiwała w Obornikach Śląskich ludność niemiecka i polska. Osobną pod wieloma względami grupę stanowili stacjonujący tutaj żołnierze radzieccy. Najwcześniej po wojnie osiedlali się w Obornikach Śląskich Polacy, którzy tutaj bądź w okolicznych miejscowościach pracowali przymusowo w czasie wojny, członkowie grup patronackich, pracownicy struktur administracyjnych i logistycznych Urzędu Wojewódzkiego w Trzebnicy, którzy pochodzili z Kieleckiego, Krakowskiego i Warszawskiego, jak również mieszkańcy z pobliskiego Rawicza, Leszna i innych miejscowości Wielkopolski. Pod koniec 1945 r. przybyła też tutaj ludność z dawnych kresów wschodnich Polski, głównie z Husiatyna i Podhajec. Husiatynianie byli szczególną grupą osadników. Przybyli tutaj ze swoim księdzem i nauczycielem, a większość ich nadal łączyła w nowym miejscu zamieszkania więź rodzinno-krewniaczo-sąsiedzka.

Po wojnie ważnym zadaniem dla władz miasta było zachowanie również jego charakteru miejscowości leczniczo-wypoczynkowej. Już w 1946 r. prof. Ludwik Węgrzynowski zapoczątkował organizowanie tutaj zakładów sanatoryjnych i prewentyjnych. W 1950 r. prowadziły już działalność 3 sanatoria dla dorosłych 1 sanatorium i 2 prewentyoria dla dzieci, weszły one w skład Państwowego Zespołu Sanatoriów Przeciwgruźliczych (PZSP). Zespół był przez wiele lat jednym z największych pracodawców oborniczian i mieszkańców okolicznych miejscowości. Miasto stawało się ponownie miejscem wycieczek turystycznych i wypoczynku świątecznego wrocławian.

Prusice. Stara tradycja mówi o istnieniu w Prusicach już w 1140 roku kaplicy pw. NMP, a w 1150 hospitala. Prawdopodobnie już w tym czasie Prusice i Strupina są Villa forensis (osady, wsie targowe). Dokument z października 1287 wymienia Prusice jako Civitatis (miasto) nie zachował się akt lokacyjny. Strupina była również do 1945 roku miastem, ale nie jest znana data lokacji.

Do zagospodarowania i rozwoju gospodarki tego terenu przyczynili się książęta piastowscy z rodu Henryków począwszy od Brodatego. W Prusicach rozwijał się handel i rzemiosło, a na wsiach głównie rolnictwo i hodowla. Częste wojny, kontrybucje, epidemie chorób i wielkie pożary bardzo mocno hamowały rozwój gospodarki. Od 1641 roku ród Hatzfeldtów - właściciele tych ziem wkładał wiele wysiłku w rozwój gospodarki. Niewiele pomogła zbudowana etapami kolej wąskotorowa w 1894 z Wrocławia do Żmigrodu i Sulmierzyc. Bywały okresy, gdy Prusice nazywano miastem szewców lub ogrodów i w tym kontekście warto podkreślić, iż rzemiosło funkcjonowało tutaj prężnie – w XVII w. hr. Hermann Hatzfeld ustanowił tutaj jeden cech zbiorczy dla rymarzy, siodlarzy, ślusarzy, farbiarzy, rusznikarzy i in.

W XVIII i XIX w. nastąpiły poważne zmiany narodowościowe. Przed zajęciem Śląska przez Prusy na terenach zamieszkiwanych przez katolików dominował język polski, a tam gdzie przeważali ewangelicy, mówiono już prawie wyłącznie po niemiecku. W XIX w. nastąpiło wyraźne przyspieszenie germanizacji.

W styczniu 1945 r. wkroczyli tu Rosjanie. Począwszy od wiosny tego roku teren gminy zaczęli zasiedlać Polacy. Byli to najpierw ludzie przymusowo pracujący na terenie Niemiec podczas wojny, potem ludność z województw centralnych, a od roku 1946 przesiedleńcy z terenów wschodnich Polski.

Trzebnica. W V w n.e. nad strumieniem Śasicznica, na południe od obecnego Rynku, znajdowała się słowiańska osada. W XII w. na jej północnym krańcu wzniesiono kościół parafialny pod wezwaniem św. Piotra. Po raz pierwszy nazwa Trzebnica pojawiła się w dokumencie z 1138 r. Decydujące znaczenie dla rozwoju osady miało ufundowanie w 1202 r. przez księcia Henryka Brodatego i jego małżonkę Jadwigę klasztoru i kościoła. W rok później biskup Cyprian wprowadził do klasztoru cysterki sprowadzone z Bambergu. Klasztor, którego budowę zakończono w 1218 r., stał się ważnym ośrodkiem życia religijnego, kulturalnego i gospodarczego, wywierając przemożny wpływ na rozwój Trzebnicy, a nawet miejscowości znajdujących się w dzisiejszych granicach Subregionu. Opactwo trzebnickie było pierwszym cysterskim klasztorem żeńskim na ziemiach polskich. W XIII nastąpiła rozbudowa Trzebnicy i poszerzenie jej granic. Prawa miejskie otrzymała Trzebnica w 1250 r. W XIV w. Trzebnica znalazła się w granicach księstwa oleśnickiego i wraz z nim została zhołdowana Janowi Luksemburczykowi. Okresy pomyślnego rozwoju miasta przerywały najazdy, grabieże i epidemie. W XV w. miasto i klasztor splądrowali husyci (1432 i 1433 r.), a następnie wojska Macieja Korwina (1474 r.). Dwukrotnie nawiedziła miasto epidemia dżumy. W 1526 r. Śląsk przeszedł pod berło Habsburgów. W Trzebnicy wzniesiono nowe domy, wybudowano łaźnię miejską, powstały nowe cechy (najstarszy cech płócienników założono już w 1492 r.). W 1605 r. wzniesiono drewniany ratusz, a w 1607 r. podmiejską strzelnicę. Kolejne zniszczenia i straty przyniosła wojna trzydziestoletnia (1618–1648). Liczne pożary, rabunki i kontrybucje zniszczyły miasto i zubożyły jego mieszkańców. Odbudowa miasta rozpoczęła się wraz z budową nowego budynku klasztorowego w stylu późnego baroku. W 1730 r. wzniesiono nowy ratusz miejski. W 1776 r. Trzebnica miała 1 974 mieszkańców i była znanym na Śląsku ośrodkiem przedziałniczym. W 1703 r. urodziła się w Trzebnicy Maria Karolina Leszczyńska, córka króla Polski Stanisława Leszczyńskiego, późniejsza żona Ludwika XV i królowa Francji.

W 1740 r. rozpoczął się podbój Śląska przez Prusy. Trzebnica wraz z całym Śląskiem przeszła na ponad dwa stulecia pod panowanie pruskie i niemieckie. Katastrofalne były dla losów miasta tzw. wojny śląskie, a następnie wydarzenia związane z przemarszem wojsk napoleońskich – epidemie, rabunki, i konfiskaty zubożyły miasto.

W 1810 r. władze pruskie ogłosiły dekret kasacyjny klasztorów w królestwie pruskim. Rok później zakonnice opuściły klasztor. Opustoszały budynek klasztorny przechodził różne koleje: był obozem jenieckim, wojennym lazaretem i od 1817 r. przedziałnią wełny. Zniszczeniu uległo wiele barokowych elementów architektonicznych. Dalszej dewastacji budynku zapobiegli Rycerze Maltańscy (Joannici), którzy kupili w 1870 r. południową część

klasztoru i urządzili tam szpital wojskowy. W tym również roku podjęły w szpitalu pracę siostry z Kongregacji Sióstr Miłosierdzia Świętego Karola Boromeusza, które przybyły do Trzebnicy w 1861 r. Po długich staraniach stały się one właścicielkami całego zespołu klasztornego.

W początkach XIX w. rozpoczął się pomyślny okres w dziejach miasta. Powstały: bank, biblioteka, drukarnia, rozwijało się szkolnictwo, wydawano pierwsze lokalne gazety. Epidemie cholery, które nawiedziły Wrocław w latach 1853–1856, przyczyniły się do odkrycia walorów klimatycznych Trzebnicy i okolic. W 1888 r. otwarto "Zdrój św. Jadwigi". W sąsiedztwie uzdrowiska wzniesiono liczne pensjonaty i wille.

W 1886 r. Trzebnica uzyskała połączenie kolejowe z Wrocławiem. Dziesięć lat później oddano do użytku kolejkę wąskotorową. Duże znaczenie dla rozwoju miasta miała jego elektryfikacja w 1897 r. i otwarcie gazowni w 1910 r. Wojska radzieckie wkroczyły do Trzebnicy 25 stycznia 1945 r. Miasto zostało w znacznym stopniu zniszczone już po jego zajęciu. Na przełomie marca i kwietnia 1945 r. Trzebnica i okolice były miejscem koncentracji II Armii Wojska Polskiego, a następnie – od 20 kwietnia do początków czerwca – siedziba władz wojewódzkich i ważnym ośrodkiem osadnictwa. W Trzebnicy zorganizowano pierwszy urząd pocztowy, szpital i drukarnię, a w pobliskim Pawłowie Trzebnickim – pierwszą polską szkołę. Lata powojenne przyniosły nie tylko usunięcie zniszczeń, ale również zdecydowaną rozbudowę miasta.

Twardogóra. Początki Twardogóry sięgają czasów panowania na ziemiach polskich pierwszych Piastów. Była ona wtedy osadą targową związaną ze szlakiem handlowym biegnącym z Wrocławia do Poznania. Zamieszkiwali ją potomkowie słowiańskich Ślęzan, a od XII wieku również przybysze z innych krajów, szczególnie z Niemiec. Legenda podaje, że współczesna nazwa miasta powstała podczas najazdu Tatarów na Śląsk w 1241 r. Mieszkańcy osady stawili im twardy opór i stąd właśnie ta nazwa. Uwzględnia ona również topografię terenu (Twardą Górę). Prawa miejskie nadał Twardogórze książę piastowski Henryk III Głogowski 1 sierpnia 1293 r. Z biegiem czasu miasteczko nabrało średniowiecznego charakteru. Od początku XIV w. Twardogóra związana była z księstwem oleśnickim będącym pod panowaniem piastowskim, ale uzależnionym od królów czeskich. Mieszkańcy miasta pamiętając przykre doświadczenia wojen husyckich wzniesli pod koniec XV w. budowlę obronną. Sto lat później powstał na niej zamek.

W 1526 r. Twardogóra wraz z księstwem oleśnickim weszła w skład państwa Habsburgów. Panujący wówczas w księstwie Jan Podbiebrad wprowadził w 1538 r. luteranizm. Przypuszcza się, że w tym czasie był już w mieście kościół (dolny), który w 1587 r. poddano gruntownemu remontowi. Księstwem oleśnickim od 1647 r. zaczęli władać przedstawiciele dynastii wirtemburskiej. W okresie jej rządów Twardogóra przeżywała rozkwit. Przede wszystkim przyczyniła się do tego małżonka księcia Sylwiusza Fryderyka - Eleonora Karolina (1676 - 1712). Rozbudowała zamek, który stał się barokowym pałacem. Zadbała również o zdrowie mieszkańców, rozwój rzemiosła, handlu i oświaty, a także rozwinęła działalność charytatywną. W latach 1729 - 1738 przebudowano kościół (dolny) nadając mu obecny kształt. Rządy pruskie rozpoczęły się na Śląsku od roku 1740. Twardogórę w 1743 r. kupił hrabia Henryk L. von Reichenbach i w rok później włączył ją do

nowo powstałego państwa stanowego w Goszczu. W 1786 r. miasto zamieszkiwało 1175 osób, wśród których najwięcej trudniło się prosperującym wówczas rzemiosłem tkackim. Na początku XIX w. powstały poza obrębem miasta dwa nowe cmentarze, osobno dla protestantów i katolików, a stare przykościelne zlikwidowano. Katolicy twardogórscy w 1869 r. zbudowali przy nowym rynku kościół. W 1873 r. pożar zniszczył kościół ewangelicki, który trzy lata później odbudowano w stylu neogotyckim. Od połowy XIX w. Twardogóra zaczęła nabierać charakter przemysłowy. Henryk Piirschel założył w 1852 r. mechaniczną tkalnię, a Henryk Lichtenberg rozpoczął przemysłową produkcję mebli. Demograficzny rozwój miasta w XIX w. (w 1885 r. - 2202 osoby, a po połączeniu ze Starą Twardogórą w 1910 r. - 3351 osób) spowodował powiększenie infrastruktury miasta. Przed I wojną światową założono w Twardogórze bank kredytowy (1901), drukarnię (1907), zbudowano sąd i areszt (1902) - obecnie ratusz, kaplicę cmentarną (1906), ratusz (1912 - przy wschodniej ścianie rynku), a także zainstalowano nowy wodociąg (1901) i przeprowadzono elektryfikację miasta (1910).

W 1944 r. miasto zamieszkiwało 4500 osób, które przede wszystkim trudniły się rzemiosłem, handlem i usługami. Miasto posiadało między innymi szkołę rolniczą i ogólnokształcącą, dwa kina, a także szpital, dom dziecka i rozbudowaną gastronomię. Rządy niemieckie zakończyły się w Twardogórze 23 stycznia 1945 r. Od tej pory rozpoczął się okres administracji polskiej.

Wisznia Mała. Pierwszą miejscowością z obszaru gminy, na temat której się wzmiankuje jest Strzeszów. Miejscowość ta była wymieniana w dokumentach księcia Henryka Brodatego w 1204 r. Miejscowość ta ma zatem starszą metrykę niż sama Wisznia M., na temat, której napisano w dokumencie historycznym z 1297 r. Pozostałe miejscowości gminy swój rodowód wyprowadzają z XIV w. W ich dziejach były okresy dłuższe lub krótsze, gdy znajdowały się w obrębie administracyjnym księstw: wrocławskiego, głogowskiego lub oleśnickiego podobnie jak opisywana część Dolnego Śląska.

Historia miejscowości położonych na terenie gminy Wisznia Mała związana była z dziejami ziemi trzebnickiej. Przez długi czas obszary te były na tyle oddalone od Wrocławia, że pozostawały pod wpływami Trzebnicy. Wyjątkowo niektóre z nich np. Strzeszów należały przez pewien czas do okręgu wrocławskiego. Jedyne Psary związane były z Psim Polem podległością kościelną. Zainteresowanie Wrocławian tymi terenami miało miejsce dopiero w końcu XVIII w. Początkowo głównym obiektem zainteresowania były Psary. W większej liczbie zaczynają tu bywać i osiedlać się w II połowie XIX w. Jako jednostka administracyjna gmina Wisznia Mała jest nowym tworem, nieuzasadnionym ani granicami topograficznymi, ani historycznymi.

Zawonia. Archeolodzy stwierdzili ślady człowieka na terenie dzisiejszej gminy Zawonia poczynając od środkowej epoki kamienia. Pierwsza wzmianka historyczna o miejscowości Sawona pochodzi z 1236 r. W 1257 r. Książę Henryk III Biały wydał dokument uprawniający do lokacji miasta na prawie niemieckim. W tym czasie Zawonia przeszła we władanie klasztoru cysterek w Trzebnicy, który nie był zainteresowany w powstaniu miasta konkurencyjnego dla Trzebnicy. Dokument lokacyjny nie został nigdy

zrealizowany. Do klasztoru wieś należała aż do sekularyzacji w 1810 r., kiedy to przeszła na własność państwa pruskiego. Od początków dziejów Zawonia była ośrodkiem usługowym i handlowym dla najbliższej okolicy. Już w 1266 r. istniały tu dwa młyny, stawy rybne oraz klasztorny folwark. W XVII i XVIII w. powstały najcenniejsze zabytki architektury sakralnej w gminie- barokowe kościoły w Zawoni i Złotowie. Po wcieleniu Śląska do państwa pruskiego nastąpił dynamiczny rozwój gospodarczy. Około 1830 r. było we wsi m.in. 30 warsztatów tkackich. Nigdy jednak nie rozwinął się przemysł. Ziemie te dość szybko zostały zgermanizowane. W 1945 r. miejscowość została zajęta przez Armię Radziecką, w tym też roku zaczęli pojawiać się pierwsi polscy osadnicy. W okresie powojennym, podobnie jak obecnie, Zawonia jest siedzibą władz gminnych, chociaż był taki okres czasu, kiedy tereny te przynależały do gminy Trzebnica. W 1982 r. z inicjatywy mieszkańców ponownie przywrócono gminę Zawonia. W roku 1996 Rada Gminy Zawonia uchwaliła wizerunek herbu Gminy Zawonia, który nawiązuje historycznie i ikonograficznie do tradycji i symboli polskich wartości na ziemiach piastowskich.

Żmigród. Początki Żmigrodu osnute są legendą, ale trudno dziwić się temu, skoro najstarsze źródła mówią o osadzie istniejącej już w III okresie epoki brązu. Nowa osada powstała w 1253 roku i ulokowana została nad brzegami Baryczy, naprzeciw dawnej osady słowiańskiej Zunigrod. Rok ten jest jednocześnie datą nadania praw miejskich. Paradoksalnie miasto swe powstanie zawdzięcza najazdowi tatarskiemu, który spustoszył tereny Śląska w 1241 roku. Lokalizacja nowych i odbudowa dawnych osad zainicjowana i przeprowadzona została przez księcia wrocławskiego Henryka III, który pragnął odbudować tereny zniszczone pożogą wojenną. Gród został ufortyfikowany, otoczony solidną palisadą, wałem i fosą, zbudowano dwie bramy, które zlikwidowano dopiero w 1819 roku. W swej historii Żmigród był też m.in. stolicą baronatu. Władysław Jagiellończyk otrzymał miasto jako lenno, które przekazał feudałowi niemieckiemu Zygmuntovi Kurzbachowi. Pięknego miasta nie ominęły nieszczęścia. Zniszczenia w czasie wojny trzydziestoletniej, zaraza, pożary, w tym największy na początku XVI wieku. Swe piętno odcisnęła również wojna siedmioletnia, przemarsze wojsk austriackich, pruskich i rosyjskich nie pozostały obojętne dla gospodarki miasta. Podobna sytuacja powtórzyła się na początku XIX wieku, kiedy to po wybuchu wojny francusko - pruskiej Żmigród zajmowali naprzemian Bawarczycy, Francuzi i Prusacy. "Zawitały" tu nawet wojska rosyjskie, ścigające wycofujące się spod Moskwy wojska napoleońskie. Przez pewien czas w Żmigrodzie przebywali car Aleksander, król pruski Fryderyk Wilhelm III, Wielki Książę Konstanty i feldmarszałek Kutuzow. To podczas spotkania na zamku żmigrodzkim opracowano strategię decydującego etapu w wojnie przeciw Napoleonowi. W 1931 roku na zamku gościł kanclerz rzeszy dr Bruning, który z przedstawicielami miasta rozmawiał o polepszeniu sytuacji gospodarczej na wschodnich wówczas obszarach niemieckich. Przełom XIX i XX wieku to jednocześnie czas intensywnej migracji, zwłaszcza młodych ludzi do centralnych regionów państwa niemieckiego. W roku 1939 ludność miasta wynosiła 4516 mieszkańców. W latach czterdziestych przez Żmigród przebiegała trasa przewozu polskich robotników przymusowych wywożonych do Niemiec. Koniec wojny dla miasta to początek 1945 roku, kiedy X Korpus Pancerny Gwardii podporządkowany 4 Armii Pancernej generała pułkownika Dmitrija Leluszenki rozwijając

atak wzdłuż Baryczy dotarł do Żmigrodu - 23 stycznia w jednodniowych walkach ulicznych garnizon niemiecki został pokonany. Po wojnie Żmigród był zniszczony i zaminowany, spłonął zamek Hatzfeldów - ironią losu i historii jest to, iż zamek został niemal nie naruszony w wyniku działań wojennych.

3.3 Obiekty architektury i budownictwa

Istniejące na obszarze Subregionu zabytki kultury materialnej są tworem wielu wieków barwnej historii. Niestety wiele z nich nie zachowało się do czasów dzisiejszych ulegając zniszczeniu przede wszystkim podczas działań wojennych. Te zaś, które przetrwały, są znaczącym potencjałem kulturowym. O wartościach kulturowych Subregionu decyduje historia poszczególnych miejscowości oraz zachowane zabytki, do których należą nie tylko obiekty architektoniczne, lecz także układy planów wsi i zieleń komponowana oraz stanowiska archeologiczne. Poniżej zaprezentowano obiekty budowlane oraz stanowiska archeologiczne znajdujące się na terenie poszczególnych gmin Subregionu, podlegające ochronie w trybie *Ustawy o ochronie dóbr kultury*:

Cieszków. Na terenie gminy Cieszków w *Wojewódzkim rejestrze zabytków* znajdują się następujące obiekty:

- W Cieszkowie układ urbanistyczny obejmujący kościół dworski oraz założenie pałacowe z folwarkiem. Cieszkowie istnieją dwa kościoły: poewangelicki, pseudogotycki ufundowany przez księżnę Katarzynę oraz barokowy kościół parafialny, wzniesiony na planie krzyża łacińskiego w 1753 roku. Posiada on dwie wieże zwieńczone hełmami o kształcie mitr książęcych. Nad portalem znajduje się herb Sapiechów, a w obrazie Matki Boskiej z połowy XVIII wieku w ołtarzu głównym można rozpoznać podobiznę księżnej Katarzyny. Budowniczym kościoła był Karol Marcin Frantz, a wewnątrz świątyni to dzieło rzemieślników śląskich. Do dziś w podziemiach znajdują się zabalsamowane zwłoki księżnej – fundatorki kościoła.
- W Pakosławsku pałac. Obecny pałac w formie stylizowanej na palladiańską willi pochodzić może z końca XIX w. i jest trochę zapóźnioną wersją tego typu założeń modnych zwłaszcza w 1 połowie XIX w. Jak się wydaje już w początkach naszego stulecia pałac został wyposażony w metalową przeszkloną konstrukcję zimowego ogrodu „wmontowanego” w kolumnadę elewacji tylnej oraz podobną konstrukcję zadaszenia nad wejściem głównym od frontu. Oba te elementy wykazują pewne cechy stylistyki secesyjnej. Pałac ten został wzniesiony w starszym, bo sięgającym czasów wkrótce po połowie XIX w. założeniu zielonym rozciągającym się na północ od siedziby. Interesujący starodrzew oraz ciekawe elementy kompozycyjne, jak np. widokowa polana oraz oś wodna ze stawem na zakończeniu czynią z tego zespołu jeden z bardziej malowniczych i zasługujących na ochronę obiektów w okolicy.
- W Trzebicku — obszar obejmujący pałac z parkiem i kościół parafialny p.w. św. Macieja. Masyw zieleni parkowej jest dobrze widoczny z pewnej odległości ze wszystkich dróg dojazdowych do Trzebicka. Przy północnej granicy założenia zielonego znajdują się ruiny XIX-wiecznego pałacu stylizowanego na romantyczną średniowieczną (głównie dzięki alkierzowej wieży) budowlę. Na północny wschód od pałacu położony jest rozległy czworoboczny folwark z niekompletną w chwili obecnej oryginalną zabudową.

Drewniany kościół pod wezwaniem św. Macieja Najcenniejszym uznawany jest za jeden z najcenniejszych zabytków budownictwa sakralnego na Śląsku. Powstanie świątyni datowane jest na 1672 rok, ale istnieją zapisy wcześniejsze. W 1571 roku pojawia się wzmianka o parafii we wsi, co pozwala przypuszczać, że kościół już był. Późniejsze dane pochodzą z dokumentów wizytacyjnych z 1666 roku, w których są informacje o zaniedbanej, zmurszałej budowli i dziurach w dachu świątyni. Najprawdopodobniej 1672 rok jest to data ukończenia gruntownego remontu kościoła, dlatego została przyjęta za rok jego powstania. Budowla składa się z jednej nawy, ma konstrukcję zrębową z gontowym dachem. Wyposażenie wnętrza jest również drewniane, wczesnobarokowe, m.in. polichromie, ambona i ołtarz z 1678 roku oraz ołtarze boczne z II połowy XVII wieku. Po prawej stronie, przed ołtarzem głównym znajduje się chrzcielnica z początków XIX wieku. Na ścianach wiszą obrazy z XVII i XVIII wieku. Nad drzwiami uwagę zwracają polichromie z 1634 roku. Na chórze znajduje się prospekt organowy z II połowy XVIII wieku. Dzwon spizowy w wieży datowany jest na 1600 rok. Koło kościoła znajduje się stary cmentarz

Cieszkowski układ urbanistyczny zachował pierwiastki średniowieczne (grodzisko ma miejscu dawnego pałacu, wcześniej zamku, czworobok rynku położonego przy wspomnianym szlaku, czy wreszcie wiejska zabudowa obecnej ulicy Grunwaldzkiej) czytelny jest historyczny podział na dawne osiedle zamkowe (*Schloßgemeinde*) i miasteczko (*Städtlein Freyhan*) o funkcjach regionalnego ośrodka rolniczego. Ta XIX-wieczna zabudowa przetrwała w zasadniczym zrębie do chwili obecnej, uzupełniona w XX w. o budynki nowe i pochodzące z przebudów.

Gmina Cieszków nie dysponuje tak wieloma obiektami zabytkowymi jak inne jednostki administracyjne Subregionu, co wynika z jej położenia i charakteru historycznego. Niemniej można na tym terenie wskazać kilkadziesiąt obiektów budowlanych posiadających walory historyczne. Na specyfikę tej gminy będzie się przede wszystkim składać stosunkowo duża liczba zabudowań stanowiących pozostałość po tutejszych folwarkach (kilkanaście), np. w miejscowościach: Guzowice, Góry, Pakosławsko, Słabocin, Trzebicko, Siemianów, Wężowice, będących w różnym stanie technicznym. Na tle obiektów historycznych wyróżnia się również grupa cmentarzy i/lub miejsc pocmentarnych (16), w znacznej większości poewangelickich, częstokroć usytuowanych w lasach. Znajdują się one w znacznej większości miejscowości usytuowanych na terenie tej gminy. Podlegają one ochronie zgodnie z art.2. „Ustawy o cmentarzach i chowaniu zmarłych”, polegającej na utrzymywaniu ich jako terenów zielonych o założeniu komponowanym, i ochronie zieleni cmentarnej przed jej zniszczeniem.

Poza wskazanymi zabytkami kubaturowymi na terenie gminy Cieszków znajduje się kilka stanowisk archeologicznych potwierdzających fakty historyczne.

Krośnice. Za najbardziej znamienite obiekty na terenie gminy Krośnice można uznać:

- Kościół parafialny Narodzenia NMP w Wierzchowicach (1796 – 1975). Barokowy budynek kościoła wzniesiono w latach 1769-1775. Jest to budowla szachulcowo-ryglowa o rokokowym wystroju wnętrza. Obok świątyni znajduje się cmentarz parafialny wraz z XIX-wieczną kaplicą cmentarną. Stan obiektu bardzo dobry.

- Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela w Kuźni Czeszyckiej (1789). Budynek kościoła wzniesiono w 1789 r., a w 1925 r. zbudowano plebanię i dom zakonniczek. Na uwagę zasługują m.in. ołtarz główny z figurami Jezusa Zmartwychwstałego i Matki Boskiej; piękny obraz ołtarzowy przedstawia Jana Chrzciciela, jest też klasycystyczna chrzcielnica z 1795 r. i portret błogosławionej Joanny Szymkowiak, która w zakonie przybrała imię Sancja. Księgi metrykalne prowadzone są od 1855 r. Stan obiektu bardzo dobry.
- Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP w Bukowicach. Świątynię, która jest barokowa, zbudowano w latach 1803-1806, natomiast plebanię wzniesiono w roku 1810.
- Pałac rodziny von Recke-Volmerstein w Krośnicach. W 1785 roku został wniesiony przez Henryka von Reichenbacha z Goszcza, a następnie w latach 1845-64 przebudowany przez kolejnego pana na Krośnicach . hr. Adelberta von Recke-Volmerstein. Obecnie przy ul. Parkowej 4, stoi dawny pałac Volmersteinów, a obecnie siedziba Urzędu Gminy Krośnice. Stan obiektu bardzo dobry.

Na terenie gminy Krośnice znajduje się 6 obiektów chronionych wpisem do rejestru zabytków:

1. Kurhan w Dziewiętlinie, młodsza epoka brązu – okres, halsztat
2. Kurhan w Łazach Wielkich wczesna epoka brązu
3. Kościół parafialny św. J. Chrzciciela Kuźnica Czeszycka 1789-1790 r.
4. Kościół Nar. NMP Wierzchowice 1772 r.
5. Układ urbanistyczny wsi Wierzchowice ok. 1920 r.
6. Dwór i park Pierstnica k. XIX, XX w. Do chwili obecnej zachowały się ruiny zdewastowanego dworu z XIX w.

Ponadto na terenie gminy Krośnice znajduje się szereg obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków, które z uwagi na wysokie walory kulturowe i świadectwo minionej epoki należałoby również objąć ochroną konserwatorską. W przeciwieństwie do obiektów wpisanych do rejestru zabytków, obiekty te stanowią szeroki przekrój tematyczny od budynków mieszkalnych poprzez zabudowania gospodarcze do cmentarzy. Można wskazać na ponad 200 takich obiektów (230 według listy znajdującej się w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Krośnice*). Jak wskazano, najczęściej są to domy mieszkalne oraz zabudowania gospodarcze (murowane, ale także budowane techniką szachulcowo - ryglową³⁰ czy drewniane), kościoły, dworce PKP wraz z towarzyszącą im infrastrukturą, parki, cmentarze. Najwięcej obiektów znajduje się na terenie miejscowości

³⁰ Inaczej zwany murem pruskim (potoczna nazwa ściany ryglowej). Jest to rodzaj ściany szkieletowej zwanej też szachulcową lub fachówką (z niem. *Fachwerk*), wypełnionej murem z cegły, gruzu, czasem gliny i trzciny. W przypadku zastosowania gliny, przestrzeń między belkami wypełniało się dodatkowo pionowymi szczapami, a glinę mieszało się z sieżką lub innym materiałem wiążącym. Jego konstrukcja drewniana jest widoczna, często impregnowana i może być traktowana jako element dekoracyjny. Mur pruski znany jest od średniowiecza. Stosowany był w budownictwie mieszkalnym i gospodarczym głównie w Europie Północnej, w Anglii, Niemczech, Francji, Holandii, Danii i Szwecji. W Polsce budowie z muru pruskiego występują na Śląsku, w zachodniej i północno-wschodniej części kraju Polsce, na Kaszubach: zabytkowe zabudowania w Swołowie i na Helu, w Łęgowie (stara plebania) czy Warmii i Mazurach. Jego rozpowszechnienie jest związane z kolonizacją na prawach niemieckich. W Polsce wyróżnia się kilka typów domów szachulcowo-ryglowych: dolnośląski, kaszubski, lubuski, łuzycycki, sudecki, wielkopolski.

Wierzchowice (70) oraz Krośnice (38). W Kuźni Czeszyckiej – 18, w Pierestnicy – 14, w pozostałych miejscowościach po kilka.

Poza zabytkami kubaturowymi na terenie gminy Krośnice znajduje się szereg stanowisk archeologicznych potwierdzających liczne fakty historyczne. Prace wykopaliskowe prowadzone były we wszystkich miejscowościach gminy. Skutkiem tego jest ok. 270 stanowisk archeologicznych oznaczonych na mapie. Niemal połowa tych stanowisk to stanowiska archiwalne o określonej lokalizacji. Prawie w każdej miejscowości na terenie gminy Krośnice znajdują się stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji. Nowe stanowiska tworzone są przy okazji realizacji inwestycji, poprzez ratownicze badania archeologiczne i nadzór archeologiczny nad prowadzonymi robotami ziemnymi.

Milicz. W *Wojewódzkim rejestrze zabytków* znajdują się zamieszczone poniżej obiekty kubaturowe z terenu gminy Milicz – jej poszczególnych miejscowości:

- Słączno - Kaplica cmentarna, ob. kaplica mszalna p. w. św. Józefa
- Sułów: - 1) kościół parafialny p. w. św. Piotra i Pawła 1731 r., 1767 r., 1846 r., brama przy kościele k. XIX w., dzwonnica k. XIX w.; 2) Zespół kościoła pomocniczego p. w. M. B Częstochowskiej 1765 r., 1959 r.; 3) Zespół pałacowy – pałac ul. Zamkowa ok. 1680 r., p. XIX w., 4) Dom mieszkalny Rynek 11 p. XIX w. p. XX w., 5) Zespół mieszk. – gosp. (dom mieszkalny ul. Zamkowa 3, XVIII / XIX w. p. XX w., budynek gospodarczy, ul. Zamkowa 3, 1820 r.)
- Wodników Górny, pałac, 1912
- Wziąchowo Małe, pałac, 1907
- Wziąchowo Wielkie, dwór, XIX/XX
- Kolęda – zespół pałacowo – parkowy, (pałac (1855) , oficyna dworska, dom mieszkalno – gospodarczy, stodoła obora, chlewnia, park) XIX/XX
- Miłosławice – dwór + dom mieszkalny XIX/XX
- Karmin, dwór, 1806, 1903
- Milicz: 1) Historyczny ośrodek miejski Milicza; 2) Kościół parafialny p.w. Michała Archanioła; 3) Kościół parafialny p.w. Krzyża Św., ob. Św. Andrzeja Boboli; 4) Ruiny zamku; 5) Pałac Maltzanów z domem zajezdnym; 6) Park; 7) Dom mieszkalny, ul. Wrocławska nr 2 / Lwowska 22;
- Duchowo: wiatrak, wzniesiony w 1671 r., drewniany,
- Sławoszowice: spichlerz z młynem ul. Kolejowa 24, wzn. XIX w., rozbud. w 1937 r.

W gminnej ewidencji dóbr kultury wskazano zespoły i obiekty o istotnych, lokalnych walorach historycznych, kulturowych i krajobrazowych. Lista ta obejmuje łącznie około 800 obiektów. Najwięcej znajduje się w samym Miliczu, ponadto w Czatkowicach (34), Postolinie

– wraz z Karminem i Borowiną (25), Świętoszynie i Piotrkosicach (po 23), Potaszni, Praczech i Gądkowicach (po 21). Najliczniej reprezentowane są na tej liście budynki mieszkalne, całe zespoły mieszkalne, zabudowania gospodarskie w tym kilka stodół szachulcowych. Występuje kilka zespołów pałacowo – parkowych (np. Tworzimirki Górne, Wodników Górny, Wziąchowo Małe, Kołęda) czy zespołów dworskich (np. Wziąchowo Wielkie, Bartniki, Piękocin), zespoły dworcowe (PKP), folwarki. Obiekty te charakteryzują się różnym stanem technicznym. Poza wskazanymi zespołami pałacowo – parkowymi i dworskimi trzy kategorie obiektów kubaturowych mogą znaleźć ciekawe wykorzystanie w zakresie turystyki przy stworzeniu stosownej infrastruktury wokół nich oraz potraktowaniu ich w sposób zbiorczy (kilka/kilkanaście elementów składających się na szerszy produkt stanowiący o specyfice obszaru). Są to:

- Młyny i wiatraki – licznie reprezentowane na milickiej liście dóbr kultury, elektryczne, parowe, wodne, wiatraki (np. Ruda Sułowska, Piotrkosice, Sułów, Niesułowice, Duchowo).
- Obiekty techniki – urządzenia wodne: 1) Jaz z zasuwami na rzece Prądni oraz przepust z zasuwą (Ruda Milicka); 2) Most dwuprzęsłowy na rzece Strudze i jaz zasuwowy na rzece Strudze (Czatkowice), urządzenia piętrzące wodę (Grabownice), Stopnie wodne z zamknięciem jednozasuwowym (na Błódzcu) i dwuzasuwowym (rzeka Rybnica) – Czatkowice.
- Leśniczówki (np. Głogowice, Kaszowo).

W miejscowościach, gdzie istniała zabudowa dworska lub folwarczna tworzone były przy nich założenia zieleni wysokiej w postaci paków, ogrodów lub gazonów. Założenia takie istniały w następujących miejscowościach : Wodników Górny, Wziąchowo Małe i Wielkie, Tworzimirki i Tworzimirki Górne, Kołęda, Bartniki, Latkowa- Gołkowo, Wróbliniec, Gądkowice, Duchowo, Miłochowice, Postolin, Postolin-Karminiek, Pracze, Miłosławice, Sułów, Piotrkosice. Zachowana tam zieleń w wielu wypadkach pozostała w stanie szczątkowym /kilka drzew / jednak w opracowanym studium tereny te zostają zachowane jako chronione zespoły zieleni.

Nieczynne cmentarze , na których ostatnie pochówki dokonane zostały przed II wojną światową, występują w miejscowościach : Bartniki, Borzynowo, Czatkowice, Duchowo, Kaszowo - Garuszki, Gołkowo, Gogołowice, Grabownica, Gruszczyca, Henrykowice (2), Kołęda (2), Latkowa, Miłochowice, Niesułowice, Piekocin, Postolin (2), Poradów, Potasznia (2). Pracze, Stawiec, Sułów, Świętoszyn, Tworzimirki, Tworzimirki Górne, Wielgie Milickie, Wodników Górny, Wrocławice, Wróbliniec, Wziąchowo Małe, Wziąchowo Wielkie.

Poza zabytkami kubaturowymi na terenie gminy Milicz znajduje się ogromna liczba stanowisk archeologicznych potwierdzających liczne fakty historyczne. Prace wykopaliskowe prowadzone były we wszystkich miejscowościach gminy. Skutkiem tego jest ok. 600 stanowisk archeologicznych. Kilkanaście z nich zostało wpisanych do Wojewódzkiego rejestru zabytków.

Oborniki Śląskie. Teren gminy, należy do rejonu najstarszego osadnictwa na Śląsku. Świadczą o tym liczne znaleziska archeologiczne. Większość wsi posiada metrykę

średniowieczną. W większych wsiach znajdują się zabytkowe kościoły i cmentarze. Żyzne ziemie sprzyjały powstawaniu licznych majątków ziemskich. Począwszy od XVI w. powstawały rezydencje szlacheckie rozwijające się nieprzerwanie do czasu II-ej wojny światowej. Przy rezydencjach zakładano ogrody (na początku spełniające głównie funkcje gospodarcze), które z czasem przekształciły się w rozległe założenia parkowo-ogrodowe.

W wojewódzkim rejestrze zabytków wpisane są obiekty. Są to:

1. W Bagnie pałac – klasztor Salwatorianów, Park podworski, Pałac, tzw. Nowy Zamek, budynek garażu z bramą, budynek stróżówki z bramą, dom ogrodnika, altana
2. W Kotowicach kościół parafialny p.w. Św. Marcina, Zespół mieszkalno-gospodarczy
3. W Kowalich park podworski
4. W Lubnowie kościół filialny p.w. św. Trójcy
5. W Obornikach Śląskich Willa przy ul. Dworcowej 21, Kościół parafialny p.w. NSPJ, Zespół sanatoryjno – parkowy, w tym: sanatorium, ob. zakład opiekuńczy, ul. Parkowa 4, sanatorium, ob. zakład opiekuńczy, ul. Parkowa 6, dom opieki, ob. szkoła, ul. Parkowa 8, dom zdrojowy, ob. dom mieszkalny, ul. Parkowa 14, sanatorium, ob. dom mieszkalny, ul. Parkowa 16, park zdrojowy.
6. W Osolinie park podworski
7. W Pęgowie pałac
8. W Rościszewicach Kościół filialny p. w. św. Krzyża, Zespół pałacowy przy ul. Polnej, w tym: pałac,oficyna,park (promenada)
9. W Siemianicach pałac i park
10. W Urazie zamek, kościół parafialny p. w. Michała Archanioła, miasto, park zamkowy, budynek mieszkalno-gospodarczy przy pl. Wolności 1, budynek mieszkalny przy pl. Wolności 2,budynek mieszkalny przy pl. Wolności 10,
11. W Wielkiej Lipie park podworski Pałac
12. W Wilczynie: Cmentarz poewangelicki i mauzoleum rodowe.

Za najciekawsze obiekty można uznać obiekty opisane poniżej:

Kościół pw. św. Judy Tadeusza i Antoniego Padewskiego (Oborniki Śl. ul. Trzebnicka, 1908) Murowany z cegły, na planie prostokąta. Jednonawowy z trzema parami kaplic po obu stronach nawy., oraz aneksem i wieżą i pięcioboczną klatką schodową. Wyposażenie współczesne, ołtarz posoborowy. Organy z 1988r. Obraz św. Antoniego Padewskiego z 2 połowy XVIII w., olej na płótnie, wpisany do rejestru zabytków; chorągiew procesyjna z 1908 roku oraz monstrancja – przywiezione z Husiatyna. od 1984 jest domem modlitwy katolików.

Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa (Oborniki Śl., ul. Kardynała S. Wyszyńskiego, 1901) Według projektu Aleksisa Langer.. Neogotycki. Orientowany, murowany z cegły, na planie krzyża łacińskiego, jednonawowy z wydzielonym, niższym prosto zamkniętym prezbiterium, czterokondygnacyjną wieżą dostawioną od pd-zach. Do fasady. Wyposażenie posoborowe (proj. A.Kościelniak). Krzyż ołtarzowy i świecznik, historyzm, przeł. XIX i XX wieku. Szafa organowa, przeł. XIX i XX w., neobarokowa, drewniana

Zespół pałacowo-parkowy w Bagnie, 1720 – 1734, Pierwszy zamek znajdował się w lesie kilkaset kilometrów na północy od szosy do Osolina. Powstał prawdopodobnie ok. poł. XIII wieku z inicjatywy księcia Konrada II. Założenie to uległo całkowitemu zniszczeniu w czasie wojny trzydziestoletniej. W latach 1720 – 1734 powstał dwór barokowy, stanowiący zachodnie skrzydło obecnego zespołu. Wzniesli go przedstawiciele rodziny von Seherr-Thoss. Nowe skrzydło neobarokowe, wsch., powstało ok. 1913 r., wówczas też wzniesiono bramy: wschodnią i zachodnią. Prace te podjęto z inicjatywy ówczesnych właścicieli pałacu – rodziny wrocławskich browarników Kisslingów. Klasztor Wyższe Seminarium Duchowne Ojców Salwatorianów.

Obiekty po byłym sanatorium „Szarotka”, (Oborniki Śl, ul. Prusicka, od 1906), Teren parkowy ok. 4 ha z zabytkowymi budynkami, w których dawniej mieściły się sanatoria Felicienquell i Friedrichshohe. Dawniej na terenie parku mieściło się źródło Felicji, Własność HascoLek z przeznaczeniem na Centrum Seniorów AdNowum.

Obiekty sanatorium „Leśne” (Oborniki Śl., ul. Dunikowskiego, 1913), Kompleks zabudowań rozłożonych na powierzchni ok. 2 ha, wśród lasu. Sanatorium założone przez F. Kontnego, przeznaczone dla 180 pacjentów. Po wojnie od 1947 roku funkcja sanatoryjna. Przed wojną istniał tu również ogród zoologiczny. Obecnie Szpital Chorób Płuc Opieki Długoterminowej.

Obiekty posanatoryjne w Obornikach Śl. przy ul. Trzebnickiej, 1) początek XX w. Położenie na terenie parku naturalistycznego o pow. ok. 1,2 ha. Obecnie Szpital Chorób Płuc Opieki Długoterminowej; 2) Budynek I z połowy XIX w., murowany, tynkowany. Siedmioosiowy na planie litery „H” z jednoosiowym ryzalitem środkowym i tarasem między skrzydłami bocznymi w elewacji tylnej. Budynek II z połowy XIX wieku, neoklasycystyczny, murowany, tynkowany. Na planie prostokąta, z przylegającą węższą częścią, do której dostawione są dwa pawilony i portyk. Niepubliczny Zespół Opieki Zdrowotnej. Obecnie Dom Opieki Długoterminowej „Słoneczniki”

Zespół pałacowo-parkowy w Wielkiej Lipie, 1899, Na pow. ok. 5, 6 ha parku krajobrazowego usytuowany pałac, zwany dawniej Elsenburg. Obecnie zachowana budowla powstała w miejscu starszej rezydencji szlacheckiej. Zrealizował ją po 1899 r. nowy właściciel tutejszych dóbr Alfred von Wldenburg-Würben, wznosząc okazałą romantyczną rezydencję oraz zespół zabudowań gospodarczych we wsi, w niektórych przypadkach stylistycznie pokrewnych pałacowi. Obecnie rezydencja mieszkalna, własność prywatna.

Zespół pałacowo-parkowy w Siemianicach, 1896 – 1906, Na ok. 3 ha terenu: pałac, park i budynki gospodarcze rozłożone wokół podwórka na planie prostokąta. Pałac wzniesiony przez rodzinę von Und zu Jeltsch, przebudowany w 1906. P wojnie użytkowany

jako prewentorium dziecięce „Siemianice”. Eklektyczny o cechach renesansu francuskiego, murowany, tynkowany Obecnie rezydencja mieszkalna, własność prywatna.

Zespół pałacowo-parkowy w Pęgowie, XIX/XX w., Przed 1945 rokiem własność Emila Mendelshona. Neogotycki, murowany, tynkowany, na planie zbliżonym do prostokąta, z wieżą od zachodu, niższym pawilonem i ryzalitem od wschodu, tarasem od południa i gankami od wschodu i zachodu. Własność prywatna.

W gospodarczych zabudowaniach dworskich uruchomiona produkcja rzemieślnicza – metaloplastyka budowlana.

Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Rościsławicach, po raz pierwszy wzmiankowany w 1346, Na przełomie XV i XVI wieku wzniesiono nową budowlę (z tego czasu pochodzi wieża oraz portal zachodni). Od 1552 roku kościół służył protestantom. Usytuowany w środkowej części wsi, barokowy z elementami gotyckimi (wieża) i renesansowymi. Orientowany. Murowany i tynkowany, częściowo szachulcowy. Na planie prostokąta, dwunawowy.

Podgóra, budynek Domu Opieki w Rościsławicach, Na niewielkiej wyniosłości, ok. 800 m na południe od wsi, w miejscu zwanym Podgóra (dawniej Warteberg), znajduje się budynek dawnego sierocińca. Obecnie Budynek byłego Domu Opieki Społecznej. W 2004 roku na frontonie budynku została umieszczona tablica upamiętniająca tutaj pobyt Edyty Stein – późniejszej męczennicy zbrodniarzy hitlerowskich i wyniesionej na ołtarze Świętej Teresy Benedykty od Krzyża.

Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Bagnie, 1905 – 1906, Wzniesiono funduszy właścicieli Bagna – Kisslingów. Usytuowany w centrum wsi, na niewielkim wzniesieniu. Neoromański, orientowany, murowany z cegły, częściowo tynkowany, detale architektoniczne kamienne.

Grodzisko średniowieczne w Bagnie, datowane na XIII – XIV w., Wcześniej mylnie łączone z osadnictwem kultury łużyckiej. O wymiarach 20 x 16 m. Wysokość majdanu – ok. 3,5 m, otoczone fosą wypełnioną wodą, szer. 5 m i głębokość – 0,5m.

Ruiny średniowiecznego zamku w Urazie, wzmiankowany po raz pierwszy w 1250 r., Pierwotnie siedziba kasztelana. Usytuowany na pd. Od centrum wsi, na niewielkiej wyniosłości nad Odrą. Otoczony fosą i wałem. Gotycki, z licznymi późniejszymi nawarstwieniami., murowany z cegły, kamienia polnego oraz rudy darniowej, tynkowany. Na planie zbliżonym do trójkąta równobocznego, siedmioosiową fasadą zwrócony na północ. Trwała ruina, Własność prywatna.

Kościół pw. Świętego Michała Archaniola, w Urazie, wzmiankowany po raz pierwszy w 1218 r. Obecna budowla powstała w l. 1750 – 1789. Późnobarokowy, orientowany. Murowany i tynkowany. Korpus prostokątny, jednonawowy. W kościele znajduje się szereg przedmiotów kultu religijnego przywiezionych przez przesiedleńców z Nawarii k. Lwowa: Obrazy: Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 2 cw. XVI w. fundacji Mikołaja Herbuta Odnowskiego dla katedry we Lwowie, przeniesiony w 1767 r. do ołtarza bocznego kościoła w Nawarii k.Lwowa (przywieziony przez ekspatriowanych z Nawarii) oraz innych: naczynia liturgiczne, obrazy, rzeźby, chorągwie procesyjne, feretrony, relikwiarz św. Walentego

Głaz Holteia, Oborniki Śl. ul. Kasztanowa, koniec XIX w., Sławę uzdrowisku przyniósł także Karl Eduard von Holtei – poeta romantyczny, pisarz i aktor okresowo mieszkający i chętnie odwiedzający wieś. Kultuwując pamięć o poecie, poświęcono mu głaz z medalionem i nazywając jego imieniem promenadę

Na terenie gminy Oborniki Śląskie znajduje się szereg obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków, które z uwagi na wysokie walory kulturowe i świadectwo minionej epoki można umieścić na liście konserwatorskiego spisu zabytków i budownictwa. W *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Oborniki Śląskie* wskazuje się ponad 400 takich obiektów. Na liście tej znajdują się liczne pałace i/lub zespoły pałacowo – folwarczne (Golędzinów, Borkowice, Kowale, Kuraszków, Lubnów, Pęgów, Rościsławice), zespoły dworsko – folwarczne (Morzęcin Wielki, Morzęcin Mały), bardzo duża liczba budynków mieszkalnych oraz willi, zespoły sanatoryjne w Obornikach Śl. (przy ulicach Parkowej i Trzebnickiej), cmentarze (kilka poewangelickich), parki, infrastruktura PKP, kościoły, etc. Najwięcej obiektów znajduje się na terenie miejscowości Oborniki Śl. (149) w dalszej kolejności można wymienić Bagno (34) i Lubnów (31). Znaczny obszar samych Obornik Śl. jest atrakcyjny architektonicznie ze względu na dominującą tutaj przedwojenną zabudowę o charakterze uzdrowiskowym oraz liczny drzewostan (w samym mieście). Uznanie dla tych walorów znalazło swoje odzwierciedlenie w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, który w znacznej części tego miasta wyznacza obszary ścisłej ochrony konserwatorskiej.

Poza zabytkami kubaturowymi na terenie gminy Oborniki Śl. znajduje się szereg stanowisk archeologicznych potwierdzających liczne fakty historyczne. Prace wykopaliskowe prowadzone były w niemal wszystkich miejscowościach gminy. Skutkiem tego jest ponad 300 stanowisk archeologicznych. W wielu miejscowościach znajdują się stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji. Nowe stanowiska tworzone są przy okazji realizacji inwestycji, poprzez ratownicze badania archeologiczne i nadzór archeologiczny nad prowadzonymi robotami ziemnymi. Najwięcej miejsc ze śladami najbardziej odległej przeszłości odnotowano w miejscowościach: Golędzinów i Oborniki Śl. (po 35), Lubnów i Osolin (po 34), w dalszej kolejności można zamieścić, Uraz, Kotowice, Rościsławice i inne.

Prusice. Na terenie gminy Prusice jest wiele ciekawych miejsc i budowli godnych zobaczenia, a są to: kościoły jest ich siedem, dworki najciekawsze w Krościnie, Raszowicach, w Wilkowej, pałac w Piotrkowicach i Brzeźnie. W Budziczu platan o obwodzie 8 m i głazowisko, oraz park. W Strupinie oprócz kościołów znajduje się pamiątkowy głaz i dąb cesarza Wilhelma oraz kilka starych budynków. W Kopaszynie, Wilkowej i Górowie stare rodowe i ewangelickie cmentarze. W Pawłowie Trzebnickim warto zobaczyć kościół poewangelicki zbudowany w 1709 roku w stylu barokowym o konstrukcji ryglowej. Ciekawe wnętrze prezentuje barokowy kościół we Wszemirowie z 1780 r. Prusicki kościół pw. Świętego Jakuba z XII-XIV w. Odbudowany , po pożarze w 1432 r., w 1492 przy wsparciu Zygmunta von Kurzbacha. Na jego wieży znajdują się najstarsze dzwony w Dolinie Baryczy z 1494 r i 1515 . W barokowej kaplicy grobowej Melchiora von Hatzfeldta znajduje się marmurowa tumba grobowa. Na murach kościoła możemy zobaczyć ślady dawnych zwyczajów i pobytu tu obcych wojsk. Ratusz siedziba władz gminy zbudowany w 1512 roku

po pożarach przechodził liczne remonty w oryginale zachowała się jego wieża z zegarem z 1897 roku. Dzwony zegarowe pochodzą z 1535 i 1604 r.

Na obszarze gminy Prusice zachowały się stanowiska archeologiczne, pochodzące z okresu od neolitu do późnego średniowiecza. Szczególnie licznie występują one na przedpolu Wzgórz Trzebnickich, co świadczy, że był to teren dawnego osadnictwa. Są wśród nich: kurhany, grodziska, cmentarzyska szkieletowe i ciałopalne oraz osady wielokulturowe.

W *Wojewódzkim rejestrze zabytków* znajdują się następujące obiekty:

- Zespół dworsko – folwarczny (dom mieszkalny, oficyna, spichlerz, park dworski) – Borów.
- Zespół pałacowy (pałac, oficyna mieszkalna i park) – Raszowice.
- Pałace – Brzeźno, Ligota Strupińska, Piotrowice.
- Parki dworskie – Brzeźno, Budzicz, Górowo, Ligota Strupińska,
- Spichlerz pałacowy – Piotrowice.
- Park pałacowy – Piotrowice.
- Kościoły – św. Jakuba Starszego drewniany z dzwonnica (Prusice), św. Michała Archaniola (Wszemirów).
- Cmentarz parafialny w Prusicach.
- Ratusz w Prusicach.

Trzebnica. Jak wskazano w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Trzebnica*, w *Wojewódzkim rejestrze zabytków* zarejestrowane są następujące obiekty architektury i budownictwa z terenu gminy Trzebnica:

- W mieście Trzebnica: Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja Jadwigi, samo miasto jako układ urbanistyczny, dzwonnica kościoła ewangelickiego, zespół klasztorny, kościół poewangelicki p.w. św. Piotra i Pawła, dom przy ul. H. Brodatego nr 1, dom przy ul. H. Brodatego nr 2, kamienica Rynek 8, pałacyk przy ul. Ks. Wawrzyńca Bochenka 8 (budynek Policji), zespół pensjonatowo-parkowy przy ul. Oleśnickiej 16/18
- W Skoroszowie – cmentarz z kaplicą.
- W Boleścinie – pałac.
- W Cerekwicy – kościół parafialny p.w.
- W Koczurkach – kościół parafialny p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny,
- W Kuźniczysku - poewangelicki kościół wraz z cmentarzem
- W Masłowie – kościół filialny p.w. Trójcy Świętej

Za najbardziej znamenite obiekty można uznać wskazane poniżej:

Bazylika Św. Jadwigi w Trzebnicy (początek XIII w.). W 2007 roku Bazylice przyznano status Międzynarodowego Sanktuarium Św. Jadwigi Śląskiej. Trójnawowa bazylika ma 80 m długości i 23 m szerokości. Z pierwotnej XIII wiecznej późnoromańskiej budowli zachowały się zręby murów, dwa portale (słynny – dawidowy i nieco zniszczony – adoracja NMP) oraz krypta św. Bartłomieja położona pod prezbiterium. Pośrodku prezbiterium znajduje się grobowiec księcia Henryka Brodatego i mistrza krzyżackiego Konrada von Feuchtwangera. Pośrodku Kaplicy św. Jadwigi znajduje się symboliczny grób

św. Jadwigi, w miejscu gdzie złożono jej relikwie podczas budowy kaplicy, która jest pierwszym w Polsce obiektem zbudowanym w stylu czysto gotyckim (kaplica wzniesiona w latach 1268–1269). Obiekt wyremontowany. Miejsce odwiedzane przez turystów i pielgrzymów z kraju i ze świata, w którym odbywają się oprócz cotygodniowych Mszy Św. między innymi uroczystości Odpustowe ku czci św. Jadwigi, Festyn Parafialny, Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej, Tydzień Kultury Chrześcijańskiej i inne.

Klasztor ss. Boromeuszek (Trzebnica, XVII w.). Klasztor należy do największych budynków klasztornych w Europie Środkowej. Wzniesiony został w latach: 1696–1726 na miejscu pierwotnego, znacznie mniejszego budynku (z początku XIII w.) Budynek jest dwupoziomowy z dwoma narożnymi pawilonami w ścianie frontowej. Wnętrze klasztoru zawiera kilka interesujących rzeźb i obrazów, godne uwagi są również piękne refektarze. Od 1870 roku pracują tu siostry Kongregacji Miłosierdzia Świętego Karola Boromeusza. Obiekt prowadzony przez Zgromadzenie ss. Boromeuszek. Budynki klasztorne zamieszkałe przez siostry. W części zabudowań siostry prowadzą Zakład Opiekuńczo-Lecznicy dla Dorosłych, świetlicę socjoterapeutyczną dla dzieci, jadłodajnię.

Kościół parafialny św. Piotra i Pawła (Trzebnica, XIII w.). Pierwszy kościół w Trzebnicy pod wezwaniem św. Piotra wybudował w połowie XII wieku najstarszy znany nam właściciel miasta bogaty magnat Piotr Włost. Natomiast badania potwierdziły, że budowla ta powstała w pierwszej połowie XIII wieku. Jeszcze w średniowieczu dokonano w tej świątyni niewielkich zmian w architekturze w miejscu dawnej zakrystii, do późnoromańskich ścian kościoła dostawiono wieżę. Po wojnie obiekt sakralny coraz bardziej ulegał dewastacji i mieściły się tu magazyny. Dopiero w 1987 roku poewangelicki kościół św. Piotra został przekazany parafii katolickiej w Trzebnicy. Po zakończeniu prac remontowych w 1994 roku odprawiono pierwszą mszę św. W 1999 roku przy Kościele utworzono parafię. Do najciekawszych elementów wyposażenia Kościoła należą: Krzyż z Figurą Chrystusa został zamontowany w oknie środkowym nad tabernakulum. Na uwagę zasługują również Figury św. Piotra i Pawła, które stoją po obu stronach ołtarza oraz Figura Chrystusa, wszystkie wyrzeźbione przez Krzysztofa Lewczaka. Obiekt wyremontowany w którym oprócz cotygodniowych Mszy św. Odbywają się także koncerty w ramach Festiwalu Muzyki Kameralnej i Organowej.

Kościół 14-stu Świętych Wspomożycieli (Trzebnica, XIII w.). Kościół Czternastu Świętych Wspomożycieli (zwany też Kościółkiem Leśnym) został zbudowany w stylu neogotyckim w 1886 roku. Opiekował się nim mieszkający w pobliskiej samotni pustelnik (ostatnim pustelnikiem był zmarły w 1946 roku brat Feliks Plitzko). Z budynkami Kościółka Leśnego i pustelni sąsiaduje Grota Matki Boskiej z Lourdes. Została ona wzniesiona z rudy darniowej w 1926 roku. Przestrzeń pomiędzy Kościółkiem Leśnym, pustelnią i grota wypełniał do lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku niewielki cmentarz niemiecki. Wokół Kościoła na wzniesieniach Lasu Bukowego rozmieszczone SA stację drogi krzyżowej z XVIII wieku. Kościółek Leśny jako ciekawy zabytek, położony w przepięknej okolicy, w pobliżu Kalwarii odwiedzany przez licznych turystów indywidualnych oraz pielgrzymki. Na terenie znajdują się groby brata Feliksa Plitzko.

„Willa Zamek” (Trzebnica, XIX – XX w.). Zespół pensjonatowo-parkowy z willą zamek z początku XX wieku. W skład zabudowań zespołu wchodzi także budynek

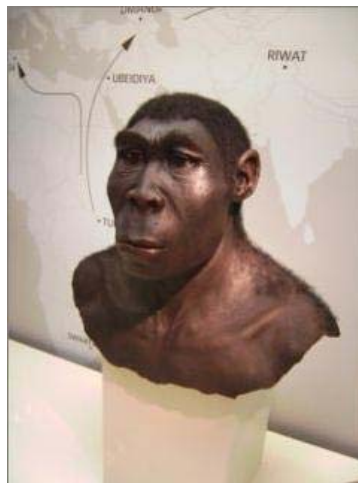
mieszkalny dawnej wozowni oraz studnia, tzw. Źródło Marii, a także pozostałość po parku, wszystko datowane na 1890 rok. Obiekt do kapitalnego remontu, własność gminy zamieszkały, obecnie w rękach lokatorów.

Zespół budynków pałacowo – folwarcznych, Boleścin, pałac datowany na lata 1890 – 1900 z bramą oraz parkiem pałacowym z XVIII – XIX, Częściowo wyremontowany obiekt pałacowy, uporządkowana zieleń przypałacowego parku, Współwłasność osób prywatnych.

Zespół budynków pałacowo – folwarcznych, Blizocin, zespół pałacowo-folwarczny z końca XIX i początku XX wieku z kotłownią i budynkami gospodarczymi, Obiekty częściowo wyremontowane. Obecnie własność Przedsiębiorstwa Rolniczo-Usługowego „Rolbliz” Sp.z.o.o

Ponadto na terenie gminy Trzebnica znajduje się szereg obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków, które posiadają wysokie walory kulturowe. Stanowią one szeroki przekrój tematyczny od budynków mieszkalnych poprzez zabudowania gospodarcze do cmentarzy. Można wskazać kilkadziesiąt takich poddanych ochronie konserwatorskiej (strefa „B”, bądź też ochrona krajobrazu). W przypadku gminy Trzebnica najczęściej mamy do czynienia z ochroną całego układu wsi/miejscowości lub obecnej zabudowy wsi. Stan taki dotyczy np. Jażwin, Kobylc, Komorowa, Kuźniczyska, Marcinowa, Skarszyna, Świątnik, Ujeżdźca. Występuje tutaj kilka założeń pałacowo – parkowych (często wraz z folwarkiem) – Blizocin, Cerekwica, Głuchów Górny, Raszów, Skarszyn. W kilku miejscach zachowały się (w różnym stanie) zabudowania pofolwarczne – Droszów, Jaszyce, Jażwiny, Nowy Dwór, Piersno, Skarszyn. Na terenie gminy licznie występują parki (m.in. przypałacowe) ok. 20, stanowiące obiekty zieleni chronionej oraz cmentarze (ok. 13). Najczęściej są to domy mieszkalne oraz zabudowania gospodarcze (murowane, ale także budowane techniką szachulcowo - ryglową³¹ czy drewniane), kościoły, dworce PKP wraz z towarzyszącą im infrastrukturą, parki, cmentarze. Najwięcej obiektów znajduje się na terenie miejscowości Wierzchowice (70) oraz Krośnice (38). W Kuźni Czeszyckiej – 18, w Pierestnicy – 14, w pozostałych miejscowościach po kilka.

Gmina Trzebnica (podobnie jak pozostałe jednostki wchodzące w skład powiatu trzebnickiego oraz gmina Milicz) jest jednym z rejonów województwa dolnośląskiego silniej nasyconych substancją archeologiczną. Według danych zamieszczonych w *Studium uwarunkowań i kierunków...*

³¹ Inaczej zwany murem pruskim (potoczna nazwa ściany ryglowej). Jest to rodzaj ściany szkieletowej zwanej też szachulcową lub fachówką (z niem. *Fachwerk*), wypełnionej murem z cegły, gruzu, czasem gliny i trzciny. W przypadku zastosowania gliny, przestrzeń między belkami wypełniało się dodatkowo pionowymi szczapami, a glinę mieszało się z sieżką lub innym materiałem wiążącym. Jego konstrukcja drewniana jest widoczna, często impregnowana i może być traktowana jako element dekoracyjny. Mur pruski znany jest od średniowiecza. Stosowany był w budownictwie mieszkalnym i gospodarczym głównie w Europie Północnej, w Anglii, Niemczech, Francji, Holandii, Danii i Szwecji. W Polsce budowle z muru pruskiego występują na Śląsku, w zachodniej i północno-wschodniej części kraju Polsce, na Kaszubach: zabytkowe zabudowania w Swołowie i na Helu, w Łęgowie (stara plebania) czy Warmii i Mazurach. Jego rozpowszechnienie jest związane z kolonizacją na prawach niemieckich. W Polsce wyróżnia się kilka typów domów szachulcowo-ryglowych: dolnośląski, kaszubski, lubuski, łuzycycki, sudecki, wielkopolski.

występuje tu ok. 500 stanowisk archeologicznych mających często po kilka tzw. faktów osadniczych. W Wojewódzkim rejestrze zabytków wpisanych jest ok. 40 obiektów – stanowisk archeologicznych.

Najstarszym śladem pobytu człowieka na terenie gminy, a także jednym z najstarszych w Polsce i Europie środkowo - wschodniej, jest obozowisko dolnopaleolityczne (38.15) przypisywane homo erectusowi. Zostało ono odkryte w nieczynnej już cegielni w Trzebnicy.³²

Twardogóra. Za najbardziej znamienite obiekty na terenie gminy Twardogóra można uznać:

1. Barokowy pałac z zabytkowym parkiem w Twardogórze. Znajduje się w rozwidleniu

potoku Skorynia. Był siedzibą właścicieli dóbr twardogórskich i goszczańskich. Powstał na fundamentach budowli obronnej z XV w. , którą wzniesiono w czasach husyckich. Zaliczany jest do zabytków II klasy. Wokół pałacu znajduje się park, którego piękny, stary drzewostan zniszczył huragan w 1988 r. Do dziś

zachowała się zabytkowa brama wjazdowa, na której widnieją herby dawnych właścicieli.

2. Rynek w Twardogórze z licznymi, niesymetrycznie położonymi budynkami oraz ratuszem z XVIII i XIX w.
3. Drewniany kościółek w Chełstowie. Zabytek architektury sakralnej II klasy. Wzniesiono go po 1666 r. na miejscu starszego pochodzącego z XVI w.

³² W następnej epoce, brązu, w jej pierwszych dwóch okresach (1.800 - 1.300 lat p.n.e.) odnotować można tylko pojedyncze ślady osadnictwa oraz jedno cmentarzysko kultury przedłużyckiej. Natomiast w następnych okresach tej epoki następuje duże ożywienie osadnictwa, a to za sprawą pojawienia się ludności kultury lużyckiej. Jest to kilkadziesiąt osad i śladów osadnictwa oraz około dwudziestu cmentarzysk ciałopalnych o dużej wartości naukowej. W okresie halsztackim (700 - 400 lat p.n.e.) osadnictwo to stopniowo zanika. W okresie lateńskim notuje się kilka cmentarzysk i śladów osadnictwa kultura pomorskiej oraz początek osadnictwa kultury przeworskiej.

Okres wędrówek ludów jest kolejnym czasem zaniku osadnictwa, które odradza się we wczesnym średniowieczu. Wtedy to poza licznymi osadami i śladami osadnictwa odnotować można jedno cmentarzysko szkieletowe, mające swą kontynuację w okresie następnym. Wiek XII i XIII, a więc schyłek wczesnego średniowiecza, jest czasem, kiedy pojawiają się pierwsze wzmianki pisane o poszczególnych miejscowościach gminy. Jest to też początek wielkiego oddziaływania na historię późniejszej świętej, Jadwigi oraz jej męża Henryka Brodatego, fundatorów jednego z najznamienitszych kościołów późnoromańskich w Polsce. Okres późnego średniowiecza (XIII - XV wiek, największa ilość osad i śladów osadnictwa) upłynie pod znakiem oddziaływania klasztoru i lokowanego w Trzebnicy miasta. Wśród zabytków archeologicznych tego czasu na wyróżnienie zasługują grodziska w Boleszynie, Komorówku, Masłowcu i Trzebnicy. Najzasobniejsze, pod względem występowania stanowisk archeologicznych są takie miejscowości jak: Ujeździec Wielki (51), Domaniowice (42), Koniowo (40), Masłów – Bukowiec (37), Boleszcin (29), Brzezie (27), Trzebnica i Szczytkowice (po 25), Skarszyn (23), Ujeździec Mały (22), Brzyków (21). W pozostałych miejscowościach występuje od kilku do kilkunastu stanowisk.

4. Zespół pałacowo – parkowy w Goszczu. Wybudowany w latach 1730 – 1740, na miejscu XII wiecznego zamku. Zniszczył go jednak ogromny pożar w 1749 r. W latach 1749-1755 powstawał nowy pałac, którego ruiny możemy dziś oglądać.

Całość zespołu dworsko-pałacowego zgrupowano wokół prostokątnego dziedzińca, którego oś główną stanowił budynek pałacu zabudowany na planie podkowy z półkolistymi łącznikami przechodzącymi po bokach w oficyny mieszkalne i budynki gospodarskie. Do pałacu prowadziły trzy bramy wjazdowe. Do stycznia 1945 r. obiekt

ten należał do rodziny Reinchenbachów. Potem zajęły go wojska radzieckie, a słynne ruiny stanowią zabytek I grupy. Pierwszy pałac w Goszczu wybudowano w latach 1730-1740 na miejscu XII wiecznego zamku, a następnie oddano go w zarząd miejscowej administracji. W wigilię Bożego Narodzenia w 1947 r. wybuchł pożar w pałacu i pomimo dwóch tygodni ratowania go przez kilkanaście jednostek straży pożarnej spłonął.

5. Drewniany kościółek p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Grabownie Małym – jeden z nielicznych na Dolnym Śląsku drewnianych kościołów o cechach gotyckich. Wzniesiony w 1655 r.
6. Kościół parafialny p.w. N.M.P. Wspomożenia Wiernych w Twardogórze. Powstał w 1874 - 1876 r. Świątynię wybudowano z surowej cegły na istniejących już starych fundamentach. Obecnie kościół posiada status Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych (Bazylika Mniejsza).

W *Wojewódzkim rejestrze zabytków* wpisanych jest 17 obiektów z terenu gminy. Są to:

1. W Grabownie Małym kościół filialny Podwyższenia Krzyża Świętego (1655 r.) oraz dawny cmentarz katolicki (ok. 1500 r.).
2. W Grabownie Wielkim – ruina zespołu dworskiego (1680, 1927), ogród ozdobny i park dworski, kościół filialny MB Częstochowskiej (XVII, XX w.)
3. W Chelstowie kościół filialny św. Idziego Opata (1666)
4. W Goszczu – ruina pałacu, park pałacowy, oficyna pałacowa z bramą wjazdową, kościół parafialny MB Wspomożycielki, dawny kościół ewangelicki – pałacowy, dawny cmentarz ewangelicki.
5. W Twardogórze – dom mieszkalny ((XVIII, XIX, XX w.), układ miejski, Pałac – obecnie Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych (1594, 1685, 1715, XX w.), kościół parafialny MB Wspomożenia Wiernych (1873), Kościół pod wezwaniem Św. Trójcy.
6. Kościółek ewangelicki w Twardogórze.

Na terenie gminy Twardogóra znajduje się szereg obiektów nie wpisanych do rejestru zabytków, które z uwagi na wysokie walory kulturowe i świadectwo minionej epoki można by również objąć ochroną konserwatorską. Na liście tej znajdują się liczne zespoły folwarczne w skład których wchodzi po kilka budynków – np. budynki mieszkalne, szopy, stodoły, spichlerze, i inne zabudowania gospodarskie (Łaziska, Brzeziny, Domasławice, Dragów,

Olszówka); ponadto: zespoły mieszkalno – gospodarskie, domy mieszkalne, zabudowania gospodarskie, dawne cmentarze ewangelickie (11), infrastruktura PKP, kościoły, etc. Można wskazać na ponad 600 takich obiektów (według listy znajdującej się w *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Twardogóra*). Najwięcej obiektów znajduje się na terenie miejscowości Twardogóra (237) oraz Goszcz (45) i Grabowno Wielkie (38).

Poza zabytkami kubaturowymi na terenie gminy Twardogóra znajduje się szereg stanowisk archeologicznych potwierdzających liczne fakty historyczne. Prace wykopaliskowe prowadzone były we wszystkich miejscowościach gminy. Skutkiem tego jest 186 stanowisk archeologicznych. Prawie w każdej miejscowości na terenie gminy Twardogóra znajdują się stanowiska archiwalne o nieokreślonej lokalizacji. Nowe stanowiska tworzone są przy okazji realizacji inwestycji, poprzez ratownicze badania archeologiczne i nadzór archeologiczny nad prowadzonymi robotami ziemnymi.

Na terenie gminy **Wisznia Mała** usytuowane są następujące obiekty budowlane oraz stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków, podlegające ochronie w trybie *Ustawy o ochronie dóbr kultury*:

- Krynitzno: Kościół parafialny p.w. św. Stanisława
- Krzyżanowice: Grodzisko w samej wsi,
- Machnice: Pałac (ok.1830 r.; w 2 poł. XIX w) spichlerz i budynek gospodarczy (I poł. XIX w.)
- Malin: Pałac i park
- Mienice: Pałac.
- Ozorowice: Kościół filialny p.w. św. Jana Chrzciciela
- Ozorowice: dwór
- Piotrkowiczki: Kościół filialny p.w. Najświętszego Serca Jezusowego i dzwonnica,
- Strzeszów: Kościół filialny p.w. św. Jadwigi, obecnie p.w. Podwyższenia Krzyża
- Strzeszów: Dzwonnica
- Strzeszów: Pałac
- Szewce: Kościół parafialny p.w. św. Anny
- Wisznia Mała: Park i pałac
- Wysoki Kościół: Kościół parafialny p.w. Niepokalanego Serca NMP oraz kaplica cmentarna,
- Wysoki Kościół: Kaplica przy kościele Niepokalanego Serca NMP

Obiektem dziedzictwa kultury jest Pomnik Pamięci Narodowej w Piotrkowiczkach. Obiekt ten znajduje się w bardzo dobrym stanie technicznym.

Za najciekawsze obiekty zabytkowe na terenie gminy należy uznać:

1. Pałac w Machnicach (1817 – 1820). Pałac był wzniesiony w latach 1817-1820 wg

projektu. Karla Gottfrieda Geisslera dla rodziny von Obernitz. Został rozbudowany w 2 poł. XIX w. Pałac jest murowany na planie prostokąta z umieszczonymi osiowo ryzalitami od frontu i od ogrodu, trzytraktowy, piętrowy z użytkowym poddaszem jest nakryty dachem czterospadowym z facjatkami i powiekami. Od frontu znajduje się czterokolumnowy portyk wgłębny, zwieńczony trójkątnym tympanonem z oculusem.. We wnętrzu pałacu w kilku salach przetrwały dekoracje sztukatorskie na sufitach. Właścicielami majątku na przestrzeni wieków były m.in. rodziny von Pritzelwitz, von Hertel i von Artzat, oraz von Diebitsch i von Posadowsky. W I poł. XIX w., kolejny właściciel, baron von Obernitz ukończył budowę nowego pałacu w stylu klasycystycznym. Remont przeprowadzono przed I wojną światową. Po II wojnie pałac stał opuszczony i niszczał do czasu, kiedy przejął go PGR i urządził w nim mieszkania i biura. Obecnie pałac jest w stanie dobrym. Właścicielem obiektu jest AWRSP i dzierżawi go prywatnej firmie.

2. Pałac w Strzeszowie (ok. 1567r.). Prawdopodobnie w miejscu dzisiejszego pałacu znajdował się już wcześniej dwór obronny. W 1559 r. nabył go od księcia oleśnickiego późniejszy starosta generalny księstwa wrocławskiego, Nikolaus II von Rehdiger. Był to jedynie zastaw, ale już w 1567 r. przeszedł na jego własność. W tym samym roku Rehdiger na miejscu książęcego dworu zbudował pałac otoczony fosą. W 1588 r. utworzył tu fideikomis i w tej rodzinie majątek pozostał do 1904 r., kiedy zmarł Albrecht Rehdiger. W czasie ich panowania pałac został przebudowany i

rozbudowany w latach 1650 - 1660, a następnie dwukrotnie uszkodzony i splądrowany przez wojska rosyjskie w czasie wojny siedmioletniej (1756 - 1763). Odbudowano go, a w latach 1900 - 1902 powiększono i przebudowano w stylu neobarokowym. W takiej postaci pałac istnieje do dziś. Po śmierci Albrechta

Rehdigera, jego siostra Elisa wyszła za Karla von Witzendorff. W efekcie, właścicielem Strzeszowa został pułkownik Hans von Witzendorff. W 1941 r. przekazał on majątek synowi Gotthardowi. W 1945 r. pułkownik został zamordowany przez Rosjan, a pałac stał się siedzibą kwatery głównej wojsk radzieckich. Gromadzono tu także oficerów niemieckich wziętych do niewoli podczas oblężenia Wrocławia. Do 1947 r. mieścił się tu szpital wojskowy Armii Czerwonej, a następnie, całkowicie ogołocony budynek, został przejęty przez władze polskie i przekazany PGR. W tym czasie znajdowały się tu m.in. świetlica i przedszkole. Od 1995 r. pałac należy do prywatnego właściciela.

3. Kościół Parafialny Podwyższenia Krzyża Świętego w Strzeszowie wraz z dzwonnica (XIII – XV w.). Kościół filialny Podwyższenia Krzyża Św., wzmiankowany w 1374 r. i zapewne

wtedy wzniesiony, odbudowany po zniszczeniu ok. 1498 r., restaurowany w XIX w. Orientowany, murowany, jednonawowy, oskarpowany, z węższym prostokątnym prezbiterium i bogatym szczytem zachodnim z wysmukłymi blendami. Zachował nad nawą malowany strop renesansowy z poł. XVII w. podobnie jak i pozostałe elementy wyposażenia. Obok wolno stojąca, drewniana dzwonnica o konstrukcji słupowej szalowanej deskami, wzniesiona w pocz. XIX w. Stan obiektów dobry.

4. Kościół filialny Św. Jana Chrzciciela w Ozorowicach, wzmiankowany w 1353 r. Obecny, gotycki, wzniesiony w XV w., najprawdopodobniej powiększony w XVI w., nakryty sklepieniami w 1722 r. Orientowany, murowany, jednonawowy, oskarpowany, z węższym trójbocznie zakończonym prezbiterium, o wnętrzu nakrytym sklepieniem krzyżowym. Zachował późnogotycką, kamienną chrzcielnicę z pocz. XVI w. i barokowe wyposażenie z 1. poł. XVIII w. Obok wolno stojąca drewniana dzwonnica o konstrukcji słupowej szalowanej deskami, pochodząca z pocz. XIX w. Stan dobry.
5. Kościół parafialny Św. Anny w Szewcach. Gotycki wzniesiony ok. 1350 r., przebudowany w XVIII w. (m.in. sklepienie prezbiterium) restaurowany w XIX w. Orientowany, murowany, jednonawowy, oskarpowany na narożach, z węższym prostokątnym prezbiterium i wieżą od zachodu wyprowadzoną jedynie do wysokości murów nawy. Wnętrze prezbiterium nakryte sklepieniem krzyżowym zachowało renesansową chrzcielnicę z początków XVII w. i barokowe ołtarze z połowy XVIII w.
6. Kościół Niepokalanego Serca NMP w Wysokim Kościele (wraz z cmentarzem). 2 poł. XVI, 2 poł. XIX. W 1828 roku zbudowano kościół cegły na planie prostokąta z kwadratową zakrystią na osi od wschodu, a od zachodu wybudowano w 1890 roku wieżę. Kościół jest jednonawowy bez wydzielonego prezbiterium, kryty sufitem z fasetą. Do 1964 roku w kościele były galerie i balkony.
7. Kościół Najświętszego Serca Pana Jezusa, Wraz z dzwonnica (XVIII w.), w Piotrowiczach, (XV – XVIII w.). Kościół filialny Najświętszego Serca Jezusowego, wzmiankowany w 1325 r. Obecny gotycki wzniesiony w pocz. XV w., przebudowany w XIX w., restaurowany w 1936 i 1960 r. Orientowany, murowany, jednonawowy, z trójbocznie zakończonym, nie wydzielonym prezbiterium, opiętym dwuskokowymi skarpami. We wnętrzu późnorenesansowa ambona z pocz. XVII w. oraz szereg płyt nagrobnych z XVII w. - Obok drewniana, wolno stojąca dzwonnica o konstrukcji słupowej pochodząca z pocz. XIX w.

Zawonia. *Wojewódzki rejestr zabytków* zawiera następujące obiekty z terenu gminy Zawonia:

- Zespół pałacowo – parkowy w Czachowie.
- Pałac i park pałacowy w Rzędziszowie.
- Park dworski w Sędzicach.
- Park pałacowy w Suchej Wielkiej.
- Kościół filialny św. Józefa Oblubieńca w Złotowie.
- Kościół parafialny św. Jadwigi i Kościół ewangelicki w Zawoni.

Najciekawsze zabytki poszczególnych miejscowości gminy Zawonia to:

- Zawonia - Kościół Parafialny pw. św. Jadwigi, wzniesiony w 1683r., restaurowany w XIX w. i w latach 1961-1970. Wystrój wnętrza w większości barokowy (XVIII w).
- Czeszów - Odkryto tu żuźle dymarskie z późnego średniowiecza. Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa, zbudowany w 1902r. Dla ewangelików, przejęty przez katolików w 1946r., neogotycki, jednonawowy z niższym i węższym, kwadratowym prezbiterium.
- Złotów- piękny, drewniany kościół zabytek klasy „0”, liczy sobie około 700 lat, zbudowany jest z modrzewia bez użycia gwoździ.
- Sędzice - wieś położona w dolinie niewielkiego potoku wśród wzgórz Trzebnickich. Gorzelnia z przełomu XIX i XX w. Na rzucie "T", piętrowa murowana tynkowana. Park założony w XIXw., Wykorzystano tu dawne stawy parkowe, które zagospodarowano na stawy hodowlane
- Rzędziszowice - Niewielka wieś z zespołem dworskim. Zespół dworski siedziba rodów szlacheckich z połowy XIX wieku przebudowany pocz. XX w.
- Złotówek - Rozrzuty na śródleśnej polanie przysiółek wsi Trzęsawice. Polana i okoliczne lasy są terenem występowania różnych roślin chronionych oraz ciekawych ptaków. Kwatera Myśliwska zbudowana ok.1920 r. Na miejscu młyna zwanego polskim, budynek parterowy z mieszkalnym poddaszem, położony obok stawów hodowlanych
- Skotniki - Dwór wybudowany ok.1840r. piętrowy z mieszkalnym poddaszem. Na pn. od dworu park o pow.0,8 ha.
- Sucha Wielka - zespół dworski. Dwór barokowy z XVIII w., Restaurowany w XIX i na pocz. XX w.
- Tarnowiec - Wieś nieregularna z zespołem folwarcznym, Jeden km dalej na pd. pozostałość dawnej cegielni. Dom z XIX w., Szachulcowy, szalowany, piętrowy ze starą stolarką.
- Cielętniki - Wieś położona na Wzgórzach Trzebnickich, na wys. 210-222m n.p.m. jest znakomitym miejscem widokowym na Zawonię. W XIX wieku była znanym ośrodkiem wypoczynkowym, do dziś stoją tu domy z poddaszami przewidzianymi niegdyś dla turystów.

- Czachowo - Zespół dworski z pocz. XIX w. Rozbudowany w pocz. XX w.
- Głuchów Dolny - Zespół dworski istniał już, co najmniej w połowie XVIII w., kiedy potwierdzono tu folwark i dom właściciela.
- Kałowice - zespołem folwarcznym. Dom folwarczny parterowy z mieszkalnym poddaszem z cegły, kamienia i rudy darniowej.
- Grochowo - dawna osada leśna rozrzucona wzdłuż szosy z Zawoni do Cieszowa. W średniowieczu mieszkańcy wsi zajmowali się hodowlą psów łowieckich, dziś wieś zamieszkała jest głównie przez pracowników leśnych.
- Pstrzejowice - niewielka wieś położona przy trasie Trzebnica-Zawonia. Stwierdzono tu ślady osadnictwa kultury łużyckiej z młodszych okresów epoki brązu i z okresów halszackiego epoki żelaza.
- Niedary - wieś wielodrożnicowa, odkrycia archeologiczne stwierdziły tu ślady osadnictwa z epoki neolitu oraz cmentarzysko kultury amfor kulistych z tejże epoki.

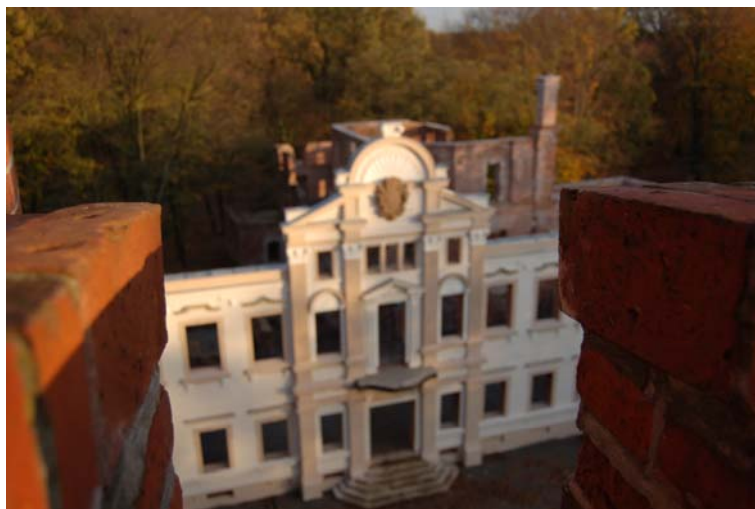
Żmigród. Za najciekawsze zabytki gminy można uznać: W Żmigrodzie:

1. Kościół parafialny św. Trójcy (1595 - 1607) - ufundowany przez Adama von Schaffgotscha (barokowo przebudowany w 1702 - 4 przez Karla Hacknera, obraz Scheffera "Adoracja Krzyża Świętego", barokowa kaplica grobowa - wejście od nawy bocznej, na zewnątrz wmurowana płyta nagrobna Henryka von Kurzbacha, figura św. Jana Nepomucena (barok).
2. Rynek (kolumna maryjna z 2 poł. XIX w., budynek urzędu z 1830 r.)
3. Wieża ciśniń z 1900 r.
4. Kościół poewangelicki św. Stanisława Kostki 1854 - 58
5. Zespół pałacowo - parkowy (baszta mieszkalna Kurzbach 1560r, podwyższona o kondygnację przez Szwedów w czasie wojny 30 letniej, gdy zamek przerobiono na twierdzę, tablica z 1998 r. - 1813 protokół żmigrodzki, ruiny barokowego pałacu zbudowany po zniesieniu fortyfikacji (Hackner) 1706 -08³³, oranżeria w południowej części parku 15ha (Langhans), maszt żelazny na chorągwie, mury kaplicy pałacowej z 1683 (Rossi). Ruina po rewitalizacji. Podpiwniczenia przeznaczone na działalność gastronomiczną. Stan wieży kasztelańskiej bardzo dobry. Przeznaczenie – społeczno użytkowe (sala rycerska –

³³ Zamek wzniesiono w XIV w. na lewym brzegu Baryczy. W 1560 r. stanęła w obrębie murów zamku obronna wieża mieszkalna, zbudowana z kamienia, czterokondygnacyjna z dostawianą wieżyczką ze schodami, zwieńczoną krenelażem. W roku 1579 i 1605 zamek trawiły pożary wyrządzając poważne szkody. W czasie wojny trzydziestoletniej był kilkakrotnie oblegany. W 1642 r. opanował i zdobył go szwedzki dowódca Torstenson. Zamek wówczas wzmocniono. Przez 8 lat służył Szwedom jako baza wypadowa na Śląsk. W latach 1655-1657 ówczesny właściciel Żmigrodu, Melchior Hatzfeld, rozbudował zamek. W 1691 r. wzniesiono fortyfikacje. Po licznych przebudowach w drugiej połowie XVIII w. stał się barokową rezydencją magnacką. W czasie ostatniej wojny minimalnie został zniszczony.

galeria, sala na użytek ogólny, punkt informacji turystycznej, apartament).
Udostępniony dla turystów.

W Barkowie: 1) Kościół parafialny św. Marcina 1787 barok, 2) Klasycystyczny kościół poewangelicki św. Antoniego 1829 (obraz M.B. Częstochowskiej - Królowej Korony Polskiej przywieziony przez przesiedleńców z Lewaczów (wołyńskie). 3) Średniowieczny krzyż pokutny.

W Bychowie: 1) kościół św. Jana Nepomucena (barok), 2) Krzyż pokutny średniowieczny

W Grądziku: 1) Dom szachulcowy z końca XVIIIw.,

W Korzeńsku: 1) Barokowy kościół parafialny Podwyższenia Krzyża Św. 1722, 2) Kościół poewangelicki – eklektyczny, 3) Grodzisko wczesnośredniowieczne

W Niezgodzie: 1) zachowane domy o konstrukcji szkieletowej; 2) grobla - punkt widokowy na Staw Niezgoda

W Powidzku: 1) Barokowo - klasycystyczny kościół św. Jana Chrzciciela 1787 – 88, 2) najstarsza rzeźba Doliny Baryczy - drewniany krucyfiks z XIVw., 3) Kapliczki przydrożne

Wojewódzki rejestr zabytków w przypadku gminy Żmigród obejmuje łącznie 15 pozycji. W mieście do rejestru zabytków wpisano 5 obiektów lub zespołów i są to: historyczny układ miasta, kościół, zespół pałacowy, park pałacowy oraz figura św. Jana Nepomucena. Na terenach wiejskich gminy (10 pozycji) obiekty wpisane do rejestru zabytków znajdują się w Powidzku (3 obiekty), Korzeńsku, Radziądzu i Bychowie (po 2 obiekty) oraz w Barkowie i Kanclerzowicach (po 1 obiekcie). Połowa z tych obiektów to kościoły parafialne (Barkowo, Bychowo, Korzeńsko, Powidzko, Radziądz). Pozostałe zabytki to spichlerze (Kanclerzowice), cmentarz ewangelicki (Korzeńsko), brama (Powidzko), figura św. Jana Nepomucena (Powidzko) oraz stodoła (Radziądz).

Znacznie więcej obiektów znajduje się w ewidencji zabytków, jako obiekty o walorach kulturowych – łącznie 616 obiektów, z tego tylko 191 (31%) w mieście. Na terenach wiejskich najczęściej takich obiektów znajduje się w Korzeńsku (39), Powidzku (31), Radziądzu (30), Barkowie (29), Gatce (21). Zdecydowanie przeważają domy mieszkalne lub mieszkalno-gospodarcze z XIX i początku XX w. Z innych rodzajów obiektów kulturowych omawianego typu wymienić można m.in.: zespoły folwarczne (Barkowo, Barkówko,

Borzęcin, Bukolewo, Góreczka, Korzeńsko, Osiek, Węglewo, Żmigródek); obiekty sakralne, cmentarze, krzyże pokutne, urządzenia techniczne oraz – zwłaszcza na terenie miasta – zespoły zabudowy przemysłowej.

Na obszarze miasta i gminy zidentyfikowano łącznie 858 stanowisk archeologicznych. Najwięcej stanowisk archeologicznych reprezentują obiekty osadnictwa – osady, grodziska, osady otwarte, ślady osadnictwa i punkty osadnicze. Występują ponadto cmentarzyska (w tym ciałopalne) i obozowiska, a w obrębie Niezgoda zidentyfikowano mielerz datowany na XVII-XVIII w. (numer stanowiska 16/1 w AZP nr 71-28). Chronologia stanowisk archeologicznych obejmuje różne okresy, m.in.: pradziej, epokę kamienia, mezolit, neolit, epokę brązu, kulturę przeworską, halsztat, kulturę ceramiki sznurowej, kulturę pucharów lejkowatych, kulturę łużycką, wpływy rzymskie, wczesne średniowiecze i nowożytność.³⁴

3.3 Muzea, zbiory wystawy czasowe

Najbardziej zaawansowana działalność w zakresie muzealnym czy wystawienniczym na przedmiotowym obszarze ma miejsce w gminach: Oborniki Śl., Trzebnica, Milicz. W Obornikach działalność wystawiennicza prowadzona jest przez kilka podmiotów. W Trzebnicy istnieją 3 muzea, a w Miliczu 2. Ponadto występuje również Muzeum Regionalne w Twardogórze.

Oborniki Śląskie. W ramach działalności Obornickiego Ośrodka Kultury (OOK) prowadzone są zamieszczone poniżej inicjatywy artystyczne (mieszczące się w przedmiotowym obszarze). Obiekty zapewnia sam OOKis – kilka lat temu oddano do użytku piwniczne pomieszczenia, które stwarzają odpowiedni nastrój i klimat sprzyjający różnego rodzaju imprezom kulturalnym. Ważniejsze wydarzenia odbywające się z inicjatywy i/lub przy współuczestnictwie OOK, a będące efektem współpracy tego podmiotu z miejscowymi (i nie tylko) artystami to:

Mała Galeria Fotografii „Kontrast” – w sumie kilkadziesiąt wystaw o różnej tematyce, wysepuje tu ścisła współpraca z obornickim artystą fotografikiem Markiem Długoszem. Wśród autorów ekspozycji można wskazać takich artystów jak: Derek Slattery (Szwajcaria), Marek Grausz (Toruń), Daniel Chodorowski (Jelenia Góra), Janusz Polanowski, Jan Żyszkowski, Jacek Lalak, Zdzisław Dados (Wrocław).

Fot. Ekspozycja w piwnicach OOK. Ceramika Mirosława Kocińskiego

³⁴ Do rejestru zabytków wpisano 43 stanowiska archeologiczne, występujące w następujących miejscowościach: Barkowo (2 stanowiska), Borzęcin (1 stanowisko), Bychowo (5 stanowisk), Dębno (3 stanowiska), Karnice (2 stanowiska), Kaszyce Milickie (1 stanowisko), Kędzie (1 stanowisko), Kliszkowice (1 stanowisko), Korzeńsko (3 stanowiska), Łapczyce (6 stanowisk), Morzęcino (1 stanowisko), Niezgoda (1 stanowisko), Osiek (1 stanowisko), Przedkowice (1 stanowisko), Przywsie (1 stanowisko), Radziądz (1 stanowisko), Ruda Żmigrodzka (1 stanowisko), Żmigródek (5 stanowisk) oraz miasto Żmigród (2 stanowiska).

Źródło: http://www.oborniki-slaskie.pl/zpr/wrzesien_2001/galeria.htm

Galeria Plastyczna (w OOK): Powstała z inicjatywy J.J. Drzewieckiego adiunkta wrocławskiej ASP w 1998 r. Ekspozowane są tam wytwory sztuki wykonane w różnych technikach artystycznych (malarstwo, rysunek, szkło, ceramika, rzeźba, instalacje). W galerii tej co półtora miesiąca odbywają się uroczyste wernisaże artystów z kraju i zagranicy (rocznie około 20 wystaw).

Swoją tradycję posiada „**Galeria Oborniki Śląskie**” – jest to cykl zbiorowych wystaw wraz z uwieczniającymi je katalogami. Dotychczas urządzono trzy takie wystawy. Prezentowana jest tam twórczość obornickich artystów plastyków i fotografików (kilkudziesięciu).

W ramach działalności OOK prowadzona jest także Galeria Twórczości Dziecięcej, w której prezentowane są prace dzieci i młodzieży. Ogółem w OOK odbywa się kilkadziesiąt imprez rocznie. Uczestniczy w nich (biernie) kilka tysięcy osób. Najczęściej jednak ich zasięg oddziaływania ma charakter lokalny i/lub powiatowy.

Salonik Czterech Muz to kolejny podmiot szerzący kulturę zlokalizowany w Obornikach Śl. przy ul. J. Piłsudskiego. Powstał w 1987 r. Twórcą Saloniku był nieżyjący już, animator życia kulturalnego w regionie Ryszard Wójcicki, który zaprojektował wystrój na wzór artystycznych salonów XIX wieku. Od początku istnienia do dziś Salonik za cel główny stawia sobie wychowanie estetyczne przez sztukę, dostarczając odbiorcom przeżyć artystycznych, wiedzy o sztuce, stwarzając warunki do indywidualnego odbioru dzieł sztuki i zbliżenia odbiorców do twórców. Salonik proponuje bogaty i urozmaicony program z czterech dziedzin sztuki: muzyki, plastyki, filmu i teatru (stąd nazwa). Wykonawcami są wybitni, uznani artyści z wielu krajów, jak również młodzi adepci sztuki, rozpoczynający drogę artystyczną. W dziedzinie muzyki organizowane są od 1990r. koncerty muzyki klasycznej p.n. „Wieczory Lisztowskie” przy współpracy z Towarzystwem im. Ferenc Liszta i jego Prezesem Juliuszem Adamowskim. Obok „Wieczorów Lisztowskich” odbywają się koncerty muzyki kameralnej, recitale instrumentalne i wokalne, koncerty studentów Akademii Muzycznych z wielu miast. Prezentowana jest także muzyka operowa i operetkowa, filmowa, jazzowa, rozrywkowa, muzyka na pograniczu gatunków. Od 1987r. prowadzone są raz w miesiącu edukacyjne koncerty dla dzieci i młodzieży mające na celu zapoznanie z wybitnymi kompozytorami, epokami muzycznymi, instrumentami. Odbywają się też liczne wystawy plastyczne: malarstwo, ceramika, rzeźba, grafika, rysunek, szkło, haft, prezentowana

jest także twórczość ludowa. W Saloniku wystąpiło wielu artystów sceny i estrady. Odbyło się kilkadziesiąt imprez z dziedziny teatru i literatury. Były to: spektakle teatralne małoobsadowe, monodramy, spektakle lalkowe dla dzieci i młodzieży, wieczory autorskie, koncerty poetycko – muzyczne, spotkania wydawców i towarzystw społeczno – kulturalnych. W salonikowym klubie filmowym zaprezentowano także szereg arcydzieł kinematografii światowej.

W Saloniku odbywa się nawet do 100 imprez rocznie, odwiedzanych przez 3000 do 4000 osób.

W Obornikach Śl. funkcjonują również dwie izby pamięci (Szkoła Podstawowa nr 3, Gimnazjum), obydwie działają od 10 lat, prezentowane zbiory dotyczą życia lokalnego – gminy (regionu) oraz szkoły.

Niewątpliwą atrakcją gminy, o której można wspomnieć w tym miejscu jest **Kompleks pałacowy w Bagnie**. Jego zwiedzanie jest możliwe dzięki klerykom zrzeszonym w kole „Kustosz”. Orowadzają oni po budynku seminarium. Obiekt jest ogólnie dostępny do zwiedzania w każdą niedzielę oraz we wtorki po wcześniejszym telefonicznym umówieniu się. Kompleks obejmuje pałac - XVIII-wieczną, wielokrotnie przebudowywaną rezydencję dawnego właściciela browaru wrocławskiego. W świeżo odrestaurowanym i udostępnionym do zwiedzania budynku mieści się klasztor Salwatorianów i seminarium duchowne. Barokowe wnętrza pałacu są dobrze zachowane, zadbane i nastrojowe, ze starymi meblami i kunsztownymi sztukateriami. W dawnej sali balowej mieści się kaplica. Pałac otacza dobrze utrzymany park ze stawem, ścieżkami i starymi drzewami. Pomiędzy nimi stoi drewniana kaplica. Można powiedzieć, że obiekt, jego wystrój oraz rytm życia jego mieszkańców są wystawą samą w sobie.

Trzebnica. Muzeum Regionalne w Trzebnicy (1990). Regionalny zasięg oddziaływania. W muzeum eksponowane są zdjęcia i dokumenty z lat 1945-1947, wystawa fotograficzna R. Eysmontta, prezentująca Trzebnicę z początku XX w., grafiki trzebnickie z XVIII i XIX w., kopie dokumentów i pieczęci średniowiecznych, m. in. Księżnej Jadwigi, książąt śląskich, klasztoru trzebnickiego, pierwsze pieczęcie miasta Trzebnicy i biskupów wrocławskich, dokumentacja odkryć prof. Jana Burdukiewicza –najstarszych śladów człowieka pierwotnego (homo erectus) sprzed ok. 500000 lat. Stanowisko należy do najważniejszych odkryć w dziejach polskiej archeologii; w muzeum eksponaty z Muzeum Archeologicznego z Wrocławia: przedmioty znalezione na tych terenach z okresu średniowiecza i najnowsze znaleziska z terenu miasta, m. in. Manierki pielgrzymie z XIII w., stare pocztówki z początku XX w. Muzeum odwiedzane jest przez ok. 1000 osób rocznie.

Muzeum Kultu Św Jadwigi w Trzebnicy (1964 r.). Ogólnopolski zasięg oddziaływania ze względu na odbywający się tutaj ruch pielgrzymkowy. Eksponaty muzealne znajdują się w trzech miejscach: w górnej zakrystii w bazylice stała ekspozycja obrazów, szat i naczyń liturgicznych, w najstarszej części kościoła, w krypcie św. Bartłomieja Apostoła oraz w urządzonym obok niej lapidarium można od roku 1988 oglądać kamienne rzeźby sztuki romańskiej z dawnego wystroju kościoła i klasztoru. Ważną pozostałością po klasztorze i mniszkach są związane z jego historią dokumenty, zachowane od fundacyjnego z 1202 r. do schyłku XVIII w. w liczbie ponad 500 spisanych na pergaminie, w językach łacińskim

i niemieckim. W Domu Pielgrzyma im. św. Jadwigi Śląskiej w jednym ze skrzydeł urządzono trzecią część Muzeum Kultu św. Jadwigi, gdzie organizowane są tematyczne wystawy m.in.: "Kult św. Jadwigi w Trzebnicy", "Papież-pielgrzymów 1996 r. - "Ks. dziekan Wawrzyniec Kazimierz Bochenek „ - dokumenty i fotografie, "Książę Henryk Brodaty w dokumentach"; "25-lecie pontyfikatu papieża Jana Pawła II" ukazująca jego działalność. W Muzeum Kultu św. Jadwigi co roku pod koniec września organizowane są z okazji Dni Kultury Chrześcijańskiej tematyczne wystawy. Otwarte w okresie od rozpoczęcia Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej do zakończenia uroczystości odpustowych w godz. 10:00 - 12:00 i 15:00 - 17:00. Po uroczystościach istnieje możliwość zwiedzania po uprzednim ustaleniu daty i godziny

Małe Muzeum Regionalne u Kowalskich, Marcinowo. Ekspozycje zbierane są od 1946 roku. Ogólnopolski zasięg oddziaływania. Muzeum stale pozyskuje nowe ekspozycje i rozbudowuje się. Od niedawna funkcjonuje nowy dział Muzeum pod nazwą Dom Chleba którego budowę zapoczątkował zabytkowy młódnik kamienny, pochodzący z okresu kultury łużyckiej, liczący ok. 2000 lat. W Domu Chleba znajduje się m.in. Izba Kuchenna, wyposażona we wszystko, czego używały gospodynie, a więc: sztuce, talerze, patelnie, garnki cynowe i kamienne, gąsiory i kuchnię belgijską. W Izbie Rzemieślniczej zgromadzono sprzęt używany na wsi: stare brony, kosy, pługi, sieczkarnie, wialnie do czyszczenia zboża, zabytkowy kierat, 100-letnie sanie, wozy, bryczki, maszyny do obróbki lnu, stare koła od wozów. W Izbie Zaprzęgowej obejrzeć można wszystko, co jest związane z jazdą konną i zaprzęgami a na kominku Marian Kowalski prezentuje swoje rzeźby. Na terenie muzeum organizowane są imprezy i festyny. Muzeum odwiedzane jest przez ok. 7000 osób rocznie.

Milicz. Izba Regionalna w Miliczu. Ekspozycje stałe: historia Milicza, etnografia, sprzęty domowe, stroje ludowe, Stawy Milickie na fotografii. Izba Regionalna w Miliczu jest otwarta po wcześniejszym umówieniu telefonicznym. Izba odwiedzana jest przez ponad 1 000 osób rocznie. Są to najczęściej wycieczki szkolne – dzieci w wieku 6 – 12 lat, studenci, zdarzają się również pojedyncze osoby zainteresowane zwiedzaniem. Młodzież przyjeżdża „ponadregionalnie” – Wrocław, Ostrów, Wielkopolski, Kalisz, Koło, Turek, Bydgoszcz, Łódź, Warszawa, Wieluń, Strzelin, Oborniki Śl. I inne). Tendencja ilościowa od lat jest podobna. Wiosna lato to osoby zainteresowane przyrodą. Popularność grudnia wynika z faktu objęcia zwiedzaniem miejscowej bąbkarni i możliwości własnoręcznego malowania bąbek.

Izba Regionalna w Sułowie Towarzystwo Przyjaciół Sułowa w tzw. "Domu polskim z podcieniem", wspartym na 3 filarach, usytuowanym kalenicowo w Rynku.

Budynek zwany jest również "Domem Słowackiego", ponieważ istnieje duże prawdopodobieństwo, że w drodze do Paryża nocował w nim Juliusz Słowacki, który w liście do matki z dnia 17.03.1831r. pisał: "... do Wrocławia jechałem przez Sułów, gdzie widziałem piękny zwierzyniec wypełniony jeleniami...". Obecnie znajduje się w nim siedziba Towarzystwa Przyjaciół Sułowa oraz "Izba Regionalna", a w niej "Stała Wystawa Archeologiczna" na której zgromadzone są ekspozycje przekazane przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego z prac wykopaliskowych

pochodzących głównie z pobliskiego cmentarzyska w Miłosławicach. Cmentarzysko w Miłosławicach znane było już w okresie przedwojennym z odkryć naczyń pochodzących z rozproszonych grobów. Zbiory te podczas ostatniej wojny w większości zaginęły, znajdując jedynie odnotowanie w krótkich, lakonicznych wzmiankach umieszczonych w "Altschlesische Blätter", w Archiwum Muzeum Archeologicznego we Wrocławiu oraz w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Z informacji tych wynika między innymi, że na cmentarzysku w roku 1933 H. Seger prowadził badania wykopaliskowe.³⁵

Izba odwiedzana jest przez ok. 300 osób rocznie. Największe zainteresowanie występuje w sezonie od wiosny do jesieni. Odwiedzający to najczęściej pojedynczy turyści oraz rodziny.

Twardogóra. Muzeum Regionalne przy Zespole Szkół Ponadgimnazjalnych w Twardogórze (1977). Zbiory dotyczą życia i historii szkoły, historii regionu; m.in. dział archeologiczny z eksponatami świadczącymi o wczesnym osadnictwie człowieka w naszych rejonach, ekspozycja: listy, dokumenty, publikacje, różne narzędzia; dział kombatanów. Wykorzystywanie do zajęć lekcyjnych z historii i wos, otwarte na prośbę innych szkół i instytucji.

3.4 Tradycje i imprezy lokalne – kulturalne i sportowo - rekreacyjne.

Organizacją imprez kulturalnych i sportowych z gminach wchodzących w skład Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy zajmują się najczęściej gminne ośrodki kultury (Oborniki Śląskie, Trzebnica, Żmigród, Milicz, Zawonia, Cieszków), ośrodki kultury i sportu (Prusice, Wisznia Mała, Twardogóra). Tradycyjnie już we wszystkich niemal gminach w kalendarzu imprez pojawiają się wydarzenia związane z: Wielką Orkiestrą Świątecznej Pomocy, Walentynkami, Dniem Kobiet, Powitaniem Wiosny/Lata, Dniem Dziecka, Dniem Ziemi, Sprzątaniem Świata, Andrzejkami, Mikołajkami, Światowym Dniem Książki, akcją „Cała Polska Czyta Dzieciom”, organizacją obchodów świąt narodowych, Balami Sylwestrowymi i/lub karnawałowymi.

Część gmin o wiele większą aktywnością niż w zakresie organizowania życia i imprez kulturalnych, wykazuje się na polu sportu i rekreacji. Stąd też w poniższym zestawieniu uwzględnione zostały również tego typu wydarzenia. Organizowaniem wydarzeń z zakresu sportu i rekreacji zajmują się we wszystkich gminach Ośrodki Sportu i Rekreacji (w przypadku Krośnic jest to Centrum Edukacji Turystyki i Sportu, a Wiszni Małej – Ośrodek Kultury Sportu i Rekreacji).

Nie jest celem niniejszego opracowania wyliczenie wszystkich imprez w każdej gminie, ale wskazanie najbardziej znamienitych, mających wymiar ponadlokalny bądź też wpisujących się w specyfikę regionu oraz jego tradycje. We wszystkich gminach lista wydarzeń z zakresu kultury oraz sportu i rekreacji wyniosłaby przynajmniej kilkadziesiąt - im większa gmina, tym więcej. Warto podkreślić, że na tle wszystkich rozpatrywanych jednostek

³⁵ http://www.milicz.pl/content.php?cms_id=23&lang=pl&p=p1

najbardziej – zarówno pod kątem ilościowym jak i jakościowym, wyróżnia się gmina Oborniki Śląskie.

Cieszków. Gminne Centrum Kultury w Cieszkowie jest instytucją zajmującą się szerzeniem kultury na terenie gminy. Rocznie odbywa się kilkadziesiąt imprez organizowanych przez wskazany podmiot. Za najbardziej znamienite można uznać:

- Herodiadę (styczeń), która w zeszłym roku doczekała się swojej 28 edycji, w jej ramach tradycyjnie już odbywały się konkursy na kolędy i pastorałki, przegląd zespołów kolędniczych, obrzędowych i jasełkowych, konkurs na najładniejszą szopkę Bożonarodzeniową.
- Dni Ziemi Cieszkowskiej (czerwiec) impreza organizowana jest od 5 lat.
- Dożynki gminne – przełom sierpień – wrzesień/ wrzesień.
- Gmina Cieszków jest również zaangażowana w obchody dnia Karpia, dla przykładu w 2008 r. odbywała się tutaj impreza „Do ostatniego karpia” (wrzesień), na boisku przy świetlicy wiejskiej w Guzowicach.

Wydarzenia kulturalne odbywają się na terenie obiektu GCK oraz w filiach biblioteki (Guzowice, Trzebicko).

Milicz. Podmiotem organizującym życie kulturalne w Miliczu jest Ośrodek Kultury w Miliczu (posiada on swoją filię w Sułowie). Najbardziej znamienite imprezy organizowane na terenie gminy (i nie tylko) to:

- Dni Ziemi Milickiej 3 Dni
- Międzyregionalny Festiwal Chóralnej Pieśni Maryjnej (czerwiec).
- Święto Karpia Milickiego (wrzesień), impreza organizowana przez Starostwo Powiatowe w Miliczu. W 2007 r. pojawił się w nazwie drugi człon "Dni Doliny Baryczy".
- Parada Konstytucyjna.

We wrześniu w mieście Miliczu oraz jego okolicach odbywa się cykl imprez związanych z obchodami Dni Karpia Milickiego. W minionym roku impreza odbyła się po raz ósmy. Od tego też roku wpisana została w cykl obchodów Dni Dolnego Śląska. Głównym założeniem święta jest celebrowanie tradycji rybackich oraz promowanie samego Powiatu Milickiego. To również pełna atrakcji propozycja spędzania wolnego czasu – od towarzyskich spotkań, kulinarnych doświadczeń, fizycznej aktywności, wspólnej zabawy przy występach artystycznych aż po podziwianie pełnej uroku przyrody milickich stawów oraz Parku Krajobrazowego Doliny Baryczy. Uczestnikami imprezy są zarówno mieszkańcy okolic Milicza, jak i goście przyjezdni – nawet z zagranicy. Podczas imprezy można podziwiać oraz nabyć wyroby lokalnych artystów, którzy wystawią je w okolicznych straganach. Imprezie towarzyszy również część gastronomiczna, zapewniająca możliwość posmakowania dań kuchni regionalnej. Tradycją święta jest gotowanie wielkiego gara (kilka tysięcy litrów) zupy rybnej, zwanej "Polewką Rybną z Doliny Baryczy", którą następnie rozdaje się pośród chętnych smakoszy.

Parada Konstytucji 3 Maja organizowana jest przez Starostwo Powiatowe w Miliczu od 2007 r. Impreza ma na celu zmianę podejścia do narodowych i państwowych rocznic z ich "obchodzenia" na autentyczne świętowanie. W Paradzie Konstytucji, którą rozpoczyna msza święta za Ojczyznę z udziałem milickich służb mundurowych i kombatantów w kościele pw. św. św. Andrzeja Boboli, biorą udział: orkiestra dęta, jeźdźcy konni w strojach ludowych i z epoki Stanisławowskiej, powozy konne, bractwa kurkowe i rycerskie, policjanci, straż pożarna: państwowa i ochotnicza z zabytkowymi sikawkami, motocykliści, harcerze, Cech Rzemiosł Różnych, uczniowie w strojach z czasów Sejmu Wielkiego, władze lokalne oraz licznie mieszkańcy Milicza. Parada zaczyna się pod urzędem miejskim, gdzie zostaje uroczyście wciągnięta na maszt przy dźwiękach Mazurka Dąbrowskiego polska flaga narodowa, następnie przechodzi pod pomnik niepodległości, tu następuje uroczysta zmiana warty, składany jest wieniec od mieszkańców oraz kwiaty od organizacji, instytucji i zakładów pracy, dalej przechodzi do Rynku, a stamtąd do parku. Kończy ją Majówka Konstytucyjna przy klasycystycznym pałacu hrabiostwa Maltzanów, gdzie odbywają się koncerty orkiestry i pokazy bractw, a na uczestników czeka strażacka grochówka.

Większe imprezy sportowe odbywające się w Miliczu, organizowane przez OSiR Milicz to:

- Aleja Gwiazd (ogólnopolski)
- Turnieje siatkówki plażowej (wojewódzki)
- Turnieje w zapasach: Ogólnopolski Turniej Młodzików (WKS Śląsk Wrocław – Filia Milicz), Eliminacje Mistrzostw Polski Juniorów, Mistrzostwa Dolnego Śląska Seniorów, Ogólnopolski Turniej UKS Młodzików.
- Mistrzostwa Polski Juniorów w kolarstwie. ULKS „Orion” Sułów
- Międzynarodowy Bieg „Baryczna” (Milicki Klub Biegacza) ogólnopolski
- Rajd Rowerowy Pieczonego Karpia (TKKF), powiatowy 2 dni

Aleja Gwiazd Siatkówki, to jedna z ciekawszych imprez sportowych odbywających się na terenie Subregionu. Od sześciu lat podczas wakacji polska reprezentacja siatkówki rozgrywa towarzyskie spotkania z drużynami ze światowej czołówki. Ponadto powstała aleja na której zamieszczane są odciski dłoni zawodników oraz osób zasłużonych dla tego sportu. Dla przykładu w roku 2007 impreza odbyła się 25 sierpnia. Podczas V edycji rozegrane zostały dwa mecze. Pierwszy, tzw. mecz pokoleń pomiędzy "Orłami Wagnera" a "Orłami Lozano" i drugi towarzyskie spotkanie pomiędzy reprezentacją męską Polski i Brazylii. W Alei Gwiazd swoje odciski złożył: Trener Reprezentacji Polski – Raul Lozano, zawodnicy – Piotr Gruszka, Mariusz Wlazły, Paweł Zagumny oraz dwukrotna Mistrzyni Europy – Dorota Świeniewicz oraz goście specjalni.

Krośnice. Podmiotami organizującymi życie kulturalne oraz sportowo – rekreacyjne są Gminny Zespół Kultury i Bibliotek oraz Centrum Edukacyjno Turystyczno Sportowe. Ważniejsze imprezy organizowane na terenie gminy to:

- ogólnopolski konkurs poetycki "o ludzką twarz człowieka"; organizatorzy i współorganizatorzy: Parafia Rzymsko Katolicka w Krośnicach, Gmina Krośnice, Gminny Zespół Kultury i Bibliotek w Krośnicach, Ośrodek Kultury w Krośnicach; ogólnopolska impreza organizowana od 11 lat; trwa 1 dzień. W konkursie mogą brać

udział twórcy zrzeszeni i nie zrzeszeni (nie tylko z Polski), debiutanci i twórcy z określonym dorobkiem artystycznym. warunkiem udziału w konkursie jest nadesłanie czterech (4) wierszy dotychczas nie nagradzanych i nie publikowanych w czterech (4) egzemplarzach maszynopisu.

- Święto Sadów organizowane jesienią przez grupę sadowników z Wierzchowic. Współorganizatorem jest Gmina Krośnice, Gminny Zespół Kultury i Bibliotek w Krośnicach, wieś Wierzchowice. Impreza organizowana od 11 lat trwa 2 dni. Jest to kontynuacja obchodów święta Jabłoni. Inicjatorem obchodów święta jest grupa sadowników z Wierzchowic i okolicznych wsi. Dni Sadów są dla sadowników czasem spojrzenia z dystansu na ich dokonania, odbywają się w ostatni weekend września. Wydarzenie ma charakter regionalny i co roku ściąga wielu uczestników. Część artystyczna jest bogata w występy lokalnych zespołów. Bardzo urozmaicona jest część wystawowa.

Większe imprezy sportowe odbywające się w Krośnicach to:

- Turniej Tenisa Ziemnego organizowany przez GZKiB, o zasięgu powiatowym, trwający 1 dzień.
- Dolnośląska Spartakiada w Krośnicach (GZKiB), zasięg regionalny.
- Mityng lekkoatletyczny (GZKiB), zasięg regionalny.

Oborniki Śląskie. Na terenie gminy występuje co najmniej kilka podmiotów zajmujących się organizacją imprez o wymiarze kulturowym i/lub sportowym. Imprezy te mają też zróżnicowany charakter. Za ważniejsze można uznać:

- Święto Gminy „Baw się razem z nami!”; organizator: Urząd Miejski Obornik Śląskich; miejsce: Tereny Ośrodka Sportu i Rekreacji; impreza o zasięgu regionalnym odbywająca się regularnie od 1991 r. raz w roku; impreza masowa, rozrywkowo-handlowa.
- Wieczory Lisztowskie; organizator: Salonik Czterech Muz; współorganizacja: Urząd Miejski Obornik Śląskich; miejsce: Salonik Czterech Muz; impreza o zasięgu regionalnym, w jej ramach odbywają się recitale fortepianowe w cyklu miesięcznym.
- Spotkania z Muzyką i Poezją; organizator: Obornicki Ośrodek Kultury (OOK); miejsce: OOK; impreza o zasięgu ponadregionalnym trwająca dwa dni. Młodzi utalentowani w recytacji i śpiewie mają szansę pokazać się szerszej publiczności.
- Galeria Oborniki Śląskie; organizator: OOK; impreza o wymiarze regionalnym, odbywająca się od roku 2001 w cyklu dwuletnim, trwająca jeden miesiąc. Zbiorowa wystawa obornickiego środowiska plastycznego.
- Gminne Święto Pieczonego Ziemniaka; organizator: Szkoła Podstawowa w Osolinie; charakter regionalny. Jest to festyn odbywający się od 2000 r.. Obok gminnej społeczności szkolnej biorą w nim udział dzieci ze szkół wrocławskich.
- Dożynki Gminne; organizator: Urząd Miejski Obornik Śląskich, sołectwa. Impreza odbywa się w kolejnych wsiach gminnych, ma charakter regionalny. Organizowana jest od roku 1991.

- Wystawy plastyczne OOK Galeria Plastyczna. Organizator: OOK. Zasięg: krajowy. W miesięcznym cyklu odbywają się prezentacje artystów z całej Polski.
- Wystawy fotograficzne w galerii fotograficznej. Organizator: OOK; zasięg: krajowy. W miesięcznym cyklu prezentowane są prace artystów z całej Polski.
- Wystawy plastyczne połączone z koncertami. Organizator: Salonik Czterech Muz; zasięg: krajowy. Imprezy odbywają się w miesięcznym lub dwu – cyklu. Są to prezentacje artystów z całej Polski.
- Koncerty Muzyki Kameralnej i Organowej Międzynarodowy Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej. Podmioty zaangażowane w gminie: obornickie parafie, Urząd Miejski, OOK (więcej na ten temat przy opisie trzebnickich imprez).
- Międzynarodowe Plenery Malarskie – impreza odbywająca się cyklicznie od 1997 roku. Inicjatorem wydarzenia był J. Tandecki (do dnia dzisiejszego sprawujący pieczę nad nim). W zamyśle miało to być spotkanie artystów ze wschodu i zachodu Europy. Tak też brali w nich udział mniej lub bardziej uznani artyści ze Lwowa, Grodna, Wilna oraz artyści niemieccy. Odbywają się w różnych miejscach gminy np. w otoczeniu przyrodniczym Sanatorium „Szarotka” czy przy w Bagnie klasztorze Salwatorianów.
- Szopka z Piernika. Organizator: Salonik Czterech Muz. Przedświąteczny kiermasz lukrowanych Bożonarodzeniowych Szopek, wypieczonych z piernikowego ciasta przez panią Elżbietę Koszykowską.
- Biesiada Husiatyńska (odbywająca się w ramach Święta Gminy) W następnym roku planuje się Biesiadę Wielkopolską itd Degustacja potraw regionalnych przygotowanych według przepisów Mieszkańców. Receptury z anegdotkami zbierane są do Książki Kucharskiej.

Imprezy sportowe na terenie gminy:

- Memoriał Deja, zawody odbywające się w cyklu o Puchar Dolnośląskiego Związku Jeździeckiego. Dolnośląska Liga Międzyuczelniana Mistrzostwa Uniwersytetu Wrocławskiego, to cykliczne imprezy organizowane przez Ośrodek Jazdy Konnej "KRYSMANN" i Klub Jeździecki "ARAT" z Golędzinowa. Imprezy obejmują swym zasięgiem cały Dolny Śląsk. Memoriał Deja – październik. Zawody o Puchar ZDJ w roku 2008 odbywały się czterokrotnie (w kwietniu i październiku). Zawody odbywają się w cyklu rocznym od 1974 r., od początku istnienia Ośrodka.
- Większe imprezy organizowane/współorganizowane przez Port Uraz: 1) Odrzański splyw kajakowy Wrocław – Uraz (czerwiec); 2) Wiosenne Turystyczne Regaty Długodystansowe (maj/czerwiec), 3) Międzynarodowy Splyw Kajakowy (czerwiec), Flis Odrzański (czerwiec/lipiec), 4) Jesienne Turystyczne Regaty Długodystansowe (wrzesień), oraz wiele innych.
- Piknik Lotniczy. Organizator: Obornicki Klub Sportów Lotniczych Lubnów, miejsce: Lądowisko w Golędzinowie. Regionalny zasięg oddziaływania. Impreza odbywa się w maju lub wrześniu od 2002.

- Mistrzostwa Polski Logistyków w Piłce Plażowej Siatkowej. Organizator: Stowarzyszenie Transportów i Logistyków. Impreza organizowana jest na terenie Ośrodka Sportu i Rekreacji. Zasięg krajowy. Odbywa się w maju, od 2 lat.
- Rodzinny Turniej Piłki Siatkowej odbywa się na zakończenie lata. Organizator: Obornicka Sekcja Siatkówki; miejsce: Ośrodek Sportu i Rekreacji; zasięg lokalny. Impreza organizowana jest od 6 lat we wrześniu.
- Międzynarodowy Turniej Podnoszenia Ciężarów, Oborniki Śl. – Budapeszt; UKS Relaks. Organizator: Sekcja Podnoszenia Ciężarów; miejsce: Ośrodek Sportu i Rekreacji; zasięg: międzynarodowy. Impreza organizowana jest jesienią od 3 lat.

Prusice. Najpopularniejszymi imprezami odbywającymi się na terenie gminy Prusice są:

- Bieg Grubasów w Prusicach, organizowany przez Urząd Miasta i Gminy Prusice i Gminny Ośrodek Kultury i Sportu w Prusicach. Impreza ma zasięg ogólnopolski. Trwa 1 dzień i odbywa się od 13 lat.
- Seria lokalnych imprez organizowanych przez LZS Dolpasz od 1952 r. Są to: Majówka w Skokowej (3 dni), Powitanie lata w Skokowej, Pożegnanie lata w Skokowej.

Trzebnica. Głównym organizatorem życia kulturalnego w Trzebnicy jest Zespół Placówek Kultury w skład którego wchodzi: Trzebnicki Ośrodek Kultury, Biblioteka oraz Kino Polonia. W organizację różnego typu imprez zaangażowane są jednak również podmioty zewnętrzne. Za najbardziej znaczące w kalendarzu trzebnickich imprez można uznać:

- Międzynarodowy Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej. Organizatorami są: Stowarzyszenie na rzecz Promocji Dolnego Śląska, Urząd Miejski w Trzebnicy, Urząd Marszałkowski. Koncerty odbywają się głównie w Bazylice Św. Jadwigi Śląskiej, ale także w kościołach obornickich, milickich i żmigrodzkich. Impreza ma charakter międzynarodowy. Organizowana jest od 1993. Koncerty odbywają się przez 4 miesiące. Jest to prestiżowy festiwal z roku na rok cieszący się coraz większą publicznością z uwagi na występy najwybitniejszych wykonawców i ich repertuar. Obecnie festiwal stał się jednym z najbardziej znaczących Festiwali na Dolnym Śląsku.
- Ogólnopolski Turniej Tańca Towarzyskiego. Organizator: Szkoła Tańca Kijkowski; współorganizacja: Urząd Miejski w Trzebnicy, Zespół Placówek Kultury – TOK. Impreza trwa 2 dni. Ogólnopolski Turniej Tańca Towarzyskiego jako impreza ciekawa wizualnie ciesząca się z roku na rok coraz większą publicznością
- Festiwal Zwiastunów Filmowych. Organizator/współorganizatorzy: Teatr Sztuk, Kino-Galeria Charlie Urząd Miejski w Trzebnicy, Zespół Placówek Kultury TOK. Pokazy odbywają się w trzebnickim kinie oraz na terenie ołtarza polowego. Festiwal ma charakter międzynarodowy. W ubiegłym roku odbył się po raz pierwszy. Trwa 3 dni, organizowany jest latem. Jest to impreza filmowa w której najważniejszą formą jest zwiastun filmowy – reklama filmowa, przeniesiona do naszego miasta przez

- organizatorów. Podczas festiwalu pokazywane są krótkie formy filmowe, najlepsze dokumenty świata, kontrowersyjne reklamy na świecie, najlepsze animacje.
- Maraton Rowerowy „Żądło szerszenia”, Urząd Miejski Trzebnica i Milicz, Hala sportowa ZAPO, Klub Kolarski Szerszenie, Miasto Trzebnica, powiat trzebnicki i milicki. Impreza ma zasięg krajowy i międzynarodowy. Impreza trwająca 3 dni jest jedną z edycji Pucharu Polski w Szosowych Maratonach Rowerowych. Zawodnicy zmagają się w dwóch dystansach 120 km oraz 240 km. Celem imprezy jest popularyzacja długodystansowych wypraw rowerowych, zdrowego i aktywnego trybu życia oraz rekreacji.
 - Dożynki Gminne. Organizatorzy: Urząd Miejski w Trzebnicy, Zespół Placówek Kultury, Sołectwa. Impreza trwa 1 dzień, odbywa się najczęściej na przełomie sierpień/wrzesień. Jest to święto wieńczące zbiory plonów w gminie przygotowywane corocznie na zakończenie żniw
 - Trzebnickie Święto Sadów. Organizator: Urząd Miejski w Trzebnicy, Zespół Placówek Kultury, Sady Trzebnica. Impreza regionalna, trwająca 2 dni. Każdego roku we wrześniu po zakończeniu zbiorów plodów rolnych, a w szczególności jabłek z rozległych sadów otaczających miasto - Trzebnica świętuje swoje dni. Jest to czas zabawy i relaksu dla mieszkańców, a także licznie przybywających gości, połączony z możliwością udziału w koncertach lokalnych i krajowych artystów.
 - Festyn Parafialny Bartłomiejki. Organizatorzy: Parafia Św. Bartłomieja, Urząd Miejski w Trzebnicy, Zespół Placówek Kultury. Impreza organizowana jest przy obiekcie ołtarza polowego, ma wymiar lokalny. Organizowana jest od roku 2006. Jest to festyn parafialny z atrakcjami towarzyszącymi, organizowany tradycyjnie z okazji uroczystości odpustowej ku czci św. Bartłomieja Apostoła.
 - Międzynarodowy Bieg Sylwestrowy. Impreza odbywająca się w Hali sportowej ZAPO oraz w plenerze. Organizatorzy: Urząd Miejski w Trzebnicy, Miasto Trzebnica. Impreza ma charakter międzynarodowy oraz swoją tradycję – odbywa się regularnie od 1985 r.. Trwa 2 dni. Jej cel to popularyzacja biegania jako formy czynnego wypoczynku i rekreacji ruchowej, zdobywanie nowych jej zwolenników. Jest to jednocześnie sportowe pożegnanie mijającego i powitanie Nowego Roku.
 - Festiwal Jazz nad Odrą „JBP – organizacja imprez muzycznych Urząd Miejski w Trzebnicy, Zespół Placówek Kultury, TOK, ogólnopolski. Od roku 2007 w Trzebnicy organizowane są koncerty gwiazd polskiego i światowego jazzu w ramach Wrocławskiego Festiwalu Jazz na Odrą. Jazz nad Odrą to jeden z najstarszych i najbardziej zasłużonych festiwali jazzowych w Polsce. Jego tradycja sięga roku 1964. W Trzebnicy odbywa się po kilka koncertów.
 - Otwarte Mistrzostwa Polski w Chińczyka. Organizator: Zespół Administracyjny Placówek Oświatowych. Impreza odbywająca się od 15 lat w październiku.
 - „Polska biega”. Organizator: Zespół Administracyjny Placówek Oświatowych. Impreza ogólnopolska, trwająca 2 dni wiosną i 2 dni jesienią, od 2007.

Twardogóra. Głównym animatorem życia kulturalnego w Twardogórze jest GOSiR, Biblioteka Publiczna Miasta i Gminy Twardogóra i szkoły gminne. Gminną sieć bibliotek tworzą trzy placówki – w Twardogórze oraz filie w Goszczu i Grabownie Wielkim. Głównym organizatorem działań z zakresu sportu i rekreacji na terenie miasta i gminy jest Gminny Ośrodek Sportu i Rekreacji (GOSiR).

W gminie odbywają się następujące cykliczne imprezy:

- Ogólnopolski Wyścig Kolarski o Puchar Burmistrza Miasta i Gminy (kwiecień)
- Dni Twardogóry - impreza z mnóstwem atrakcji, m.in. występami gwiazd polskiej estrady (czerwiec)
- Ogólnopolski Turniej Piłki Nożnej o Puchar Burmistrza Miasta i Gminy (czerwiec)
- Międzywojewódzki bieg na orientację (czerwiec)
- Dożynki Gminne (sierpień)
- Międzynarodowy Bieg Uliczny o Puchar Przewodniczącego Rady Miejskiej (wrzesień)
- Memoriał Jana Kuliga – turniej tenisa ziemnego (wrzesień)
- Międzynarodowy Turniej Piłki Siatkowej Kobiet oraz Ogólnopolski Turniej Piłki Siatkowej (październik)

Istotnym elementem kulturowym przyciągającym osoby spoza gminy jest istniejące w Twardogórze Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych (Bazylika Mniejsza). W Sanktuarium znajduje się figurka Matki Boskiej. Jej twórcą jest artysta rzeźbiarz Jan Szczerkowski z Barwałdu koło Wadowic, który pracował przy Salezjańskiej Szkole Stolarskiej w Oświęcimiu. Krótco przed wojną szkoła otrzymała zamówienie na wykonanie głównego ołtarza do jednego z kościołów województwa lwowskiego. We wrześniu 1939 roku wybuchła wojna, niewykończony ołtarz wraz z figurą został w pracowniach szkolnych. Zakład zajmują wojska niemieckie. Figura i resztki ołtarza wraz z innymi rupieciami wędrują na podwórze. Pani Julia Piwowarska długoletnia pracownica dawnego zakładu uratowała figurę i schowała na strychu nad dawną jadalnią wychowanków szkoły salezjańskiej. Jesienią 1943 roku wielki nalot bombowców amerykańskich demoluje miasto. Schowek rzeźby i dawna jadalnia zostały zamienione w gruzy. Ale figura z woli Opatrzności ma przetrwać i te ciosy wojny. Figura pozostaje nietknięta na wystającej z gruzów belce. Litościwa ręka wyżej wymienionej opiekunki przenosi Figurę do innego miejsca, którym jest kwaciarnia obok kościoła. W styczniu 1945 roku kustoszka umieszcza figurę we własnym pokoju, który wkrótce staje w płomieniach. W zniszczonym przez pożar mieszkaniu stoi na resztkach spalonego stołu osmolona od dymu, czarna ale szczęśliwie ocalona Figura Wspomożycielki. Uratowana po raz trzeci od zniszczenia zostaje przeznaczona do nowo założonej placówki salezjańskiej do kościoła w Twardogórze. Pisana jest jej jeszcze jedna ale już ostatnia próba. Transport skrzyń przepada bez śladu, oprócz jednej skrzyni z zapakowaną w niej Figurą Wspomożycielki. Figura zostaje odmalowana i 7 grudnia umieszczona w ołtarzu, a 8 grudnia w uroczystość Niepokalanego Poczęcia poświęcona. Podczas tej uroczystości dwuletnia dziewczynka włożyła na głowę Matki Bożej i Dzieciątka tymczasowe korony. Dnia 24 września 1995 roku Cudowna Figura Twardogórskiej Wspomożycielki została ukoronowana

papieskimi koronami, poświęconymi przez Jana Pawła II w Skoczowie. Koronacji dokonał Prymas Polski J.E. Kardynał Józef Glemp w obecności przedstawicieli Episkopatu Polski.

Ważną imprezą odbywającą się na obszarze gminy, a współorganizowaną przez twardogórskich księży Salezjanów jest Pielgrzymka Inspektorialna Ministrantów (PIM). Celem pielgrzymki jest Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Pielgrzymka jest świętem Liturgicznej Służby, zwieńczeniem rocznej pracy prowadzonej w parafialnych grupach ministranckich. Sens spotkania polega na ponownym uświadomieniu sobie radości bycia lektorem, ministrantem i służenia przy ołtarzu. Zasadnicze cele PIM-u to: kontynuacja integralnego rozwoju człowieka; jednoczenie ministrantów i lektorów z różnych wspólnot Liturgicznej Służby; wspólna modlitwa u stóp Matki Bożej Wspomożenia Wiernych; doświadczenie pozytywnych wartości: świętowania, przyjaźni, radości, zabawy; sportowa rywalizacja, propagowanie kultury fizycznej i popularyzacja wartości chrześcijańskich oraz nowych gier i zabaw. Za przebieg i przeprowadzenie całej pielgrzymki LSO do Twardogóry odpowiadają Salezjanie – Towarzystwo świętego Franciszka Salezego. Pielgrzymka odbywa się w pierwszych dniach maja, trwa trzy dni. Zjazd ministrantów ma już długą tradycję – ubiegłoroczny był dwudziestym ósmym. Liczba uczestników wynosi kilkaset osób (ok. 500).

Wisznia Mała. Organizacją życia kulturalnego oraz sportowego w gminie Wisznia Mała zajmuje się jeden podmiot. Jest to Ośrodek Kultury Sportu i Rekreacji. Ogółem na terenie gminy organizowanych jest kilkadziesiąt imprez rocznie. Za najbardziej wyróżniające się i/lub wpisujące w profil turystyczny Subregionu można uznać:

- Złot cyklistów w Ozorowicach, impreza ogólnopolska organizowana przez Sołtysa i Radę Sołecką Ozorowic oraz OKSiR od 2007 r. w sierpniu.
- Otwarty Rajd Rowerowy, impreza gminna organizowana przez Sołtysa i Radę Sołecką Ozorowic oraz OKSiR w sierpniu.
- Rajd rowerowy Wisznia Mała – Trzebnica, organizowany przez OKSiR.
- Memoriał w Warcabach 100-polowych im. Mariana Ratkowskiego, impreza o zasięgu ogólnopolskim.

Zawonia. Dożynki gminne, impreza o dużej tradycji. impreza plenerowa z elementami folklorystycznymi. Od 10 lat podczas dożynek organizowany jest Dożynkowy Wyścig Kolarski Parami o zasięgu krajowym. Ponadto w kwietniu odbywa się Ogólnopolski Wyścig MTB o Puchar Wójta Gminy Zawonia. Wyścig odbywający się w roku 2008 był piątym z kolei.

Żmigród. Zespół Placówek Kultury jest organizatorem i współorganizatorem licznych imprez kulturalnych, sportowych i rekreacyjnych. Niektóre z nich wpisały się w roczny cykl życia mieszkańców miasta i gminy Żmigród. Wspólny Sylwester, kolejne edycje Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, program „Ferie na sportowo, bezpiecznie i zdrowo”, realizowany na terenie miasta i wiosek, letnie festyny sportowo – rekreacyjne, „Lato na basenie”, „Dni Żmigrodu”. Przegląd zespołów muzycznych „Chałturnik” – to tylko część imprez tworzących cykl pracy rocznej Zespołu Placówek Kultury (październik). Czerwiec – wrzesień – koncerty muzyki kameralnej i organowej – kościół p.w. św. Trójcy.

ZPK jest także organizatorem cyklicznych imprez sportowych, w tym: Kolarskiego Kryterium Ulicznego o Puchar Burmistrza Gminy Żmigród, Spływu kajakowego po rzece Barycz, Biegu Trzeźwości, Rajdów Rowerowych Doliną Baryczy, Wyścigów kolarskich na czas indywidualnych i parami. Imprezy sportowe wpisujące się w profil turystyczny Subregionu to:

- Wiosenny Rajd Rowerowy „Doliną Baryczy”, impreza o zasięgu gminnym, odbywająca się od 14 lat. Jej podstawowe cele to poznawanie walorów turystycznych oraz wspólne grillowanie (kwiecień).
- Kolarski Wyścig na Czas o „Puchar Burmistrza Gminy Żmigród”, impreza o zasięgu gminnym, odbywająca się od 7 lat. Ma ona na celu propagowanie tego sportu oraz wyłonienie zwycięzców w poszczególnych kategoriach wiekowych (maj).
- Powiatowy Rajd Rowerowy „Po Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy”, impreza organizowana przez Stowarzyszenie Wzgórz Trzebnickich, mająca charakter powiatowy. Odbywa się od 2 lat. Jej podstawowe cele to poznawanie walorów turystycznych oraz wspólne grillowanie (kwiecień).
- Dni Żmigrodu. Impreza odbywająca się od 22 lat na przełomie maj/czerwiec. Mają tam miejsce: atrakcje dla dzieci, estrada młodego artysty, występy zespołów, zabawa taneczna.
- Jesienny Rajd Rowerowy „Doliną Baryczy” (wrzesień). Impreza o charakterze gminnym, odbywająca się od 13 lat. Ma na celu poznawanie walorów turystycznych, wspólne grillowanie.
- Powiatowy Rajd Rowerowy „Po Dolinie Baryczy”. Impreza organizowana przez Stowarzyszenie Wzgórz Trzebnickich. Rajd odbywa się od 2 lat terenie gmin: Żmigród, Rawicz, Milicz. Ma charakter ponadlokalny. Ma na celu lat poznawanie walorów turystycznych, grzybobranie, wspólne grillowanie (wrzesień).
- Kolarski wyścig na czas o zasięgu regionalnym odbywający się w maju.
- Kolarskie Kryterium Uliczne o „Puchar Burmistrza Miasta i Gminy Żmigród”.
- Mały Tour de Pologne dla dzieci, wrzesień,
- Spływ kajakowy po Baryczy. Organizatorzy ZPK w Żmigrodzie Oraz Stowarzyszenie Gmin Turystycznych Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy. W ubiegłym roku odbywał się po raz czwarty.
- Kolarski wyścig Na Czas Parami, odbywający się w październiku.

W tym miejscu wypada też wspomnieć o imprezach sportowych organizowanych na terenie Subregionu pod patronatem Oddziału Wrocławskiego Polskiego Towarzystwa Turystyczno Krajoznawczego. Kalendarz na rok 2008 obejmował następujące imprezy:

1. W zakresie turystyki pieszej:
 - Wycieczka „Kaziuki” oraz Dzień Kobiet, miejsce: Oborniki Śląskie i okoliczne lasy, Organizacja: Wrocławski Klub Piechurów „Perpedes”;
 - Przepędzimy zimę – topienie Marzanny, marzec, miejsce: Wzgórz Trzebnickie, Organizacja: Wrocławski Klub Piechurów „Perpedes”;
 - Ptasi Rajd (2 dni), kwiecień, miejsce: Stawy Milickie, organizator: Akademicki Klub Turystyczny;

- XXXIX Jesienny Rajd Dookoła Wrocławia, wrzesień, miejsce: Oborniki Śl., Organizator: Wrocławski Klub Piechurów „Perpedes”;
 - IX Rajd Piezzonego Ziemniaka, październik, miejsce: Oborniki Śląskie i okolice, organizacja: Wrocławski Klub Piechurów „Perpedes”;
 - Spotkanie z piosenką turystyczną na trasie, listopad, miejsce: Pęgów – Wilczyn Leśny, Spotkanie z piosenką turystyczną na trasie;
 - „Wycieczka opłatkowa”, grudzień, miejsce: Lasy Obornickie, organizacja: Spotkanie z piosenką turystyczną na trasie;
2. W zakresie turystyki rowerowej:
- XXIII Rowerowy Rajd Baryczan i VI Wystawa Pieczywa, kwiecień, miejsce Dolina Baryczy, organizacja: Koło środowiskowe „Barycz” w Miliczu;
 - V Rajd Rowerowy z okazji wejścia Polski do Unii Europejskiej, maj, miejsce: Wzgórz Trzebnickie, organizacja: Koło PTTK „Wrzos” w Brzegu Dolnym;
3. W zakresie turystyki pieszej i rowerowej:
- 28 Ogólnopolski Zlot Ornitologiczny, maj, miejsce: Dolina Baryczy, Organizator: Koło Środowiskowe „Barycz” w Miliczu;
 - IV Rajd Piezzonego Karpia, wrzesień, miejsce: Milicz, organizator: Koło PTTK „Wrzos” w Brzegu Dolnym;
 - 37 Ogólnopolski Rajd Piezzonego Karpia, wrzesień, miejsce: Dolina Baryczy, organizacja: Koło Środowiskowe „Barycz” w Miliczu;
 - 36 Rajd Hubertowski, listopad, miejsce: Dolina Baryczy, organizacja: Koło Środowiskowe „Barycz” w Miliczu.

Zamieszczone powyżej informacje na temat imprez kulturalnych i sportowych pozwalają wyciągnąć następujące konkluzje:

1. W Subregionie Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy zdecydowanie dominują imprezy o charakterze sportowo – rekreacyjnym. W niektórych gminach (np. Twardogóra czy Żmigród) niemal wyłącznie organizuje się tego typu imprezy.
2. W zakresie imprez sportowo – rekreacyjnych ilością wyróżniają się te z wykorzystaniem sprzętu rowerowego – ogółem jest to 15 imprez o różnej randze. Znaczna ilość imprez rowerowych jest również organizowana pod patronatem PTTK.
3. Imprezy kulturalne w największej ilości odbywają się na terenie Obornik Śl., oraz Trzebnicy. Warto podkreślić, że oferta ta jest dość urozmaicona.
4. Najbardziej urozmaiconą ofertę zarówno kulturalną jak i sportową posiada gmina Oborniki Śl. Na podkreślenie zasługuje fakt, iż wiele spośród wskazanych imprez jest organizowanych/współorganizowanych przez podmioty, które można zaliczyć do sektora trzeciego a nawet drugiego.

3.5. Pozamaterialne walory kulturowe

Pisząc o pozamaterialnych walorach kulturowych czyli takich elementach jak różnego rodzaju tradycje, legendy, obyczaje czy osobach, które zasłużyły się dla tego obszaru, bądź

też po prostu znanych wywodzących się stąd, Subregion można potraktować zbiorczo. Wynika to z faktu, że niektóre z pozamaterialnych walorów kulturowych będą wspólne dla obszaru większego niż przypisany jednej gminie.

Walory kulinarne

Za jeden z najistotniejszych elementów generujących walory/produkty charakterystyczne dla obszaru Doliny Baryczy należy uznać **Karpia Milickiego**. Tradycje produkcji karpia w Dolinie Baryczy sięgają 700 lat. Historia hodowli karpia w Dolinie Baryczy sięga średniowiecza. Powstawanie stawów na tym terenie często miejscowa ludność przypisuje cystersom z pobliskiego zakonu w Lubiążu, którzy byli przodownikami w budowaniu i zakładaniu stawów w tamtym czasie. W ciągu stuleci tradycja ta była kontynuowana przez rody miejscowej arystokracji, takie, jak Kurzbachów, Maltzanów, Hatzfeldów, Hochbergów, Reichenbachów i Radziwiłłów. Karp milicki, który wziął swą nazwę od głównego miasta regionu, zawdzięcza swą sławę tradycyjnemu, naturalnemu chowowi. Ryby są hodowane w rozległych stawach, największych w Europie, zasilanych wodą Baryczy i jej dopływów. Karmione są zbożem, bez dodatku pasz przemysłowych. Krajobraz stawów milickich położonych w Dolinie Baryczy od zawsze był wynikiem wpływu człowieka i prowadzonej na nich gospodarki stawowej. Karpie milickie spożywane były na stołach niemieckich władców, stanowiły nierozdzielny element potraw wigilijnych. Potrawami z tutejszych karpie raczono zagraniczne delegacje, zajadali się nimi arystokracja, magnateria i mieszczaństwo. Nazwy „karp milicki” zaczęto używać powszechnie w latach 50-tych XX wieku. Nazwa ta początkowo funkcjonowała wśród rybaków, a z czasem jakoby przeszła na mieszkańców i nabywców karpia spoza regionu.³⁶

Milicki karp, cechuje się wyjątkowym smakiem, pozbawionym zapachu szlamu i mułu. „Karp Milicki” został 4 grudnia 2007 wpisany na ogólnokrajową Listę Produktów Tradycyjnych. W Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi złożono wnioski o rejestrację nazwy „karp milicki” (na podstawie Rozporządzenia Rady (WE) nr 510/2006 w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i nazw pochodzenia). We wniosku tym wskazuje się, że produkcja karpia milickiego ma miejsce na obszarze gmin: Milicz, Krośnice, Cieszków, Twardogóra i Żmigród.

Karpia można zjeść w każdej z milickich restauracji, smażalni, a także większości gospodarstw agroturystycznych. Z karpim związanych jest wiele tradycyjnych świąt o charakterze lokalnym, wśród których warto wymienić: Rajd Smażonego Karpia, Święto Karpia Milickiego. Fundacja Doliny Baryczy organizuje we wrześniu i październiku cykl imprez pod wspólnym hasłem Dni Karpia w Dolinie Baryczy. Szczególnie widowiskową ich część stanowią pokazowe odłowy karpia, a szczególnie smakowitą konkurs kulinarny "Mistrz karpia". Na terenie gminy Milicz znajduje się kilka komercyjnych łowisk wędkarskich, umożliwiających łowienie ryb bez posiadania karty wędkarskiej.

W 2008 roku po raz 3 odbyły się Dni Karpia w Dolinie Baryczy. W 2008 roku na przestrzeni półtora miesiąca odbyło się 25 imprez i wydarzeń, w tym 4 stałe oferty, m.in. gastronomiczna i krajoznawcza. Tradycją stały się już pokazowe odłowy oraz pikniki rybne,

³⁶ Ogłoszenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 3 kwietnia 2008 r. w sprawie wniosku o rejestrację nazwy: „karp milicki” jako chronione oznaczenie geograficzne.

spływy kajakowe i rajdy konne, sadzenie dębów, obserwacje przyrody na stawach i warsztaty edukacyjne. Nowością były m.in. zmagania sportowe i rowerowa gra terenowa oraz minifestyny organizowane przez miejscowe wioski tematyczne. Przykładowe imprezy mające miejsce w zeszłym roku to:

- Impreza plenerowa otwierająca Dni Karpia, podczas której będzie można spróbować karpia, przyrządzonego na różne sposoby i kupić go w cenach promocyjnych
- Impreza plenerowa prezentująca obrzędy dożynkowe, połączona z promocją produktów lokalnych i wręczeniu certyfikatów producentom nagrodzonym w konkursie „Dolina Baryczy POLECA”.

Impreza plenerowa z pokazem historycznych odłowów i smakowaniem karpia, nie tylko wędzonego.

- Rowerowa impreza plenerowa połączona z zawodami wędkarskimi. Rajd rowerowy z przewodnikiem po atrakcjach gminy Cieszków.
- Piknik dla wszystkich chętnych z pokazem kulinarnym i grillowaniem ryb.
- Promocja Dni Karpia w stolicy Dolnego Śląska – Karp Milicki królem Ekojarmarku. Potrawy z karpia w towarzystwie innych produktów lokalnych. Zapraszamy do domku „Dolina Baryczy POLECA”.
- „Wtorki z Karpem w Starym Młynie” – degustacja karpia oraz innych ryb przygotowanych na wiele sposobów.
- Impreza nad stawem z konkursem gotowania zupy rybnej na ognisku oraz tajemnicami robienia przetworów, wyplatania koszy na ryby, grzyby i nie tylko. Plener malarski.
- Spławikowe Zawody Wędkarskie o „Statuetkę Karpia”, pokaz sprzętu wędkarskiego, konkurs wiedzy o tematyce wędkarskiej.
- Rybne Kulinaria – konkurs „Mistrz Karpia”, pokazy przyrządzania i przygotowywania potraw z ryb, jarmark produktów lokalnych. Imprezy towarzyszące: 100 pytań do Mistrza (porady profesjonalnego kucharza na temat przyrządzania ryb), przejażdżki po parku na konikach polskich, wystawa starych samochodów, pokazy dmuchania i dekorowania ozdób choinkowych.

Ponadto odbywało się szereg imprez edukacyjnych (głównie z zakresu informacji przyrodniczej) oraz sportowych i rekreacyjnych.

Tradycje hodowli ryb w regionie Doliny Baryczy przekładają się na ofertę miejscowych restauratorów proponujących jako „specjalność szefa kuchni” np.:

- Restauracja „W Starym Młynie” (Niesułowice) poleca: karpia po milicku smażonego z cebulą, karpia smażonego w sosie grzybowym z ziemniakami puree i warzywami saute. Ponadto w ofercie sandacz z sosie cytrynowo-koperkowym na makaronie domowym z warzywami oraz „pstrąg młynarza” z brokułami i ziemniakami puree.
- Restauracja Parkowa (Milicz) poleca: karpia po milicku smażonego, podawany z duszonymi warzywami (cebula, papryka, pieczarki).

- Restauracja Pałacowa (Milicz) poleca karpia smażonego z cebulką, karpia w warzywach oraz suma w sosie koperkowym i pstrąga podawanego z masłem czosnkowym.
- Restauracja Libero (Milicz) poleca karpia po milicku smażonego z cebulą, papryką i pieczarkami oraz karpia smażonego w cieście piwnym. Ponadto potrawy z pstrąga, sandacza, łososia. Po uprzednim zamówieniu zupa z karpia, karp faszerowany oraz wędzony.
- Restauracja Lema (Milicz) poleca karpia milickiego smażonego, dodatkowo po wcześniejszym zamówieniu zupę z karpia oraz wybornego karpia faszerowanego.
- Restauracja Relaks (Milicz-Karłów) poleca zupę z karpia, karpia smażonego oraz karpia po milicku. Po uprzednim zamówieniu karpia faszerowanego oraz w galarecie.
- Bar „Nad Baryczą” (Milicz) poleca: karpia smażonego oraz po uprzednim zamówieniu wybornego karpia faszerowanego.
- Restauracja Lema (Wierzchowice) poleca karpia milickiego smażonego, dodatkowo po wcześniejszym zamówieniu zupę z karpia oraz karpia faszerowanego.
- Bar Karpik (Dziadkowo) poleca karpia smażonego w warzywach oraz w cebuli, na zamówienie karpia wędzonego.
- Łowisko komercyjne w Rudzie Sułowskiej poleca karpia wędzonego oraz świeże ryby prosto z łowiska, w punkcie gastronomicznym pod strzechą

Lokalną potrawą jest **karp milicki** wędzony uznawany za wyjątkowy rarytas dawniej i dziś. W literaturze wymienia się go jako przysmak członków rodów arystokratycznych, którzy po wielogodzinnych polowaniach w lasach okolic Żmigrodu, udawali się na zasłużony odpoczynek i biesiadę przy karpniu. Do wędzenia wybierano duże i tłuste okazy z okolicznych stawów. Wprzód trzymano je w specjalnych wannach z wodą, gdzie ryby pozbywały się szlamistego zapachu. Następnie były porcjowane w płaty i wędzone na drewnie bukowym lub olchowym. Karp wędzony był też jedną z potraw wigilijnych oraz podczas kolacji sylwestrowej. Obecnie karpia wędzi się na drewnie olchowym po uprzednim solankowaniu. Smakuje wybornie na ciepło i zimno.

Inne lokalne potrawy i/lub produkty spożywcze którymi przedmiotowy obszar może się szczycić to:

- karp milicki smażony i galantyna z karpia milickiego (gospodarstwo agroturystyczne „Głowaczówka” z Rudy Sułowskiej).
- karp z sosem tatarskim i zupa rybna z karpia milickiego (Koło Gospodyń Wiejskich z Rudy Sułowskiej),

Chleby: chleb wiejski „**baryczok**”- nazwa chleba nawiązuje do miejsca, w którym powstaje. „Baryczok” to duży, kwadratowy chleb wiejski, wypiekany w piecu ceramicznym. Do jego produkcji wykorzystywany jest m.in. żurek oraz maślanka. „Baryczok” otrzymał w latach 2005, 2006 i 2007 wyróżnienia na międzynarodowych targach POLAGRA w Poznaniu. Wypieka go Gminna Spółdzielnia Samopomoc Chłopska w Przygodzicach (poza obszarem Subregionu).

Chleb **gogołowicki** ma wielopokoleniowy rodowód, sięgający okresu przedwojennego na Kresach Wschodnich. Przodkowie obecnego wytwórcy wypiekali go na potrzeby swojej rodziny i sąsiadów. Przydomek „gogołowicki” chleb otrzymał w roku 2000, kiedy to obecny wytwórca wskrzesił zaniechane w latach 80-tych XX wieku tradycje. Chleb gogołowicki wypiekany jest 3 dni w tygodniu, w piecu szamotowym, tzw. „piersiówce”, opalonym drewnem bukowym z okolicznych lasów. Wyjątkowość chleba polega na stosowaniu tradycyjnych, rzemieślniczych metod oraz wyłącznie naturalnych surowców, pochodzących z własnego gospodarstwa. Chleb powstaje na tradycyjnym zakwasie z mąki żytniej, wypiekany jest na liściach kapusty lub chrzanu, co nadaje mu wyjątkowych walorów zapachowo-smakowych. W roku 2006 chleb gogołowicki zajął I miejsce w kategorii produktów regionalnych pochodzenia roślinnego w dolnośląskim etapie prestiżowego konkursu Nasze Kulinarne Dziedzictwo a w roku 2008 został uznany za produkt tradycyjny i wpisany na Listę Produktów Tradycyjnych, prowadzoną przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Chleb „**Komyśniak**”. Tradycja jego wypieku sięga armii Monarchii Austrowęgierskiej, której to był głównym pożywieniem. Uważany był za najlepszy chleb dla żołnierzy, ponieważ miał wysokie wartości odżywcze a jego specyficzne metody produkcji umożliwiały długie przechowywanie nawet w trudnych warunkach. „Komyśniak” powstaje z mąki żytniej i pszennej, na naturalnym zakwasie chlebowym. Pieczony jest w piecu ceramicznym o od lat cieszy się uznaniem mieszkańców Gądkowic, gdzie znajduje się piekarnia, Milicza i dalszych okolic.

Dżemy z zielnikowymi etykietami – słodkie dżemy wytwarzane z owoców pochodzących z okolicznych upraw i sadów (jabłek, gruszek, rabarbaru, dyni czy dzikiej róży). Przetwory przygotowywane są według starych, babcinych przepisów. Tradycyjna metoda produkcji, smażenie w miedzianych garnkach na kuchniach opalanych drewnem, wydobywają z owoców i naturalny smak i aromat. Słoiczki z zamkniętymi smakami lata opatrzone są oryginalnymi, ręcznie wykonanymi etykietami, na których z każdym razem widnieje inna zasuszona roślina, zebrana w okolicy wsi Lędzina. Dżemy w zielnikowymi etykietami zdobyły II wyróżnienie w konkursie na pamiątkę z Doliny Baryczy w roku 2008. Ich dystrybucją zajmuje się Stowarzyszenie na Rzecz Promocji i Rozwoju Wsi Lędzina.

Wyroby z **mleka koziego** – klimat Doliny Baryczy, zwłaszcza długi okres wegetacji, małe różnice temperatur, sprawia, że łąki i pastwiska bogate są w bardzo dobre gatunki traw i innych roślin, wpływających na wysoką jakość mleka i serów. Mleko, pochodzące od kóz wypasanych na nieskażonych łąkach i pastwiskach Doliny Baryczy, jest zasobne w witaminy, mikroelementy i substancje odżywcze. Rodzina Chudzińskich ma swojej ofercie szeroki asortyment wyrobów mlecznych: sery twarogowe, ser twardy dojrzewający, sery wędzone i solankowe, jogurty naturalne i z owocami oraz mleko. Wszystkie produkty wytwarzane są wyłącznie ze świeżego mleka, ręcznie i przy użyciu tradycyjnych narzędzi i naczyń

serowarskich. Wyroby rodziny Chudzińskich są do nabycia przez cały rok w gospodarstwie oraz na lokalnych imprezach i jarmarkach. W roku 2008 ser twardy dojrzewający zajął II miejsce w kategorii produktów regionalnych pochodzenia zwierzęcego w dolnośląskim etapie prestiżowego konkursu Nasze Kulinarne Dziedzictwo.

Maliny – pierwsze plantacje malin w gminie Krośnice powstały 20 lat temu. Od 3 lat uprawy objęte są Integrowaną Produkcją. Słabe gleby i niskie opady choć wpływają ujemnie na wysokość zbiorów, wpływają na wyjątkowe walory smakowe owoców – niedobór wody wpływa bowiem na mniejszą kwaśność malin. Owoce sprzedawane są w sezonie od wiosny do jesieni na lokalnych targowiskach i jarmarkach. Z malin jesiennych powstają soki, syropy oraz dżemy.

Syrop malinowy – gęsty syrop malinowy powstaje z malin z własnych plantacji, choć pierwotnie receptura opierała się na malinach leśnych. Pierwsze syropy na potrzeby rodziny wytwarzali rodzice obecnych wytwórców. Syrop zastępował trudno dostępne leki oraz stanowił słodki dodatek do herbaty pitej w zimowe dni. Maliny na syrop są gotowane w małej ilości wody na małym ogniu, następnie przecedzane przez sito, dosładzane i rozlewane do słoiczków. Można je nabyć w gospodarstwie pp. Łaniaków oraz na lokalnych targowiskach i jarmarkach podczas imprez.

Miód wielokwiatowy z Doliny Baryczy – miód jest naturalnym produktem, wytwarzanym przez pszczoły z nektaru i pyłku roślin. Miód wielokwiatowy pozyskiwany jest od kwietnia do września z roślin kwitnących na polach, łąkach, w lasach i ogrodach Doliny Baryczy. Ze względu na wyjątkową roślinność, występującą na obszarze objętym siecią NATURA 2000, miód wielokwiatowy z Doliny Baryczy jest bardzo cenny i ma działanie lecznicze. Polecany jest głównie przeciwko przeziębieniom i infekcjom. Świetnie nadaje się do słodzenia zamiast cukru. W Dolinie Baryczy jest wielu pszczelarzy produkujących ten słodki przysmak, a tradycje pszczelarskie i bartnickie sięgają czasów średniowiecza, kiedy to bartnicy musieli płacić daniny w miodzie na rzecz tutejszych władców. Miód wielokwiatowy z Doliny Baryczy w maju 2007 został uznany za produkt tradycyjny i wpisany na Listę Produktów Tradycyjnych, prowadzoną przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, jako pierwszy produkt z Doliny Baryczy.³⁷

Jabłka to owoc, który może być kojarzony z całym Subregionem. Szczególnie słynne są sady położone na Wzgórzach Trzebnickich wokół Trzebnicy). Stanowią one kilkusethektarowy, malowniczy obszar. Rosną tam nie tylko jabłka, choć te przede wszystkim, ale także grusze, wiśnie i śliwy. Przed wiekami na stokach tych hodowano winorośl. W Dolinie Baryczy uprawy sadownicze są cechą wyróżniającą gminę Krośnice. Istnieje tu sprzyjający mikroklimat, który wpływa na wyjątkowe walory smakowe i zapachowe owoców, oraz na ich barwę. Ubogie gleby nie wykazują pozostałości nawozów a stosunkowo rzadkie opady powodują, że jabłka dojrzewające w deficycie wody, mają lepszy smak i intensywniejsze wybarwienie.

W obydwu gminach jesienią organizowane jest Święto Sadów – masowe imprezy związane ze świętowaniem zbiorów jabłek. Wobec popularności jabłek z Subregionu wytwarzane na ich bazie lokalne produkty spożywcze i potrawy kulinarne mogłyby stać się ważnym

³⁷ Lista Markowych lokalnych produktów z Doliny Baryczy.

Źródło: <http://barycz.pl/main/?articles=2&kat=40&article=350>

elementem promocyjnym, a jednocześnie integrującym cały przedmiotowy obszar. Mogłyby to być np. szarlotki, musy, kompoty, itp. produkty. Potencjał Subregionu w tym zakresie nie jest jak dotąd wykorzystywany.

Ważną, aczkolwiek niewykorzystaną jak dotąd informacją jest fakt, iż w okresie przedwojennym na terenie gminy Oborniki Śląskie uprawiano **szparagi**. Cieszyły się one bardzo dobrą opinią renomowanych restauracji w regionie, a także w samym Berlinie. Jak wspomina dawna mieszkanka miasta: *Z czasem miasto wyrobiło sobie własną markę jako swoisty raj szparagów. „Obornickie szparagi” – tak brzmiało hasło reklamowe w gazetach i ulotkach reklamowych.*³⁸ Od 1930 r. organizowano w Obornikach „Święto Szparagów”. Na tę okoliczność z Wrocławia kursowały specjalne, dodatkowe pociągi, które dowoziły uczestników imprez odbywających się w Obornikach. Obornickie restauracje (a funkcjonowało ich wówczas kilkadziesiąt) oferowały potrawy ze szparagów na wiele sposobów – zupy, sałatki, surowe, gotowane, kraszone, w galarecie, z szynką, w przeróżnych sosach, itd.

Ponoć w Obornikach odbywało się również „Święto Kwiatu Wiśni”, jednak brakuje bardziej szczegółowych informacji na ten temat. Inną możliwą do wykorzystania propozycją kulinarną (w zakresie tworzenia produktów turystycznych kojarzonych z miejscem) jest **zupa chlebowa** (wiejski chleb, jaja, mleko, kminek) będąca specjalnością tutejszego dworu Schaubertów.

Tradycje rzemieślnicze

Materialnym przedmiotem kojarzonym z Subregionem jest również tzw. **bombka milicka** wytwarzana w Spółdzielni Pracy „Milicz”. Wszystkie ozdoby wykonywane są ręcznie, od wydmuchania baniek począwszy, przez srebrzenie, polerowanie i suszenie, a na barwieniu i zdobieniu skończywszy. Wyroby Spółdzielni Pracy „Milicz” są cenione w regionie, kraju i za granicą za wysoką jakość, bogactwo form i wzornictwa, kolorystykę i trwałość. Szczególnie interesujące są bombki z motywami lokalnymi oraz w kształcie ryb, zwłaszcza karpi. Produkty można zamówić lub zakupić w przykładowym firmowym sklepiku.

Twardogóra będąca jedną z najbardziej zalesionych gmin Subregionu jest kojarzona z tym właśnie dobrem. Lasy Twardogórskie popularne są wśród zbieraczy leśnego runa i ma to wpływ na popularność gminy. Najistotniejszym jednak elementem, nieodłącznie kojarzonym z tutejszymi miejscowościami jest drewno oraz wyroby z niego powstające. Przede wszystkim chodzi tutaj o meble. Z ich produkcji Twardogóra słynie. Uznawana jest nawet za swego rodzaju „zagłębienie” meblarskie. To na terenie tej gminy znajduje się jedna z największych polskich fabryk meblarskich „Bodzio” (w Goszczu). Ponadto odnotować można kilkaset (około 300) podmiotów gospodarczych prowadzących działalność związaną z meblarstwem (stolarzy, tapicerów, itp.). **Meblarstwo** rozwinęło się na tutejszych terenach już na przełomie XIX i XX w.

Na przedmiotowym obszarze tradycje rzemieślnicze, niepodtrzymywane jednak obecnie, występowały w przeszłości (stosunkowo odległej). Istotnym jest jednak, że na bazie

³⁸ Księga Dolnośląskiej Ziemi Obornickiej, op. cit., s. 128.

wiedzy dotyczącej ich występowania można podjąć wysiłek tworzenia atrakcyjnych produktów turystycznych składających się na charakterystyczny dla Subregionu produkt sieciowy. I tak wiadomo, że w Prusicach istniał wspólny cech rzemieślniczy: **rymarzy, siodlarzy, ślusarzy, farbiarzy, rusznikarzy** w pewnym momencie dziejów aktywni byli również tutejsi **złotnicy**, w Zawoni rozwinięte było **tkactwo** (w XIX. W istniało tu 30 zakładów tkackich), w Trzebnicy – **przędzalnictwo** (swego czasu w klasztorze istniała przędzalnia).

Tradycje uzdrowiskowe

Na obszarze Subregionu istnieją dwie gminy, które poszczycić się mogą tradycjami uzdrowiskowymi. Są to Trzebnica i Oborniki Śl. Początków działalności uzdrowiskowej można się jednak dopatrywać jeszcze na przełomie wieków XVIII i XIX, kiedy to w rejonie Wzgórz Trzebnickich, w miejscowościach cieszących się opinią miejsc o niezwykłych walorach krajobrazowych i klimatycznych wyposażonych w liczne źródła doskonałej wody i złoża borowin, powstały pierwsze niewielkie uzdrowiska. Usytuowano je w Jemielnie koło Góry, Bukowinie Sycowskiej, Skarszynie, **Trzebnicy i Obornikach**.³⁹ Wzrostowi popularności obydwu miejscowości jako miejscowości klimatyczno – wypoczynkowych sprzyjających wakacyjnemu wypoczynkowi i miejsc świątecznych wyjazdów, sprzyjało ich położenie – bliskość Wrocławia oraz rozwój tego miasta.

Trzebnica. W skład dawnego kompleksu uzdrowiskowego znajdującego się w południowo- wschodniej części miasta wchodzi znajdujące się przy ulicy Leśnej zabudowania dawnego Zdroju Jadwigi oraz służący jako park zdrojowy Las Bukowy.

Najstarszym zabytkiem trzebnickiego uzdrowiska jest otwarty w maju 1888 roku dom zdrojowy. Założył go na swoich włościach właściciel ziemski Otto Müller. W rehabilitacji wykorzystywano kąpiele błotne borowinowe oraz lecznicze wody mineralne zawierające związki żelaza. Właściwości lecznicze trzebnickiego źródła przyciągały do Trzebnicy licznych kuracjuszy, co wymusiło potrzebę dalszej rozbudowy infrastruktury uzdrowiskowej. Wokół zabudowań uzdrowiskowych powstawało bogate zaplecze noclegowe i gastronomiczne. Najciekawszym architektonicznie budynkiem był wybudowany w stylu pseudotyrolskim pensjonat leśny Waldhaus Waldfrieden. Oferował on zarówno miejsca noclegowe, jak również miejscową strawę. Gastronomiczne przeznaczenie miała również położona nieco dalej w malowniczym otoczeniu Lasu Bukowego restauracja (zwana dawniej Restaurant im Buchenwald). Restauracja ta prosperuje do dnia dzisiejszego oferując smaczne jedzenie. W 1905 roku kompleks uzdrowiskowy powiększył się o modernistyczny budynek hotelu zdrojowego. Atrakcją dla kuracjuszy i turystów był także znajdujący się w bezpośrednim sąsiedztwie domu zdrojowego Staw Gondolowy (Gondelteich). Schodząc po drewnianym pomoście wynająć można było jedną z zacumowanych przy nim łodek. Specyficzne właściwości lecznicze okolic Lasu Bukowego przyciągały w te miejsce nie tylko kuracjuszy i turystów. Okolice trzebnickiego uzdrowiska stały się ulubionym miejscem budownictwa indywidualnego bogatszej części niemieckiej społeczności. Dzięki temu

³⁹ Księga Dolnośląskiej..., op. cit., s. 183.

powstała w bezpośredniej bliskości uzdrowiska dzielnica zdrojowa. Tworzyła ją spora ilość reprezentacyjnych willi mieszczańskich, z których większość istnieje do dnia dzisiejszego.

Po II wojnie światowej kontynuowana jest działalność lecznicza przy ulicy Leśnej w Trzebnicy. Od 1951 roku w murach zabudowań uzdrowiskowych funkcjonuje ośrodek rehabilitacyjno- ortopedyczny, prowadzący leczenie chorób narządów ruchu dzieci i młodzieży.

W bezpośredniej bliskości zabudowań trzebnickiego kompleksu uzdrowiskowego znajduje się Las Bukowy, którego część pełniła rolę parku zdrojowego. Można było skorzystać w nim z małej gastronomii a nawet posłuchać organizowanych tam koncertów muzycznych. Większa część Lasu Bukowego poprzecinana była szlakami spacerowymi. Do najciekawszych obiektów znajdujących się na szlakach spacerowych Lasu Bukowego zaliczyć można: Kościół Czternastu Świętych Wspomożycieli wraz z pustelnią oraz Grotą Matki Boskiej z Lourdes, Kalwarię Trzebnicką, wieżę widokową, Źródło Marii oraz Willę „Zamek”. Często odwiedzanym przez kuracjuszy pobliskiego uzdrowiska miejscem było Źródło Marii. Znajdowało się ono najprawdopodobniej w środkowej części Lasu Bukowego pomiędzy wieżą widokową a łąką na której wybudowano trzebnicki basen.

Innym urokliwym zabytkiem znajdującym się w Lesie Bukowym jest Willa „Zamek”. Powstała ona w 1905 roku jako pensjonat na potrzeby pobliskiego uzdrowiska. Chociaż budynek nie pełni już swojej pierwotnej funkcji, jest ozdobą Lasu Bukowego i Trzebnicy.

Obecnie Trzebnica ma status tzw. uzdrowiska w rozwoju i objęta jest niektórymi przepisami ustawy uzdrowiskowej Rozporządzeniem Rady Ministrów z dn. 12. 04. 1974 r. (Dz. U. nr 16, poz. 89). Funkcje uzdrowiskowe Trzebnicy wynikają nie tylko z występowania wód leczniczych, ale także z położenia na obszarze korzystnych warunków klimatycznych i krajobrazowych. Obszar ten określony strefą ochrony uzdrowiskowej "C" (formalnie nie zatwierdzoną) obejmuje również rejon Obornik Śląskich, gdzie znajduje się kompleks lasów sosnowych, stanowiących walor dla klimatycznego leczenia chorób płuc, w oparciu o istniejące tu sanatoria.

W **Obornikach Śl.** tradycje uzdrowiskowe wydają się być obecnie o wiele bardziej żywe niż w Trzebnicy. Swój rozkwit w opisywanym zakresie miasto i jego najbliższe okolice przeżywało na przełomie XIX i XX w. oraz w pierwszej połowie wieku XX. Do rozwoju lecznictwa uzdrowiskowego w mieście przyczyniła się rodzina Schaubertów. Z ich inicjatywy już w roku 1835 rozpoczęto budowę zakładu wodoleczniczego – załóżki przyszłego kurortu, który z czasem ulegał coraz to większej rozbudowie. Wówczas też za przydatne leczniczo uznano źródła: Wolfganga, Karola oraz Felicji. Wśród zabiegów wodoleczniczych stosowano kąpiele sosnowe, kwasowęglowe i siarkowe, a także masaże podwodne, natryski i okłady borowinowe. W Obornikach leczono chorych ze schorzeniami układu oddechowego i krążenia oraz ze zmianami artretycznymi. Z czasem zaczęto się również specjalizować w leczeniu zaburzeń psychicznych i chorób związanych z wiekiem starczym. Popularyzacji miejscowości jako atrakcyjnej pod względem uzdrowiskowym a tym samym rekreacyjnym oraz towarzyskim sprzyjało uruchomienie linii kolejowej z Wrocławia do Poznania. Dzięki temu wydarzeniu Oborniki stały się jeszcze łatwiej dostępne. Przyjeżdżali tutaj kuracjusze, całe rodziny, młodzież, sportowcy. Epidemia cholery mająca miejsce we Wrocławiu w 1866 r. (zmarło wówczas ok. 4,5 tys. osób) znów uwidoczniła wyjątkowe walory tego obszaru –

żaden z kuracjuszy, którzy znaleźli tu schronienie, nie zachorował na tę chorobę. W samych Obornikach oraz okolicznych miejscowościach znajdowały schronienie całe rzesze osób uciekających przed cholera. Na przełomie wieków ciągle powstawały tutaj nowe sanatoria i pensjonaty oferujące różnego rodzaju zabiegi. Najliczniej powstawały obiekty w których leczono nerwowo i psychicznie chorych (wrocławscy psychiatrzy „upodobali sobie” Oborniki) oraz domy opiekuńcze dla dzieci. Szacuje się, że w tym czasie w Obornikach obsługiwano kilka tysięcy kuracjuszy. W największym zakładzie dr. Kleudgena przebywało w jednym czasie ponad 1,5 tys. kuracjuszy.⁴⁰ W 1930 r. funkcjonowało tutaj 6 sanatoriów, 4 domy opiekuńcze oraz kilkanaście pensjonatów, domów zdrojowych, kąpielisk i hoteli.

Zaraz po zakończeniu II Wojny Światowej podjęto działania organizacyjne pozwalające wykorzystać istniejące zaplecze materialne w leczeniu gruźlicy i chorób płuc. Powstały w 1950 r. Państwowy Zespół Sanatoriów Przeciwgruźliczych (przechodzący wcześniej i później rozliczne reorganizacje) był jedną z sześciu tego typu placówek w kraju. W sanatoriach „Leśnym” i „Szarotka” przebywało nawet koło 1000 kuracjuszy w jednym czasie, z czego większą liczbę stanowiły dzieci. Zorganizowano także 2 prewentoria dla dzieci. Lata 70. i następne przyniosły kolejne zmiany organizacyjne wynikające z opanowania epidemii gruźlicy. Z czasem na bazie obiektów sanatoryjnych w Obornikach Śl. powstał szpital specjalistyczny w zakresie chorób płuc – Zespół Szpitalny Chorób Płuc Opieki Długoterminowej (obecnie podległy władzom samorządowego województwa). Podmiot ten zajmuje obiekty dawnego sanatorium „Leśnego” oraz budynki posanatoryjne przy ul. Trzebnickiej.

Pozostałością po minionych latach świetności uzdrowiskowej Obornik Śl. jest niepowtarzalna w tym rejonie (przede wszystkim pod kątem ilościowym, ale także jakościowym) architektura – liczne wille i pensjonaty otoczone parkami, ogrodami i miejscami zieleni. Stąd też Oborniki przywoływane są jako przykład miasta ogrodu. Niepowtarzalnym, a zarazem pozamaterialnym elementem dziedzictwa minionych lat jest opinia (zasłyszana przeze mnie nie tylko wśród mieszkańców Dolnego Śląska) o występowaniu tutaj wyjątkowych walorów klimatycznych i przyrodniczych. Ludzie z zewnątrz mawiają o Obornikach „uzdrowisko” i/lub „kurort”.

Tradycje pielgrzymkowe

Trzebnica. Trzebnickie Sanktuarium Świętej Jadwigi Śląskiej jest jednym z najstarszych miejsc pielgrzymkowych w Polsce. Klasztor i kościół pod wezwaniem NMP i św. Bartłomieja w Trzebnicy ufundował w 1202 roku książę Henryk I Brodaty (1201 - 1238). Konwent mniszek cysterek w Trzebnicy jako kustosz grobu świętej kanonizowanej przez papieża Klemensa IV w 1267 r. w Viterbo (zmarła 1243) z tej okazji otrzymał szereg listów odpustowych. Już w średniowieczu pociągnęło to za sobą masowy napływ pielgrzymów do grobu św. Jadwigi i rozwój jej kultu na Śląsku i daleko poza jego granicami. Klasztor stał się wspinałym Sanktuarium. W 1268 r. dokonano translacji tj. przeniesienia szczątków nowo kanonizowanej świętej do relikwiarza ustawionego na czołowym miejscu w Bazylice św.

⁴⁰ *Księga Dolnośląskiej..., op. cit., s. 185 – 191.*

Bartłomieja w Trzebnicy, a w latach 70-tych XIII w. w wybudowanej specjalnie kaplicy św. Jadwigi (od 1674 r. w barokowym sarkofagu grobowym ufundowanym przez pochodzącą z Wielkopolski opatkę Krystynę Katarzynę z Wierzbna Pawłowską). Wśród licznych pielgrzymów do Trzebnicy znajdowali się królowie, książęta, kardynałowie i wysłannicy papiescy, biskupi i inni dostojnicy Kościoła.⁴¹ Obecnie Trzebnica jest jednym z ważniejszych miejsc

Głównym celem przyjazdów turystycznych do Trzebnicy jest bazylika-kościół parafialny św. Bartłomieja z kaplicą - mauzoleum i sarkofagiem św. Jadwigi oraz sąsiadujący z bazyliką zespół klasztorny. Są to zabytki stanowiące walor turystyczny o znaczeniu ogólnopolskim, a nawet europejskim. Położone są one na Europejskim Szlaku Cysterskim biorącym początek w Portugalii, a kończącym się w Polsce. Na szlaku tym Trzebnica jest jednym z kilku najważniejszych punktów etapowych w regionie Dolnego Śląska. Atrakcyjność poznawcza miejsca działalności i śmierci św. Jadwigi jest wysoka, również z punktu widzenia turystów zagranicznych, przede wszystkim niemieckich, ponieważ św. Jadwiga wywodziła się z rodu niemieckiego.

Ruch pielgrzymkowy jest ewidencjonowany. Dotyczy to turystów zwiedzających bazylikę, których liczba jest wpisywana do księgi kościelnej wówczas, gdy korzystają oni z przewodników kościelnych. Według danych na koniec roku 2008 w minionych 3 latach bazylika była odwiedzana przez ok. 20 tys. pielgrzymów rocznie. Wśród cudzoziemców zdecydowanie przeważają Niemcy, co wiąże się z występującym także w tym kraju kultem św. Jadwigi. Bazylikę odwiedzają również Czesi, Litwini, Włosi, Anglicy, Austriacy, Holendrzy, a także spotyka się gości z egzotycznych krajów afrykańskich. Jest to obecnie najważniejszy obiekt w Subregionie koncentrujący ruch turystyczny. Jest on odwiedzany przez cały rok, ale sezonowa struktura ruchu jest zróżnicowana. Grupy zagraniczne zaczynają się pojawiać około Świąt Wielkanocnych, a ich liczba maleje w okresie letnim. Z kolei, w maju i czerwcu, przed końcem roku szkolnego nasilają się wycieczki dzieci i młodzieży, które stanowią zdecydowaną większość odwiedzających. Ruch pielgrzymkowy znacznie też wzrasta w okresie uroczystości Jadwiżeńskich. W miesiącach urlopowych przeważają turyści indywidualni, którzy w zasadzie nie korzystają z przewodnictwa kościelnego i przez to nie są rejestrowani. Nie odnotowuje się także znacznej części grup turystów niemieckich, którzy są oprowadzani przez Siostry Boromeuszki z klasztoru. Przyjmuje się, że ruch nieewidencjonowany stanowi ok. 50% ruchu rejestrowanego.

Twardogóra. Celem pielgrzymek przybywających do Twardogóry znajdująca się w tamtejszym Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych (Bazylika Mniejsza) figurka Matki Boskiej. Historię figurki opisano w punkcie 2.2.4. niniejszego opracowania. Występujący tam ruch pielgrzymkowy szacowany jest na ok. 1500 osób rocznie.

Słynne osobistości

⁴¹ <http://www.archeologia.w.toruniu.pl/literatura/bobows.htm>

Wybitne postaci i osobistości wywodzące się z przedmiotowego obszaru to np.:

Trzebnica:

1. Piotr Włostowic: Moźnowładca śląski oraz wojewoda Bolesława Krzywoustego, pierwszy historyczny właściciel ziemi trzebnickiej;
2. Bolesław Henryk Brodaty: fundator Klasztoru;
3. Henryk Pobożny: Książę Śląska i Polski, obrońca wiary chrześcijańskiej, zginął w bitwie pod Legnicą jako obrońca wiary chrześcijańskiej;
4. Św. Jadwiga: Księżna Śląska, wyniesiona na ołtarze, której Mauzoleum znajduje się w Trzebnicy;
5. Gertruda: córka Św. Jadwigi, za jej przyczyną w 1250 r. nadano pierwsze prawa miejskie Trzebnicy.
6. Krystyna Pawłowska: inicjatorka przebudowy barokowej Bazyliki
7. Ksienią Zofia Korycińska: za jej przyczyną m.in. przebudowano ratusz,
8. Maria Karolina Leszczyńska: przyszła Królowa Francji urodzona w Trzebnicy

W przypadku **Obornik Śl.** najczęściej wskazuje się na dwie znane postacie historyczne. Chronologicznie pierwszą z nich był August II Mocny (1670-1733), od 1697 r. król Polski. Mieszkańcy Obornik mieli sposobność widywać go tutaj – szczególnie upodobał sobie pobliski Wilczyn. W swoich wielokrotnych podróżach z Saksonii do Polski zatrzymywał się właśnie tam w swoim dworze. Była to wówczas ładna rezydencja, otoczona parkiem, kwietnikami i rzeźbami o motywach mitologicznych, które wykonali saksońscy mistrzowie. Dotąd zachował się po niej tylko jeden budynek gospodarczy.

Drugą postacią był Karol von Holtei (1798-1880), poeta, prozaik, dramaturg, aktor i recytator. Oborniczanom był szczególnie bliski, ponieważ w młodości mieszkał gościnnie w zamku Schaubertów (1813-1821), w starym zborze zawarł związek małżeński z Luizą Rogee, śpiewaczką wrocławskiej opery, a swoich wierszach sławił piękno tutejszej przyrody (*Schlesische Gedichte*, 1830 r.). Pamięć o nim utrzymują i współcześni oborniczanie również dlatego, że był współczującym Polakom przyjacielem, dając temu wyraz w dramacie *Der alte Feldherr* (w 1829 r., a wyd. pol. w 1917 r.), osnutym na kanwie epizodu z życia Tadeusza Kościuszki.

Twardogóra. Twardogóra szczyli się następującymi znanymi/wybitnymi postaciami, „wielkimi tej ziemi”:

- Teresa Jelińska – zmarła w 2001 r. Artystka zajmująca się malarstwem, rysunkiem, rękodzielnictwem.
- Ryszard Gnoiński i Adam Kaźmierczyk – trenerzy sportowi, specjalizujący się w łyżwiarstwie szybkim. W Twardogórze prowadzili sekcję łyżwiarstwa szybkiego cieszącą się dużą popularnością wśród młodzieży i nie tylko. Ich podopieczni osiągnęli liczne sukcesy. Jak napisano w przewodniku „Uroki Twardogóry i okolic: „Tradycją jest, że jak tylko lód zetnie kąpielisko, prawie całe miasto wyciąga łyżwy – i na lód.”⁴²
- Robert Gonera – aktor.

Legendy

⁴² *Uroki Twardogóry i okolic*, Twardogóra 2003 – 2005, s. 55 – 56.

Obszar Subregionu obfituje w legendy i historie związane z miejscami i wydarzeniami jakie miały (albo też i nie) tutaj miejsce. Legendy dotyczące większości miejscowości znajdujących się w „pasie Baryczy” opisana została w ciekawy sposób w opracowaniu *"Dolina Baryczy - legendy, zabytki, kultura"*, red. Ireneusz Kowalski (w 1997 r.). Rzeczą dotyczy gmin: Cieszków, Milicz, Krośnice, Żmigród, Prusice. Nie sposób przywołać je wszystkie (ogółem odnotowano ich blisko 80). Poniżej zamieszczono fragmenty niektórych.

Biała dama z Cieszkowa. Najbardziej znana legenda dotycząca tych terenów. Zrodziła się w wieku XIII, kiedy to na jego początku postawiono gród piastowski, który miał strzec granic Śląska. Grodem tym dowodził rycerz o zapomnianym imieniu, którego to żona straciła życie bliżej niewyjaśnionych okolicznościach. Od tego czasu, jej duch miał się ukazywać jeszcze przez setki lat po tym, jak gród leżał już w gruzach. Do dnia dzisiejszego nikt nie wie, jakie grzechy popełniła owa żona rycerza za życia, że jej dusza nie zaznała spokoju po śmierci, lub też czy straszenie nie było zemstą na potomkach człowieka, który odebrał jej życie.(...)Przy niezwykłych dźwiękach wyleciała z czeluści pałacowych ona - Biała Dama, unosząc się w górę, ku niebu i ku ogromnemu przerażeniu dwu wieśniaczków, które natychmiast rzuciły się do ucieczki.

Diabelski glaz” – Gdy do diabła doszły słuchy, że mieszkańcy Trzebnickiego rozpoczęli budowę kościoła, ten strasznie się rozeźlił. Postanowił, że przeszkodzi im w jego budowie i zniszczy już rozpoczętą budowlę. (...) Diabeł stracił swoje siły a z wściekłości, że nie może zniszczyć kościoła, kopnął kamień tak, że ten upadł koło drogi prowadzącej do Cieszkowa.

Wodnik z Czerwonej Wody. Pewnego razu, a miało to miejsce wiele lat temu, kobieta wracała nocą z Biadaszki do domu, do Dużego Osieka. Po drodze musiała przejść mostem przez Czerwoną Wodę. Właśnie przechodziła przez most, gdy dobiegło ją wołanie z wody. Mokre błoto! Mokre błoto! Kobieta przyspieszyła kroku gdyż wiedziała, że w miejscu tym straszy o północy. Jednak babska ciekawość zwyciężyła ze zdrowym rozsądkiem. (...)

Kocie Bestie Któregoś razu pewien gospodarz z Biadaszki wybrał się do Zdun, z zamiarem kupna nowych, solidnych butów na zimę. Tak jak postanowił, tak też uczynił. Jednak w drodze powrotnej postanowił udany zakup opić szklanką piwa. I tak jak to często bywa, w gospodzie spotkał wielu dobrych znajomych, na rozmowie z którymi szybko mijał mu czas. (...) Z ich pysków wydobywał się jasny płomień a oczy świeciły niczym rozżarzone węgle. Pośród niesamowitego miauczenia, gospodarz usłyszał: "Potańczysz z nami godzinę!" Rozpoczęły wokół niego szleńczy taniec, pełen dzikich skoków i okrążeń. Struchlały wędrowiec po chwili doszedł do siebie, mocniej chwycił swój sękaty kij i potężnymi uderzeniami zaczął walić w rozwścieczone koty. Im zacieklej walczył z nimi, tym koty stawały się dziksze i zuchwalsze. W końcu opadł z sił, mokry i zmęczony. (...)

Poza skrótowo zaprezentowanymi legendami odnoszącymi się do miejsc i wydarzeń mających miejsce (jak głosi legenda) w obszarze dzisiejszej gminy Cieszków istnieją jeszcze podania: „Szczurołap”, „Złoty Łańcuch”, „Rycerz – zjawa”.

Jak powstała nazwa Milicz. Gdy okolice dzisiejszego miasta zamieszkiwały różne bandy rycerzy - rabusiów i innych opryszków, tereny Doliny Baryczy były trudno dostępne. Pokrywały je bagna i nieprzebyte knieje. Stanowiły one doskonałe miejsce na kryjówki, a biegnące tędy szlaki: bursztynowy i solny, były wymarzoną miejscem do zasadzek na bogatych kupców. Nic dziwnego, że znalazły sobie tutaj siedzibę różne grupy bandytów.

Takie ustronne otoczenie zapewniało im bezkarność. W czasie jednej ze zbójcekich napaści rabusie pochwycili polskiego możnowładcę. Ten przyrzekł im wielką sumę pieniędzy za uwolnienie. Zgodzili się na sowity okup pod jednym warunkiem: - Nigdy nie ujawnisz, co cię spotkało i gdzie jest nasza zbójcecka kryjówka! Rozbójnicy strzegli rycerza jak żrenicy oka - dzień i noc. Zbyt cennym był dla nich skarbem, by pozwolić mu uciec. Nie minął miesiąc, jak pieniądze nadeszły. Słudzy pojmanego przyjechali z przytroczonymi do siodła dwoma sakwami pełnymi złotych talarów. Puszczono rycerza wolno. Na odchodnym usłyszał jeszcze raz zbójceką przestrożę - MILCZ! Dotrzymał danego opryszkom słowa - nikomu nie puścił ani pary z gęby. O swojej przygodzie milczał jak grób. Jednak pomny dozna-nej zniewagi, nie myślał wybaczyć prześladowcom (...).

Diabelski dąb. W pobliżu Latkowa rośnie gęsty bór. Stoi tam olbrzymi dąb, z którym związane są tajemne moce. Dlatego nazwano go Diabelskim Dębem. Pewnej nocy przez bór przechodziło trzech mężczyzn. Byli mocno podpiici i zmierzali do domu. Zrobiło się bardzo późno. Dwóch z nich chciało nadłożyć drogi, aby ominąć osławiony dąb z daleka. Trzeci natomiast nie bał się niczego. Był znanym kpiarzem i prześmiewcą. (...).

Jak biskup Nanker Kołda gród w Miliczu utracił. W 1339 Jan Luksemburczyk, król czeski, któremu wówczas i Dolny Śląsk podlegał, wybrał się na wyprawę wojenną z pomocą Krzyżaków, przeciw Prusom i Litwinom. Ale ci dobrze umieli bronić swego kraju przed wojskami czeskiego króla. Oddziały Jana poniosły ciężkie straty, a on sam wracał do domu nie tylko pokonany, ale i bez jednego oka, bo wybiła mu je strzała pruskiego wojownika. Wieść o porażce Jana rozniosła się szybko po Śląsku. Jedni spodziewali się, że złagodnieją nieco surowe rządy tego Niemca na czeskim tronie, drudzy, że na poddanych złość swą będzie wywierać. Biskup wrocławski Nanker Kołda herbu Oksza, który już od dawna różne z królem toczył spory, wolał dobrze zabezpieczyć swe dobra przed królewskim łakomstwem. Luksemburczyk od dawna już niechętnie patrzył, jak biskup broni swych rodaków przed zakusami niemieczyzny. Toteż na wieść o powrocie króla Nanker osadził w swoim zamku w Miliczu. (...).⁴³

Biała Dama z nowego zamku. Pewnego razu rycerz panujący na Nowym Zamku urządził ucztę. Stawili się na nią rycerze i ich damy z całej okolicy. Do późna w noc jedzono, pito i śmiano się. Służebna dziewczka często musiała schodzić do piwnicy po zimne mięsivo, szynki i wino. Za każdym razem drżała ze strachu. Ile razy zeszła do piwnicy, tylekroć słyszała przejmujące do szpiku kości jęczenia i lamenty. (...)

O pięknej Jadwidze, wielkiej miłości i okrutnej zbrodni. Dawno, dawno temu w Miliczu znajdowały się dwa zamki. Ruiny większego stoją do dziś w parku, w pobliżu pałacu

⁴³ Biskup Jan Nanker Kołda herbu Oksza rządził diecezją wrocławską w latach 1326 - 1341. Znany był jako obrońca polskości na Dolnym Śląsku; m.in. wydał zakaz zatrudnienia w szkołach nauczycieli nie znających języka polskiego. Wypędzony przez króla przebywał dłuższy czas w Nysie. Jan Luksemburczyk był też sprzymierzeńcem Krzyżaków przeciw Polsce w wojnie w 1331 roku. Zginął we Francji walcząc przeciw Anglikom. Biskup Kołda, herbu Oksza przybrał niemiecko brzmiące nazwisko Nanker, zgodnie z ówczesną modą. Wydaje się, że duży wpływ na ten trend miał patrycjat i bogate mieszczaństwo miast - w większości pochodzenia niemieckiego. Biskup przybył z Krakowa po zatargu z Władysławem Łokietkiem. Wspomniany archidiacon Henryk z Wierzbna oprócz funkcji milickiego kasztelana pełnił też obowiązki kanonika wrocławskiego. Kilkanaście lat wcześniej został okrutnie obity kijami przez mieszczan wrocławskich na Wyspie Piaskowej. Być może awersja do zbrojnych ludzi przyczyniła się również do szybkiego poddania grodu w Miliczu

Maltzanów. Mniejszy i starszy gród położony był na wzgórzu chmielowym po drugiej stronie Baryczy, niedaleko Wszewilek. (...) Ojciec Jadwigi, zaślepiony złotem, przyrzekł jej rękę Polakowi. Ale gdy po kilku latach dowiedział się, że szlachcic jest okrutnym tyranem, człowiekiem brutalnym i złym, cofnął dane słowo. Ten wziął sobie stratę pięknej wybranki do serca i chcąc się poprawić, postanowił wyruszyć do Ziemi Świętej - do Palestyny, a przed wyjazdem poprzysiągł śmierć każdemu, kto miałby się ożenić z Jadwigą. (...) Pewnego pięknego ranka do kasztelana Rychberga przybył krewny z Czech - rycerz Bożywoj Prorzecki, który uchodził za niezwykłego. Serce Jadwigi na jego widok zabiło mocniej. Zakochała się w nim od pierwszego wejrzenia. (...) mnich wrócił do zamku i udał się do komnaty Jadwigi. Tutaj zdarł ze swojego oblicza maskę. (...) Komnatę, w której zamordowano piękną pannę, przemalowano na czerwono, gdyż plamy krwi na ścianach, podłodze i suficie nie dawały się niczym zmyć.

Kamień Jadwigi przy kaplicy św. Anny. Dawno temu książę Henryk urządził wielkie polowanie w lasach leżących na południe od Milicza. Należały one wówczas do Trzebnicy. Jego żona - późniejsza św. Jadwiga - oczekiwała go stojąc na granitowym głazie na miłochowickim cmentarzu. Tęsknie rozglądała się wokół, nie mogąc doczekać się końca łowów. W kamieniu pozostały ślady jej obcasów. Są one widoczne do dziś. Od bardzo dawna do kościoła św. Anny przybywali pątnicy na odpust w pierwszą niedzielę po 26 lipca. W tym czasie kapelan napełniał obydwie wgłębienia w kamieniu święconą wodą.

Wiele legend powstało, aby wyjaśnić pochodzenie skał i głazów o niezwykłych kształtach. Z kultem św. Jadwigi związany jest największy w Polsce głaz narzutowy znajdujący się 3 km od Gołuchowa w woj. kaliskim. Otaczanie czcią kamieni związane było nieodłącznie z zachowaniem podania miejscowej ludności, w świadomości której przez wieki kultywowano obecność na danym terenie danego świętego. Wraz z kultem świętego wzrasta nieodłącznie kult relikwii i waloru nabierają wszystkie przedmioty, których osoba otoczona kultem używała i dotykała. Relikwie, tak czy inaczej pojętą, pątnicy chętnie zabierali ze sobą do domu, brali w podróż i wydobywali ją w trudnych chwilach.

Twarda Góra - Dawno, dawno temu, w spokojnej, otoczonej lasami i wzgórzami miejscowości mieszkał lud prosty, ale zacny i pracowity. Lud ten czcił Boga, kochał swoją ziemię ojczystą i szanował swego księcia. Książę był bardzo dobry i sprawiedliwy, mieszkał w skromnym ale pięknym zamku na malowniczym wzgórzu. Nie był to pan dumny i pyszny, co to tylko o bogactwach i sławie własnej myśli. Kochał swój lud bardzo i oni go kochali i wiernie mu służyli. (...) Niestety, nad Polskę – jako, że kraj bogaty i żyzny, przeto kuszący kęs dla grabieżców – nadciągnęły ciemne chmury. Orda tatarska zalewała ziemie polskie. Grabiła, mordowała, paliła. Dotarła też do owych spokojnych ziem... itd.

Zbójnik. Wszędzie znajdzie się ktoś, kto żeruje na pracy innych. Takiego złego ducha miała też, niestety, spokojna miejscowość, Twarda Góra. Ludzie nie pamiętają nawet jak się nazywał, mówili o nim Zbójnik i tak zostało. Okradał każdego. Czerpał przyjemności z samej grabieży. (...) Leśne stwory poprosiły o pomoc Ducha Wzgórz i Leśnego... itd.

Królowna Skorynia. Dawno, dawno temu, w królestwie Chelstów mieszkała piękna królowa Skorynia. Niestety dziewczynka od urodzenia cały czas płakała, dlatego nazwali ją Skorynią, bo skora do płaczu. (...) Czarownica postawiła trudny i straszny warunek. Obiecała, że królowa będzie mogła stworzyć rzekę, ale w zamian odda jej swoją młodość i urodę... itd.

Solna Pani. W pięknym dworze w Sądroźycach, pod lasem, mieszkała bardzo bogata Pani. Nie potrafiła jednak dzielić się z innymi, ciągle chciała więcej i więcej. Miała różne dziwne zachcianki. (...) Służba bardzo się jej bała. Wszyscy uważali ją za czarownicę, ponoć przy największym kamieniu w Sądroźycach co noc spotykała się z diabłem... itd.⁴⁴

Radca z Wierzchowic. Dawno temu w Wierzchowicach zmarł pewien urzędnik w randze radcy. Dziś już nie wiadomo, czy pracował w administracji majątku hr. Hochberga, czy był pracownikiem gminy. Przed śmiercią wyraził życzenie, aby go pochowano w eleganckiej cynowej trumnie. Cóż, ostatnia wola jest rozkazem dla rodziny. Tak więc najbliżsi kupili mu ją. Odbył się uroczysty pogrzeb z orkiestrą. Trumnę ze zwłokami radcy złożono w rodzinnym grobowcu na wierzchowickim cmentarzu. Ale w pierwszą noc po pogrzebie (...)

Czarownice i diabeł. Niedaleko Nowej Wsi Goszczańskiej i Kuźnicy Goszczańskiej leży Wzgórze Czarownic. Gdy tylko wybije północ zrywa się wiatr nad okolicznymi lasami i polami. Wzmaga się szum, słychać jakiś łopot i nagle z czarnych chmur wyłaniają się szkaradne wiedźmy. Całe ich zastępy spływają z różnych stron nieba. Niemal wszystkie są na miotłach, a te najbardziej krwiożercze siedzą na widłach; są też i takie, które przyjeżdżają na starych kozłach. (...).

Wielkolud i strażak. Przy drodze z Łazów Wielkich do Milicza przechodzi się obok miejsca zwanego dawno temu Babią Górą. (...) Bojaźliwi ludzie nie powinni tutaj się zapuszczać, jest to bowiem miejsce niesamowite, gdzie przebywa tajemniczy duch. O północy pojawiają się koty i psy, duże i czarne jak smoła. Mają świetlisty wzrok i gonią się wzajemnie po okolicy. Biada temu, kto (...).

Sadzawka starej panny. (...) Ludzie omijali to miejsce z daleka, ale byli i tacy co klęli się na wszystkie świętości, że widzieli wynurzające się z topieli widmo kobiety o pooranej zmarszczkami twarzy. Ciekawe, iż zjawa ukazywała się tylko młodym mężczyznom. Z czasem zapomniano o tych opowieściach, a miejscowi chłopcy przerzucili przez staw drewniany most, aby skrócić sobie drogę do pobliskiego kościoła. Pewnego dnia przejeżdżał tamtędy weselny orszak. Oblubieńcy wpatrzni w siebie nie zwracali zbytnej uwagi na to, co działo się wokół nich. Wśród radosnego śpiewu byli już myślami na ślubnym kobiercu, gdy wtem spróchniałe przesło mostu zaskrzypiało i pękło niczym zapałka. (...).

O złym potworze, czyli jak powstała nazwa Żmigród. Dawno, dawno temu, kiedy Dolinę Baryczy porastały nieprzebyte knieje w pobliżu Baryczy istniała niewielka osada zwana Żmigródkiem. Żyła tu słowiańska ludność w obronnym grodzie. Czasy były niebezpieczne, bo zewsząd czyhały bandy rabusiów. Nie tylko rycerze - rabusie doskwierali ludności Żmigródka, po drugiej stronie Baryczy mieszkał potwór. Był to wielki waż, łuski jego się tak odbijały, że oczy bolały od patrzenia. Jego wzrok hipnotyzował ofiarę, więc nie mogła się ona ruszać i lądowała w paszczy smoka, (bo miał smoczy łeb). Z cielska wyrastały duże gadzie skrzydła. (...).

Legenda o Baryczy i Żmigrodzie. Dawno, dawno temu świat pogrążony był w zawiści i kłamstwie. Jednak istniała pewna wioska, w której żyli ludzie przyjaźni i szczerzy. Wśród nich krążyła legenda o tym, że nieopodal osady ukryty jest skarb, który odmieni życie

⁴⁴ Teksty legend zamieszczono w publikacji *Uroki Twardogóry i okolic*, s. 18 – 20.

ludzkości. Lecz skarb ten mógł znaleźć tylko człowiek o szczyrych intencjach. Pewnego dnia, właśnie w tej wiosce urodził się chłopiec, któremu nadano imię Barycz. Był psotliwy, lecz kochał przyrodę i pragnął, aby na całym świecie zapanował spokój. (...) Opanował go strach. Bał się spędzenia nocy w ciemnym i zimnym lesie. Zaraz po wschodzie słońca Barycz ujrzał pełzające przez las żmije. (...). Imieniem młodzieńca nazwano rzekę płynącą przez osadę, ponieważ był on równie nieprzewidywalny jak rzeka. Natomiast powstałe miasto w miejscu, gdzie Barycz znalazł skarb, dar dla ludzi – nazwano Żmij Grodem. Tak powstała nazwa naszej miejscowości.

Trzebnica może poszczycić się następującymi legendami;

1. Legenda związana z nazwą Trzebnicy
2. Legenda związana z budową klasztoru - opr. Leontyna Gągało
3. Legenda związana z postacią Świętej Jadwigi: „Śpiący rycerze Św. Jadwigi” - Romana Zmorskiego,
4. Legenda o krasnoludkach trzebnickich - oprac. Leontyna Gągało
5. Legenda o pierścieniu Marii leszczyńskiej - oprac. Leontyna Gągało

Oborniki Śl. Obornickie legendy i historyjki: Złota górką, Nimfa wodna, Grusza, Stare ciuchy i kości, Zimowe uciechy, Gawęda o Urazie nad Odrą.

Większość zamieszczonych powyżej fragmentów miejscowych legend i historyjek opublikowana została w materiale pod redakcją I. Kowalskiego. Obecnie planowane jest wznowienie tej publikacji. Wartościową decyzją, z punktu widzenia tworzenia swego rodzaju spójności Subregionu, byłoby włączenie pozostałych gmin i ich dorobku w tym zakresie. Pozycja taka, wzbogacona np. o multimedialny dodatek – płytę CD z nagraniem legend opracowanym muzycznie, mogłaby stanowić atrakcyjne opracowanie zarówno dla samych mieszkańców a szczególnie dzieci (wzmacniając jednocześnie ich tożsamość), jak i dla odwiedzających Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy.

4. Warunki subregionu do uprawiania określonych form turystyki

4.1 Zasoby subregionu z punktu widzenia uprawiania turystyki aktywnej

Analizy walorów turystycznych Subregionu przy wykorzystaniu podziału stosowanego w literaturze turystyki na:

- wypoczynkowe i uzdrowiskowe,
- krajoznawcze,
- specjalistyczne.

W grupach tych znajdują się zarówno walory naturalne, jak i antropogeniczne (będące dziełem człowieka).

I tak na walory wypoczynkowe i uzdrowiskowe składają się:

- wody powierzchniowe,
- szata roślinna,
- rzeźba terenu,

tworzące w sumie podstawowe elementy krajobrazu przyrodniczego listę tę można dodatkowo uzupełnić o wody lecznicze.

Odnosząc się do przedmiotowego obszaru należy więc stwierdzić, iż podstawowymi walorami Subregionu są:

1. Stawy Milickie z całym bogactwem fauny i flory
2. Rzeka Odra oraz jej dwa najważniejsze prawobrzeżne dopływy Widawa i Barycz
3. Lasy (62 266 ha)
4. Cenne przyrodniczo obszary chronione.
5. Walory uzdrowiskowe
6. Urozmaicona rzeźba terenu z łagodnymi pasmami wzgórz

Niewątpliwym walorem turystycznym są Stawy Milickie stanowiące kilkutyśięcny obszar wód i rozlewisk, zbudowane dla celów gospodarki rybackiej. Położone w Dolinie Baryczy stanowią największy zespół tego typu obiektów w kraju i jeden z większych w Europie, a jednocześnie największy w kraju, objęty ochroną rezerwatową. Z punktu widzenia wykorzystania turystycznego trzeba jednak mieć na uwadze fakt wyłączenia parku krajobrazowego z użytkowania kąpieliskowego oraz sportów wodnych. Możliwe do wykorzystania są natomiast wybitne walory krajoznawcze i dydaktyczne w zakresie ekologii i w tym sensie stanowi on specyficzny i cenny obszar turystyczny.

Rzeka Odra płynąca wzdłuż zachodniej granicy Subregionu na obszarze gminy Oborniki Śl. oraz jej prawobrzeżne dopływy, a szczególnie Barycz będąca jednym ze znaków rozpoznawczych tego obszaru, a także dopływy samej Baryczy stwarzają możliwości aktywnego spędzania czasu. Podobnie same stawy, choć jak napisano powyżej istnieją pewne ograniczenia jeśli chodzi o turystyczne wykorzystanie tych obszarów.

Lasy Subregionu (Lasy Milicko – Ostrzeszowskie) stanowią drugi co do wielkości kompleks leśny (obok Borów Dolnośląskich) znajdujący się na obszarze Krainy Śląskiej. Na Lasy Milicko-Ostrzeszowskie składają się rozczłonkowane kompleksy leśne. Występuje tu duże bogactwo fauny i flory oraz dogodne warunki klimatyczne. Ze względu na czynniki

przyrodnicze jak też występowanie bogactwa runa leśnego jest to doskonały teren tak dla ludności miejscowej, jak i turystów.

Zasoby leśne Subregionu stanowią wartościowe, z punktu widzenia turystyki, walory przyrodnicze. Wśród walorów przyrodniczych najwyższą atrakcyjność turystyczną prezentują obszary chronione. Co prawda ruch turystyczny w niektórych przypadkach jest ograniczony potrzebami ochrony, ma charakter poznawczy i dydaktyczny. Odbywa się po wyznaczonych pieszych szlakach turystycznych. Na terenach tych występują obiekty stanowiące szczególne atrakcje przyrodnicze. Na obszarze Subregionu znajdują się następujące obszary chronione:

- Park Krajobrazowy Dolina Baryczy
- Rezerwat przyrody "Stawy Milickie",
- Rezerwat przyrody „Wzgórze Joanny”
- Rezerwat przyrody „Radziądz”.
- Rezerwat przyrody „Olszyny Niezgodzkie”.
- Rezerwat częściowy „Torfowisko koło Grabowna”
- Obszary Natura 2000. W ramach europejskiego systemu Natura 2000 wyznaczono i zatwierdzono trzy dwa obiekty ochrony przyrody PLH0200001 – „Chłodnia w Cieszkowie” (zimowisko nietoperzy), oraz PLB0200001 – „Dolina Baryczy” (pow. 55480,70), obejmuje 5 dużych i 5 małych kompleksów stawów rybnych (w sumie 130 stawów) wraz z otaczającymi łąkami, gruntami ornymi, mokradłami i lasami. Obiekt ten zakwalifikowany jako ostoja ptasia o randze europejskiej E54, został wpisany na listę obszarów Konwencji Ramsar. Ponadto występuje tu obszar PLH 020036 Dolina Widawy, rozciągający się wzdłuż rzeki Widawy Gmina Wisznia Mała.

Ponadto na obszarze Subregionu występują liczne chronione i rzadkie gatunki roślin i zwierząt, pomniki przyrody, użytki ekologiczne. Szczegółowe zestawienie na ten temat zawarto w rozdziale dotyczącym walorów przyrodniczych Subregionu.

Warto również wskazać, iż na terenie Subregionu występują walory uzdrowiskowe. Nie są to uzdrowiska statutowe o randze występujących w południowej części regionu. Są to tzw. uzdrowiska w rozwoju czyli miejscowości objęte niektórymi przepisami ustawy uzdrowiskowej. Na terenie Subregionu miejscowością taką jest Trzebnica, gdzie występują źródła wód leczniczych. Ponadto charakter uzdrowiskowy (klimatyczne leczenie gruźlicy) mają Oborniki Śl.

Na urozmaicone ukształtowanie terenu składa się około 60 km pasmo Wzgórz Trzebnickich i Wzgórz Twardogórskich (ogółem 914 km²), które w kilkunastu miejscach przekraczają wysokość 200 m n.p.m. oraz rozległy dolinny, płaski obszar, którego centralną oś stanowi rzeka Barycz wzbogacona licznymi dopływami oraz rozbudowaną siecią stawów oraz cieków sztucznych. Wszystko to tworzy obszar niezwykle różnorodny.

Turystyka aktywna ma bardzo dobre warunki do rozwoju na obszarze Subregionu, szczególnie w kontekście tworzenia oferty dla osób oczekujących mało lub średnio ekstremalnej oferty w tym zakresie oraz tych, którzy nie posiadają stosownego przygotowania kondycyjnego. Warunki te związane są występowaniem tutaj bogactwa i różnorodności

walorów naturalnych (lasy, woda, tereny górzyste), a uzupełniająco także bogactwa dziedzictwa kulturowego.

Można wyróżnić następujące formy turystyki aktywnej i specjalistycznej predysponowane do rozwoju w Subregionie:

1. Turystyka piesza i rowerowa
2. Turystyka wodna
3. Turystyka specjalistyczna:
 - lotniarstwo, paralotniarstwo
 - jeździectwo
 - wędkarstwo
 - golf
4. Listę tę można dodatkowo uzupełnić o turystykę wiejską

Subregion posiada niezwykle atrakcyjne warunki do rozwoju **turystyki pieszej**. Składają się na to bogactwo walorów naturalnych, ukształtowanie terenu, położenie geograficzne oraz bogata tradycja i historia. Istotnym walorem Subregionu jest fakt, iż jego ukształtowanie pozwala stworzyć ofertę dla odbiorców prezentujących różne potrzeby – lepiej bądź gorzej przygotowanych kondycyjnie, preferujących obszary górzyste, spacery wśród rozlewisk wodnych, bądź też tereny leśne. Trasy piesze wykorzystujące tematykę przyrodniczą i historyczną obszaru mogą stać się popularnym produktem tej formy turystyki. Na zaplecze i potencjał turystyki pieszej w Subregionie Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy składają się przede wszystkim szlaki tematyczne. Są to:

- Szlak "Barokowych fundacji Hatzfeldów": kolor zielony; trasa: Raki - Żmigród - Korzeńsko - Barkowo - Wierzbina. Długość szlaku ok. 40 km
- Szlak "Rezerwatów przyrody": kolor zielony; trasa: Godnowa - stawy w rezerwacie "Stawy Milickie" - Ruda Milicka - Milicz - rezerwat "Wzgórze Joanny" - dolina Młyńskiej Strugi. Długość szlaku ok. 45 km.
- Szlak "Zamkowy": kolor czerwony; trasa Żmigród - grodzisko Osiek - Książęca Wieś - Gruszczyca * Sułów - Pracze - Postolin - Wzgórze Joanny - Świebodów - Dziewiętin - Krośnice - kompleksy stawów w Krośnicach - Czatkowice - Grabownica Milicka - Ruda Milicka - Milicz PKP i OSiR
- Szlak "Wierzchowicki": kolor niebieski; trasa: Krośnice PKP - Wierzchowice - Grądy pod Wałkową. Długość szlaku 7 km
- Szlak "Dookoła Milicza": kolor żółty; trasa: Pętla wokół miasta Milicz. Długość szlaku 16 km.
- Szlak "Wzgórz Cieszkowskich": kolor czarny; trasa Milicz - Cieszków. Długość szlaku na terenie Parku 8 km
- Szlak niebieski - główny szlak Gór Kocich. Oborniki Śląskie - Kuraszków - Gniezdziec - Kowalska Przelecz - Pasma Ciemnej Góry - Trzebnica (17,8 km).
- Szlak żółty - południowy szlak Gór Kocich. Oborniki Śląskie - Kowalska Góra - Wilczyn Leśny - Lesiste Wzgórz - Mienice - Dolnośląski Szczyt - Borkowice - Przełom Lubniówki - Wegrzynów - Trzebnica (22 km).

- Szlak czerwony - przez Wzgórza Trzebnickie. Oborniki Śląskie - Masyw Grzybka - Debowy Wawóz - Kuraszków - Kozie Czuby - Piekary - Przeclawie - Rzepotowice - Malczów - Farna Góra - Kapliczne Wzgórze - Trzebnica (22 km).
- Szlak zielony Ze Wzgórz Trzebnickich w Dolinę Odry. Oborniki Śląskie - Jary - Nowy Staw - Uraz (9,5 km).
- Szlak żółty: Twardogóra PKP – Sądziwo - Chwałów - Most Piecha – Moszyce – Twardogóra (PKP) 13 km
- Szlak pieszy zielony rozpoczyna się w miejscowości Wierzbina przechodzi przez miejscowości takie jak : Barkowo, Kędzie , Chodlewo, Korzeńsko, Żmigródek i Morzęcino. (33 km)
- Szlak pieszy czerwony odcinek Żmigród , Książęca Wieś, Przewory. Długość odcinka szlaku pieszego wynosi (13 km)
- Niebieski szlak pieszy przebiega przez miejscowości: Bartków , Kędzie, Żmigród, Żmigródek, Szarżyna, Dąbki kończąc swój odcinek w miejscowości Grabówka. Długość szlaku pieszego niebieskiego wynosi 34 km.

Ponadto możliwości w zakresie uprawiania turystyki pieszej stwarzają szlaki historyczne czy edukacyjne. Będą to:

- Europejski Szlak Cysterski,
- Duża Ścieżka Świętej Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy,
- Szlak niebieski archeologiczny (Uraz - Lubiąż). Doliną Odry. Obejmuje gminę Oborniki Śl.
- Szlak "Archeologiczny": kolor niebieski; trasa: Teren gmin Żmigród - Milicz - Krośnice - Twardogóra. Długość szlaku 100 km,

oraz ścieżki edukacyjne:

- Ścieżka w Postolinie prowadzi przez stare lasy bukowe do Rezerwatu "Wzgórze Joanny" mija okazałe dęby oraz stary park i cmentarz,
- Ścieżka w Miliczu - Karłowie pozwala zobaczyć starodrzewy sosnowe, następnie dąbrowy z których znaczna część to projektowany rezerwat przyrody, a w końcu przełom leśnego potoku,
- Ścieżka w rudzie Milickiej prowadzi przez leżące nad stawami dąbrowy a następnie widokową groblą przecina w poprzek największy z kompleksów stawowych "Stawno",
- Ścieżka dydaktyczno - przyrodnicza "Na Grzybek" w Obornikach Śl.,
- Ścieżka przyrodnicza w Rezerwacie „Torfowisko koło Grabowna Wielkiego”,
- Ścieżka przyrodnicza w Trzebnicy.

Infrastrukturę tę uzupełniają 3 czatownie "Czatownia pod perkozem rdzawoszyim" (staw Słupicki) Czatownia czapli białej (staw Polny) "Czatownia pod kormoranem" (Niezgoda, gm. Żmigród) i 1 wieża widokowa "Wieża ptaków niebieskich"(Grabownica).

Rozwijając turystykę pieszą kwalifikowaną w Subregionie należy brać pod uwagę stworzenie takiej oferty, której uprawianie wymaga specjalnego przygotowania, umiejętności i sprzętu np. trekking oraz nordic-walking (Oborniki Śl. z racji atrakcyjnego ukształtowania oraz dobrej komunikacji z Wrocławiem bywają często odwiedzane przez zorganizowane

grupy piechurów nornic-walking). Oferta powinna być również zróżnicowana pod względem możliwości kondycyjnych odbiorców, powinna obejmować krótsze lub dłuższe propozycje wędrówek pieszych i z reguły z jednego punktu startowego – miejsca zakwaterowania, lub nie wymagające przygotowania sprzętowego i kondycyjnego spaceru piesze po szlakach np. do atrakcji turystycznych, punktów widokowych itp. Przy szlakach powinno powstać więcej schronów, miejsc odpoczynku itp. Najważniejsza jest jednak poprawa stanu oznakowania szlaków i informacji zewnętrznej – mapy, opisy atrakcji.

Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy posiada duże walory dla rozwoju turystyki rowerowej. Składa się na to bogactwo walorów naturalnych, ukształtowanie terenu, położenie geograficzne oraz dobra infrastruktura towarzysząca. Dynamicznie rozwijający się wypoczynek z rowerem jest szansą dla stworzenia produktu turystycznego na tym obszarze. Szczególną uwagę należy tu zwrócić na turystę „z Wrocławia”, którego dzieli stosunkowo niewielka odległość od przedmiotowego obszaru. Poza wymienionymi powyżej szlakami pieszymi, na których w większości można również uprawiać turystykę rowerową trzeba wskazać:

- Szlak żółty (odcinek szlaku "Dookoła Wrocławia" im. Bronisława Turonia) - od Widawy Dolina Odry do Urazu.
- Szlak czerwony: Twardogóra (Dworzec PKP) – Trzy Chałupy – Olszówka – Kuźnia Goszczańska – Nowa Wieś Goszczańska – Świniary – Drągów – Goszcz – Troska – Gola Wielka – Chełstów – Drogoszowice – Kolonia Sosnówka – Sosnówka – Sądrożyce – Twardogóra (48 km)
- Szlak niebieski: Twardogóra – Moszyce – Gola Wielka – Goszcz – Szczodrak – Wesółka – Twardogóra (18 km)
- Ze Wzgórz Trzebnickich w Dolinę Baryczy : Oborniki Śląskie - Wielka Lipa - Bagno - Górowo - Strupina - Żmigród (33 km) .

Najdogodniej usytuowanym, w stosunku do Wrocławia, szlakiem rowerowym jest Trzebnicka Pętla Rowerowa mająca długość 172 km, wiodąca malowniczymi Wzgórzami Trzebnickimi i przepiękną Doliną Baryczy. Odległość do pętli z Wrocławia to zaledwie średnio około 10 km. Trasa rozpoczyna się na stacji kolejowej w Szewcach. Szlak biegnie przez najciekawsze miejsca leżące w gminach Obornik Śl. i Prusice (zachodnia część) oraz w Kotlinie Żmigrodzkiej. Szlak pozwala zapoznać się z zabytkami Żmigrodu, a następnie prowadzi skrajem kilku z większych akwenów: stawu Grabówka, Jamnik i Sieczkowskiego oraz przez stawy kompleksu Ruda Sułowska. Tu też łączy się ze Szlakiem Rowerowym Doliny Baryczy. Następnie przez obszar gmin Prusice Trzebnica i Wisznia M. wraca do Szewc.

Planowana jest także nowa trasa - Rowerowy Szlak Doliny Baryczy, biegnący osiowo wzdłuż rzeki, na trasie Wąsosz - Żmigród - Sułów - Milicz - Odolanów - Dębница. Do szlaku mają być włączone istniejące już odcinki: Grabówka - Sułów - Milicz - Joachimówka, Szlak będzie się łączył z pozostałymi istniejącymi już, bądź jeszcze projektowanymi systemami szlaków rowerowych. Na zachodzie trasa łączyć się będzie z Rowerowym Szlakiem Odry. Trzeci system szlaków znajduje się w gminie Twardogóra. Okrężna Pętla Twardogórska, znakowana kolorem czerwonym, pozwala dotrzeć nad staw Soczewica, stawy Kuźnica oraz klika innych akwenów z kompleksu Goszcz.

Przez teren Subregionu wytyczono również międzynarodową trasę rowerową EuroVelo R-9 Adriatyk – Bałtyk. Biegnie ona przez kilka miejscowości położonych na Wzgórzach Trzebnickich i Dolinie Baryczy (Pasikorowice — Siedlec — Godziszowa — Skarszyn — Głuchów — Brochocin — Trzebnica — Domanowice — Ujeździec Wlk. — Ujeździec Mały — Gruszczyca — Sułów).

W Subregionie istnieje jedna wypożyczalnia rowerów – w Krośnicach, możliwość skorzystania z roweru oferują też niektóre gospodarstwa agroturystyczne.

Turystyka wodna ma pewne możliwości aby rozwijać się na terenie Subregionu. Mimo występującego tu bogactwa wód możliwości takie występują z zasady wyłącznie na rzekach. Na Baryczy i jej dopływach – Orli, Polskiej Wodzie, Młyńskiej Wodzie i Sąsiecznicy wyznaczone są szlaki kajakowe i mają łączną długość 230 km. Na terenie Doliny Baryczy istnieje kilka punktów z możliwością wypożyczenia kajaka.

Na Odrze istnieje możliwość uprawiania sportów w miejscowości Uraz (gmina Oborniki Śl.). Od roku funkcjonuje tam marina rzeczna z wypożyczalnią sprzętu wodnego.

Niezbyt zachęcającym aspektem uprawiania turystyki wodnej może się jednak okazać stan jakości wód, o czym więcej w punkcie dotyczącym stanu środowiska w Subregionie.

Na obszarze Subregionu można uprawiać **turystykę konną**. Sprzyjają temu różne czynniki, od rozwijającej się sieci ośrodków konnych i gospodarstw oferujących tego typu usługi, poprzez wytyczanie szlaków, aż po mnogość zasobów przyrodniczych i krajobrazowych. Turysta odwiedzający region i pragnący spędzić pojeździć konno nie ma jednak zbyt wielu możliwości wyboru. Na przedmiotowym terenie odnotowano występowanie kilkunastu gospodarstw/stadnin konnych oraz kilkanaście małych gospodarstwach dysponujących 1 lub 2 końmi ujeżdżonymi pod wierzch. Na obszarze Doliny Baryczy istnieje ponad 250 km szlaków konnych, z czego znaczna część wytyczona została w zeszłym roku. Obszar powiatu trzebnickiego posiada natomiast koncepcję zagospodarowania w tym zakresie (ok. 400 km szlaków), również z fazą koncepcyjną mamy do czynienia jeśli chodzi o szlaki twardogórskie. Podsumowując można więc stwierdzić, że infrastruktura pozwalająca uprawiać jazdę konną jest w fazie powstawania.

W Subregionie istnieje spore zaplecze do uprawiania **wędkarstwa**. Możliwości w tym zakresie istnieją przede wszystkim w:

- Rejonie milickim, który stanowi grupa wielkiego zespół stawów hodowlanych zlokalizowanych pomiędzy Miliczem na zachodzie a Wróblińcem na wschodzie.
- Rejonie żmigrodzkim obejmującym duży zespół stawów rybnych występujących na wschód od Żmigrodu, w dolinie Baryczy.

Na terenach tych wyznaczone są miejsca, gdzie można wędkować. Ponadto na terenie gmin Subregionu odnotowano występowanie ok. 20 łowisk komercyjnych.

Na obszarze Subregionu funkcjonują dwa **poła golfowe** w Krynicznie (gmina Wisznia Mała) oraz małe pole golfowe w Brzeźnie (gmina Prusice) oraz dwa lotniska z możliwością uprawiania lotnictwa i paralotniarstwa – w Gołędzinowie (gmina Oborniki Śl.) i w Szymanowie (gmina Wisznia Mała).

Subregion stwarza również możliwości w zakresie uprawiania tzw. **turystyki wiejskiej**. Pod pojęciem tym należy rozumieć wszystkie formy turystyki i usług

turystycznych związanych ze środowiskiem wiejskim, zarówno z jego naturalnymi walorami przyrodniczymi, osadniczymi, jak i społeczno – kulturowymi. Obejmuje ona różne rodzaje aktywności rekreacyjnej związane z przyrodą, turystyką krajoznawczą, kulturową i etniczną, wykorzystujące zasoby i walory wsi. Wysoki poziom zaawansowania w tym zakresie występuje na obszarze powiatu milickiego, gdzie aktywnie działa Stowarzyszenie Turystyki Wiejskiej w Parku Krajobrazowym Dolin Baryczy. Aktywna jest również Lokalna Grupa Działania „Partnerstwo dla Doliny Baryczy”. Tworzone są tutaj różnego rodzaju produkty turystyczne mające nieodłączny związek z Doliną Baryczy, np. lokalne produkty spożywcze, szlaki krajoznawcze, wioski tematyczne itd.

Niewątpliwy wpływ na rozwój turystyki, jako alternatywnej formy dywersyfikacji źródeł dochodu i/lub zmiany branży działania na obszarach wiejskich stwarza wsparcie Unii Europejskiej. Przejawem tego są właśnie tworzone Lokalne Grupy Działania (kontynuacja programów z serii LEADER), które zawiązały się zarówno w powiecie trzebnickim jak i milickim (przekraczając jego granice administracyjne).

4.2 Walory Subregionu z punktu widzenia uprawiania turystyki kulturalnej

Turystyka kulturowa jest jedną z wiodących form spędzania czasu przez turystów. Duże wiodące imprezy o znaczeniu międzynarodowym oraz bogate walory kulturowe są magnesem przyciągającym turystów na określony obszar regionu, narzędziem promocji lub cennym uzupełnieniem innych form turystyki, podkreśleniem różnorodności i wielokulturowości. Motywacje kulturalne występują w kilku rodzajach turystyki, co sprawia, że przyjmuje się dla nich wspólną nazwę turystyki kulturowej lub kulturalnej. Głównym motywem turysty kulturowego jest potrzeba poznawcza, związana z walorami historyczno-kulturowymi lub etnograficznymi danego miejsca. Do odmian turystyki kulturowej można zaliczyć:

- Turystykę poznawczą – dominuje tu motyw poznawczy, zgłębianie informacji o historii, kulturze, tradycjach;
- Uczestnictwo w imprezach – uczestniczenie w wydarzeniach, imprezach kulturalnych, sportowych, religijnych;
- Turystykę objazdową – jej cechą jest odwiedzanie różnego typu obiektów i miejscowości. W formie zorganizowanej szczególnie popularna wśród turystów zagranicznych;
- Turystyka alternatywna – samodzielne planowanie pobytu przez turystę, tworzenie indywidualnych programów bardzo często połączone z pogłębioną potrzebą poznawczą lub hobby.

Najważniejszą pozycję wśród turystycznych walorów krajoznawczych o charakterze kulturowym zajmują zabytki architektury i budownictwa, ponieważ cieszą się największym zainteresowaniem turystów.

Na liście zabytków wartych obejrzenia w Subregionie można zamieścić ca najmniej te, które wpisane zostały do Wojewódzkiego rejestru zabytków, a jest ich ponad 100. Na liście tej dominują kościoły (blisko 40 obiektów) oraz pałace, dwory, zespoły pałacowe, dworskie –

30 obiektów, kilkanaście parków pałacowych/przydworskich, kilka układów urbanistycznych, kilka cmentarzy, kilkanaście stanowisk archeologicznych i inne.

Za najbardziej reprezentacyjne należy uznać:

- zespół opactwa pocysterskiego XIII, XVII-XVIII w., Rotunda 5 Stołów, kościół XVw. (Bazylika Św. Jadwigi w Trzebnicy oraz Klasztor ss. Boromeuszek w Trzebnicy czyli Międzynarodowe Sanktuarium znajdujące się na Europejskim Szlaku Cysterskim);
- Kościół parafialny św. Piotra i Pawła w Trzebnicy;
- Pałac w Bagnie (obecnie Wyższe Seminarium Duchowne Salwatorianów);
- Zespół pałacowo – parkowy w Żmigrodzie;
- Zespół pałacowo – parkowy w Goszczu;
- Kościół pw. Św Andrzeja Boboli w Miliczu.

Podkreślić należy, że wszystkie zabytki są ciekawe, istotne jest jednak właściwe ich zaprezentowanie. Wszystkie wymienione i pominięte w tym miejscu obiekty opisane zostały w punkcie dotyczącym walorów antropogenicznych Subregionu.

Międzynarodowe Sanktuarium św. Jadwigi Śląskiej leży na Europejskim Szlaku Cysterskim. Utworzony został on decyzją Rady Europy jako szlak turystyczny śladami dawnych i współczesnych opactw cysterskich. Oprócz swojego turystycznego charakteru podkreślać ma on wspólne dziedzictwo kulturowe europejskich narodów. Integralną częścią Europejskiego Szlaku Cysterskiego, a tym samym wielowiekowego dziedzictwa kultury europejskiej jest Trzebnica. Z tego też powodu miasto to, jako jedyne w Subregionie zakwalifikowano w *Programie rozwoju turystyki dla Dolnego Śląska* do grupy miejscowości o znaczeniu międzynarodowym dla województwa dolnośląskiego. Na liście tej umieszczono 23 jednostki.

Fot. Przebieg Szlaku Cysterskiego przez teren Polski

Źródło: http://pl.wikipedia.org/wiki/Szlak_cysterski

Obok wymienionych powyżej obiektów architektonicznych, należy również zaznaczyć występowanie zabytkowych chałup i zabudowań gospodarskich oraz dobrze zachowanych wiejskich (i miejskich) układów urbanistycznych. Występują tutaj liczne obiekty architektoniczne budowane **technologią szachulcową** oraz z wykorzystaniem charakterystycznej dla tego obszaru **rudy darniowej**. Dodatkowym walorem są także występujące szczególnie w Dolinie Baryczy urządzenia wodne stanowiące niejednokrotnie zabytki hydrotechniczne.

Specyficznym rodzajem ruchu turystycznego są **pielgrzymki** do miejsc świętych. Przedmiotem kultu są przeważnie wizerunki Matki Bożej w formie obrazów i rzeźb, uznawane za cudowne. Najczęściej znajdują się one w kościołach o interesującej architekturze i bogatym wystroju wnętrza, do obiektów takich zalicza się również Sanktuarium w Trzebnicy. Występujący tutaj, zarejestrowany, ruch pielgrzymkowy to ponad 20 tys. osób rocznie. Trzeba jednak podkreślić, że w *Księdze gości* rejestrowane są osoby korzystające z przewodnika oraz grupy zorganizowane. Tymczasem liczne są również odwiedziny małych grup czy rodzin.

Drugim miejscem kultu religijnego występującym na przedmiotowym obszarze jest twardogórskie Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych (Bazylika Mniejsza), odwiedzane przez ponad tysiąc pielgrzymów rocznie.

Na podkreślenie zasługuje fakt występowania silnego nasycenia substancją **archeologiczną**, świadczące o bogatej i bardzo długiej historii tego obszaru. Najbardziej znanym jest stanowisko Homo Erectusa – najstarsze obozowisko ludzkie datowane na 500 000 lat. Wykopaliska wskazują, że w V wieku istniała tu słowiańska osada. Ekspozyty z tego miejsca prezentowane są w trzebnickim Muzeum Regionalnym. Ponadto występują tutaj liczne grodziska wczesnego średniowiecza, kurhany, krzyże pokutne. Niektóre z tych zasobów można obejrzeć wędrując istniejącymi (dwoma w Subregionie) szlakami archeologicznymi. Trzeba jednak podkreślić, że dziedzictwo to, jak dotąd, nie jest należycie eksponowane i przystosowane do zwiedzania przez potencjalnych turystów.

W Subregionie istnieje niewiele **muzeów**. Za najbardziej reprezentatywne należy uznać Muzeum Regionalne w Trzebnicy oraz Małe Muzeum u Kowalskich w Marcinowie koło Trzebnicy, jest to muzeum o charakterze etnograficznym (odwiedzane przez ok. 7 tys. osób rocznie).

W turystyce kulturowej istotną rolę odgrywają **cykliczne imprezy**. Najbardziej znamienitą imprezą, posiadającą rangę międzynarodową jest Międzynarodowy Festiwal Muzyki Kameralnej i Organowej. Ponadto w obiektach leżących na terenie Subregionu odbywają się (nieregularnie) koncerty w ramach Międzynarodowego Festiwalu Wratislavia Cantans – w Trzebnicy i Miliczu. Za coraz bardziej popularną imprezę należy uznać Święto Karpia Milickiego. Ponadto na przedmiotowym obszarze odbywa się szereg imprez o charakterze sportowym, o czym szerzej napisano w rozdziale dotyczącym imprez lokalnych.

Analiza powyższych grup walorów województwa dolnośląskiego pozwala na wysunięcie następujących wniosków:

- Urozmaicona rzeźba terenu pozwala na rozwój różnorodnych form turystyki rekreacyjno-wypoczynkowej;
- Występujące ciekły wodne oraz zbiorniki wód stojących stwarzają dogodne warunki do tworzenia i użytkowania szlaków kajakowych i żeglarskich, rozwój wędkarstwa;
- Istnieje konieczność poprawy czystości wód w celu stworzenia warunków dla turystyki wodnej;
- Dogodne warunki w zakresie wypoczynku rodzinnego i obserwacji natury;
- Bogaty krajobraz kulturowy Subregionu;
- Liczne tereny i obiekty zabytkowe – możliwość tworzenia i eksploatacji szlaków krajoznawczych;
- Kult Św. Jadwigi i istniejące na jego bazie tradycje pielgrzymkowe stwarzają dogodne możliwości rozwijania produktów uzupełniających (obecnie ich oferta jest co najmniej skromna).

4.3 Dominujące formy turystyki

Dominujące formy turystyki występujące w Subregionie określone zostały na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w ramach prac nad niniejszym opracowaniem. Badania przeprowadzone były w okresie sierpień – październik na grupie 300 osób. W ich świetle główny powód przyjazdu na teren Subregionu to pielgrzymka – stwierdziło tak 17% ankietowanych. 16% przyjechało tutaj, aby zwiedzać zabytki, a po 13% w celach rekreacyjnych (wycieczka rowerowa) bądź, aby odwiedzić rodzinę/znajomych, 9% dla uczestnictwa w imprezach kulturalnych/sportowych, po 5% w celu odbycia wycieczek pieszych oraz obserwacji przyrody.

Wnioski na temat występujących form turystyki można było również wyciągnąć z rozmów przeprowadzonych z podmiotami zaangażowanymi w obsługę ruchu turystycznego: 1) Twardogórskie Koło Środowiskowe PTTK; 2) milickie Centrum Edukacyjno – Metodyczne „Dolina Baryczy prowadzące schronisko w Miliczu; 3) Urząd Miasta i Gminy w Trzebnicy - dane na podstawie Księgi Pielgrzymów z Międzynarodowego Sanktuarium; 4) Muzeum Regionalne w Trzebnicy; 5) Małe Muzeum u Kowalskich; 6) Izba Regionalna w Miliczu; 7) Izba Regionalna w Sułowie. Jedyne funkcjonujące na obszarze Subregionu Punkty Informacji Turystycznej w Miliczu nie był w stanie udzielić informacji na temat ilościowo/jakościowej struktury osób korzystających z informacji. Podobnie punkt w Krośnicach, tutaj jednak przeszkodą był krótki (kilkumiesięczny) czas jego funkcjonowania

Najlicniejsza znów okazuje się grupa pielgrzymów. Poza pielgrzymami odwiedzającymi Międzynarodowe Sanktuarium w liczbie 20 – 30 tys. rocznie około 3 000 osób rocznie odwiedza Sanktuarium w Twardogórze.

Drugą w kolejności formą okazuje się turystyka poznawcza występująca zarówno na obszarach Wzgórz Trzebnickich, jak i Doliny Baryczy. Odwiedzający Milicz to przede

wszystkim osoby chcące zapoznać się z walorami przyrodniczymi oraz dziedzictwem kulturowym jakie tutaj występuje. Milickie Centrum Edukacyjno – Metodyczne posiada ofertę z tego pierwszego zakresu, natomiast Izba Regionalna prezentuje dorobek dziedzictwa związanego z regionem – tutaj największą atrakcją okazuje się możliwość pomalowania własnej bombki (odwiedziny obejmują wizytę w milickiej wytwórni bombek) stąd też największa liczba odwiedzin ma miejsce w okresie przedświątecznym. Pierwszy podmiot odnotowuje obecność turystów ok. 2 tys. rocznie, natomiast drugi – 2,5 tys. z czego 1 tys. przypada na grudzień. Małe Muzeum u Kowalskich posiada zbiory o charakterze etnograficznym. Odwiedzane jest przez ok. 7 tys. osób rocznie. Muzeum Regionalne w Trzebnicy odwiedza ok. 1 200 osób rocznie. A Izbę Regionalną w Sułowie 200 – 300.

Na tym tle konieczne jest wskazanie na strukturę odwiedzających obszar Subregionu – są to głównie osoby młode, uczniowie szkół podstawowych, gimnazjów, uczestnicy „zielonych szkół”, studenci. Stąd też, jak wynika z przekazanych informacji, ruch ten wzmożony jest sezonowo. Największy ma miejsce wiosną i jesienią – z wyłączeniem miesięcy wakacyjnych oraz z wyjątkiem okresu przedświątecznego jak w przypadku Izby Regionalnej w Miliczu. Osoby indywidualne/rodziny chcące zapoznać się z ofertą poszczególnych podmiotów to ok. 200 osób rocznie (dla poszczególnych instytucji).

Ponadto kwestie związane z ruchem turystycznym na przedmiotowym obszarze oraz jego oceną ilościowo – jakościowo zawarto w następnym punkcie opracowania.

5. Analiza ruchu turystycznego

Ruch turystyczny stanowią zbiór osób opuszczających czasowo (do 12 miesięcy) swoje stałe miejsce zamieszkania i podróżujących w celach turystycznych, tzn. wypoczynkowych, naukowych, służbowych, religijnych, towarzyskich, zdrowotnych, sportowych, rodzinnych, uprawiania hobby i in.⁴⁵

Charakterystyka ruchu turystycznego obejmuje analizę wielkości, struktury i rozkładu czasowego. Ważną częścią jest opis sylwetki odwiedzającego badany obszar.

5.1. Wielkość i struktura ruchu turystycznego

Analiza ruchu turystycznego występującego w powiatach – milickim i trzebnickim uwzględnia krajowy i zagraniczny przyjazdowy ruch turystyczny wykazywany w ogólnie dostępnych danych statystycznych. Porównywalna diagnoza rozwoju ruchu turystycznego w gminie Twardogóra nie jest możliwa z powodu braku danych statystycznych dla badanego okresu.

W 2007 roku łącznie, w omawianych powiatach, przebywało w ogólnodostępnej bazie noclegowej 27 682 turystów, co stanowiło 122,5% wielkości ruchu turystycznego 2003 roku (Tabela nr 6). Turyści zagraniczni stanowili w 2003 roku ok. 5,5% ogółu goszczących na badanym obszarze, a w 2007 roku – ich odsetek nie uległ zasadniczej zmianie i wynosił 5% w całości ruchu turystycznego. W badanym okresie dynamika przyrostu liczby turystów zagranicznych w stosunku do polskich była nieco niższa i wynosiła 8,6%⁴⁶. Uwzględnienie w analizach liczby udzielonych noclegów pozwala na określenie średniej długości pobytu w regionie, która na przestrzeni ostatnich czterech lat skróciła się o ok. 20% (liczba noclegów przypadająca na statystycznego turystę zmniejszyła się z 3,2 do 2,5 noclegu⁴⁷).

Będący przedmiotem analizy (na podstawie danych statystycznych) ruch turystyczny obejmuje turystów, którzy skorzystali przynajmniej z jednego noclegu w obiektach zbiorowego zakwaterowania turystyki, nie uwzględnia zatem osób korzystających z noclegów u rodziny, znajomych, w gospodarstwach agroturystycznych, jak też osób przybywających na jeden dzień i nie korzystających z noclegów. Należy zatem przypuszczać, że rzeczywista skala ruchu turystycznego w badanym Subregionie jest znacznie większa. Przedstawione w Tabeli nr 5 dane obejmują obiekty zbiorowego zakwaterowania turystyki, które przekazują

⁴⁵ Na podstawie zaleceń Światowej Organizacji Turystyki.

⁴⁶ Nie wolno jednak zapominać, iż samą Trzebnicę odwiedza niewspółmiernie więcej turystów zagranicznych, korzystających z noclegów np. w pobliskim Wrocławiu, czy też będących w mieście przejazdem podczas pielgrzymek i wycieczek organizowanych do Bazyliki, przybywających na weekendy lub na organizowane przez miasto różnego rodzaju imprezy.

⁴⁷ Badania ankietowe turystów wykazały podobną sytuację – średnia liczby noclegów w badanym Subregionie deklarowana przez respondentów wynosiła 2 noclegi.

informacje do Urzędu Statystycznego. W związku z tym nie dają one pełnego obrazu ruchu turystycznego, niemniej jednak zastosowanie analizy dynamicznej umożliwi wykazanie określonej tendencji zmian w tym zjawisku społeczno-kulturowym.

Na podstawie danych zamieszczonych w Tabeli nr 5 można stwierdzić, iż w badanym okresie, tzn. na przestrzeni lat 2003 – 2007 w Subregionie nastąpił wzrost liczby korzystających z noclegów⁴⁸ o 22%, w tym gości zagranicznych o 8%, podczas gdy liczba udzielonych noclegów nieznacznie spadła – o 2%. W poszczególnych powiatach Subregionu sytuacja była zróżnicowana, ponieważ powiecie milickim nastąpił nieznaczny spadek (o 13%) liczby korzystających z noclegów w rejestrowanej bazie noclegowej, natomiast w powiecie trzebnickim znaczny wzrost (o 50%). Natomiast w ciągu badanego okresu obserwujemy wahania liczby korzystających i liczby udzielonych noclegów.

Tabela nr 6. Wielkość i struktura ruchu turystycznego w powiecie milickim i trzebnickim w latach 2003 - 2007

cecha		lata	2003	2004	2005	2006	2007
liczba osób korzystających z noclegów	ogółem		22 594	24 592	23 909	27 179	27 682
	powiat milicki		9 946	9 272	10 881	10 586	8 701
	powiat trzebnicki		12 648	15 320	13 028	16 593	18 981
w tym obcokrajowców	ogółem		1 251	1 768	1 407	1 389	1 358
	powiat milicki		562	713	658	569	443
	powiat trzebnicki		689	1 055	749	820	915
liczba udzielonych noclegów	ogółem		72 807	66 701	69 119	67 342	71 121
	powiat milicki		43 629	36 068	43 825	39 905	35 339
	powiat trzebnicki		29 178	30 633	25 294	27 437	35 782
w tym obcokrajowców	ogółem		2 913	3 369	2 681	2 794	2 655
	powiat milicki		1 018	1 372	1 215	1 176	942
	powiat trzebnicki		1 895	1 997	1 466	1 618	1 713

*wśród danych brakuje obiektów, które nie składają sprawozdań statystycznych m.in. gospodarstw agroturystycznych

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw, Wrocław 2004, 2005, 2006, 2007, 2008.

Analizując rozkład przestrzenny ruchu turystycznego na podstawie danych statystycznych można zauważyć pewną koncentrację w częściach miejskich badanego Subregionu – przede wszystkim odwiedzający zatrzymują się w Obornikach Śląskich, Miliczu i Trzebnicy.

W podregionie wrocławskim, tzn. wśród powiatów znajdujących się wokół Wrocławia powiat milicki i trzebnicki mają największy potencjał bazy noclegowej (odpowiednio): 21% i 23%), ale nie najwyższy wskaźnik wykorzystania miejsc noclegowych (odpowiednio 26,1% – 32,1% i 20,0% – 26%). Wyższy wskaźnik obserwowany był w 2007 roku w powiecie oleśnickim, w którym główną rolę odgrywa Oleśnica jako miejsce tranzytu (w tym turystycznego)⁴⁹. Znacznie większy udział obcokrajowców w bazie noclegowej

⁴⁸ Podobnie jak w województwie dolnośląskim, w ostatnich trzech latach przyrost liczby korzystających z noclegów wyniósł w obu przypadkach po ok. 16%.

⁴⁹ Po uruchomieniu obwodnicy wskaźniki wykorzystania bazy noclegowej w Oleśnicy mogą ulec zmianie.

możemy zaobserwować w powiecie trzebnickim w stosunku do struktury w powiecie milickim.

W powiecie trzebnickim ruch turystyczny koncentruje się w Obornikach Śląskich i Trzebnicy, którą częściej odwiedzają cudzoziemcy (także nocujący we Wrocławiu). Wśród nich zdecydowanie przeważają Niemcy, co wiąże się z występującym także w tym kraju kultem św. Jadwigi. Bazylikę zwiedzają również Czesi, Litwini, Włosi, Anglicy, Austriacy, Holendrzy, a także spotyka się gości z egzotycznych krajów afrykańskich. W powiecie milickim zdecydowanie najczęściej turyści przyjeżdżają do gminy Milicz – jej części miejskiej.

Nieodłącznym elementem charakterystyki ruchu turystycznego są, poza informacjami o jego wielkości, strukturze i rozkładzie przestrzennym, wskaźniki natężenia. W tego typu badaniach wykorzystuje się wskaźniki intensywności ruchu turystycznego, wskaźniki wykorzystania pojemności noclegowej i rozwoju bazy noclegowej. Omówienie tych podstawowych mierników daje niezbędną wiedzę dotyczącą obecnego stanu i poziomu rozwoju turystyki w badanych powiatach (Tabel nr 7).

Tabela nr 7. Wskaźniki intensywności ruchu turystycznego w latach 2003-2007 w Subregionie.							
rok	Rodzaj wskaźnika	wskaźnik Baretje'a	wskaźnik Schneidera	wskaźnik Charvata	wskaźnik wyk. poj.*	wskaźnik gęst. ruchu **	wskaźnik rozw. bazy ***
	powiaty						
2003	powiat milicki	2,1	26,9	118,1	57,9	13,9	13,1
	powiat trzebnicki	1,0	16,5	38,1	38,0	12,3	16,5
2007	powiat milicki	2,1	23,6	96,0	46,7	12,2	11,5
	powiat trzebnicki	0,8	24,5	46,1	60,5	18,5	32,1
* wsk.wyk.poj. – oznacza wskaźnik wykorzystania pojemności noclegowej bazy, ** wsk.gęst.ruchu – oznacza wskaźnik gęstości ruchu turystycznego, *** wsk.rozw.bazy – oznacza wskaźnik rozwoju bazy noclegowej. Źródło: opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych GUS 2004, 2007.							

Analiza wskaźnikowa ruchu turystycznego dostarcza wielu interesujących informacji, a poprzez zastosowanie analizy dynamicznej wzmacniana jest ich wartość. Wskaźnik Baretje'a informuje o poziomie rozwoju funkcji turystycznej badanego obszaru z uwagi na liczbę miejsc noclegowych w stosunku do liczby mieszkańców stałych. I tak, powiat milicki na przestrzeni lat nie zmienił poziomu jej realizacji, w powiecie trzebnickim nieznacznie uległa ona obniżeniu, niemniej jednak oba powiaty osiągają poziom wyższy niż średnia dla

rejonu wrocławskiego, a powiat Milicz w 2007 roku lepiej realizował funkcję turystyczną niż miasto Wrocław (oceniając na podstawie danych statystycznych).

Wskaźniki intensywności ruchu turystycznego na przestrzeni lat 2003 – 2007 pokazują zmiany w jego natężeniu biorąc pod uwagę w pierwszej kolejności liczbę korzystających z noclegów, a w drugim liczbę udzielonych noclegów. W dwóch przypadkach wskaźników (wsk. Schneidera i Charvata) tendencje w poszczególnych powiatach są odmienne, a mianowicie w powiecie milickim intensywność spada, natomiast w trzebnickim wzrasta. Niepokojącym także zjawiskiem w powiecie milickim jest spadek wykorzystania pojemności bazy noclegowej, podczas gdy w tym samym czasie poziom tego wskaźnika w powiecie trzebnickim znacznie wzrósł. Kształtowanie się wskaźników mówi o efektywniejszym wykorzystaniu bazy noclegowej w powiecie trzebnickim w porównaniu do milickiego. Potwierdzają tę tendencję także badania rozwoju bazy noclegowej.

5.2. Sezonowość ruchu turystycznego

Sezonowość jest jedną z podstawowych cech turystyki, która różnie nasila się w czasie. Obecnie najczęściej koncentracja ruchu turystycznego w Polsce występuje w miesiącach najcieplejszych⁵⁰. Jednak zależy ona głównie od rodzaju turystyki rozwijanej na danym obszarze i infrastruktury. I tak przykładowo:

- turystyka wypoczynkowa koncentruje się w miesiącach letnich, uprawiana jest głównie przez rodziny lub grupy towarzyskie.
- turystyka pielgrzymkowa nasila się w związku z ważnymi wydarzeniami o charakterze religijnym, występuje w przeważającej części roku (w Subregionie głównie od wiosny do jesieni). Rozwijana jest przez grupy zorganizowane lub osoby indywidualne, pochodzące z kraju i zagranicy.
- turystyka kulturowa uprawiana jest praktycznie przez cały rok (z różnym natężeniem), nasila się w związku z ważnymi i znanymi wydarzeniami o tym charakterze. Rozwijana jest przez grupy zorganizowane lub osoby indywidualne, pochodzące z kraju i zagranicy.
- turystyka edukacyjna (podobnie jak kulturowa) może rozwijać się cały rok – w roku szkolnym w postaci zielonych i białych szkół, w okresie wakacji jako obozy tematyczne np. o treści przyrodniczej, uprawiana głównie w grupach dzieci i młodzieży.
- turystyka aktywna – może być uprawiana cały rok w zależności od formy. Na badanym obszarze głównie w sezonie wiosennym, letnim i jesiennym, przez turystów indywidualnych i rodziny.
- turystyka przyrodnicza – może być uprawiana cały rok, przez zarówno turystów indywidualnych, jak i grupy, również rodziny z dziećmi, pochodzące z kraju i zagranicy. W przypadku badanego Subregionu szczególnie w miesiącach wiosennych i jesiennych można obserwować ciekawe zachowania ptactwa.

⁵⁰ Na podstawie badań stopnia eksploatacji bazy noclegowej w Polsce koncentracja ruchu turystycznego (krajowego i zagranicznego) ma miejsce od maja do października (ponad 40% wykorzystania). Najgorszymi natomiast miesiącami pod tym względem są marzec i listopad.

- turystyka związana z zainteresowaniami np. grzybobraniem czy wędkowaniem – jej intensywność w roku zależy od charakteru hobby, w przypadku grzybobrania nasilenie ruchu występuje w miesiącach – wrześniu i październiku.
- turystyka biznesowa zanika w okresie urlopów i dni wolnych od pracy (głównie w długie weekendy i święta). Nabywana przez klienta instytucjonalnego (grupy pracowników).

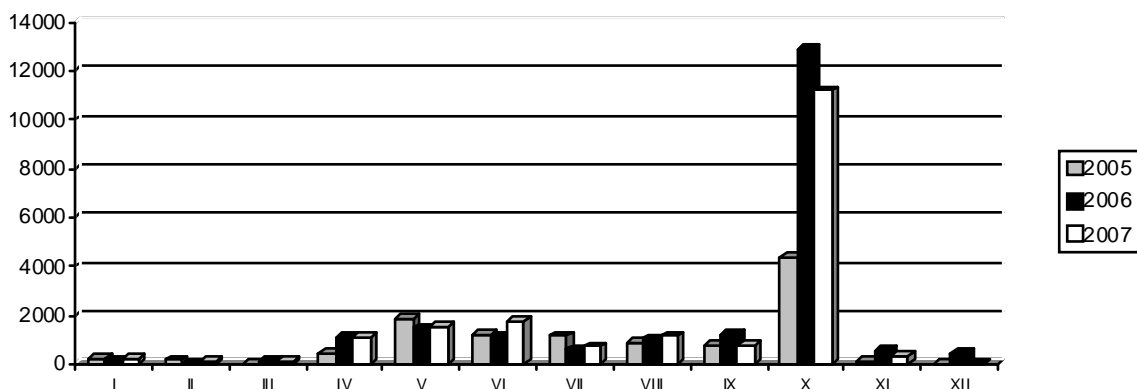
Sezonowość uzależniona jest także od wieku i dochodu odwiedzającego, np. seniorzy, którzy posiadają odpowiedni fundusz swobodnej decyzji mogą uczestniczyć w ruchu turystycznym przez cały rok.

Nierównomierność w natężeniu ruchu turystycznego powoduje wiele negatywnych konsekwencji głównie o charakterze ekonomicznym (np. mniejsze dochody z turystyki), organizacyjnym (m.in. konieczność stosowania różnych umów z pracownikami), społecznym (przykładowo zatłoczenie w okresie sezonu powoduje frustrację wśród ludności miejscowej). Koniecznym działaniem powinno być prowadzenie polityki wydłużania sezonu turystycznego i/lub spłaszczania amplitudy wahań ruchu turystycznego. Generalnie na podstawie ogólnych danych statystycznych można stwierdzić, iż w ostatnich latach miesiące letnie np. lipiec w roku 2006, a także czerwiec i wrzesień w 2007 roku są szczytami sezonu turystycznego w badanym Subregionie⁵¹.

Bardziej szczegółowe analizy natężenia ruchu turystycznego, obejmującego korzystających z noclegów i odwiedzających jednodniowych w poszczególnych miesiącach w roku, pochodzące z poszczególnych obiektów turystycznych pokazują nieco inną amplitudę wahań. Uzależnione jest to od rodzaju obiektu, typu odwiedzającego i obiektywnych uwarunkowań np. w turystyce pielgrzymkowej natężenie ruchu zależy od rodzaju sanktuarium (jego znaczenia) i terminu święta patrona (patrz Wykres 1.). Dane na tym rysunku pokazują, iż sanktuarium św. Jadwigi Śląskiej odwiedzane jest głównie w miesiącu październiku (w przeciwieństwie do sanktuarium w Twardogórze, które jest odwiedzane przede wszystkim w maju – patrz Wykres 2).

Wykres nr 1. Pielgrzymi odwiedzający (i wpisani do księgi odwiedzin) sanktuarium św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy (liczba w poszczególnych miesiącach).

⁵¹ Na podstawie: dokumenty strategiczne dla Dolny Baryczy na lata 2008-2015, s. 32-33.

Źródło: dane kościelne.

Inna sytuacja występuje w przypadku Muzeum Regionalnego w Trzebnicy, które odwiedzają przede wszystkim grupy dzieci i młodzieży w roku szkolnym⁵². Grupy te nie są turystami tylko odwiedzającymi jednodniowymi, w związku z tym nie są ujmowane w statystykach GUS.

Kolejnym przykładem odchylenia od ogólnych danych statystycznych jest sytuacja Szkolnego Schroniska Młodzieżowego, w którym przebywają grupy szkolne w ramach „zielonych szkół”, grupy sportowe przyjeżdżające w miesiącach wakacyjnych i ferii. Jednakże można stwierdzić, iż ruch turystyczny (podobnie jak w Muzeum Regionalnym) rozkłada się stosunkowo równomiernie (choć różnie w dwóch ostatnich latach)⁵³. Sytuację szczegółowo ilustruje Tabela nr 8.

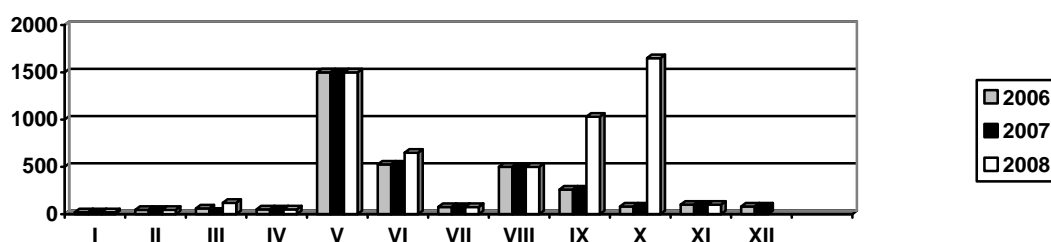
Wrzesień	24	31
Tabela nr 8. Wskaźniki wykorzystania możliwości usługowych w Szkolnym Schronisku Młodzieżowym w Milczu		
Październik	24	27
Wykorzystania możliwości usługowych w Szkolnym Schronisku Młodzieżowym w Milczu	22	22
Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji Pani Zofii Pietryki z Centrum Edukacyjno- Metodycznego Dolina Baryczy”.	Wskaźnik wykorzystania w 2007 r. (%)	Wskaźnik wykorzystania w 2007 r. (%)
Styczeń	35	9
Luty	32	26
Marzec	39	8
Kwiecień	27	22
Maj	16	23
Czerwiec	13	28
Lipiec	28	26
Sierpień	21	20

⁵² Informacji udzielił Pan Zbigniew Lubicz – Miszewski.

⁵³ Nie można przeprowadzić szczegółowej analizy z powodu małej liczby obserwacji.

Na podstawie informacji otrzymanych z gminy Twardogóra możemy potwierdzić duże nasilenie ruchu odwiedzających w miesiącach maj – październik na przestrzeni badanego okresu, tzn. w latach 2006 – 2008. Tendencje te pokazuje Wykres nr 2.

Wykres nr 2. Sezonowość ruchu odwiedzających gminę Twardogóra (liczba odwiedzających w poszczególnych miesiącach).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych od Pani Bożeny Hołubki.

Na podstawie otrzymanych informacji, można stwierdzić, iż w latach 2006 – 2007 poziom ruchu odwiedzających był zrównoważony i nie przekraczał 4700 osób. Natomiast w 2008 roku zaobserwowano wyraźny wzrost przyjazdów do tej gminy (o 50%), który może być początkiem okresu nasilenia ruchu turystycznego⁵⁴. Jednak to zjawisko powinno być przedmiotem dłuższych introspekcji, aby można było powyższe przypuszczenie potwierdzić. W praktyce w Subregionie powinien być prowadzony stały monitoring wielkości, struktury i sezonowości ruchu turystycznego, który pozwala dostarczać informacji o rynku i jego zmianach. Te dane pozwalają ustalać strategię działania i jej korygowanie.

⁵⁴ Nie wszystkie jednak osoby można zaliczyć do turystów czy odwiedzających jednodniowych, np. grzybiarze czy wędkarze, a także goście wydarzeń lokalnych mogą być osobami zamieszkującymi gminę Twardogóra.

5.3. Segmentacja rynku (modele wypoczynku, struktura odwiedzających)

Subregion to atrakcyjny region Polski, od wielu lat doceniany zarówno przez turystów polskich, jak i zagranicznych. Atrakcyjność ta zdeterminowana jest przede wszystkim przez cenne obszary leśne, wodne i ciekawe krajobrazy.

Rozwój turystyki na danym obszarze zdeterminowany jest możliwością zorganizowania takiej oferty turystycznej, która zaspokoi potrzeby, spełni oczekiwania i usatysfakcjonuje turystów. Aby taką opracować konieczne jest poznanie preferencji klientów-turystów. W tym celu przeprowadzono badania turystów i odwiedzających jednodniowych przyjeżdżających do analizowanego Subregionu. Na podstawie badania zidentyfikowano kryteria profilu turysty i jego modelu wypoczynku, co składa się na profil segmentu. Szczegóły pokazuje Tabela nr 9.

Tabela nr 9. Charakterystyka turystów przyjeżdżających do Subregionu.	
Kryterium segmentacji	Opis
Cel (motyw) przyjazdu	Pielgrzymka, zwiedzanie zabytków, turystyka rowerowa, przyroda (np. grzybobranie, wędkowanie, obserwacja przyrody), wypoczynek na łonie przyrody
Środek transportu	Własny samochód, autokar
Źródło informacji	Rodzina i znajomi, materiały reklamowe
Stopień lojalności	Zamierzają odwiedzić ponownie i polecają innym
Kraj pochodzenia turysty	Polska
Częstotliwość przyjazdów	Pierwszy raz – 52%, 9 raz i więcej – 17%
Postawa wobec regionu	Jedyny cel przyjazdu
Długość pobytu	1-2 dni, 2-3 dni
Pora roku przyjazdu	Sezon letni, weekendy
Postrzegana główna atrakcja	Klasztor w Trzebnicy, przyroda
Miejsce zakwaterowania	Pensjonat, kemping, hotel
Wydatki/osoba:	
Komunikacyjne	do 25 zł
Na wyżywienie	do 50 zł
Na noclegi	do 100 zł
Zwiedzanie	do 25 zł
Na kulturę	do 25 zł
Inne wydatki	do 25 zł
Wiek (w latach)	19-50
Status zawodowy	Student i uczeń, pracownik umysłowy
Pochodzenie geograficzne turysty	Województwo dolnośląskie, wielkopolskie
<i>Źródło: wyniki badania turystów przyjeżdżających do Subregionu.</i>	

Brak jednorodności motywów przyjazdu może świadczyć o braku spójności produktu turystycznego lub o dużym potencjale rozwoju turystyki z uwagi na różnorodność walorów turystycznych. W przeważającej mierze turyści badany Subregion traktują jako miejsce

receptji (docelowe) turystycznej, co świadczy o dużej atrakcyjności turystycznej tego regionu, dla którego warto przyjechać. Przyjeżdżający turyści wydają stosunkowo niewielkie kwoty na wypoczynek w regionie, co może świadczyć o tym, że badany Subregion odwiedzają osoby nie należące do grup o najwyższych dochodach, ale z drugiej strony przyczyną tego faktu może być brak możliwości dokonania wydatków przez odwiedzających w Subregionie. Analiza wyników przeprowadzonych badań pozwoliła stworzyć profil przeciętnego turysty odwiedzającego Subregion Doliny Baryczy i Wzgórz Trzebnickich.

Zatem typowy Turysta w Subregionie :

- przyjeżdża głównie w celu odbycia pielgrzymki, zwiedzania zabytków i wypoczynku na łonie przyrody,
- jest Polakiem,
- najczęściej przyjeżdża własnym samochodem,
- preferuje nocleg w pensjonacie lub na kempingu,
- w Subregionie przeważnie spędza ok. 2 dni,
- przed przyjazdem najczęściej zasięga opinii rodziny lub znajomych, a także korzysta z materiałów reklamowych,
- to z jednej strony osoba aktywna (turysta rowerowy), a z drugiej zwiedzająca zabytki, w tym klasztor w Trzebnicy,
- wydaje do 25 zł (na osobę) na komunikację dziennie, 100 zł na noclegi, 50 zł na wyżywienie, na zwiedzanie do 25 zł, podobnie na kulturę i inne cele,
- przyjeżdża głównie w lecie i na weekendy,
- jest osobą młodą i w średnim wieku,
- pochodzi głównie z województwa dolnośląskiego (z Wrocławia). Często też przyjeżdża z Wielkopolski, głównie z Poznania,
- wykazuje duży poziom lojalności w stosunku do regionu (kolejna wizyta dla ok. 50% badanych), a także jest adwokatem tego obszaru w swojej grupie odniesienia (ponad 50% poleci ten region swoim znajomym i rodzinie).

W celu pogłębienia badań przeprowadzono sondaż diagnostyczny w grupie mieszkańców Wrocławia, którzy odwiedzają ten Subregion. Wyniki pokazują kilka modyfikacji obrazu typowego turysty, a mianowicie:

- zaobserwowano nieco inną strukturę celów przyjazdu – dominują te związane z przyrodą⁵⁵ i zabytkami (piesze wędrówki, turystyka rowerowa, obserwacje przyrody i zwiedzanie zabytków),
- mieszkańcy Wrocławia najczęściej przyjeżdżają na parę godzin lub weekend,
- dla Wrocławian (podobnie jak dla wszystkich turystów) głównym źródłem informacji są znajomi i rodzina,
- mieszkańcy Wrocławia wykazują jeszcze większą lojalność wobec badanego regionu (niż ogół turystów), ponieważ ponad 60% ankietowanych bywa tu 3-6 razy w roku,
- respondenci z Wrocławia wskazali głównie hotel i kemping jako obiekty noclegowe, z których korzystają w czasie pobytu w badanym regionie.

⁵⁵ Według badań Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej ok. 33% przyjeżdżających na Dolny Śląsk zainteresowana jest przyrodą, co wzmacnia dodatkowo pozycję rynkową badanego Subregionu.

Pozostałe elementy występujące w badaniu, szczególnie z punktu widzenia głównej atrakcji i średniego poziomu wydatków przyjmują zbliżone poziomy.

Mając wiedzę na temat zachowań i preferencji turystów w przyszłości będzie można stworzyć ofertę turystyczną odpowiadającą w pełni oczekiwaniom gości odwiedzających badany Subregion.

6. Infrastruktura i usługi turystyczne badanego regionu

6.1 Infrastruktura i usługi noclegowe

Obszar Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy jest zróżnicowany pod względem istniejącej bazy noclegowej. Mamy tu do czynienia z gminami o wypracowanej już tradycji przyjmowania gości z zewnątrz (Milicz, Oborniki Śląskie), gminami, w których inwestorzy i władze od pewnego czasu podejmują działania w tej dziedzinie (Trzebnica, Krośnice) oraz gminami, gdzie dopiero rodzi się zainteresowanie potencjałem turystycznym (Cieszków, Wisznia Mała, Zawonia, Twardogóra). Według danych GUS na 31.12.2007 r. na badanym obszarze istniały 24 obiekty noclegowe oferujące 1 514 miejsc noclegowych, z czego jedynie 461 miejsc całorocznych. Przy tym gminy Cieszków, Prusice, Twardogóra, Zawonia i Wisznia Mała nie posiadały w ogóle zaplecza noclegowego. Udział turystów zagranicznych w ogólnej liczbie korzystających z noclegów oraz noclegów udzielonych turystom zagranicznym w ogólnej liczbie udzielonych noclegów kształtował się na poziomie 5-6% i należał do najniższych w województwie dolnośląskim. Ilość udzielonych noclegów na 100 mieszkańców była zróżnicowana i wynosiła od 35,1-65 na terenie powiatu trzebnickiego i gminy Twardogóra do 95,1-125 na terenie powiatu milickiego.

Zgodnie z danymi pozyskanymi na dzień 1.12.2008 r. ilość obiektów noclegowych wzrosła niemal trzykrotnie do 68, a oferowanych miejsc noclegowych do 2 541, w tym 1 748 całorocznych, czyli prawie cztery razy więcej niż dwa lata temu. Jako korzystną tendencję należy też podkreślić rozwój bazy noclegowej w postaci hoteli i pensjonatów – wzrost z ogólnej liczby 4 w 2006 r. do 17 obecnie, przy 4 dalszych w budowie. Według „Badania ruchu turystycznego” przeprowadzonego na Dolnym Śląsku w 2007 r. przez Dolnośląską Organizację Turystyczną właśnie ten sektor jest głównie wykorzystywany przez turystów (38,6 %). Podobnie obserwowany wzrost liczby kwater prywatnych koresponduje z wynikami

wspomnianych badań, gdzie zajmują one drugie miejsce (12,4%). Przy braku dużych miast i bogatych walorach naturalnych zdecydowanie niewystarczająca jest natomiast baza agroturystyczna w postaci 21 obiektów, które oferują ograniczony zakres dodatkowych usług i atrakcji. Niewystarczająca jest też ilość obiektów szkoleniowo-konferencyjnych, na które wciąż wzrasta zapotrzebowanie, zwłaszcza w bezpośrednim sąsiedztwie aglomeracji wrocławskiej. Wielkość bazy noclegowej całorocznej osiąga moduł pojemności jednego autokaru turystycznego jedynie w przypadku pięciu obiektów, w tym trzech o charakterze schronisk młodzieżowych. Stanowi to zasadniczy mankament pod względem zaspokojenia minimalnych potrzeb recepcyjnych grupy wycieczkowej krajowej lub zagranicznej, szczególnie w takiej miejscowości jak Trzebnica, w której największy potencjał turystyczny stanowi - ze względu na istniejące tu Międzynarodowe Sanktuarium Świętej Jadwigi Śląskiej – autokarowa turystyka pielgrzymkowa. Generalnie w turystyce spada zainteresowanie miejscami na polach biwakowych, turyści zdecydowanie preferują noclegi „pod dachem” i o coraz wyższym standardzie, a w przypadku opisywanego terenu niestety dominują nadal miejsca sezonowe (1 330).

Na uwagę zasługuje aktywność najmniejszych, a jednocześnie nieposiadających wyjątkowych walorów turystycznych gmin: niespełna sześciotysięcznego Cieszkowa, w którym jeszcze dwa lata temu nie istniała w ogóle baza noclegowa, a obecnie powstają tam trzy obiekty hotelowe i jedna duża kwatera prywatna oraz ośmiotysięcznych Krośnic, z prężnie rozwijającą się infrastrukturą rekreacyjno-turystyczną - przede wszystkim Centrum Edukacyjno-Turystyczno-Sportowym przyciągającym nocujących odwiedzających - trzema obiektami noclegowymi, w tym zapleczem konferencyjnym, agroturystyką i nowym schroniskiem młodzieżowym na 80 miejsc o wysokim standardzie. Największy przyrost miejsc noclegowych – bo aż o 500 - notujemy w Obornikach Śląskich, drugi z kolei – o 400 miejsc – w Trzebnicy.

Tabela nr 10: Usługi noclegowe w Subregionie.

gmina		rodzaj działalności							
		Hotele	pensjonaty	Agroturystyka kwatery prywatne	Domki kempingowe	Pola kempingowe	Pola namiotowe	Schroniska	OGÓLEM
1	Cieszków	3* bd	-	2 60	-	-	-	-	2 60
2	Krośnice	1 24	2 25	10 80	-	-	-	1 80	14 209
3	Milicz	3 125	-	9 101	2 128	1 45	2 135	1 100	18 634
4	Oborniki Śl.	1 96	3 51	5 52	6 429	1 30	1 200	1 50	18 908
5	Prusice	1 79	-	1 8	-	-	-	-	2 87
6	Trzebnica	5/1* 187	-	2 39	1 135	1 60	1 60	-	10 481
7	Twardogóra	1	-	2	-	-	-	-	3

		38		28					66
8	Wisznia M.	1*	-	-	1 18	-	-	-	1 18
9	Zawonia	-	-	3 39	-	-	-	-	3 39
10	Żmigród	1 25	-	2 28	-	-	-	-	3 53
	OGÓLEM	13 566	5 76	36 435	10 710	3 135	4 395	2 150	73 2 475
*w trakcie tworzenia <i>Źródło: informacje dostarczone przez Urzędy Gmin poszczególnych jst oraz ze strony internetowej Stowarzyszenia Turystyki Wiejskiej</i>									

Według najświeższych danych ogłoszonych przez GUS w 2007 w województwie dolnośląskim znajdowało się 720 obiektów noclegowych (4/100 km²), które oferowały 47 000 miejsc (20/100 mieszkańców). Na badanym obszarze w roku 2008 osiągnięto więc poziom ilości miejsc noclegowych dla województwa sprzed roku (20/100 mieszkańców), natomiast ilość obiektów w przeliczeniu na powierzchnię jest wciąż o 1 mniejsza niż w województwie dolnośląskim w poprzednim roku (4/100 km²). Pozytywnie należy ocenić dynamiczny wzrost liczby obiektów noclegowych oraz ilości i standardu oferowanych usług. Wobec braku aktualnych danych dotyczących województwa dolnośląskiego nie jest możliwe porównanie tempa tego wzrostu z obszarem województwa.

Informacje na temat niektórych obiektów w poszczególnych gminach.

Cieszków:

1. Gospodarstwa agroturystyczne:

- Agroturystyka „Szymanki”, Guzowice 39, Szymanki, 56-330 Cieszków, 10 miejsc, <http://www.agroturystyka-szymanki.pl/>

2. Pola kempingowe:

- Karczma „Karpik” Ewa Biernat, Dziadkowo 11, 56-330 Cieszków, 0602539333, http://www.agrinpol.pl/karczma_karpik

3. Pola namiotowe:

- Karczma „Karpik” (50) Ewa Biernat, Dziadkowo 11, 56-330 Cieszków, 0602539333, http://www.agrinpol.pl/karczma_karpik

Na terenie gminy Cieszków powstają dwa kompleksy hotelarsko-konferencyjne w miejscowościach Pakosławsko i Dziadkowo oraz hotel z ogólnie dostępną gastronomią w Cieszkowie, a także miejsca noclegowe w Cieszkowie (ok. 50), wszystkie obiekty całoroczne.

Krośnice:

1. Hotele:

- Lema, hotel i restauracja w Wierzchowicach, ul. Parkowa 16, 0 71 384 62 73, 24 miejsca

2. Pensjonaty:

- Dom myśliwski w Kubryku, 071 38 45079, 15 miejsc
- Dom ASP, Luboradów, 071 34 380-01, 10 miejsc

3. Gospodarstwa agroturystyczne:

- Królik Krystyna, 56-320 Wierzchowice ul. Leśna 2, 071 384 62 55, 30 miejsc
- Regulscy Janina i Henryk, Kuźnica Czeszycka 35a, 56-320 Krośnice, 071 38 44 807, 504 177 251, 11 miejsc
- „Pod jesionami”, Sikora Agnieszka i Sylwester, Wąbnice 16, 56-320 Krośnice, 071 38 48 695, 608 428 799, 4 miejsca, <http://www.podjesionami.eu/>
<http://www.ekowczasy.pl/podjesion.html>

4. Schroniska młodzieżowe:

- Krośnice 56 320, ul. Kwiatowa 4, 80 miejsc

Milicz:

1. Hotele:

- Libero ****, Kościuszki 2, 56-300 Milicz, 0 71 383 13 90, 67 miejsc, hotel@hotel-libero.pl, <http://meteor.turystyka.pl/libero-milicz,milicz.html>
- Hotel i restauracja Widmar, Kopernika 8, 56-300 Milicz, 0 71 383 00 07, 32 miejsca, sala bankietowo-konferencyjna na 200 miejsc, <http://meteor.turystyka.pl/widmar,milicz.html>
- Hotel i Restauracja "Pałacowa", Edyta Iwanicka, ul. Piłsudskiego 5, 56-300 Milicz, tel.(71) 38-30-203, 26 miejsc, e-mail: palacowa@reges.pl, <http://www.reges.pl/palacowa.htm>

2. Gospodarstwa agroturystyczne:

- „Domek nad Stawem”, Ostrowąsy 32 56-300 Milicz, 8 miejsc
- Bolesław Pilipa, Ruda Milicka 18, 56-300 Milicz, 12 miejsc
- Kazimiera Roszczak, ul. Krótka 5, 56-300 Milicz, 11 miejsc
- E.S. Kuśnierz, Miłosławice 11a, 56-300 Milicz, 8 miejsc
- „Głowaczówka”, Ruda Sułowska 11a, 56-300 Milicz, 13 miejsc
- „Anna”, Sułów ul. Parkowa 8, 56-300 Milicz, 14 miejsc
- „Kwatera Myśliwska”, Anna Cherubin, Wróbliniec Górale, 56-300 Milicz, (71) 38 09 328, 10 miejsc
- „Wilcze wzgórze”, Miłochowice 20e, 56-300 Milicz, 8 miejsc
- Mirosław Krzyżoszczak, Krotoszyńska 21/1, 56-300 Milicz, 17 miejsc

3. Domki kempingowe:

- 56-300 Milicz, Karlów, ul. Poprzeczna 13, (071) 384-12-15, 0691-356-652, 60 miejsc sezonowych, <http://reges.home.pl/osirmilicz.htm>
- Ośrodek wypoczynkowy Brda, 56-306 Sułów, ul. Leśna 8, 600 743 339, 68 miejsc sezonowych

4. Pola kempingowe:

- 56-300 Milicz, Karlów, ul. Poprzeczna 13, (071) 384-12-15, 0691-356-652, 15 kempingów, <http://reges.home.pl/osirmilicz.htm>

5. Pola namiotowe:

- 56-300 Milicz, Karlów, ul. Poprzeczna 13, (071) 384-12-15, 0691-356-652, 30 namiotów, <http://reges.home.pl/osirmilicz.htm>

- „Przyzagrodowe” Miłosławice 11b, 56-300 Milicz, tel. grzecz. 071/3847134, 15 namiotów

6. Schroniska młodzieżowe:

- 1. Centrum Edukacyjno - Metodyczne „Dolina Baryczy”, 56-300 Milicz, ul. Trzebnicka 4b, 100 miejsc

Oborniki Śl.:

1. Hotele:

- Hotel Olimp, Ośrodka Sportu i Rekreacji, ul. Poniatowskiego 22, 55-120 Oborniki Śląskie, tel. 0 71/310 12 70, miejsc noclegowych: 96, www.osiros.prv.pl

2. Pensjonaty

- Restauracja „Retro” z pokojami, ul. Piłsudskiego 8, 55-120 Oborniki Śląskie, Tel. 0 71/310 13 92, 4 pokoje, 7 miejsc, www.retro.net.pl
- Restauracja "PERŁA" z pokojami, Beata Myślicka, ul. Ofiar Katynia 9 55-120 Oborniki Śląskie, 6 pokoi, 20-30 miejsc, tel. 0 71/310 98 49 <http://www.perla.fs.net.pl/?page=restauracja>
- Restauracja „Planeta” z pokojami, ul. Skłodowskiej 4, 55-120 Oborniki Śląskie, tel. 0 71/310 16 98, 14 miejsc, http://www.e-relaks.pl/15_pokoje_goscinne_i_restauracja_planeta

3. Gospodarstwa agroturystyczne

- Zagroda Agroturystyczna ARKADIA *Ośrodek przyjazny dla osób niepełnosprawnych, dla środowiska, dla firm*, Villa Barbara, tel. 501 315 407, 12 pokoi, 11 1 osobowy, 11 2 osobowych (2 z możliwością dostawki) - 23-25miejsc
- Stajnia i kryta ujeżdżalnia, tel. 660 455 650 Hodowla koni śląskich, Wielka Lipa koło Obornik Śląskich info@arkadia.wielkalipa.pl www.arkadia.wielkalipa.pl GPS: 51°19'10." N, 16°51'06.69"E
- "CARINO" agroturystyka, pokoje do wynajęcia, jazda konna, Bagno 7 55-120 Oborniki Śląskie, tel.: 071 310 64 18, 11 miejsc
- „Cicha przystań” Wiesława, Piotr i Paweł Marynowscy, ul. Leśna 25b Rościszewice tel. 310 84 43, 310 84 45, 4 miejsca, www.katysz.republika.pl

4. Inne kwatery prywatne

- Pokoje gościnne Teresa Niessner, Osolin ul. Modrzewiowa 7, tel. 0 71 310 63 40, 691 200 504, jednoosobowe, dwuosobowe z dostępem do kuchni, rowery, 8 miejsc, www.acso.spanie.pl
- Pokoje prywatne /dwa dwuosobowe z dostępem do kuchni; rowery/, Maria Bielska, ul. Sikorskiego 8, 55-120 Oborniki Śląskie, tel.: 0 71 310 16 92

5. Domki kempingowe

- Kemping "Pod Topolą" ul. Zielona 4, 071/3101270, 3101104, 7x6+14x5 = 102 miejsca
- Kemping "Tramp" ul. Kościuszki 18, 55-120 Oborniki Śląskie, tel.: 071 310 12 70, tel./fax: 071 310 11 04, 105 miejsc w pokojach 2- i 3- osobowych od maja do września,

- Ośrodek Wypoczynkowy firmy "PRODUS", Wilczyn Leśny 55-120 Oborniki Śląskie tel. 071 310 27 46, 071/3484651, 120 miejsc
 - Wojskowy Ośrodek Wypoczynkowy „Leśna kawiarenka” Lech Kot, 50 miejsc, VI-IX, Ul. Stawowa 44 Osolin 55-120 Oborniki Śląskie, tel. 071 310 61 77
 - Ośrodek Wczasowo – Turystyczny „Glinianki” Pęgów, 68 miejsc w domkach drewnianych 7- osobowych i 4- osobowych z zapleczem sanitarnym. Kąpielisko strzeżone z bardzo czystą wodą, plażą i możliwością wędkowania, bar, kuchnia ogólnodostępna, plac zabaw, miejsce na ognisko, tel. 0 71 310-98-49, <http://www.perla.fs.net.pl/?page=osrodek>
 - Ośrodek wypoczynkowy „Top”, Osolin ul. Stawowa, 42 miejsca, 071 390 80 98
6. Pola kempingowe:
- Kemping "Pod Topolą" ul. Zielona 4, 55-120 Oborniki Śląskie, 071/3101270, 3101104, 10 kempingów
7. Pola namiotowe:
- "Pod Topolą" ul. Zielona 4, 55-120 Oborniki Śląskie, 071/3101270, 3101104, OSIR, ok. 200 miejsc
8. Schroniska młodzieżowe:
- Szkolne Schronisko Młodzieżowe, Kuraszków 50, 55-120 Oborniki Śląskie, tel.fax: 071 310 25 71, 50 miejsc

Prusice:

1. Hotele:
 - Hotel – restauracja „Riviera”, Prusice ul. Wrocławska 47, 071 312 6388, 70 miejsc
2. Inne kwatery prywatne:
 - Prusice, ul. Kolejowa 1, tel. 071/312-53-41, 8 miejsc

Trzebnica:

1. Hotele:
 - Hotel „Pod Platanami” Trzebnica, ul. J. Kilińskiego 2, tel. 071/312 09 80, 42 miejsca w pokojach 1,2,3,4 osobowych z łazienkami,
 - Hotel „Nowy Dwór” Nowy Dwór 2, Trzebnica, tel/fax: 071/312 07 14, 36 miejsc w pokojach 1,2,3 osobowych z łazienkami
 - Hotelik „Leśny”, Domki Turystyczne, Pole namiotowe i kempingowe, Trzebnica, ul. Leśna 2, tel. 071/312 07 47, 18 miejsc w pokojach 2 osobowych z łazienkami
 - Zajazd „Pod Lwem”, Nowy Dwór 31, Trzebnica, tel. 071/387 02 01, 11 miejsc w 1,2 osobowych pokojach z łazienkami
 - Dom wycieczkowy "Zdrój", 55-100 Trzebnica, ul. Kościuszki 14-16, tel: 0 607 930 580 lub 071/312 03 77, 80 miejsc w pokojach 2,3,4 osobowych z dostępem do łazienki i kuchni

Na terenie gminy Trzebnica, w miejscowości Machnice, powstaje hotel w zabytkowym pałacu i stadnina koni, właściciel pan Ptak.

2. Gospodarstwa agroturystyczne:

- Gospodarstwo Agroturystyczne "Gozadawa", Biedaszków Mały 11a, 502 045 249, 10 miejsc w pokojach 2 osobowych z łazienkami, 8 miejsc w 3 pokojach, 2-osobowy domek myśliwski
- 3. Inne kwatery prywatne:
 - Noclegi, ul. Jędrzejowska 25, 55-100 Trzebnica, tel: 071 387 23 50, 19 miejsc w pokojach 1,2,3 osobowych z łazienkami
- 4. Domki kempingowe:
 - Ul. Leśna 2, 55-100 Trzebnica, 135 miejsc w domkach 4-5-osobowych
- 5. Pola kempingowe:
 - Ul. Leśna 2, 55-100 Trzebnica, 071 312 07 47, 20 kempingów
- 6. Pola namiotowe:
 - Pole namiotowe, ul Leśna 2, 55-100 Trzebnica, 60 miejsc

Twardogóra:

1. Hotele:
 - Hotel przy hali sportowo-widowiskowej, ul. Wrocławska, 56-416 Twardogóra, tel. 071 314 10 76, 071 315 99 10, 24 miejsca
2. Gospodarstwa agroturystyczne:
 - Gospodarstwo Agroturystyczne "HUBERT", Poręby 6, 56-416 Twardogóra, tel. 0713987274, 20 miejsc
3. Inne kwatery prywatne:
 - Leśniczówka Gola Wielka, Leszek Ławniczak, Gola Wielka 32, 56-416 Twardogóra, (071) 3140028, 0609 482 698, 8 miejsc
4. Pola namiotowe:
 - Leśniczówka Gola Wielka, Leszek Ławniczak, Gola Wielka 32, 56-416 Twardogóra, (071) 3140028, ok. 30 namiotów

Wisznia Mała:

1. Domki kempingowe:
 - Wisznia Mała (na Ośrodku Wodnym), ul. Sportowa 7 55-114 Wisznia Mała, 071/3127441, 18 miejsc, <http://www.eholiday.pl/noclegi-6533.html>
2. W gminie Wisznia Mała w miejscowości Pierwoszów na terenie istniejącego ośrodka wodnego powstaje hotel z restauracją.

Zawonia:

1. Gospodarstwa agroturystyczne:
 - Gospodarstwo Agroturystyczne "Na górcie", Ewa Olbrych, Miłonowice 8, tel .0713987954, 4 miejsca
 - Zagroda Turystyczna „Gil”, Pęciszów 27, tel. 0713129564, 698772265, 22 miejsca
2. Inne kwatery prywatne:
 - Kwatera łowiecka Złotówek 1, Złotów, 55-106 Zawonia, 0713127111, 13 miejsc

Żmigród:

1. Hotele:

- Hotelik „Barycz” Żmigród, ul. Poznańska 8a, tel. 071/385 34 21, 25 miejsc

2. Gospodarstwa agroturystyczne:

- „U kangura” Ruda Żmigrodzka 52, 55-140 Żmigród, tel. 071 385 59 66, 0501 183 945, 30 miejsc

3. Inne kwatery prywatne:

- Kwatera myśliwska, Niezgoda 13, 55-056 Radziądz, tel. 0 71 385 60 22, 22 miejsca
- "Zajazd Szambelański" Nowe Domy 3 tel.071/ 385 23 14, kom. 609 171 601, 5-6 miejsc

6.2 Infrastruktura i usługi gastronomiczne

Według danych GUS w 2007 roku w województwie dolnośląskim działało 311 restauracji, 302 bary, 130 stołówek i 141 innych punktów gastronomicznych, w sumie 884 obiekty. Daje to w przybliżeniu 0,04 placówki na km² powierzchni województwa. Ogólna liczba 103 punktów gastronomicznych znajdujących się na terenie subregionu mogących obsłużyć w jednym czasie ponad 5241 klientów daje 0,05 obiektów na km² powierzchni badanego obszaru i stanowi w przybliżeniu 12% ogólnej liczby obiektów gastronomicznych znajdujących się na terenie Dolnego Śląska. Dla porównania obszar subregionu stanowi nieco powyżej 10% powierzchni województwa.

Niedostatek w dziedzinie usług gastronomicznych na badanym obszarze przejawia się nie tyle niewystarczającą ich ilością co przede wszystkim brakiem punktów charakterystycznych, przyciągających klientów atmosferą, kuchnią regionalną, pomysłem i wizerunkiem.

Tabela nr 11. Infrastruktura i usługi gastronomiczne na terenie Subregionu							
rodzaj obiektu		restauracje	bary	puby kawiarnie	bary przydrożne	pizzerie	OBIEKTY W GMINACH OGÓLEM
1	Cieszków	1 50	3 110	-	-	-	4 160
2	Krośnice	3 260	2 30	1 bd	-	-	6 290
3	Milicz	6 560	6 160	5 210	-	3 34	20 1 040
4	Oborniki śl.	7	7	3	-	1	18

		590	210	80		30	910
5	Prusice	2 490	2 15	-	1 bd	-	5 505
6	Trzebnica	8 730	2 30	4 125	-	4 95	18 1 020
7	Twardogóra	1 80	8 320	-	1 bd	1 20	11 420
8	Wisznia M.	4 290	4 70	-	-	-	8 360
9	Zawonia	-	2 bd	-	2 bd	-	4
10	Żmigród	-	5 236	3 100	1 bd	2 70	11 406
POSZCZEGÓLNE OBIEKTY OGÓLEM		25 3 050	41 1 181	16 515	4	11 249	104 5 111
<i>Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji pozyskanych w Urzędach Gmin/Miast oraz ogólnie dostępnych informacji funkcjonujących w Internecie</i>							

Najbardziej zaawansowanymi gminami, pod opisywanym względem (Tabela nr 11) są: Milicz z 20 obiektami gastronomicznymi oraz Oborniki Śl. i Trzebnica (po 18). W lokalach znajdujących się w tych gminach w jednym czasie można obsłużyć odpowiednio: 1 040, 910 i 1 020 osób.

Informacje na temat niektórych obiektów w poszczególnych gminach.

Cieszków:

1. Restauracje:
 - Karczma „Karpik” (50) Ewa Biernat, Dziadkowo 11, 56-330 Cieszków, 0602539333, http://www.agrinpol.pl/karczma_karpik
2. Bary:
 - Bar „Pod Lipami” (70) 0 71 384 82 29 56-330, Cieszków, Bolesława Chrobrego 1, czynne: poniedziałek - piątek: 10-22 sobota: 10-22 niedziela: 10-22
 - Bar „Pod Dębem” (20, + sezonowy ogródek bez ograniczeń), Teofil Steblecki, Cieszków, ul. B. Chrobrego, 071 3848221, 0697379444
 - Bar „Kajtek” (20)

Krośnice:

1. Restauracje:
 - Lema (140), Wierzchowice, ul. Parkowa 16, 56-320 Krośnice, tel. (071) 384-62-73, (071) 3846364, e-mail: Lema3@o2.pl, <http://www.lemma-pensjonat.org.pl/>
 - „Malibu” (70) Wierzchowice ul. Sadownicza 5a, tel. 071 38 48 560
 - "Piano Bar"(50/+70s), ul. Sanatoryjna 19 Krośnice (budynek Centrum Kultury)
2. Bary:
 - Mini Bar, Kuźnica Czeszycka
 - „Gramit” bar na stacji paliw (30), Wierzchowice ul. Parkowa 18, tel. 071 38 46 364
3. Puby i kawiarnie:

- „Stodoła”, Krośnice, ul. Sanatoryjna 5

Milicz:

1. Restauracje:

- Pałacowa (100) Edyta Iwanicka, Hotel i Restauracja "Pałacowa", ul. Piłsudskiego 5, 56-300 Milicz, tel.(71) 38-30-203, e-mail: palacowa@reges.pl, <http://www.reges.pl/palacowa.htm>
- Parkowa restauracja-kawiarnia (120) Dariusz Moczulski, ul. Marsz. Piłsudskiego 2; 56-300 Milicz, (071) 384-12-81, czynne: poniedziałek-piątek: 09:00-23:00, sobota-niedziela: 12:00-23:00
- Relax (60) ul. Poprzeczna 13; 56-300 Milicz, (071) 384-23-92, czynne: poniedziałek-niedziela: 10:00-22:00
- Lema (200), ul. Wojska Polskiego 58, 56-300 Milicz, tel./fax. 071 38 40 456, e-mail: Lema3@o2.pl, <http://www.lemma-milicz.orq.pl/>
- W starym młynie (40) Niesułowice 25, 071 3833231
- Libero (60) 56-300 Milicz ul. Kościuszki 2 - 60 osób

2. Pizzerie:

- Pizzeria Milano (14), pl. Konrfańtego 1, 56-300 Milicz, tel. 609 646 881
- Pizzeria Weronia (20), ul. Nowowiejska 27, tel. 602 341 263

3. Bary:

- Bar nad Baryczą (80) Milicz ul. Osiedle 1, tel. (071) 384-11-26
- Bar U Górala (20) 56-300 Milicz, ul. Rynek 35, tel. (071) 384-28-48
- Bar Pelikan (40-60) 56-300 Milicz, Aleja Wodniaków 1, tel. (071) 383-20-18
- Bar Kajtek, Bogusława Berger, 56-300 Milicz, ul. Mickiewicza 16, (071) 3840478
- Bar Faktor, Sylwester Szczuraszek, 56-300 Milicz, ul. Trzebnicka 24
- Bar Poker, Łukasz Kołkowski, 56-300 Milicz, ul. Sycowska 3

4. Puby i kawiarnie:

- Kawiarnia (pub młodzieżowy) Cafe-Bar (20), 56-300 Milicz, ul. Czereśniowa 7, tel. (071) 384-11-01
- Kawiarnia-restauracja Parkowa (120) 56-300 Milicz, ul. Piłsudskiego 2, tel. (071) 384-12-81 fax. (071) 384-12-81
- Kawiarnia Widmar, ul. Kopernika, tel. (071) 38 30 005
- Fama Klub (50), 56-300 Milicz, ul. Kościuszki 50, tel. (071) 384-15-15 fax. (071) 384-15-15
- Fantasia di Cafe (20 + 20 w sezonie letnim), kawiarnia i bar, 56-300 Milicz, 071 3830603

Oborniki Śląskie:

1. Restauracje:

- Restauracja "PLANETA"(100), Adam Kopyra, ul. Skłodowskiej 4, 55-120 Oborniki Śląskie
tel. 071 310 16 98

- Restauracja "BAJKA"(80), ul. Łokietka 22, 55-120 Oborniki Śląskie, tel.: 310 18 55, fax. 310 96 46, tel. kom. 501 723 093 - Jarek Trocki, e-mail wilczyn@op.pl, www.bajka.biz
- Restauracja "GOSPODA"(200), ul. Zielona 6, 55-120 Oborniki Śląskie, tel. 0 71 310 20 4, fax 0 71 796 40 84, kom. 0 501 752 795
- Restauracja, Nightclub, "EVITA", ul. Piłsudskiego 14, 55-120 Oborniki Śl., tel.: 071 310 20 05
- Restauracja "PERŁA"(160), Beata Myślicka, ul. Ofiar Katynia 9, 55-120 Oborniki Śląskie, tel. (071) 310-98-49, http://www.oborniki-slaskie.pl/reklamy/perla_html/index.html
- Restauracja Retro,(50) ul. Piłsudskiego 8, 51-120 Oborniki Śląskie, tel. +48 71 310 13 92, fax +48 71 310 27 04, www.retro.net.pl
- "SEZAM", Andrzej Baranowicz, ul. Dworcowa 4, 55-120 Oborniki Śląskie
- 2. Pizzerie:
 - Cafe-Pizza "MILANA"(30), ul. Dworcowa 26, 55-120 Oborniki Śląskie, tel.: 071 310 27 36, Kawiarnia, dyskoteka
- 3. Bary:
 - Bar Smakosz, Jacek Oborniki Śląskie, ul. M.C. Skłodowskiej
 - Bar Centrum Ośrodek Wypoczynkowy Probus (100), ul. Stawowa, Wilczyn Leśny, 0713456071 502026347, sezonowy
 - Bar nad Odrą (50), Uraz, ul. Wołowska 17 (071) 310-81-36
 - Bar u Doroty (60) Dorota Majchrzak, ul. Kasztanowa 25, 55-124 Pęgów, tel.: 071 310 74 09
 - Bar „Pod sokołem”, Wielka Lipa 57, Oborniki Śląskie
 - Mała gastronomia – ośrodek Top, Anna Stawirej, Osolin, ul. Stawowa
 - Bar Gastronomiczny, Janusz Jaworski, ul. Obornicka 31, Gołędzinów, 55-120 Oborniki Śląskie
- 4. Puby i kawiarnie:
 - Pub Time, ul. J. Piłsudskiego 14, 55-120 Oborniki Śląskie, (071)3102005
 - Kawiarnia „Błękitna Laguna” (30), Siemianice 64, Oborniki Śląskie

Trzebnica:

1. Restauracje:
 - Restauracja „Karczma Leśna” (150), Trzebnica, ul. Leśna, tel. 071/312 04 70,
 - Restauracja „Ratuszowa” (50), Trzebnica, Rynek, tel. 071/312 10 35,
 - Restauracja „Kasztelańska” (120), Trzebnica, ul. Jana Pawła II, 071/312 05 41,
 - Academus (30), Trzebnica, ul. Ogrodowa 1, tel. 071/312 03 90,
 - Restauracja Nowy Dwór (120), Nowy Dwór 2, 55-100 Trzebnica, 071 3120714
 - Restauracja Magnolia (60), ul. Kościuszki 18a, 0713871182
 - Restauracja „Pod lwem”(80) Nowy Dwór, 55-100 Trzebnica, 071/3870201, fax. 071/3870201

- Sala weselna, organizacja imprez (120), Skoroszów 34 A, 55-100 Trzebnica, 0691341340, 0603804760
- 2. Pizzerie:
 - Pizzeria „BellaVita” (15), Trzebnica, ul. Ks. Dz. W. Bochenka 11 B, tel. 071/387 14 71
 - Pizzeria „Palermo” (45), Trzebnica, ul. św. Jadwigi 15, 071/312 08 93
 - Pizzeria – kuchnia włoska (15), Trzebnica, ul. Daszyńskiego 50, tel. 071/387 08 71
 - "Gastrofaza” (20), Trzebnica, ul. W. Witosa 2, tel. 071/387 13 33,
- 3. Bary:
 - Bar „Kurak”(10), Trzebnica, ul. I. Daszyńskiego, tel. 071/387 04 69,
 - Bar „Gwiazdka”(20), Trzebnica, ul. Obrońców Pokoju 10, tel. 071/388 91 32,
- 4. Puby i kawiarnie:
 - Kawiarnia Ajgacafe (15), ul Polna, 55-100 Trzebnica
 - Bul Pub, ul. Ks. Dz. W. Bochenka 11d, 55-100 Trzebnica, 0503047032
 - El Rio Pinto (60 gastronomia, 200 stojących), Jarosław Smolak, ul. Milicka 21a, 55-100 Trzebnica, 0515647779
 - Klub Fama (50, +16 s), ul. Obrońców Pokoju 2, 55-100 Trzebnica, 071 3120974
 - Kawiarenka „Leśna” (50), Ośrodek Wypoczynkowy, 55-120 Oborniki Śląskie ,Osolin ul. Stawowa 44 (071) 310-61-77

Prusice:

1. Restauracje:
 - Restauracja Riviera (40), (30), (35), (15), (120), (200), ul. Wrocławska 47, 55-110 Prusice
 - Restauracja Ratuszowa (50), Rynek 6, 55-110 Prusice, (071) 312-50-95
2. Bary:
 - Bar Kwiatek, ul. Rynek 22-23, Prusice
 - Bar Stokrotka (15), ul. Rzemieślnicza 1, Prusice
3. Bary przydrożne:
 - Bar Kominek (24), Pawłów Trzebnicki, 602-627-114

Twardogóra:

1. Restauracje:
 - Restauracja "Rzemieślnik" (40-80), ul. Ogrodowa 1, Twardogóra, tel. 071 3158311, niedostępna dla niepełnosprawnych
2. Pizzerie:
 - Pizzeria (20), pl. Piastów 7, Twardogóra, tel. 071 315 03 84
3. Bary:
 - Bar "U Oli" (40-81), ul. Partyzantów 3, Twardogóra, 071 315 94 78, tel. kom. 0 691 085 233
 - Coctail-Bar "U Adama"(30), ul. Plac Targowy 3, Twardogóra, tel. 071 3158789

- Bar "Zdrówko"(18), ul. Ratuszowa 1, Twardogóra, tel. 071 315 8204, niedostępny dla niepełnosprawnych
- Bar "U Piotra"(15), ul. 1 Maja 12 a, Twardogóra, sezonowy, niedostępny dla niepełnosprawnych
- Bar "Marysieńka"(16), ul. Wielkopolska 59, Twardogóra, tel. 071 3159022, niedostępny dla niepełnosprawnych
- Drink Bar "U Darka"(30), ul. Wrocławska 10, Twardogóra, tel. 0713158318, niedostępny dla niepełnosprawnych
- Pub po rynną (50), ul. M. Kopernika, Twardogóra, niedostępny dla niepełnosprawnych
- Bar "Agawa"(40-80), Grabowno Wielkie 108, Twardogóra, tel. 071 315 7700 niedostępny dla niepełnosprawnych

Zawonia:

1. Bary:
 - Restauracja pod grzybkiem, Plac Lipowy, Czeszów, 55-106 Zawonia
 - Fast food, 55-106 Zawonia
2. Bary przydrożne:
 - Ludgierzowice

Wisznia Mała:

1. Restauracje:
 - Restauracja „Jaś Wędrowniczek” (70), ul. Wrocławska 13, 55-114 Wisznia Mała, 0606140354
 - Karczma Jasia Wędrowniczka, (30) Ligota Piękna, ul. Wrocławska 2, 0606140354
 - Kuźnia Smaków (40, +20s), Grażyna Chodała, ul. Główna 20, Psary, 0713878694
 - Gospoda (150, + bez ograniczeń sezonowo), Jan Buczek, Ośrodek wodny z hotelem, Pierwoszów, ul. Wrocławska 111, Miłocin, Wisznia Mała, 0601415243
2. Bary:
 - Bar Fan, (30) ul. Lotnicza 35, Szymanów, 0713878687
 - Bar – stacja paliw, Ligota Piękna, 0713878353, chwilowo nieczynny
 - Bar – stacja paliw, Wisznia Mała, ul. Wrocławska 21, 0713127004
 - Bar Smakuś (40, +18 s), Aneta Nowakowska, Kryniczno, ul. Trzebnicka 3, 0502046730

Żmigród:

1. Pizzerie:
 - Pizzeria „OLA” (30), Żmigród, Dom Handlowy przy pl. Wolności, tel. 071 385 27 05
 - Kebab pizza Sjesta (40), Żmigród, ul. Lipowa 11/1u , tel. 071 725 63 11
2. Bary:

- Bar Gastronomiczny (50-60), Żmigród, ul. Zielona 11 a, tel. 071 385 23 72
 - Bar „Sedan”(16), Żmigród, ul. Parkowa 4a, tel. 071 385 41 73
 - Bar „KRABIK”(100), Żmigród, ul. Rybacka 4, tel. 0 696 038 572
 - Stołówka „Jacek i Agatka”(50), Żmigród, ul. Rybacka 17, tel. 071 385 25 55
 - Usługi gastronomiczne Disco Bar, Bierut Wojciech, Ruda Żmigrodzka 16, (071) 385-68-28
3. Puby i kawiarnie:
- „Cafe Folwark”(70-80) Żmigród, ul. Rybacka, tel. 071 385 37 91
 - „CAFE CENTRAL”, Żmigród - plac przy targowisku, tel. 071 385 40 58
 - „La Mirage” (20), Żmigród, ul. Wrocławska, tel. 071 385 26 90
4. Bary przydrożne:
- ”WENECJA”, Garbce 62 (przy drodze krajowej nr 5), tel. 071 380 24 57

6.3 Infrastruktura i usługi sportowo – rekreacyjne

Istniejącej na terenie Subregionu infrastruktury służącej rozwojowi sportu i rekreacji nie można ocenić jako rozbudowanej i w pełni zaspokajającej potrzeby chociażby lokalnej społeczności. Tymczasem turystyka aktywna powinna być w znacznym stopniu wspomagana istnieniem tego typu obiektów. W świetle informacji pozyskanych w urzędach gmin/miast (Tabela nr 12) najbardziej rozwinięta oferta w opisywanym zakresie występuje w gminie Oborniki Śl. Nie występuje tam jedynie hala sportowo – widowiskowa. Za dobrze rozwinięte należy również uznać zaplecze występujące w Twardogórze.

Najliczniejszą grupę obiektów stanowią boiska piłkarskie oraz boiska wielofunkcyjne. Jest to jednak sytuacja w naturalny sposób wynikająca z faktu popularności piłki nożnej oraz istnienia na obszarze Subregionu licznych LZSów. W zasadzie w każdej większej wiosce istnieje boisko piłkarskie.

Za obiekty wyróżniające Subregion należy uznać pola golfowe występujące w gminach Wisznia Mała oraz Prusice, szczególnie to pierwsze w Krynicy cieszy dużą popularnością wśród wrocławian (i nie tylko). Inne wyróżniające elementy to lotniska dla paralotniarzy istniejące w Gołędzinowie (gmina Oborniki Śl.) i w Szymanowie (gm. Wisznia Mała) oraz marina „Port Uraz” znajdująca się nad Odrą w miejscowości Uraz (gm. Oborniki Śl.).

W Subregionie istnieje również zaplecze dla uprawiania sportów konnych. W każdej gminie znajduje się po kilka/kilkanaście gospodarstw posiadających ofertę związaną z końmi. Nie w każdym przypadku będziemy mieli do czynienia z ośrodkami jeździeckimi w pełnym tego słowa znaczeniu, częściej będą to gospodarstwa agroturystyczne, które posiadają jednego czy dwa konie, a kontakt ze zwierzętami ogranicza się do przejażdżki bryczką. Niemniej jednak zjawisko to zaczyna mieć swoją skalę.

W poszczególnych gminach zaplecze do uprawiania turystyki konnej kształtuje się w następujący sposób:

Oborniki Śl.: Osola, Oborniki Śląskie, Lubnów, Pęgów, Wielka Lipa, Rościśławice, Wilczyn Leśny, Osolin, Uraz, Zajączków, Bagno, Morzęcin Wielki, Lubnów, Kuraszków, Siemianice;

Prusice: Prusice, Raszowice, Skokowa, Górowo, Borów, Kaszyce Wielkie, Jagoszyce, Chodlewko, Pększyn, Strupina, Pawłów Trzebnicki, Dębica, Sucha, Kopaszyn, Piotrkowice;

Trzebnica: Komorówko, Brzezie, Jażwiny, Masłów, Gąski, Trzebnica, Skoroszów, Biedaszków Mały, Ujeździec Mały, Taczów Mały, Bolescin, Cerekwica, Biedaszków Wielki, Marcinowo, Domanowice, Kuźniczysko, Koniowo, Komorowo, Księgnice;

Twardogóra: Stadniny z prawdziwego zdarzenia nie funkcjonują na terenie gminy Twardogóra. Natomiast jest możliwość nauki jazdy konnej oraz uczestnictwa w rajdach konnych w Sosnówce i Kolonii Sosnówka, a w leśniczówce Gola Wielka można wypożyczyć konia. W kilku miejscach gminy znajdują się gospodarstwa, gdzie występują konie np. w Moszycach czy Łazisku.

Wisznia Mała: Strzeszów, Pierwoszów, Piotrkowiczki, Kryniczno, Szewce, Ligota Piękna, Wisznia Mała;

Zawonia: Grochowa, Tarnowiec, Czeszów, Cieletniki, Miłonowice, Niedary, Zawonia;

Żmigród: Barkowo, Grądzik, Gatka, Żmigród, Kliszkowice, Przedkowice, Osiek, Przywsie, Żmigródek, Dobrosławice, Borki, Powidzko, Garbce, Korzeńsko, Kanclerzowice, Kędzie, Radziąc, Przywsie, Węglewo, Niezgoda.

Tabela nr 12. Obiekty sportowe i rekreacyjne na terenie Subregionu.											
gmina \ rodzaj obiektu	Cieszków	Krośnice	Milicz	Oborniki Śl	Prusice	Trzebnica	Twardogóra	Wisznia M.	Zawonia	Żmigród	ogółem
Stadion sportowy	1	1	1	1	-	1	1	-	-	1	7
Hala sportowo - widowiskowa	-	-	bd	bd	-	bd	1	-	1	1	3
Hala sportowa	1	bd	1	3	1	2		-	1	1	10
Boiska piłkarskie	2	1	bd	17	bd	12	18	bd	8	-	58
Boiska wielofunkcyjne	1	6	1	3	4	3	7	8	4	15	68
Korty tenisowe	-	4	2	3	1	4	3	bd	1	-	18
Sala gimnastyczna	bd	1	12	6	1	3	3	bd	2	bd	28
Sala do aerobiku	bd	bd	bd	1	bd	bd	1	bd	bd	bd	2
siłownia	1	bd	bd	1	bd	bd	2	bd	bd	bd	4
Pole golfowe	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2
Ośrodki jeździeckie	bd	bd	bd	3	1	2	3+2	1	3	2	14
Zbiornik rekreacyjny	bd	bd	bd	1	-	bd	1	1	bd	bd	3
łowiska	bd	2	4	16	-	4	3	1	2	2	34
lotnisko	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	2
basen	-	-	1	1	-	-	-	-	1	1	4
sauna	bd	bd	bd	3	bd	bd	2	-	-	bd	5
*brak danych											
Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych w urzędach gmin/miast											

6.4 Infrastruktura i usługi informacji turystycznej i usługi przewodnickie

Jak wykazują gminy wchodzące w skład Subregionu na ich terenie znajduje się 7 punktów, w których udzielane są informacje turystyczne:

- Krośnice – 2, ul. Sanatoryjna 19 56-320 Krośnice (CETS), ul. Kwiatowa 4 56-320 Krośnice (Schronisko)
- Milicz – 1, Rynek 20, 56-300 Milicz
- Oborniki – 1, Ośrodek Sportu i Rekreacji
- Trzebnica 1, Stowarzyszenie Gmin Turystycznych Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy, ul. Leśna 1, 55-100 Trzebnica, www.kociegory.com
- Twardogóra – 1
- Cieszków - 1, Gminne Centrum Kultury w Cieszkowie

Brak tego typu placówek na terenie gmin Prusice, Wisznia Mała i Zawonia. Planowane jest ich powstanie m.in. w Cieszkowie do 2010 r. czy w Żmigrodzie w 2009 r. Analizując działalność oraz charakter ww. punktów trzeba dokonać ich krytycznej oceny. Punktami informacyjnymi w pełnym tego słowa znaczeniu są tylko znajdujące się w Miliczu oraz Krośnicach. Pozostałe wskazane przez gminy podmioty funkcjonują w ramach urzędu lub przy jednostkach organizacyjnych podległych władzom gmin. Działają w godzinach otwarcia urzędów, a pełnienie funkcji informacji turystycznej jest jedną z wielu (dodatkową). Trudno też mówić o właściwie wykwalifikowanej (kierunkowo) kadrze obsługującej.

Usługi przewodnickie świadczone są w: Krośnicach, Miliczu, Cieszkowie – 4 osoby – przewodnicy – obszar Doliny Baryczy:

- Hanna Jankowska
- Włodzimierz Ranozek
- Roman Jaśniewski
- Cezary Tajner

W Twardogórze : Bożena Hołubka

W Obornikach Śl. po zabytkowym obiekcie w Bagnie oprowadzają klerycy studiujący w tamtejszym Seminarium Duchownym.

Trzebnica, Cieszków, Żmigród – brak przewodników

6.5 Szlaki turystyczne

Charakterystykę systemu szlaków turystycznych występujących na obszarze Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy prezentuje Tabela nr 13.

Tabela nr 13. Szlaki turystyczne biegnące przez Subregion.			
	NAZWA	KOLOR	PRZEBIEG
PIESZE I/LUB ROWEROWE			
1	Międzynarodowy szlak cysterski	-	Szlak bierze początek w Portugalii a kończy się w Polsce. Na Dolnym Śląsku szlak przebiega przez Trzebnicę z zabytkowym zespołem klasztornym i Międzynarodowym Sanktuarium Świętej Jadwigi Śląskiej.
2	Duża ścieżka św. Jadwigi Śląskiej		Ścieżka powstała z inicjatywy Parafii p.w. Św. Bartłomieja Apostoła i Św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy oraz Towarzystwa Miłośników Ziemi Trzebnickiej dla upamiętnienia 740 Rocznicy Kanonizacji Św. Jadwigi. Łączy siedem miejsc związanych ze Św. Jadwigą. W każdym z tych miejsc umieszczono kamień kontemplacyjny z nazwą jednej z cnot której Św. Jadwiga była wierna. Uroczyste otwarcie Ścieżki nastąpiło w 2007 roku.
3	archeologiczny	niebieski	(Wąsosz) – Żmigród - Grodzisko Żmigródek (Zapadły Zamek) - Radziądz - Szarżyna - Stawy Jelenie - Niezgoda - Staw Niezgoda I - Grabówka - Staw Mewi - Wzgórza Czarownic - Brzezina Sułowska - Słaczno - Sułów - wzdłuż Baryczy - Grodzisko Kaszowo - Ostoja Koników Polskich - Milicz - Jaz Sławoszowice - wzdłuż baryczy - Nowe Grodzisko - Nowy zamek - Śmielice - Lelików - (odbicie na Grodzisko Lelików) - wzdłuż Baryczy - Jaz Gądkowice - Gądkowice - wzdłuż stawów Gądkowickiego, Murzyn, Próżna Robota i Bielawski - Zamek Myśliwski "Hubertówka" - nad stawami Sarnim i Wrocławickim - Jaz Potasznia - Kopice - między stawami "Kompleksu Potasznia" m.in. Jan i Uroczy, Stawy Wysokie, Wielgie Milickie - Możdżanów - Dąb Jan - dwór Myśliwski Lipskich - Janisławice - Poręby - Brzeziny - Domasławice - Goszcz - Twardogóra - Grabowno Małe - Grabowno Duże. ok 55 km
4	Barokowy fundacji Hatzfeldów	zielony	40 km. Długodystansowy szlak zielony wiodący z Urazu przez Oborniki Śląskie, Żmigród i dalej przez Głębowice, Wołów, Lubiąż, Wrocław - Leśnicę do Kątów Wrocławskich. Szlak przyjmuje swoją nazwę na terenie gminy Żmigród, gdzie łączy ze sobą trzy najciekawsze z pięciu barokowych kościołów ufundowanych przez Hatzfeldtów na terenie księstwa żmigrodzkiego. Na jego trasie także sam Żmigród, gdzie z barokowych założeń zachowały się ruiny książęcego pałacu i kaplica Św. Krzyża w kościele parafialnym. Szlak pozwala dobrze zapoznać się z dziełami wrocławskiego architekta zatrudnionego przez Hatzfeldtów - Krzysztofa Hacknera (m.in. budowniczy gmachu głównego Uniwersytetu Wrocławskiego). Ponadto na szlaku interesujące obiekty archeologiczne i przyrodnicze. Cały szlak począwszy od Żmigrodu doskonale nadaje się na trasę rowerową (jedynie odcinek od mostu na Orli w Czarnym Lesie do Korzeńska nieco uciążliwy). Szlak prowadzi od Obornik Śląskich, przez Bagno i Piotrowice. Na teren gminy wkracza przy stawach w Rakach (gmina Prusice).
5	Dookoła Milicza	żółty	16 km. Milicz Karłów – Katy – Stawiec – Stawczyk – Milicz PKP
6	Rezerwatów przyrody	zielony	45 km. (Krotoszyn) - Zduny - Cieszków - Trzebicko - Góry - Godnowa - Nowe Grodzisko - Ruda Milicka - Milicz Karłów - Wzgórze Joanny - Lasowice - Skoroszów - (Długoleka k. Wrocławia).
7	Wierzchowicki	niebieski	7 km. Krośnice – Wierzchowice – Wąbnice – Krośnice
8	Zamkowy	czerwony	Milicz Karłów - Milicz PKP - Sławoszowice - Ruda Milicka - Grabownica - Czatkowice - Staw Czarny Las - Krośnice - Dziewiętlin - Świebodów - Wzgórze Joanny - Postolin - Pracze - Sułów - Słup Napoleona - Żmigród. Długość ok. 42 km. Czerwony szlak "Zamkowy" zatacza szeroką petlę po Dolinie Baryczy i pozwala zapoznać się zarówno ze stawami w dnie Doliny Baryczy jak i krajobrazem morenowym wzgórz na południu. Dodatkową atrakcję

			stanowią położone na jego trasie zabytkowe parki podworskie oraz zamki w Żmigrodzie i wieża "Odyniec" na Wzgórzu Joanny.
9	SZLAK NIEBIESKI	niebieski	28 km Grabowno Wielkie (Dworzec PKP) – Grabowno Małe – Leśne Domy – Twardogóra – Wesółka – Goszcz – Domasławice – Poręby – Mozdzanów – Milicz
10	SZLAK ŻÓŁTY	żółty	13 km (pieszy): Twardogóra PKP – Sądrożyce – Chelstów – Most Piecha – Moszyce – Twardogóra (PKP)
11	SZLAK CZERWONY	czerwony	48 km (rowerowy): Twardogóra (Dworzec PKP) – Trzy Chałupy – Olszówka – Kuźnia Goszczańska – Nowa Wieś Goszczańska – Świniary – Drągów – Goszcz – Troska – Gola Wielka – Chelstów – Drogoszowice – Kolonia Sosnówka – Sosnówka – Sądrożyce – Twardogóra
12	Szlak pieszy WR 283	czerwony	Szlak wiedzie od strony gminy Oborniki Śląskie do Rzepatowic i Malczowa bardzo malowniczymi terenami przez Farną Górę, na której można podziwiać piękny widok na okoliczne sady, Kapliczne Wzgórze z piękną Kapliczką Św. Jadwigi następnie przez Las Bukowy, obok Bazyliki i Klasztoru do Rotundy Pięciu Stołów i dalej do Brochocimia koło stacji i folwarku z pozostałościami po barokowym pałacu, parku krajobrazowym. Dalej szlak prowadzi przez Taczów Wielki i Głuchów Górny i Bolescin z neorenesansowym pałacem do Skarszyna.
13	Szlak Wzgórza Trzebnickie i Dolina Baryczy		Ujeździec Wielki - Janiszów- Biedaszków w. - Kuźniczysko - Bolescin – Skarszyn – Ujeździec Wlk - na wzgórzu dawna osada kultury lużyckiej, Kuźniczysko - drewniany kościół , dawny młyn wodny, dawne stanowisko hutnicze, Bolescin - pałac z końca XIX w., Skarszyn - rezerwat "Las bukowy", na wschodnich zboczach wzgórz średniowieczne stanowiska archeologiczne.
14	ZIELONY	zielony	33 km. Wierzbią, Barkowo, Kędzie, Chodlewo, Korzeńsko, Żmigródek i Morzęcino.
15	CZERWONY	czerwony	13 km. Żmigród – Książęca Wieś – Przewory
16	NIEBIESKI	niebieski	34 km. Bartków – Kędzie – Żmigród – Żmigródek – Szarżyna – Dąbki Grabówka.
SZLAKI ROWEROWE			
17	Międzynarodowy Szlak Rowerowy EuroVelo R9 Bałtyk – Adriatyk (tzw. Szlak Bursztynowy)		Trasa po Wzgórzach Trzebnickich i w Dolinie Baryczy obejmuje m.in.: Rezerwat Las Bukowy w Skarszynie, Kościół Neogotycki w Głuchowie Górnym, we wsi znajdowało się Supertajne Centrum Dowodzenia Układu Warszawskiego, Międzynarodowe Sanktuarium Św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy , Nowy Dwór z folwarkiem, użytek ekologiczny Żurawia Łąka, Koniowo z kościołem szachulcowym MB Królowej Pokoju, akwen Stawy Koniowskie, Przewory w której dawniej znajdował się przysiółek i stacja kolejowa na trasie kolei wąskotorowej.
18	Trzebnicka Pętla Rowerowa	czerwony	172 km. Szewce – Paniowice – Kotowice – Raków – Uraz- Niziny – Rościślawice – Wielka Lipa – Osola – Osolin – Górowo – Skokowa – Piotrowo – Zakrzewo – Raszowice – Aleksandrowice – Barkowo – Kędzie – Karnice – Bychowo – Węglewo – Żmigród – Żmigródek – Nowe Domy – Gatka – Wilkowo – Olsza – Grabówka – Ruda Sułowska – Olszyny Niezgodzkie – Bukołowo – Gąski – Przeborów – Ujeździec Wielki – Janiszów – Biedaszków Wielki – Kuźniczysko – Pęciszów – Budczyce – Zawonia – Tarnowiec – Cielętniki – Kopiec – Węgrów – Krakowiany – Bolescin – Skarszyn – Zapreżyn – Łozina – Tokary – Siedlec Trzebnicki – Pierwoszów – Wysoki Kościół – Piotrowiczki – Strzeszów – Szewce.
19	Korona Kocich Gór	niebieski	75 km. Koronę Kocich Gór tworzą następujące wzgórza: 1) Wzgórze Strupińskie (155 m n.p.m.) w gminie Prusice, które stanowi początek szlaku. 2) Kowalska Góra (247 m n.p.m.), najwyższy punkt miasta i gminy Oborniki Śląskie. Jest to jedno z nielicznych wzniesień, z

			którego rozciągają się widoki jednocześnie na dolinę Baryczy, Odry i Sudety. 3) Ciemna Góra (258 m n.p.m.), najwyższe wzniesienie całych Wzgórz Trzebnickich, a zarazem najwyżej położony punkt gminy Trzebnica. 4) Farna Góra (257 m n.p.m.). 5) Wiszniak (247 m n.p.m.), najwyższe wzniesienie na terenie gminy Wisznia Mała. Z wylesionego wzgórzca rozciąga się rozległa panorama Dolnego Śląska, a przy dobrej widoczności całych Sudetów. 6) Wzgórze Cielećnik (245 m n.p.m.), najwyższe wzniesienie gminy Zawonia, a jednocześnie wschodniej części Wzgórz Trzebnickich. 7) Zielony Szczyt (240 m n.p.m.), najwyższe wzniesienie gminy Dobroszyce.
19	Przez wzgórzca i wąwozy		Głuchów Górny - Taczów Mały - Brochocin - Trzebnica(las bukowy) – Marcinowo – punkt widokowy między Wisznią Małą, a Głuchowem – Brochocin - pałac barokowy z XVIII w., Trzebnica - zabytki w Lesie Bukowym (Willa Zamek, kałwaria, kościółek leśny), Marcinowo - Muzeum Ludowe Mariana Kowalskiego.
20	SZLAK ZIELONY	zielony	18 km (rowerowy): Twardogóra – Moszyce – Gola Wielka – Goszcz – Szczodrak – Wesółka – Twardogóra
21	SZLAK ŻÓŁTY	żółty	13 km. Twardogóra PKP – Sądrożyce – Chełstów – Most Piecha – Moszyce – Twardogóra.
22	główny szlak Gór Kocich	niebieski	17,8 km. Oborniki Śląskie - Kuraszków - Gnieździec - Kowalska Przełęcz - Pasma Ciemnej Góry - Trzebnica.
23	południowy szlak Gór Kocich.	żółty	22 km. Oborniki Śląskie - Kowalska Góra - Wilczyn Leśny - Lesiste Wzgórzca - Mienice - Dolnośląski Szczyt - Borkowice - Przełom Lubniówki - Węgrzynów – Trzebnica.
24	przez Wzgórz Trzebnickie	czerwony	22 km. Oborniki Śląskie - Masyw Grzybka - Dębowy Wąwóz - Kuraszków - Kozie Czuby - Piekary - Przeclawie - Rzepotowice - Malczów - Farna Góra - Kapliczne Wzgórze – Trzebnica.
25	Ze Wzgórz Trzebnickich w Dolinę Odry	zielony	9,5 km. Oborniki Śl. – Jary – Nowy Staw – Uraz.
26	SZLAK POMARAŃCZOWY	pomarańczowy	Ruda Sułowska w kierunku na Wąsosz przez Grabówkę, Niezgodę, Szarzynę, Radziądz, Żmigród, Bychowo, Kędzie. Długość szlaku w gminie Żmigród 22 km.
SZLAKI KAJAKOWE			
27	Szlak Baryczy		120 km. Spływ można zacząć już w Miliczu, bądź Sułowie. Najlepsze warunki do spływu są wiosną (kiedy z reguły jest wysoki stan wody) oraz jesienią (kiedy mamy zapewniony wysoki stan wody ze względu na wypuszczanie wody ze stawów). Uwaga! Jeżeli latem jest mało opadów, spływ może być bardzo utrudniony lub niemożliwy ze względu na niski stan wody. Pewną przeszkodę stanowią jazy, na których będziemy zmuszeni przenosić kajaki. Z drugiej jednak strony dzięki jazom, na odcinku przed nimi, mamy zapewniony stały, wysoki stan wody. Poniżej przedstawiony jest schematyczny opis szlaku począwszy od Jazu Sławoszowice koło Milicza (1,5 km od stacji kolejowej).
28	Szlak Orli		44 km
29	Szlak Polskiej Wody		21 km
30	Szlak Młyńskiej Wody		25 km
31	Szlak Sąciecznicy		20
32	Kajakiem po meandrach Baryczy		Milicz – Sułów 9 km
33	Kajakiem z Potaszni do Sławoszowic		Potasznia – Sławoszowice (w wersji dla ambitnych dodatkowo Wróbliniec)

ŚCIEŻKI PRZYRODNICZE			
34	Milicz – Milicz		1,5 km
35	Stawy w Rudzie Sułowskiej		5 km
36	OWS Karlów Wałkowa – Karlów		5,5 km Ścieżka prowadzi przez lasy w pobliżu Ośrodka Wypoczynku Świątecznego (OWŚ) w Karlowie, jedno z najciekawszych w Nadleśnictwie Milicz. Rozpoczyna się przy OWŚ Karlów, znajdującym się w południowej części Milicza (Milicz - Karlów), przy węźle szlaków. Do ośrodka dochodzi droga dojazdowa prowadząca od drogi krajowej 440 (Wrocław) Trzebnica Milicz Jarocin, oznaczona tablicą OWŚ Karlów. Przy ośrodku znajduje się parking. Najbliższym przystankiem PKS jest Karlów (1 km od OWŚ), gdzie zatrzymują się liczne autobusy relacji Wrocław Milicz przez Skoroszów. Najbliższe dojeżdżenie od stacji kolejowej prowadzi <i>szlakiem czerwonym</i> 2,5 km od dworca PKP Milicz (na linii kolejowej Wrocław Oleśnica Krotoszyn). Ścieżka prowadzi przez pierwsze 2,5 km wraz ze <i>szlakiem zielonym</i> , następnie dochodzi do wsi Wałkowa (przystanek 7), dochodzi na północny skraj grądu z pomnikami przyrody (przystanek 9) skąd prowadzi przez podmokłe miejscami grądy i bory sosnowe, skrajem głębokiej doliny potoku, aż zatacza zamkniętą pętlę przy przystanku 3, skąd powraca się do OWŚ Karlów.
37	Ruda Żmigrodzka – Rezerwat Olszyny Niezgodzkie - Szarżyna		8 km
38	Postolin – Wzgórze Joanny – Postolin		8 km Ścieżka prowadzi przez najciekawsze fragmenty lasów Nadleśnictwa Milicz. Rozpoczyna się ona przy parku w Postolinie (przy przystanku PKS). Czas przejścia całej ścieżki łącznie ze zwiedzeniem i odpoczynkami wynosi ok. 4 - 5 godzin. Aby dojechać do Postolina należy skręcić na skrzyżowaniu szos znajdującym się w środku lasu, 1 km na północ od Lasowic na drogę prowadzącą do Gruszczyki. Po pierwszym 0,5 km szosą dojedziemy do wejścia do rezerwatu Wzgórze Joanny (przystanek 11 na ścieżce, gdzie znajduje się mała zatoczka do parkowania), a po dalszych 2,5 km do Postolina. Do samego Postolina kursują cztery autobusy w dni nauki szkolnej a dwa w pozostałe dni robocze - wszystkie z Milicza. Więcej autobusów do przystanku Świebodów Skrzyżowanie (szlak zielony II). Ścieżka prowadzi obok miejsca po dawnym młynie (przystanek 3); obok doliny z pomnikiem przyrody (przystanek 4) i głazu narzutowego (przystanek 4); przez przysiółek Kozuby (przystanek 5), dalej doliną z kolejnymi pomnikowymi dębami i bukami (w tym najgrubszy o obw. 739 cm); do rezerwatu Wzgórze Joanny, do zameczku myśliwskiego (przystanek 9), do oczka wodnego (przystanek 10) - przy którym na rozdrożu węzeł szlaków (skrzyżowanie ze szlakiem czerwonym i zielonym II); do doliny pomnikowych dębów (przystanek 14) - stąd prowadzi oznakowane dojeżdżenie do okazałych dębów (o obw. 603 i 644 cm); obok starego cmentarza w Postolinie (przystanek 16).
39	Sławoszowice – Ruda Milicka – Godnowo		8,5 km. Ścieżka prowadzi przez fragment lasów Nadleśnictwa Milicz i przez rezerwat Stawy Milickie. Najdogodniejsze dojeżdżenie do początku ścieżki prowadzi ze stacji PKP Milicz <i>szlakiem czerwonym</i> prowadzącym w kierunku Rudy Milickiej (ok. 1,5 km). Ścieżka zaczyna się przy ostatnich zabudowaniach wsi Sławoszowice. Stąd prowadzi obok platformy obserwacyjnej nad Stawem Słupickim (przystanek 1); zabytkowego domu w Rudzie Milickiej (przystanek 2); przez dąbrowy na południe od wioski (przystanki 3 - 6); obok jazu w Rudzie Milickiej (przystanek 7) - tu

			węzeł szlaków, stąd razem ze <i>szlakiem zielonym</i> ; przez Stawno (przystanek 8); bardzo widokową trasą groblą pomiędzy stawami Słonecznym i Wilczymi (przystanki 9 - 10); przy miejscu po zamku w Nowym Grodzisku (przystanek 11) - tu łączy się ze szlakiem <i>niebieskim I</i> ; wzdłuż stawu Gadzinowego (przystanki 13 - 16). Koniec ścieżki znajduje się we wsi Godnowa (ok. 7 km od Milicza) leżącej przy drodze Milicz - Sulmierzyce. Jest tu przystanek PKS, z którego odchodzą pojedyncze autobusy do Wrocławia i dość liczne do Milicza. Prowadzi też stąd <i>szlak zielony II</i> do Cieszkowa.
40	Stawy Krośnickie		9 km
41	Ścieżka przyrodnicza w Rezerwacie „Torfowisko koło Grabowna Wielkiego”		Udostępniona do zwiedzania jest część północna rezerwatu na powierzchni 1,40 ha. Wytyczona tam została ścieżka przyrodnicza prowadząca skrajem rezerwatu. Utworzona została w 1999 r. przez Ewalda Ranozka i Bożenę Hołubkę. Obejmuje trasę o długości 520 m, z sześcioma przystankami opatrzonymi kolorowymi tablicami, na których przedstawione są najbardziej charakterystyczne dla danego odcinka rośliny i krótka nota ułatwiająca samodzielne zidentyfikowanie ich w terenie: (przystanek 1) Las mieszany, Ekoton, strefy przejściowe, (przystanek 2) Trawy i turzyce, (przystanek 3) Zarośla łożowe, (przystanek 4) Torfowce w brzezince, (przystanek 5) Rośliny wodne, (przystanek 6) Okresowy przepływ wody
42	Nieoznakowany szlak bocianich gniazd		Najlepiej przemierzać go rowerem. Z Twardogóry jedziemy do Goszcza, gdzie znajduje się pierwsze gniazdo, na słupie przy domu pana Brzozy (nr 6); jedziemy dalej w stronę Milicza, przed Nową Wsią Goszczańską skręcamy w prawo. Następne gniazda (2) znajdują się w Dragowie, potem mamy gniazdo w Zakrzowie, dwa następne są w Drożdżęcinie, w tym jedno czynne. Dojeżdżamy do Poręb, gdzie dalej możemy już jechać szlakiem turystycznym (niebieskim, w stronę Twardogóry). Po drodze gniazdo jest też w Łaziskach i Domasławicach.

Powyższe zestawienie należy dodatkowo uzupełnić o informacje na temat szlaków konnych. Jednak okazuje się, że jest z tym pewien problem. Informacje ze źródeł pierwotnych okazały się niepełne. Na ich podstawie można jedynie stwierdzić, iż:

- Na terenie Subregionu występuje szlak konny Doliny Baryczy,
- Na terenie gminy Żmigród przebiegają dwa odcinki szlaków konnych o łącznej długości 13 km.
- Na terenie gminy Twardogóra planowane jest wytyczenie w najbliższym czasie szlaku konnego o łącznej długości 50 km. Jego trasa ma mieć następujący przebieg: Poręby – Domasławice – Gola Wielka – Chelstów – Kolonia Sosnówka – Sosnówka – Grabowno Wielkie – Grabowno Małe – Gola Mała – Olszówka – Kuźnia Goszczańska – Nowa Wieś Goszczańska.
- Stowarzyszenie Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy planuje realizację przedsięwzięcia polegającego na wytyczeniu i oznakowaniu wielowariantowej trasy hipicznej – „Konno przez Wzgórz Trzebnickie”. Jego celem jest stworzenie na terenie siedmiu gmin największej w Polsce (ok. 400 km) sieci tras rajdowych konnych.

Źródła wtórne ogólnie dostępne (głównie Internet, a także opracowania na temat przedmiotowego obszaru) nie uzupełniają luki w zakresie informacji na temat infrastruktury obsługującej tego typu aktywność. „Plan promocji turystycznej dla Doliny Baryczy na lata

2008 – 2015”⁵⁶ wspomina o istnieniu sieci tego typu szlaków, mających łączną długość 250 km oraz o ich zintegrowanym charakterze. Istnieje jednak pewna trudność jeśli chodzi o ich dokładne zidentyfikowanie. Jedynie na stronie www.kropla.eko.org.pl udało się doprecyzować informacje, iż główna trasa prowadzi od Sadowia/k Ostrowa Wielkopolskiego, przez Bugufałów, Chynową, Przygodziczki, Antonin, Hutę, Moją Wolę /k Sośn, Poręby i dalej przechodząc na teren województwa Dolnośląskiego przez Drożęcín, Luboradów, Dąbrowę, Krośnice, Lasowice, Sułów, Miłosławice, Węgrzynów, Gogołowice, Rokłowice, Góry, Trzebicko, Potasznę, do Wróblinca.⁵⁷

Jak wynika z informacji zamieszczonych w Tabeli nr 13. Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy jest obszarem na którym występuje gęsta sieć szlaków. Mają one również różny charakter od rekreacyjnego, poprzez krajoznawczy, aż po edukacyjny. Podstawowy mankament na jaki należy zwrócić uwagę w całym opisywanym systemie to właśnie fakt rozdrobnienia przy jednoczesnym braku wspólnej koordynacji i oznakowania tych szlaków w skali całego Subregionu. Niektóre szlaki nie posiadają własnej – wyróżniającej je nazwy przez co informacja na ich temat nie zawsze rodzi jednoznaczne skojarzenie z miejscem przebiegu czy atrakcjami jakie oferują. Różny, często niewystarczający jest stan infrastruktury, która powinna towarzyszyć tego typu trasom. Pewną niedogodność stanowi również fakt nienależytego utrzymania szlaków – zdarzają się odcinki trudne do przebycia, zakrzaczone, źle oznakowane – nie dość gęsto, a dodatkowo nie zawsze zadbano o to, aby stare oznakowanie (po szlakach już nieaktualnych) zlikwidować, co powodować może uczucie dyskomfortu, a nawet baraku poczucia bezpieczeństwa u osób korzystających. Dyskomfort budzić może również konieczność poruszania się wzdłuż ruchliwych dróg samochodowych na niektórych odcinkach szlaków.

Doceniając walory przyrodnicze oraz kulturowe jakie oferują zaprezentowane szlaki trzeba je ocenić jako bardzo interesujące i atrakcyjne, zarówno pod względem ilościowym jak i jakościowym.

6.6 Dostępność komunikacyjna i obsługa transportowa

Przez Subregion przebiega korytarz transportowy w skład, którego wchodzi: linia kolejowa i droga krajowa nr 5 (E-216) – najważniejsza arteria o znaczeniu międzynarodowym. W lepszej sytuacji pod opisywanym względem jest zachodnia część Subregionu. To tutaj przebiegają obydwa korytarze transportowe. Droga nr 5 przebiega przez teren gmin Wisznia Mała, Trzebnica, Prusice, Żmigród. Uzupełniający charakter pod względem komunikacyjnym stanowi droga krajowa nr 15, łącząca Trzebnicę z Miliczem. Drogi wojewódzkie Nr 340, Nr 440, Nr 439, Nr 448 pełnią funkcję łączników między wskazanym szlakiem, a pozostałymi gminami objętymi niniejszym opracowaniem. Uzupełniające w tym zakresie są drogi powiatowe. Ponadto stanowią one podstawową sieć komunikacyjną między miejscowościami wewnątrz Subregionu. Drogi gminne służą głównie

⁵⁶ J.D. Golden, *Plan promocji turystycznej dla Doliny Baryczy na lata 2008 – 2015*, czerwiec 2008, s. 24.

⁵⁷ <http://kropla.eko.org.pl/newkropla/index.php?pismo=34&kolejny=31>

obsłudze rolnictwa, ze względu na ich ilość i jakość istnieje pewna łatwość rozwoju na ich bazie szlaków turystycznych. Długość dróg powiatowych na terenie gmin powiatu trzebnickiego wynosi 781,2 km (+ 41,3 km o nawierzchni gruntowej), a gminnych – 264,9 km (+ 243,6 km o nawierzchni gruntowej). W gminach powiatu milickiego wartości te wynoszą odpowiednio: 287,8 km oraz 65 km. W przypadku gminy Twardogóra – 77 km i 39 km (+60 gruntowych).

Najważniejsze szlaki komunikacyjne Subregionu to:

1. Droga krajowa nr 5 (E – 261) – Świecie – Poznań – Leszno – Żmigród (Prusice, Trzebnica, Wisznia Mała) – Wrocław – Bolków i dalej do Jeleniej Góry, do drogi nr 3.
2. Droga krajowa nr 440: Trzebnica – Milicz – Cieszków – Krotoszyn – Jarocin. Droga ta prowadzi głównie ruch tranzytowy łącząc Wielkopolskę z północno – wschodnimi obszarami Dolnego Śląska, a poprzez odcinek drogi nr 5 – od Trzebnicy – z Wrocławiem.
3. Droga wojewódzka nr 340: Oleśnica – Zawonia – Trzebnica – Oborniki Śląskie – Wołów – Ścinawa – Lubin.
4. Droga wojewódzka nr 439: Milicz – Świetoszyn – Miłostawice - Sułów – Żmigród – Strupina (gmina Prusice) – Wołów stanowi połączenie pomiędzy drogą krajową nr 15 i nr 5.
5. Droga wojewódzka nr 448: Milicz – Krośnice – Twardogóra – Syców.

Za jednostki posiadające najdogodniejszą dostępność drogową należy uznać gminy położone wzdłuż „piątki”, Oborniki Śląskie (dzięki drodze Nr 341 prowadzącej z Wrocławia) oraz Milicz i Cieszków (położone wzdłuż „piętnastki”). Najbardziej peryferyjnie położone są Krośnice i Twardogóra. Wpływa na to suma dwóch czynników – większej niż w przypadku innych gmin odległości od Wrocławia oraz jakości prowadzących tam szlaków komunikacyjnych. Zawonia jest pod tym względem w nieco lepszej sytuacji ze względu na bezpośrednie połączenia drogowe z Wrocławiem oraz sąsiedztwo z tym miastem.

Odległości między „stolicami” poszczególnych gmin (sąsiadujących ze sobą) nie przekraczają 20 km. Wyjątek stanowi tutaj trasa z Trzebnicy do Milicza (30 km). Dla przykładu odległość między Wisznią Małą a Trzebnicą wynosi 10, Obornikami i Trzebnicą – 12 km, Żmigrodem i Miliczem - 15, Zawonią i Twardogórą - 20, Krośnicami i Twardogórą - 10, itd. Sytuacja taka jest istotna, gdyż ułatwiać może łączenie oferty turystycznej Subregionu oraz jej dystrybucję.

W zakresie komunikacji kolejowej na terenie Subregionu występują dwie nitki torów. Szczególnie ważny jest korytarz transportowy biegnący wzdłuż zachodniej granicy Subregionu w kierunku północ – południe. Jest to linia magistralna PKP relacji Wrocław – Poznań służąca krajowym i zagranicznym przewozom dalekobieżnym. Linia ta jest modernizowana. Plany rozwojowe PKP zakładają, że linia ta ma być zmodernizowana poprzez dodanie drugiej pary torów i zwiększenie prędkości przewozowej do 160 km/h. Po modernizacji linia będzie włączona do Europejskiego Systemu Kolejowego.

Linia biegnie przez teren gmin: Wisznia Mała, Oborniki Śląskie, Prusice i Żmigród, a obsługiwana jest przez stacje kolejowe w: Żmigrodzie, Grabcach, Korzeńsku, Skokowej, Osoli, Obornikach Śl., Pęgowie, Szewcach. Ma ona duże znaczenie dla prawidłowego skomunikowania wskazanych gmin ze znaczącymi ośrodkami takimi jak Wrocław i Poznań

czy lokalnymi jak Rawicz, Leszno oraz między sobą. Szczególnie dogodnie jest połączenie z Obornikami Śl. i Żmigrodem – na tych stacjach zatrzymują się pociągi dalekobieżne (pospieszne). Pozostałe stacje obsługiwane są przez pociągi osobowe. W przypadku Obornik i Żmigrodu linia obsługiwana jest przez ok. 30 par pociągów dobowo (w zależności od pory roku).

Transport kolejowy w pozostałej części Subregionu nie odgrywa obecnie większego znaczenia. Przez teren powiatu milickiego oraz gminy Twardogóra w kierunku północ południe, przebiega linia kolejowa nr 281, pierwszorzędna, zelektryfikowana, jednotorowa. Linia ta łączy środkową część Wielkopolski – Gniezno, Krotoszyn z północno – wschodnimi obszarami Dolnego Śląska – docelowo z Oleśnicą. Obsługa Subregionu następuje poprzez stacje w Grabownie Wielkim, Bukowicach Trzebnickich, Krośnicach, Wierzchowicach, Miliczu, Rakoniewicach Milickich i Cieszkowie. Natężenie w ruchu pasażerskim wynosi 8 par pociągów osobowych na dobę.

Na przedmiotowym obszarze kilkadziesiąt lat temu istniał również transport o typowo lokalnym wymiarze. Były to:

- Kolejka wąskotorowa łącząca Trzebnicę z Wrocławiem (trasą zbliżoną do przebiegu drogi nr 5), a także z Prusicami, Żmigrodem i Miliczem. Została ona rozebrana na początku lat 60. Obecnie istnieją plany odtworzenia tego szlaku.
- Linia nr 326 – Trzebnica – Psie Pole – Wrocław (pochodząca z 1886 r.). Na linii tej od wielu lat zawieszony jest ruch pasażerski. Infrastruktura służąca do obsługi tego szlaku jest zdewastowana. Obecnie trwają prace polegające na reaktywowaniu tej linii i uruchomieniu połączenia kolejowego (szynobus) Trzebnicy z Wrocławiem. Działania te można było podjąć w momencie przejęcia linii przez samorząd województwa dolnośląskiego, co nastąpiło w zeszłym roku.

Zbiorowy transport samochodowy z Subregionem (zewnętrzny), jak też pomiędzy poszczególnymi miejscowościami leżącymi w jego granicach zapewniają autokary PKS oraz prywatni przewoźnicy. Stosunkowo dobra jest komunikacja z Trzebnicą i Żmigrodem oraz miejscowościami leżącymi na tych trasach. W Trzebnicy zatrzymują się autokary dalekobieżne jadące w kierunku północnym na Poznań i dalej, a także te które pokonują trasę do Milicza i dalej na północny zachód (Krotoszyn, Jarocin). Obsługa ruchu na poszczególnych trasach kształtuje się w następujący sposób:

- Milicz – Wrocław – 16 par autokarów na dobę (z czego w soboty i/lub niedziele – 4).
- Milicz – Trzebnica – 14 (z czego w soboty i/lub niedziele – 4).
- Milicz – Twardogóra – 1.
- Milicz – Żmigród – 2 (z czego w soboty i/lub niedziele – 0).
- Trzebnica – Wrocław ok. 100 (z czego w soboty i/lub niedziele – ponad 30), dodatkowo, transport na tej trasie uzupełniony jest przez działalność prywatnych przewoźników – małe busy odbywają ok. 30 par kursów w ciągu dnia – w soboty i niedziele liczba tych połączeń spada kilkakrotnie.
- Oborniki Śl., Żmigród – Wrocław – na tej trasie większe znaczenie odgrywa transport kolejowy. Między Obornikami Śl. a Trzebnicą funkcjonuje transport obsługiwany

przez prywatnych przewoźników – kilkanaście busów dziennie – w soboty i niedziele – po 2 kursy.

- Twardogóra – Wrocław – 14 par kursów.
- Zawonia – Wrocław – poza kursami PKS trasa obsługiwana jest przez prywatnego przewoźnika (POLBUS linie 508 i 8) – 11 par połączeń.

Najistotniejszymi mankamentami istniejącego w Subregionie systemu zbiorowej komunikacji samochodowej, jest mała liczba połączeń wewnątrz regionu oraz bardzo mała ich ilość w dni wolne od pracy (co dowodzi braku orientacji pro turystycznej).

7. Aktywność społeczności lokalnej na rzecz rozwoju turystyki w regionie

7.1 Demograficzno – ekonomiczna charakterystyka mieszkańców regionu

Ogółem na obszarze Subregionu zamieszkuje 127 770 osób (Tabela nr 14), co stanowi 4,44% ogółu mieszkańców województwa. Najwięcej osób zamieszkuje gminy Milicz i Trzebnica, najmniej gminy Cieszków i Zawonia. Zdecydowana większość czyli 79 793 osób (62,45%) zamieszkuje tereny wiejskie, a tylko 47 977 (37,54%) osób mieszka w miastach. Analizując stosunek mężczyzn do kobiet, to niewielką przewagę zyskują kobiety, których jest 64 995 do 62775 mężczyzn. Najbardziej sfeminizowana gminą w Subregionie jest Trzebnica, gdzie jest 812 kobiet więcej niż mężczyzn, natomiast w gminie Zawonia przeważają mężczyźni. Według danych Banku Danych Regionalnych przyrost naturalny liczony w liczbach bezwzględnych jest dodatni. Największy zanotowano w gminie Trzebnica i Milicz, odpowiednio +58 i +56, ujemny przyrost jest natomiast w gminie Zawonia i Oborniki Śląskie odpowiedni -12 i -9.

Tabela nr 14. Ludność wg miejsca zameldowania/zamieszkania i płci oraz wskaźnik przyrostu naturalnego na koniec 2007 roku.				
cecha		OGÓLEM (MĘŻCZYŹNI/KOBIETY)	OBSZARY MIEJSKIE/WIEJSKIE	PRZYROST NATURALNY
gmina				
1	Cieszków	4 646 (2 284/2 362)	ndt.	12
2	Milicz	24 082 (11 844/12 238)	11 780/12258	56
3	Krośnice	8 063 (4 050/4 013)	ndt.	26
4	Oborniki Śl.	17 992 (8 767/9 225)	8410/9 473	-9
5	Prusice	9 197 (4 607/4 590)	2 197/7 012	18
6	Twardogóra	12 970 (6 446/6 524)	6 878/6092	27
7	Trzebnica	22 056 (10 622/11 434)	12 268 / 9 702	58
8	Wisznia M.	8 236 (4 046/4190)	ndt.	23
9	Zawonia	5 482 (2 768/2 714)	ndt.	-12
10	Żmigród	15 046 (7 381/7 665)	6 535/8 480	19

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych 2007

Na koniec 2007 roku zanotowano nieznaczny wzrost osób meldujących się na terenie Subregionu (Tabela nr 15). Wskaźnik ten wynosi + 371. Tendencja ta jest różna w zależności od gminy. Najwięcej osób zameldowało się w gminie Oborniki Śl. 550, najmniej w Cieszkowie 52. Jeżeli chodzi o wymeldowania to najczęściej wymeldowało się w gminie Milicz 457, najmniej w Zawoni 52. Niepokojący jest natomiast stosunek osób zameldowanych z zagranicy do wymeldowanych zagranicę. O ile w 2007 roku zameldowanych było 83 osób, to 190 wymeldowanych. Różnica ta odzwierciedla jednak tendencje ogólnokrajowe.

Tabela nr 15. Migracje na pobyt stały w gminie wg. typu i kierunku											
cecha	Gmina										
	CIESZKÓW	KROŚNICE	MILICZ	OBORNIKI ŚL.	PRUSICE	TRZEBNICA	TWARDOGÓRA	WISZNIA M.	ZAWONIA	ŻMIGRÓD	OGÓLEM
zameldowania ogółem	52	112	379	550	116	492	198	300	110	197	2 506
zameldowania z miast	24	62	166	393	56	308	109	249	67	96	1 494
zameldowania ze wsi	17	50	191	141	58	169	82	50	43	92	893
zameldowania z zagranicy	11	bd*	22	16	2	15	7	1	bd*	9	83
wymeldowania ogółem	69	129	457	303	156	398	203	109	52	232	2 135
wymeldowania do miast	41	72	202	162	63	137	84	60	31	123	905

wymeldowania na wieś	22	57	188	112	92	213	100	48	21	90	943
wymeldowania za granicę	6	bd*	67	29	1	48	19	1	bd*	19	190

*bd = brak danych
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych za rok 2007.

Analizę potencjału ekonomicznego ludności zamieszkującej Subregion można przeprowadzić badając stosunek osób w wieku przedprodukcyjnym, produkcyjnym i poprodukcyjnym (Tabela nr 16). Ogółem w Subregionie osób w wieku przedprodukcyjnym jest 27 053, gdzie najwięcej jest w gminie Milicz i Trzebnica (odpowiednio 5 243 i 4 531) interesujący jest w tym rankingu wynik gminy Twardogóra, gdzie osób młodych jest 3 502. W wieku produkcyjnym ogółem jest 83 666 osób. I tutaj najwięcej takich osób zamieszkuje gminy Milicz, Trzebnica i Twardogóra (odpowiednio 15 631, 14 538, 11 947). Osób w wieku poprodukcyjnym zamieszkuje 17 300. I tutaj najwięcej takich osób zamieszkuje trzy wcześniej wymienione gminy. Jednakże istotne jest nie tylko suma ogólna osób w poszczególnych grupach wiekowych, ale również tzw. obciążenie demograficzne. Jak podaje BDR, w grupie ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym najlepszy wskaźnik ma gmina Cieszków 36,7 najniższy gmina Wisznia Mała 30,3. Druga grupa danych (Tabela nr 17) obejmująca ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym wskazuje, iż najlepszy rezultat osiąga gmina Zawonia 52,00 najniższy Twardogóra 78,2. W ostatniej grupie ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym najlepszy wskaźnik ma gmina Wisznia Mała 17,2 najniższy Twardogóra 22,9.

Tabela nr 16. Charakterystyka demograficzna ludności Subregionu.					
cecha		ludność w wieku przedprodukcyjnym	ludność w wieku produkcyjnym	ludność w wieku poprodukcyjnym	OGÓLEM
gmina					
1	Cieszków	1 063	2 894	640	4 597
2	Krośnice	1 794	5 143	1 079	8 016
3	Milicz	5 243	15 631	3 336	24 210
4	Oborniki Śl.	2 732	8 587	1 629	12 948
5	Prusice	1 997	6 035	1 127	9 159
6	Trzebnica	4 531	14 538	3 013	22 082
7	Twardogóra	2 732	8 587	1 629	12 948
8	Wisznia m.	1 703	5 612	964	8 279
9	Zawonia	1 234	3 626	642	5 502
10	Żmigród	3 254	9 653	2 132	15 039
11	OGÓLEM	27 053	83 666	17 300	122 780

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych za rok 2007

Tabela nr 17. Wskaźnik obciążenia demograficznego				
cecha gmina		ludność w wieku przedprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym	ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym
		1	Cieszków	36,7
2	Krośnice	34,8	60,1	21
3	Milicz	33,5	63,6	21,3
4	Oborniki Śl.	31,8	59,6	19
5	Prusice	34	56,5	18,7
6	Trzebnica	31,1	66,5	20,7
7	Twardogóra	29,31	78,2	22,9
8	Wisznia M.	30,3	56,6	17,2
9	Zawonia	34	52	17,7
10	Żmigród	33,7	65,5	22,1
ŚREDNIA OGÓŁEM		32,33	61,88	20,27

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych za rok 2007

Istotne znaczenie dla potencjału ekonomicznego ludności ma również stan zatrudnienia. Według BDR na koniec 2007 roku pracujących w głównym miejscu pracy było 20 229 osób. Z tego najwięcej w gminie Trzebnica i Milicz (odpowiednio 4 435 i 4 394), najmniej w Cieszkowie 352. Zarejestrowanych bezrobotnych było 5484, z czego w gminie Milicz 1 343, Trzebnicy 1008. Najmniej w gminie Zawonia 272 osoby.

Jeżeli natomiast spojrzymy na procentowy udział zarejestrowanych bezrobotnych do ludności w wieku produkcyjnym to ogółem w Subregionie wynosi to 7,4%. Gminami o największym udziale procentowym są gminy Cieszków 11,4 i Żmigród 10,4. Najmniejszy udział jest w gminie Wisznia Mała i wynosi 5%.

Tabela nr 18. Charakterystyka rynku pracy.										
cechy gmina		pracujący w głównym miejscu pracy			Bezrobotni zarejestrowani wg płci			Udział bezrobotnych zarejestrowanych do ludności w wieku produkcyjnym (%)		
		ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
1	Cieszków	352	186	166	330	109	221	11,4	7,2	16
2	Krośnice	1 420	822	598	372	115	257	7,2	4,2	10,8
3	Milicz	4 394	2 359	2 035	1 343	419	924	8,6	5,1	12,5
4	Oborniki Śl.	2 766	1 245	1 521	634	277	357	5,3	4,4	6,3
5	Prusice	bd*	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd
6	Trzebnica	4 435	1 982	2 453	826	335	491	5,7	4,5	6,9
7	Twardogóra	3 878	2 278	1 600	417	164	307	5,5	3,6	7,5
8	Wisznia M.	976	529	447	282	108	174	5	3,7	6,5
9	Zawonia	358	203	153	272	103	169	7,5	5,3	10,1
10	Żmigród	1 650	945	705	1 008	344	664	10,4	6,8	14,5

	ogółem	20229	10549	9678	5484	1974	3564	7,4	4,9	10,1
*bd = brak danych										
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych za rok 2007.										

7.2 Aktywność organizacji lokalnych i regionalnych oraz społeczności lokalnych

Jak wynika z informacji zamieszczonych w Banku Danych Regionalnych w rejestrze REGON na terenie gmin wchodzących w skład Subregionu zarejestrowanych jest 260 organizacji pozarządowych, 253 stowarzyszenia oraz 7 fundacji. W skali województwa wskaźniki te kształtowały się odpowiednio – 6 268 stowarzyszeń i organizacji społecznych oraz 722 fundacje. Tak więc na obszarze będącym przedmiotem niniejszego opracowania funkcjonuje zaledwie 3,7% organizacji pozarządowych spośród wszystkich działających w regionie. W poszczególnych gminach sytuacja kształtuje się następująco (na koniec roku 2007):

- Cieszków – 5 stowarzyszeń/organizacji społecznych;
- Milicz – 68 stowarzyszeń/organizacji społecznych;
- Krośnice – 11 stowarzyszeń/organizacji społecznych i 1 fundacja;
- Żmigród – 7 stowarzyszeń/organizacji społecznych;
- Prusice – 22 stowarzyszenia/organizacje społeczne i 1 fundacja;
- Twardogóra – 19 stowarzyszeń/organizacji społecznych;
- Trzebnica – 42 stowarzyszenia/organizacje społeczne i 2 fundacje;
- Zawonia – 12 stowarzyszeń/organizacji społecznych;
- Oborniki Śl. – 52 stowarzyszenia/organizacje społeczne i 2 fundacje;
- Wisznia Mała – 15 stowarzyszeń/organizacji społecznych i 1 fundacja.

Badania⁵⁸ prowadzone przez Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego (z roku 2005) m.in. nad formą prawną organizacji pozarządowych pokazują, że z formą stowarzyszenia mamy do czynienia znacznie częściej (80% organizacji) niż z fundacjami (13% NGO'ów) czy też innymi formami⁵⁹ (7%). W przypadku przedmiotowego obszaru wskaźnik ten jest znacząco niższy – fundacje stanowią zaledwie 2,7% ogółu występujących organizacji społecznych.

Jak widać na powyższym zestawieniu najbardziej zaawansowanymi gminami w zakresie funkcjonowania społeczeństwa obywatelskiego (jego instytucjonalnej formy jaką jest organizacja społeczna) są: Milicz i Oborniki Śl. Niewiele też odbiega tutaj gmina Trzebnica. Przegląd występujących w gminach organizacji społecznych pokazuje, że mamy tu do czynienia z szerokim zakresem obszaru działań. W większości gmin funkcjonują towarzystwa miłośników danej gminy (ziemi), podobnie jak uczniowskie kluby sportowe, zrzeszenia ludowych zespołów sportowych, ochotnicze straże pożarne. W większości gmin działają także koła/oddziały/filie organizacji ogólnopolskich np. Związek Harcerstwa

⁵⁸ Raport z badań organizacji pozarządowych działających na Dolnym Śląsku, UMWD, Wrocław 2005.

⁵⁹ Związki, związki stowarzyszeń, towarzystwa, kluby, związki użyteczności publicznej, masowe organizacje społeczne, federacje. *Vide: ibidem*, s. 10.

Polskiego, PCK, PTTK, Polski Związek Wędkarski, i in.. Poszczególne gminy, poproszone o wskazanie najbardziej aktywnych podmiotów trzeciego sektora wskazały, co następuje:

Cieszków:

- Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Cieszkowskiej
- UKS Cieszków (sport zapasy)

Milicz:

- Związek Harcerstwa Polskiego Komenda Hufca w Miliczu,
- Dolnośląskie Zarząd Okręgu PCK Zarząd rejonowy w Miliczu
- Polskie Towarzystwo Przyjaciół Przyrody " Pro Natura"
- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Koło Środowiskowe "Barycz"
- Polski Związek Wędkarski Koło Milicz
- Stowarzyszenie Na Rzecz Edukacji Ekologicznej „Dolina Baryczy”
- Stowarzyszenie Turystyki Wiejskiej w Parku Krajobrazowym „Dolina Baryczy”
- Fundacja Doliny Baryczy
- Stowarzyszenie „Partnerstwo dla Doliny Baryczy”
- Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Doliny Baryczy
- Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Doliny Baryczy
- Stowarzyszenie Absolwentów I Liceum Ogólnokształcącego w Miliczu
- Milickie Stowarzyszenie Przyjaciół Osób i Dzieci Niepełnosprawnych
- Stowarzyszenie Miłośników Muzyki Chóralnej „Laudate Dominum”
- Stowarzyszenie Śpiewacze Powiatu Milickiego
- Stowarzyszenie Kupców Ziemi Milickiej
- Towarzystwo Wspierania Sportu
- Powiatowy Szkolny Związek Sportowy W Miliczu
- Stowarzyszenie Partnerskie "Milicz"
- Uczniowski Klub Sportowy "Lider"
- Uczniowski Klub Sportowy "Dwójka”
- Uczniowski Klub Sportowy "Zieloni" przy I LO
- Uczniowski Klub Sportowy "Faworyt
- Uczniowski Ludowy Klub
- Klub Sportowy "Bizon"
- Klub Siatkarski "Dziekan" w Miliczu
- Milicki Klub Koszykówki
- Miejsko-Gminne Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe Milicz
- Milicki Klub Biegacza "Orzeł"
- Klub Sportów Siłowych "Dragon"
- Stowarzyszenia Na Rzecz Rozwoju "KANWA"
- Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży przy Parafii św. Andrzeja Boboli
- Milickie Stowarzyszenie Amazonek z siedzibą w Klubie Nauczyciela
- Milickie Stowarzyszenie "Razem bliżej"

- Szkolny Komitet Wrocławskiego Stowarzyszenia Narodowego Czynu Pomocy Szkole Przy Zespole Szkół Leśnych w Miliczu 22 os
- Kick Boxing Klub
- Stowarzyszenie Pożytku Publicznego "Uniwersytet Trzeciego Wieku"
- Stowarzyszenia Na Rzecz Rozwoju Kultury "Amadei Amici
- Wojskowy Klub Sportowy „Śląsk” filia Milicz
- Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Milickiej

Krośnice:

- Stowarzyszenie Ziemi Krośnickiej Branda
- Stowarzyszenie Przyjaciół Dziewiętlina
- Stowarzyszenie na Rzecz Promocji i Rozwoju Wsi Lędzina

Żmigród:

- Związek Harcerstwa Polskiego Chorągiew Dolnośląska Hufiec Powiatu Trzebnickiego
- Stowarzyszenie Miłosierdzia św. Wincentego a’Paulo jednostka terenowa
- Stowarzyszenie osób niepełnosprawnych ich rodzin i przyjaciół
- Miejsko-Gminne Zrzeszenie LZS
- Miejski Klub Sportowy „Piaś”
- Uczniowski Klub Sportowy „Młode Orły”
- Uczniowski Klub Sportowy „Sokół”
- Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Społecznej im. Św. Jadwigi Śląskiej
- Towarzystwo Miłośników Ziemi Żmigrodzkiej
- Ochotnicza Straż Pożarna w Żmigrodzie
- Stowarzyszenie Przedsiębiorców.

Twardogóra:

- Gminny Szkolny Związek Sportowy
- Klub Sportowy „Lotnik”
- Klub Sportowy „Polonia”
- Klub Sportowy „Wiwa”
- Klub Strzelecki „Feniks”
- Ludowy Zespół Sportowy „Gwardia”
- Ludowy Zespół Sportowy „WKS Chelstów”
- Miejsko-Gminne Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe
- Międzyszkolny Ludowy Klub Sportowy „ECHO”
- Ognisko Towarzystwa Krzewienia Kultury Fizycznej „Błyskawica”
- Stowarzyszenie Pomocy Samotnym Matkom i Dzieciom – Wolontariat
- Uczniowski Klub Sportowy „BODZIO”
- Uczniowski Klub Sportowy „FOX”
- Polski Związek Wędkarski Koło Twardogóra
- Stowarzyszenie „Potęga lasu”

- Ochotnicza Straż Pożarna w Grabownie Wielkim, Goszczu, Domaśławicach, Twardogórze
- Ognisko Muzyczne „Allegretto”
- Caritas
- Koła Łowieckie Cyranka i Tropowiec
- Związek Emerytów Rencistów i Kombatantów

Prusice:

- Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Prusickiej,
- Stowarzyszenie „Karpinus”,
- Stowarzyszenie „Młodzież z Budzicza”,
- Miejski Klub Sportowy „Orzeł”,
- Uczniowski Klub Sportowy „Orzeł”,
- Uczniowski Ludowy Klub Sportowy Kaszyce Wielkie,
- Klub Piłkarski „Błękitni”,
- Ludowy Klub Sportowy „Dolpasz” w Skokowej,
- Uczniowski Ludowy Klub Sportowy „Orlik”,
- Klub Piłkarski Uczniowski Klub Sportowy „Sparta”
- Klub Piłkarski „Sybes”
- Polski Związek Wędkarzy,
- Polski Związek Hodowców Gołębi Poczтовых.

Trzebnica:

- Trzebnickie Stowarzyszenie „UŚMIECH DZIECKA”
- Trzebnickie Stowarzyszenie Samorządowe w Trzebnicy
- Trzebnickie Stowarzyszenie Kupców
- Towarzystwo Miłośników Ziemi Trzebnickiej w Trzebnicy
- Powiatowe Stowarzyszenie Abstynentów „NASZE ŻYCIE” w Trzebnicy
- Stowarzyszenie „LIBRA” w Trzebnicy
- Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Liceum Ogólnokształcącego w Trzebnicy
- Stowarzyszenie Gospodarcze Powiatu Trzebnickiego w Trzebnicy
- Stowarzyszenie „ZIELONA TRZEBNICA”
- Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Społecznej im. Św. Jadwigi Śląskiej
- Stowarzyszenie AKTYWNI LOKALNIE
- Stowarzyszenie „NIEDŹWIADEK”
- Stowarzyszenie na Rzecz Integracji Społecznej „NASZ ŚWIAT” w Trzebnicy
- Stowarzyszenie DLA DZIECI Ujeździec Wielki
- Stowarzyszenie NASZE DZIECI w Boleszynie

Zawonia:

- Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Dzieci, Młodzieży i Dorosłych Gminy Zawonia „PRO- FUTURO” w Zawoni
- Stowarzyszenie Turystyki Rowerowej i Kultury Fizycznej.
- Stowarzyszenie „AZYL” w Rzędziszowicach

- Stowarzyszenie Klubu Sportowego Sędzice
- Stowarzyszenie Klubu Sportowego w Złotowie
- Stowarzyszenie LZS Niedary

Oborniki Śl.:

- Fundacja Kresowa „Semper Fidelis”
- Stowarzyszenie Wspierających Służbę Zdrowia w Gminie Oborniki Śląskie
- Społeczne Stowarzyszenie Wiejskie „OKOLICE” w Osolinie
- Stowarzyszenie Kupców Gminy Oborniki Śląskie w Obornikach Śl.
- Stowarzyszenie Właścicieli i Użytkowników Terenów i Domów Letniskowych w Osolinie
- Związek Potomków Lwowskich Profesorów Zamordowanych przez Gestapo w lipcu 1941 r.
- Klub Abstynenta „AURA”
- Stowarzyszenie Uniwersytetu Trzeciego Wieku „ATENA” w Obornikach Śląskich
- Obornickie Stowarzyszenie Rozwoju Kultury „KICZ -ART” w Obornikach Śl.
- Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych „MAŁE OJCZYZNY- ŹRÓDŁO” w Obornikach Śl.
- Stowarzyszenie Sympatyków Osolina „OSOLIN”
- Stowarzyszenie URAZ NET
- Stowarzyszenie Pomocy Rodzinie „NADZIEJA” w Obornikach Śl.
- Stowarzyszenie Przyjaciół Kuraskowa LIPOWA DOLINA
- Stowarzyszenie Rozwoju Pęgowa⁶⁰

Wisznia M:

- Ozorowickie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych „OGNIWO”
- Niezależne Towarzystwo Wędkarskie „ZŁOTY LIN” w Wiszni Małej
- Stowarzyszenie na Rzecz Równomiernego Rozwoju Gmin Wiszni Małej „KU PRZYSZŁOŚCI” Wisznia Mała
- Stowarzyszenie „EUROPA”

Wskaźnik czynnego, faktycznego zaangażowania w działalność wymienionych organizacji jest trudne do oszacowania. Statystyki w tym zakresie nie są prowadzone.

⁶⁰ Ponadto: Gminny Szkolny Związek Sportowy; Klub Piłkarski "BÓR"; Koła Łowieckie "LEŚNIK", "KRZYŻÓWKA", "PRZEPIÓRKA", "ROKITA"; Ludowy Uczniowski Klub Kolarski „BŁYSK”; Ludowy Klub Sportowy „KOTWICA”; Ludowy Klub Sportowy „SOKÓŁ”; Ludowy Zespół Sportowy „ODRA”; Miejsko-Gminne Zrzeszenie LZS w Obornikach Śląskich; Obornicki Klub Motorowy; Obornicki Klub Rowerowy „OŚ”; Obornicki Klub Sportów Lotniczych; Ogólnopolski Związek Żołnierzy Batalionów Chłopskich koło w Obornikach Śląskich; Polska Unia Taekwondo Obornicki Klub Taekwondo; Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów koło w Obornikach Śląskich; Polski Związek Niewidomych koło w Obornikach Śląskich; Polski Związek Wędkarski Koło nr 13; Stowarzyszenie Oświatowe SOWA; Stowarzyszenie Piłki Ręcznej "BÓR"; Stowarzyszenie Polaków Poszkodowanych przez III Rzeszę koło w Obornikach Śląskich; Stowarzyszenie "RAZEM DO UNII EUROPEJSKIEJ"; Terenowe Koło Pszczelarzy; Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej Ognisko "OLIMP"; Towarzystwo Przyjaciół Dzieci; Uczniowskie Kluby Sportowe „ATENA”, „LIDER”, „SPARTAKUS”, „PITAGORAS”, „RELAKS”, „SOKOLIK”, Wojskowe Koło Łowieckie "OREŻ”; Wojskowe Koło Łowieckie "TROP"; Związek Harcerstwa Polskiego "PATROL NATURY"; Związek Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych; Związek Nauczycielstwa Polskiego; Związek Sybiraków koło w Obornikach Śląskich.

Szacunkowe wyliczenia własne (własne i na bazie bardziej szczegółowych informacji uzyskanych o organizacjach z terenu Milicza oraz o niektórych organizacjach z innych gmin) pozwalają przypuszczać, iż w działalność NGO'sów z terenu Subregionu zaangażowanych jest ok. 8 tys. osób, mając na uwadze, że niektóre nazwiska z pewnością pojawiać się mogą kilkakrotnie.

Najliczniej i tradycyjnie już reprezentowane będą lokalne organizacje sportowe – LZS-y i UKS-y, które zrzeszają od kilkudziesięciu do kilkuset osób w zależności od wielkości gminy. Podobnie rzecz się ma z Ochotniczymi Strażami Pożarnymi. Do innych licznie reprezentowanych organizacji należy zaliczyć ZHP (po kilkudziesięciu/kilkuset członków – tam gdzie występują) czy PCK – będące w tym przypadku oddziałami/kołami/filiami podmiotów działających w skali regionu czy całego kraju. Organizacje o typowo lokalnym charakterze – mające np. na celu rozwój określonej wioski, towarzystwa przyjaciół gminy/ziemi, organizacje działające na kanwie kultury to podmioty skupiające po 20 – 40 członków.

Biorąc pod uwagę zakres działania organizacji społecznych w poszczególnych analizowanych jednostkach, można wskazać na następujące interesujące zjawiska:

- Najbardziej urozmaicona oferta w zakresie funkcjonowania organizacji społecznych występuje w gminie Oborniki Śl. Licznie też reprezentowane są tutaj oddziały organizacji regionalnych i/lub krajowych.
- Na terenie Milicza również można zauważyć organizacje o zróżnicowanym charakterze. Jednak aktywną działalnością wydają się odznaczać podmioty związane z integrowaniem różnego rodzaju środowisk – ogółu mieszkańców, poszczególnych wiosek, przedsiębiorców lokalnych, władz gminy wraz z innymi jednostkami samorządu terytorialnego – w kontekście rozwoju społeczno – gospodarczego zorientowanego na identyfikację z miejscem – Doliną Baryczy. W nurt ten wpisują się również organizacje mające na celu ochronę środowiska czy szerzenie tzw. świadomości ekologicznej.
- W gminie Twardogóra zdecydowanie dominują organizacje społeczne działające na polu sportu. Sytuacja taka potwierdza swoisty profil tej gminy. Liczne działania inwestycyjne oraz organizacyjne władz, jak również niektóre tradycje występujące w tej gminie pozwalają ją kojarzyć jako gminę „sportową”. Z drugiej strony trzeba jednak wskazać na słabość trzeciego sektora na obszarze tej jednostki.

Ponadto warto również zwrócić uwagę na udaną współpracę jaka ma miejsce między gminami zorganizowanymi w Stowarzyszeniu Gmin i Powiatów Doliny Baryczy (z obszaru przedmiotowego obszaru są to Cieszków, Milicz, Krośnice, Żmigród, Twardogóra, ponadto jednostki z obszaru Wielkopolski) a Dolnośląską Fundacją Ekorozwoju. Ta wieloletnia kooperacja zaowocowała realizacją licznych projektów przyczyniających się do ochrony a jednocześnie promocji miejsca jakim jest Dolina Baryczy, organizacją różnego rodzaju wydarzeń, podniesieniem kultury organizacyjnej oraz identyfikacją z tym obszarem. Stąd też niewątpliwą korzyścią, a jednocześnie pewną cechą wyróżniającą Milicz i okolice,

w opisywanym zakresie, jest bardziej zaawansowany kapitał społeczny (społeczeństwo sieciowe oraz wartości⁶¹).

W tym ostatnim kontekście nie można jednak pominąć, zaobserwowanego podczas prac nad niniejszym opracowaniem, faktu występowania zjawiska zamknięcia – orientacji na własny obszar i opierania się wyłącznie na własnych, sprawdzonych wzorcach działania, a przede wszystkim niechęć do poszerzania pola współpracy z otoczeniem, etc. Sytuacja taka świadczyć może o pewnej dysfunkcji społeczeństwa obywatelskiego. W kontekście tematyki jakiej poświęcona jest *Koncepcja subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy* utrwalanie tego typu postaw może okazać się krótkowzroczne.

⁶¹ C. Trutkowski, S. Mandes, *Kapitał społeczny w małych miastach*, Warszawa 2005, s. 55 – 60.

7.3 Aktywność gospodarcza (publiczna i prywatna) w zakresie rozwoju turystyki w Subregionie

Tabela nr 19. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w rejestrze regon wg sektorów własnościowych.

cecha		Gminy										
		Cieszków	Milicz	Krośnice	Żmigród	Prusice	Twardogóra	Trzebnica	Zawonia	Oborniki Śl.	Wisznia M.	OGÓLEM
OGÓLEM		304	2 171	413	422	584	826	2 059	328	1 959	842	9 908
SEKTOR PUBL.	podmioty gospodarki narodowej ogółem	8	92	22	3	35	24	96	11	54	17	362
	państwowe i samorząd. jedn. prawa budżetowego ogółem	6	48	19	3	14	21	51	8	31	13	214
	przedsiębiorstwa państwowe	nw*	1	nw*	nw*	1	nw*	1	nw*	1	nw*	4
SEKTOR PRYWATNY	podmioty gospodarki narodowej ogółem	296	2 079	391	419	549	802	1 963	317	1 900	825	9541
	osoby fizyczne prow. działalność spod.	269	1 643	313	385	443	666	1 477	267	1566	687	7716
	Spółki handlowe	5	59	12	8	10	27	78	16	77	55	347
	spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego	nw*	20	4	4	5	4	17	6	26	16	102
	Spółdzielnie	2	12	2	2	6	8	18	4	6	3	63
	Fundacje	nw*	nw*	1	nw*	1	nw*	2	nw*	2	1	7
	stowarzyszenia i organizacje społeczne	5	68	11	7	22	19	45	12	52	15	256

*nw = nie występuje

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych za rok 2007

7.3.1 Struktura gospodarki w Subregionie

Wg informacji zawartych w Banku Danych Regionalnych na koniec 2007 r. na terenie Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy funkcjonowało 9 908 podmiotów gospodarczych, 214 państwowych i samorządowych jednostek prawa budżetowego oraz 4 przedsiębiorstwa państwowe (Tabela nr 17). Te same wskaźniki dla całego województwa dolnośląskiego wyglądały następująco: 308 308 podmiotów gospodarczych, 4 527 państwowych i samorządowych jednostek prawa budżetowego oraz 23 przedsiębiorstwa państwowe. Dane te pokazują, że na przedmiotowym obszarze działa 3,2% ogółu podmiotów gospodarczych w regionie, 4,7% państwowych i samorządowych jednostek prawa budżetowego oraz 17,3% przedsiębiorstwa państwowych. Niski wskaźnik ogółu podmiotów

gospodarczych w Subregionie (3,2%) pokazuje nam, że mamy do czynienia z obszarem słabo uprzemysłowionym.

Większość podmiotów gospodarczych (blisko 98%) działa w sektorze prywatnym. Największa liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowana jest na terenie gminy Milicz (2 171) oraz Trzebnica (2 0 59) – co jest uwarunkowane zarówno liczbą mieszkańców tych gmin jak też funkcjami ponadlokalnymi jakie te jednostki pełnią. Dużą liczbę podmiotów odnotowano także w Obornikach Śl. – 1 959. Relatywnie wysoka liczba podmiotów występuje również w gminach Wisznia Mała (842) oraz Twardogóra (826). W przypadku Wiszni Małej możemy jednak mówić o występowaniu zjawiska tzw. renty położenia – bezpośrednie sąsiedztwo Wrocławia sprawia, że lokuje się tutaj wiele firm. Natomiast gminę Twardogórę należy wyróżnić, ponieważ mimo stosunkowo dużej odległości od Wrocławia (ponad 50 km) oraz typowo lokalnego charakteru tej jednostki występuje tutaj duża liczba podmiotów gospodarczych, a co istotniejsze właśnie na tym terenie odnotowano występowanie największych pracodawców w Subregionie (o czym w poniżej). Najslabiej rozwiniętymi gospodarczo (biorąc za wskaźnik liczbę zarejestrowanych podmiotów gospodarczych) są gminy: Cieszków (304), Zawonia (328), Krośnice (413), Żmigród (422). O ile w przypadku Cieszkowa i Krośnic ich peryferyjne położenie w regionie może być znaczącą determinantą rozwoju gospodarczego, o tyle w przypadku Zawoni oraz Żmigrodu potencjał położenia może wydawać się niewykorzystany. Gmina Zawonia jest bowiem jednostką znajdującą się kilkanaście kilometrów od granic Wrocławia. Natomiast Żmigród to zarówno dogodne położenie na trasie Wrocław Poznań, jak też największy w grupie wskazanych gmin potencjał ludzki (9 653 osoby w wieku produkcyjnym).

Na terenie Subregionu przeważają firmy małe, zatrudniające do 9 pracowników, co świadczyć może o dużej przedsiębiorczości mieszkańców Subregionu. W grupie przedsiębiorstw zatrudniających powyżej 250 pracowników występują trzy podmioty. Wszystkie znajdują się na terenie gminy Twardogóra. Pierwszy to Fabryka Mebli „Bodzio” mająca swoją siedzibę w Goszczu (tam też prowadzona jest produkcja), zatrudniająca ok. 1 600 osób. Drugi to Ilpea – zatrudniający 530 osób, a trzeci – Gała Meble sp. z o.o. zatrudniający ok. 480 pracowników. Ponadto w Subregionie funkcjonuje kilkanaście podmiotów wykazujących zatrudnienie na poziomie 50 – 249 osób. Będą to:

- na terenie gminy Twardogóra – Spółdzielnia Inwalidów „SPAMEL” (240 osób).
- na terenie gminy Żmigród – 1) Przedsiębiorstwo Produkcji Mebli „JAFRA” (150 osób); 2) „MOSTOSTAL” Żmigród – produkcja konstrukcji stalowych (ok. 100 osób); 3) Fabryka Urządzeń Technicznych „ALCON” (ok. 100 osób); 4) „KOBIGA-EKO” sp. z o.o. (ok. 100 osób); 5) W.Quandt sp. z o.o.– ok. 50 osób;
- na terenie gminy Milicz są to: 1) Brokoelmann; 2) Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Miliczu, Handel; 3) Bank Spółdzielczy w Miliczu; 4) Produkcyjno-Handlowo-Uslugowa Spółdzielnia Pracy w Miliczu; 5) „Texsim” Spółdzielnia Inwalidów w Miliczu; 6) POLPRO.
- na terenie gminy Prusice są to: 1) ZPB Kaczmarek Prusice, Rawicz, Zielona Góra; 2) HUBBARD ISA (ok. 150 osób).

Na terenie gmin Trzebnica, Prusice oraz Zawonia podmioty prowadzące zatrudnienie we wskazanej skali nie występują. W przypadku pozostałych czterech gmin wchodzących w

skład Subregionu występuje luka w zakresie wiedzy na opisywany temat. Autorzy opracowania nie uzyskali informacji zwrotnej z Urzędu Gminy/Miasta. Sytuacja taka dotyczy również informacji zamieszczonych poniżej.

W grupie podmiotów posiadających zatrudnienie na poziomie 10 – 49 osób można wskazać kilkadziesiąt podmiotów. I tak będą to:

- na terenie gminy Milicz: Zakład Handlowo-Produkcyjny „Dukat”, „Widmar”, PPHU „Dantar, Spółdzielnia Pracy „Uniwersal”, Zakład Cukierniczy Roman Vogt & Syn, Art. – Zbyt, PROL-HAND, „GOPASZ”, MILMLECZ.
- na terenie gminy Zawonia: IZOLMET sp. z o.o., PRU ROL ET sp. z o.o., POL ROL sp. z o.o.
- na terenie gminy Prusice: Hurtownia Glob, Zakład Przetwórstwa Mięsnego Tadeusz Pałys, Zakład Utylizacji Farmutil.
- Na terenie gminy Trzebnica: REHA-POL, Tarczyński, WODNIK.
- na terenie gminy Twardogóra: Zakład Produkcyjny Obiegło (40 osób); DREWPLAST Zakład Tworzyw Sztucznych (40 osób); „Gierus Meble” (31 osób); PPH „KERSON” (30 osób); Schody z drewna Włodarczyk (30 osób); PPH DEG PLAST (20 osób)
- na terenie gminy Żmigród: „DREW-MARK” Zakład Przerobu Drewna; Marek-Marek sp. jawna Żmigród (wyrób nagrobków, handel hurtowy i det. opału, nawozów); PPHU Zakład Produkcji Opakowań i Innych Wyrobów z Drewna Korzeńsko; BOUWMAN GASTRO-INSTAL sp. z o.o.(handel sprzętem i urządzeniami chłodniczymi)

Tabela nr 20. Osoby pracujące wg sektorów ekonomicznych*.					
cecha		powiat trzebnicki	powiat milicki	powiaty ogółem	województwo dolnośląskie
pracujący w głównym miejscu pracy		14 964	8 012	22 976	733 625
pracujący wg sektorów ekonomicznych	rolniczy	4 613 30,8%	2 114 26,3%	6 727 29,2%	73 153 9,9%
	przemysłowy	4 470 29,8%	2 904 36,2%	7 464 32,4%	261 925 35,7%
	usługowy razem	5 881 39,3%	2 994 37,3%	8 875 38,6%	398 547 54,3%
	usługowy - usługi rynkowe	2 549 17,0%	968 12,0%	3 517 15,3%	229 236 31,2%
	usługowy - usługi nierynkowe	3 332 22,2%	2 026 25,2%	5 358 23,3%	169 311 23,0%
*dane prezentowane są z wyłączeniem gminy Twardogóra, ponieważ statystyka w tym zakresie opracowywana jest do poziomu powiatowego. Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych za rok 2007					

Ważnym pracodawcą w całym Subregionie są instytucje samorządu terytorialnego oraz jednostek organizacyjnych powoływanych dla realizacji zadań użyteczności publicznej. W gminach najmniejszych zatrudnienie w szeroko pojętej administracji samorządowej (urzędy gmin, szkoły, zakłady komunalne itp.) wynosi po kilkadziesiąt osób (do 100), w gminach większych – kilkaset nawet do 200 i więcej jak w przypadku Trzebnicy, natomiast administracja funkcjonująca na poziomie powiatowym to pracodawca dla ponad 250 osób (w obydwu dotyczących Subregionu przypadkach).

Według struktury działowej (Tabela nr 20) największy odsetek osób pracujących zatrudnionych jest w usługach – ogółem ok. 38,6%, w tym rynkowych 15,3% i 23,3% w nierynkowych. Zaobserwować tutaj można spore odstępstwo od średniej wojewódzkiej, która wynosi 54,3%. Różnica ta szczególnie przejawia się w obszarze osób pracujących w usługach rynkowych. Średnia dla województwa wynosząca 31,2% jest dwukrotnie wyższa niż dla gmin leżących w obydwu powiatach (15,3%). Zdecydowanie wyższe niż w województwie (9,9%) jest również zatrudnienie w rolnictwie wynoszące w Subregionie 29,2% przy jednoczesnym porównywalnym wskaźniku zatrudnienia w przemyśle. Dla całego regionu wynosi on 35,7%, a dla Subregionu 32,4% (przy czym w powiecie milickim przewyższa średnią regionalną – 36,2%). Wskaźnik ten byłby jeszcze wyższy, gdyby zestawienie uzupełnione zostało o informacje na temat gminy Twardogóra, gdzie występują największe zakłady produkcyjne przedmiotowego obszaru.

Dane na temat poszczególnych powiatów są w zasadzie porównywalne. Za istotniejszy wyróżnik należy jednak uznać swoistą nierównowagę w zakresie zatrudnienia w usługach. O ile wskaźnik zatrudnienia w usługach ogółem jest zbliżony w obydwu powiatach (39,3% powiat trzebnicki i 37,3% powiat milicki), to dysproporcja pojawia się w momencie rozpatrywania go w podziale na usługi rynkowe i nierynkowe. Okazuje się bowiem, że w powiecie milickim zdecydowanie dominuje tutaj zatrudnienie w usługach nierynkowych – 23,3% w stosunku do 12% w usługach rynkowych. Oznacza to, że znaczący odsetek pracujących w usługach to osoby zatrudnione w szeroko rozumianej administracji samorządowej. W przypadku powiatu trzebnickiego relacja ta ma wynosić 22,2% do 17%. Natomiast w regionie – 23% do 31,2%. Widoczna jest więc słabość sektora usług rynkowych, a szczególnie sytuacja ta dotyczy powiatu milickiego.

Analiza danych na temat podmiotów gospodarki narodowej, funkcjonujących w poszczególnych gminach Subregionu, wg sekcji PKD (Tabela nr 19) pokazuje, że zdecydowanie dominują podmioty zaliczane do Sekcji G (handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych) – 3 019 podmiotów ogółem, co jest tendencją ogólnie występującą. Podobnie rzecz wygląda w przypadku Sekcji F (budownictwo) – ogółem działalność tego typu prowadzi 1 515 podmiotów. Kolejną, pod względem skali, Sekcją jest „K” (działalność finansowa i ubezpieczeniowa) – 1 422 podmioty. Znaczący próg przekroczyły również podmioty kwalifikujące się w Sekcji I – związanej z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi – 636 podmiotów. Jest to istotny profil działalności ze względu na specyfikę niniejszego opracowania oraz plany rozwojowe Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy.

Interesująco kształtuje się obraz Subregionu po przeprowadzeniu rozpoznania zakresu działalności firm, które można uznać za wiodące – najbardziej znane i rozpoznawalne (w opinii pracowników urzędów poszczególnych gmin/miast) w poszczególnych gminach⁶².

W gminie **Oborniki Śl.** są to:

1. Zakład Wyrobów Cukierniczych „MIŚ” Spółka z o.o. – branża spożywcza
2. PPHU „PIENIO” – branża stolarska

⁶² W przypadku gmin brakujących w niniejszym zestawieniu informacje z opisywanego zakresu nie zostały dostarczone.

3. PPHU „KALMEX” – branża meblarska
4. INTERCHEMOL Sp. z o.o.– branża chemiczna
5. OLIMP & OLYMP –branża rehabilitacyjna
6. „PACON” Drukarnia Producent Opakowań i Tektury – branża drukarska
7. ELASBUD K.B.– branża budowlana
8. PPHU WIKA branża budowlana
9. PPHU „METALBUD” – branża budowlana
10. PPHU „LIMBA” –branża stolarska

W gminie Prusice:

1. ZPB Kaczmarek Zakład Prusice – produkcja studni szczelnych w oparciu o najnowocześniejsze technologie.
2. ROLIMPEX S.A. Oddział we Wrocławiu (Skokowa / Prusice).
3. Stacja Doświadczalna Oceny Odmian,
4. Punkt Skupu Zboża – OSADKOWSKI.
5. Zakład Utylizacji FARMUTIL.
6. PINTO AGRO Export Import, Prusice.
7. Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna „POSTĘP”.
8. HUBBARD ISA Ferma Drobiu.
9. Ferma Drobiu Maciejczak/Laskowski Brzeźno 55-110 Prusice.
10. Ferma Drobiu Rudnicki/Myszkowski Pększyn 55-110 Prusice.
11. Rybactwo, szkółkarstwo, leśnictwo Andrzej Szary Chodlewko 24a 55-110 Prusice.
12. Zakład Przetwórstwa Mięsnego, Tadeusz Pałys.
13. Młyn Zbożowy Zbigniew Czarnecki.
14. Młyn Zbożowy Zdzisław Sznajder.
15. Ferma Drobiu Rudnicki Myszkowski.

W gminie Trzebnica:

1. REHA - POL sp. z o.o., fabryka wózków inwalidzkich
2. PANDA – meblarstwo
3. „Tarczyński” S.A.– Zakład przetwórstwa mięsnego
4. WODNIK – usługi komunalne i pogrzebowe
5. SAMOPOMOC CHŁOPSKA – Spółdzielnia Rolniczo – Handlowa, sieć sklepów i hurtowni
6. Kulik sp. j, – gadzety reklamowe, parasole, galwanizacja
7. „Caring „ Przedsiębiorstwo Produkcyjno - Handlowe Karcz Stanisław – fabryka uszczelek
8. Anotis - Ślusarstwo i Lakiernia

W gminie Twardogóra:

1. Fabryka Mebli „BODZIO” sp. jawna Bogdan Szewczyk – tapicerstwo, stolarstwo
2. Ilpea Sp. z o.o. – produkcja komponentów z gumy i plastiku do sprzętu AGD i przemysłu motoryzacyjnego,
3. Spółdzielnia Inwalidów „SPAMEL” – produkcja wyrobów elektrotechnicznych: łączniki krzywkowe, zestawy instalacyjne, przyciski sterownicze, kasyety sterownicze, rozdzielcze, rozłączniki izolacyjne RSI, przełączniki źródła zasilania.

4. Zakład Produkcyjno-Handlowy TAP-POL - elektromechanika, przetwórstwo tworzyw sztucznych oraz wytwarzanie artykułów z gumy w zakresie wyrobu sprzętu elektromechanicznego oraz złącz do rur PCV (produkcja rur PCV, rur osłonowych, kanalizacyjnych)
5. DREWPLAST Zakład Tworzyw Sztucznych Marek Pękala – produkcja płyt, arkuszy, rur i kształtowników z tworzyw sztucznych (produkcja rur PCV, budownictwo)
6. Gała Meble Sp. z o.o.- stolarstwo,
7. Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe „KERSON” – produkcja sprężyn Bonell do zastosowania w wyrobach tapicerskich.
8. Przedsiębiorstwo Wielobranżowe „SOMEK” – produkcja mebli
9. MARTEX – produkcja frontów i handel, produkcja mebli
10. Fabryka sprężyn BONELL BIS, Olszówka
11. PPH DEG PLAST Genowefa Dzikowska, produkcji wyrobów z tworzyw sztucznych i metalowych (produkcja akcesoriów meblowych)
12. Schody Drewniane Włodarczyk – produkcja wyrobów z drewna (głównie schodów)
13. Zakład Produkcyjny Obiegło – produkcja mebli.
14. „Gierus Meble” ZPH - produkcja Mebli, wyrobów stolarskich, ciesielskich dla budownictwa.

W gminie **Wisznia Mała** (najwięcej podmiotów w tej gminie zlokalizowanych jest w miejscowości Psary – bezpośrednio sąsiadującej z Wrocławiem przy wylocie na Poznań):

1. Alta. Sp. z o.o. Producent przyczep i zabudów samochodowych. Dozorowany montaż żurawi
2. GL-Pumeks. Zakład wyrobów piankowych
3. BMW Stando Service
4. Boćko. Stolarstwo. Producent mebli na zamówienie
5. Budinpol. Materiały budowlane
6. Dolnośląskie Centrum Logistyczne. Sp. z o.o.
7. Lechpol – konstrukcje stalowe, koła zębate, siłowniki.
8. Limex. Importer obuwia i odzieży. Przedstawiciel firmy Gezer
9. Motip Dupli Polska. Sp. z o.o. – produkcja lakierów samochodowych.
10. Openplast – produkcja okien i drzwi.
11. Perfand – produkcja perfum i kosmetyków.
12. Sajmet. S.j. Obrabiarki sterowane numerycznie, frezarki, tokarki
13. Tel Force One SA – akcesoria do telefonów komórkowych
14. Austropol-Soki. Sp. z o.o. Woda Pałacowa. Produkcja i dystrybucja wody źródlanej
15. Stratus. Sp.j. Produkcja i sprzedaż mebli biurowych

W gminie **Zawonia**:

1. Zakład Produkcji Elementów Budowlanych Tadeusz Łopyta – produkcja materiałów betonowych.
2. Hurtownia Materiałów Budowlanych i Skład Opałów Michał Łopyta – handel materiałami budowlanymi.
3. Przedsiębiorstwo Produkcyjne Jerzy Krajs – produkcja wyrobów metalowych.
4. Zakład produkcyjny „Dino” – produkcja galanterii dla zwierząt.

5. IZOLMET Sp z o.o. – produkcja wyrobów metalowych.
6. PRU ROL ET Sp. z o.o. – produkcja rolna.
7. POL ROL Sp. z o.o. – produkcja rolna.

W gminie **Żmigród** są to:

1. „OMAD” Przedsiębiorstwo Wielobranżowe (produkcja maszyn drogowych).
2. Fabryka Urządzeń Technicznych „ALCON” (produkcja części zamiennych dla taboru kolejowego).
3. W.Quandt sp. z o.o. (Fabryka pap dachowych i materiałów dekarских).
4. Przedsiębiorstwo Produkcji Mebli „JAFRA”.
5. „TEKWOJ” Fabryka mebli.
6. „KOBIGA-EKO” sp. z o.o. (produkcja konstrukcji stalowych).
7. „MOSTOSTAL” Żmigród (produkcja konstrukcji stalowych).
8. Państwowy Zakład Budżetowy „Stawy Milickie” w Rudzie Sułowskiej Zakład Rybacki w Radziądzu (hodowla karpia).
9. BOUWMAN GASTRO-INSTAL sp. z o.o. (handel sprzętem i urządzeniami chłodniczymi).
10. PPHU Zakład Produkcji Opakowań i Innych Wyrobów z Drewna
11. PHU Driada Korzeńsko ul. Wrocławska 26 (przerób drewna, przecieranie, struganie)
12. „Markus” Przedsiębiorstwo Wielobranżowe (produkcja opakowań drewnianych)

Jak wynika z zamieszczonego powyżej zestawienia firm wiodących w poszczególnych gminach mamy tutaj do czynienia ze stosunkowo dużą różnorodnością. Wyjątek w tym zakresie stanowią gminy Twardogóra oraz Prusice. W Twardogórze dominuje przemysł meblarski, natomiast na terenie gminy Prusice szeroko rozumiane przetwórstwo spożywcze. W większości gmin występują zakłady związane z branżą spożywczą (można tu również dołączyć Milicz oraz Krośnice, gdzie prowadzona jest na dużą skalę hodowla Karpia Milickiego i innych ryb słodkowodnych).

Szczególnie istotne, z punktu widzenia niniejszego opracowania wydaje się jednak występowanie na przedmiotowym obszarze szeroko pojętej branży meblarskiej (będą to zarówno przedsiębiorstwa produkujące gotowe meble, jak i cała masa firm produkujących na rzecz przemysłu meblarskiego – od tartaków począwszy, poprzez stolarzy, wytwórców półproduktów – pianek, tkanin, sprężyn, zawiasów, aż po tapicerów). Niewątpliwym liderem jest tutaj gmina Twardogóra, gdzie można mówić wręcz o występowaniu monokultury w opisywanym zakresie. Obecnie (wg informacji uzyskanych w Urzędzie Miasta) funkcjonuje tam ok. 300 zakładów produkcyjnych związanych ze wskazaną gałęzią przemysłu. Stanowi to blisko połowę podmiotów zarejestrowanych w tej gminie (w 2002 r. było ich 688). Meble są głównym i rozpoznawalnym produktem Twardogóry. Analizując strukturę gospodarczą Twardogóry warto zwrócić uwagę na fakt, iż wszystkie niezbędne materiały, produkty i półprodukty potrzebne do produkcji meblarskiej są wytwarzane lub dostarczane przez rodzime zakłady i rzemieślników.⁶³

Warte podkreślenia jest jednak to, iż przedsiębiorstwa związane z meblarstwem występują w większości gmin Subregionu – poza Prusicami i Zawonią. Jest to skala kilku podmiotów.

⁶³ Monokultura przemysłowa związana z wytwarzaniem mebli stanowi jednocześnie zagrożenie dla gminy, gdyż przy jej osłabieniu na rynku może spowodować wzrost bezrobocia.

Niemniej fakt ten może być wykorzystany przy tworzeniu wspólnego i charakterystycznego dla subregionu produktu regionalnego.

Tabela nr 21. Podmioty gospodarki narodowej w poszczególnych gminach Subregionu wg sekcji PKD.

SEKCJA PKD	Cieszków	Milicz	Krośnice	Żmigród	Prusice	Twardogóra	Trzebnica	Zawonia	Oborniki Śl.	Wisznia M.	OGÓLEM
A ⁶⁴	33	81 (2/79)**	40	41	42	33	63	25	63 (1/62)	34 (1/33)	455
B	1	2 (1/1)	nw*	1	nw*	1	nw*	nw*	nw*	nw*	5
C	nw*	1	1	nw*	nw*	nw*	1	nw*	3	nw*	6
D	255	188	57	44	65	255	232	35	221	106	1458
E	nw*	2 (1/1)	1	nw*	1	nw*	nw*	nw*	2 (1/1)	nw*	6
F	59	217	49	51	87	59	266 (1/265)	70	365	146	1515
G	228	771	114	nw*	182	228	622	95	517	262	3019
H	16	54	7	11	7	16	51	3	41 (1/40)	18	224
I	21	126	30 (1/29)	39	44	21	133 (1/133)	29	109	84	636
J	22	65	6	11	15	22	75	5	81	21	360
K	86	350 (36/314)	26 (2/24)	29	72 (21/51)	86	362 (40/322)	22	308 (19/289)	81 (1/80)	1422
L	6 (2/4)	24 (12/12)	7 (2/5)	7	7 (3/4)	6 (2/4)	18 (11/7)	5 (2/3)	8 (2/6)	3 (2/1)	91
M	23 (17/6)	39 (28/11)	14 (12/2)	7 (3/4)	11 (6/5)	23 (17/6)	45 (35/10)	9 (6/3)	43 (23/20)	15 (10/5)	229
N	16 (2/14)	92 (8/84)	26 (3/23)	9	12 (2/10)	16 (2/14)	72 (7/65)	7 (2/5)	68 (5/63)	25 (2/23)	343
O	60 (3/57)	159 (4/155)	35 (1/34)	16	39 (2/27)	60 (3/57)	119 (1/118)	23 (1/22)	125 (2/123)	47 (1/46)	683

*nw = nie występuje

**dane zamieszczone w nawiasach prezentują informacje dotyczące podziału na podmioty sektora publicznego i prywatnego.

Pierwsza cyfra oznacza sektor publiczny, druga – prywatny. Jeśli informacja taka nie została zamieszczona oznacza to, iż w danym przypadku mamy do czynienia wyłącznie z podmiotami sektora prywatnego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych za rok 2007

⁶⁴ Poszczególne sekcje noszą następujące nazwy: Sekcja A – rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo; Sekcja B – górnictwo i wydobywanie; Sekcja C – przetwórstwo przemysłowe; Sekcja D – wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatycznych; Sekcja E – dostawa wody, gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją; Sekcja F – budownictwo; Sekcja G - handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych; Sekcja H – transport i gospodarka magazynowa; Sekcja I - działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi; Sekcja J – informacja i komunikacja; Sekcja K – działalność finansowa i ubezpieczeniowa; Sekcja L - działalność związana z obsługą rynku nieruchomości; Sekcja M – działalność profesjonalna, naukowa i techniczna; Sekcja N – działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca; Sekcja O – administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe ubezpieczenia społeczne. SEKCJE: P, Q, R, S nie występują w danych Banku Danych Regionalnych.

Na terenie Subregionu funkcjonuje kilka podmiotów zrzeszających lokalnych przedsiębiorców. Jest to Stowarzyszenie Kupców Ziemi Milickiej (40 członków). Stowarzyszenie to stawia przed sobą następujące cele: 1. podnoszenie kwalifikacji zawodowych, krzewienie poczucia godności i solidarności zawodowej oraz czuwanie nad poziomem etycznym i zawodowym członków; 2. obsługa prawna członków; 3. reprezentacja członków wobec władz, instytucji i innych podmiotów gospodarczych oraz osób fizycznych; 4. popieranie członków w ich dążeniu do rozwoju prowadzonej przez nich działalności gospodarczej; 5. promocja Ziemi Milickiej jako atrakcyjnego regionu do prowadzenia działalności gospodarczej; 6. działalność naukowa, oświatowa, w tym również polegająca na kształceniu studentów, kulturalna w zakresie kultury fizycznej i sportu, ochrony środowiska, wspierania inicjatyw społecznych na rzecz budowy dróg i sieci telekomunikacyjnych na wsi oraz zaopatrzenia wsi w wodę, ochronę zdrowia i pomocy społecznej, rehabilitacji zawodowej i społecznej inwalidów oraz kultu religijnego.

Ponadto są to:

- Stowarzyszenie Przedsiębiorców w Żmigrodzie
- Trzebnickie Stowarzyszenie Kupców
- Stowarzyszenie Kupców Gminy Oborniki Śląskie w Obornikach Śl.

We wszystkich gminach funkcjonują **banki** (które należy uznać za podmioty działające w otoczeniu biznesu. I tak w poszczególnych gminach sytuacja kształtuje się następująco:

- Cieszków: Bank Spółdzielczy Milicz/o Cieszków (w tym 1 bankomat).
- Krośnice: Bank Spółdzielczy, Bank PKO SA (w tym 3 bankomaty).
- Milicz: Bank Spółdzielczy, Bank Zachodni WBK, PKO BP S.A (w tym 3 bankomaty);
- Żmigród: Bank PKO SA, Bank Spółdzielczy (w tym 2 bankomaty)..
- Twardogóra: Bank Spółdzielczy w Oleśnicy/o Twardogóra; BZ WBK S.A.; PKO BP S.A.; Południowo - Zachodnia Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo-Kredytowa; Spółdzielcza Kasa Oszczędnościowo-Kredytowa im. Franciszka Stefczyka (w tym 3 bankomaty).
- Prusice: Bank Spółdzielczy w Obornikach Śl./o Prusice i PKO BP S.A. (w tym 1 bankomat);
- Trzebnica: ING Bank Śląski, PKO Bank Polski, Bank Spółdzielczy, BZ WBK S.A., SKOK Stewczyka (w tym 5 bankomatów);
- Zawonia: filia Banku Spółdzielczego, Agencja PKO BP S.A. (bankomatów brak).
- Oborniki Śl.: Bank PKO SA, Bank Spółdzielczy, ING Bank Śląski, BZ WBK S.A. (w tym 4 bankomaty).
- Wisznia M.: punkt Banku Spółdzielczego w Urzędzie Gminy (bankomatów brak).

W większych placówkach bankowych istnieją punkty informacji i doradztwa w zakresie prowadzenia/rozpoczynania działalności gospodarczej. Ponadto wsparcie w tym zakresie zapewnia także: punkt informacyjno – doradczy przy Gminnym Ośrodku Sportu i Rekreacji w Prusicach. W przypadku Trzebnicy wsparcie w opisywanym zakresie świadczy Urząd Miasta i Gminy. Lokalna przedsiębiorczość jest tutaj wspierana poprzez ułatwienie przyszłym i obecnie działającym przedsiębiorcom załatwienie spraw urzędowych w maksymalnie

skróconych terminach. Własną firmę można założyć w ciągu jednego dnia, gdy ta sama czynność we Wrocławiu to okres oczekiwania ok. 7-10 dni. W ciągu jednego dnia można załatwić zmianę we wpisie do ewidencji działalności gospodarczej. Wypisy z ewidencji działalności gospodarczej potrzebne do banków i przetargów wystawiane są od ręki. W Urzędzie można także telefonicznie uzyskać informacje o możliwości założenia własnej firmy, można dowiedzieć się o przedsiębiorcach już działających z uwzględnieniem branży w której działają.

Na terenie Subregionu prowadzone są systemy preferencji dla przedsiębiorców. Za najbardziej rozwinięty, z punktu widzenia niniejszego opracowania należy uznać system milicki. Wynika to stąd, że Gmina Milicz jest jedyną jednostką w Subregionie, która zachęca do prowadzenia działalności hotelarskiej, rekreacyjnej i sportowej. Uchwała Nr XLIII/383/06 Rady Miejskiej w Miliczu z dnia 27 października 2006 r. w sprawie zwolnień od podatku od nieruchomości dla przedsiębiorców realizujących nowe inwestycje. § 4 stanowi, iż zwolnienie przysługuje od pierwszego dnia miesiąca następującego po miesiącu w którym zaistniało zdarzenie w § 2:

- 1 rok, jeśli w wyniku inwestycji utworzono od 3 – 5 miejsc pracy
- 2 lata, jeśli w wyniku inwestycji utworzono od 6 – 19 miejsc pracy
- 3 lata, jeśli w wyniku inwestycji utworzono powyżej 20 miejsc pracy

W świetle Uchwały Nr XVII/63/07 Rady Miejskiej w Miliczu z dnia 29 listopada 2007 w sprawie stawek podatku od nieruchomości na obszarze Gminy Milicz w roku 2008, w § 2 pkt.1 Zwalnia się z podatku od nieruchomości:

- a) budynki, budowle i grunty związane z dostarczaniem wody i odprowadzaniem ścieków
- b) budynki, budowle i grunty wykorzystywane na cele rekreacyjno-sportowe
- c) kaplice wiejskie w budynkach nie będących własnością parafii,
- d) nieruchomości lub ich części zajęte na prowadzenie hoteli, moteli w okresie pierwszych trzech lat od rozpoczęcia w nich prowadzenia działalności hotelarskiej lub motelarskiej

W przypadku gminy Trzebnicy władze gminy wspierają przedsiębiorców/inwestorów poprzez zwolnienia z podatku od nieruchomości nowo wybudowane obiekty stanowiące ich własność, zaadoptowane albo wydzierżawione, na działalność produkcyjną lub usługową w wyniku których, w okresie 6 miesięcy utworzone zostaną nowe miejsca pracy. Zwolnienie przysługuje na okres od 1 do 3 lat pod warunkiem złożenia stosownego pisemnego wniosku podatnika. W Gminie obowiązują także niższe stawki podatkowe dla nieruchomości zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie udzielania świadczeń zdrowotnych (gabinety lekarskie, przychodnie) oraz dla wszystkich budowli i gruntów wykorzystywanych bezpośrednio do pobierania i odprowadzania wody oraz oczyszczani ścieków, rurociągów i przewodów wodnej sieci rozdzielczej, które służą zaspokajaniu zbiorowych potrzeb mieszkańców.

W Żmigrodzie ulgi i preferencje obowiązują na terenie istniejącej tam strefy ekonomicznej (jedynej w Subregionie). Na terenie gminy Żmigród działa Kamiennogórska Specjalna Strefa Ekonomiczna obszar Żmigród. Obszar Strefy ulokowany jest przy drodze

krajowej nr 5 a powierzchnia wynosi 17,5 ha. Z tego tytułu potencjalny inwestor posiada możliwość skorzystania z ulg i preferencji.

Przedsiębiorca inwestujący na terenie Kamiennogórskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej Małej Przedsiębiorczości może uzyskać:

- pomoc publiczną w wysokości 40% nakładów inwestycyjnych przy prowadzeniu działalności co najmniej 5 lat (60% i 50% w przypadku małych i średnich przedsiębiorstw przy prowadzeniu działalności co najmniej 3 lata)⁶⁵
- pomoc publiczną z tytułu tworzenia nowych miejsc pracy, utrzymanych przez okres co najmniej 5 lat, w wysokości 40% wartości dwuletnich kosztów pracy nowo zatrudnionych pracowników (60% i 50% w przypadku małych i średnich przedsiębiorstw – miejsca pracy utrzymane co najmniej 3 lata).

Minimalna wysokość nakładów inwestycyjnych wynosi 100 000 EURO. Podstawą do korzystania z pomocy publicznej jest zezwolenie na prowadzenie działalności gospodarczej na terenie Strefy udzielane przez Zarząd Strefy. Zezwolenie określa przedmiot oraz warunki działalności gospodarczej na terenie strefy (wysokość nakładów inwestycyjnych oraz poziom zatrudnienia).

Poza strefą istnieje możliwość w przypadku powstawania nowych przedsiębiorstw na terenie gminy skorzystania z możliwości ulg podatkowych jakie proponuje gmina na podstawie uchwały NR XIV/88/07RADY MIEJSKIEJ W Żmigrodzie dnia 13 grudnia w sprawie zwolnień od podatku od nieruchomości na terenie gminy Żmigród.

7.3.2 Działalność w zakresie obsługi ruchu turystycznego

Działalność z zakresu obsługi ruchu turystycznego opisana jest w innym punkcie niniejszego opracowania. W tym miejscu tego typu przedsiębiorczość rozpatrzona zostanie z punktu widzenia istnienia takiego właśnie segmentu gospodarki w Subregionie (Tabela nr 10 i Tabela nr 11).

Działalność związaną ze świadczeniem szeroko rozumianych usług hotelarskich prowadzona jest na przedmiotowym obszarze przez 73 obiekty, w tym 7 sezonowych. Największą liczbę stanowią obiekty małe – agroturystyczne lub kwatery prywatne (36 obiektów z ok. 435 miejscami noclegowymi). Jednak pod względem świadczenia usług zbiorowego zakwaterowania istotniejszą rolę odgrywają hotele, pensjonaty, zajazdy, domy myśliwskie, których odnotowano 18. Mogą one obsłużyć w jednym czasie ponad 600 osób. Schroniska (3) oraz występujący w gminie Krośnice Dom wrocławskiej ASP – są w stanie pomieścić 250 gości. Najwyższy poziom przedsiębiorczości w zakresie prowadzenia opisywanego rodzaju działalności gospodarczej należy przypisać gminom Milicz i Oborniki Śl. (po 18 obiektów), Krośnice (14), Trzebnica (10). Trzeba jednak zwrócić uwagę, iż na terenie gmin Milicz i Krośnice mamy do czynienia z tzw. drobną przedsiębiorczością – przeważają tutaj obiekty agroturystyczne. W Obornikach zaś występuje mała liczba gospodarstw agroturystycznych, jednak istnieje kilka hoteli oraz najliczniejsza grupa

⁶⁵ pomoc publiczna w przypadku lokalizacji inwestycji na obszarze SSEMP oznacza zwolnienie z podatku dochodowego

obiektów sezonowych (kempingów), co jest m.in. pozostałością sprzed roku 1989, kiedy to wrocławskie (i nie tylko) zakłady pracy lokowały tutaj swoje ośrodki wypoczynkowe. Liczne (większe) obiekty zbiorowego zakwaterowania występują również w Trzebnicy.

Należy zwrócić uwagę, iż niektóre z wymienionych podmiotów stanowią własność publiczną. Są to przykładowo istniejące na terenie Subregionu schroniska stanowiące własność władz samorządowych, kwatery myśliwskie prowadzone przez właściwe dla miejsca lokalizacji Nadleśnictwa, czy tak zwane obiekty „osirowskie” jak np. hotel w Obornikach Śl.

Wart podkreślenia jest fakt, iż w momencie prowadzeni prac diagnostycznych w słabo zagospodarowanej pod względem występowania infrastruktury turystycznej gminie Cieszków, powstawały cztery obiekty, które w przyszłości świadczyć będą usługi w zakresie obsługi ruchu turystycznego.

Działalność gastronomiczna prowadzona jest na terenie Subregionu przez 104 podmioty, które mogą obsłużyć ponad 5 tys. osób w jednym czasie. W świetle pozyskanych danych najbardziej zaawansowanymi pod opisywanym względem gminami są: Milicz (20 obiektów), Oborniki Śl. i Trzebnica (po 18), a dalej Żmigród (11) i Twardogóra (10).

Wypożyczalnie sprzętu sportowego istnieją w miejscowościach Krośnice, Milicz, Oborniki Śl., Osolin oraz Uraz (a więc aż 3 w Obornikach Śl.). Punkty informacji turystycznej istniejące w Subregionie mają charakter jednostkowy – występują w Miliczu i Krośnicach. Prowadzone są przez podmioty publiczne. Za podmioty gospodarcze mające wpływ na kształtowanie ruchu turystycznego można również uznać stacje benzynowe oraz warsztaty samochodowe. Informacje pozyskane od gmin pokazują, że w subregionie mamy kilkanaście tych pierwszych i kilkadziesiąt drugich.

Jeśli chodzi o przedsięwzięcia inwestycyjne przedsiębiorstw działających w otoczeniu turystyki nie było możliwe określenie dokładnej skali zjawiska. Bank Danych Regionalnych prezentuje tego rodzaju dane jedynie w skali wojewódzkiej. Gminy mają tylko częściowy obraz zagadnienia. Natomiast ankieta przeprowadzona wśród przedsiębiorców odzwierciedla tylko przedmiotowo i częściowo zakres prowadzonych inwestycji.

Tabela nr 22. Czy Państwa przedsiębiorstwo prowadzi lub zamierza prowadzić jakieś inwestycje w najbliższym czasie? (procent badanych)		
Rodzaj inwestycji	Inwestycje realizowane	Inwestycje planowane
Zakup sprzętu, wyposażenia	16,0%	11,4%
Budowa nowego zaplecza i rozbudowa istniejącego	9,0%	6,8%
Remont	25,0%	22,7%
Brak inwestycji	50,0%	59,1%

W świetle wyników ankiety połowa respondentów w ostatnim czasie poczyniła inwestycje wspierające prowadzoną przez nich działalność gospodarczą (Tabela nr 22). Były

to głównie działania polegające na remontach oraz zakupie sprzętu i/lub wyposażenia. Jeśli natomiast chodzi o planowane inwestycje to okazało się, że blisko 60% respondentów nie przewiduje takich działań.

Jeśli natomiast chodzi o informacje pozyskane w Urzędach Gmin, to udało się ustalić jedynie tyle, że Inwestycje w opisywanym zakresie miały miejsce w Cieszkowie (powstanie gospodarstwa agroturystycznego), w Wiszni Małej (1) budowa i rozbudowa kopalni piasku w Pierwoszowie, domki na miejsca grillowe i na ognisko, miejsca dla połowu ryb, zbiornik wodny do połowu ryb, drugi zbiornik w planach-jako kąpielisko, trwa budowa hotelu; 2) w Krzyżanowicach w stadninie koni, zamiar budowy hotelu połączony ze stworzeniem ścieżki konnej) w Obornikach Śl. (1) uruchomiono działalność „Portu Uraz” – przystani rzecznej oferującej różnego rodzaju usługi z zakresu obsługi uprawiania sportów rzecznych; 2) uruchomiono działalność Zagrody Turystycznej Arkadia w Wielkiej Lipie) w Trzebnicy (w 2008 roku otwarto Dom Wycieczkowy „Zdrój”). Więcej inwestycji w infrastrukturę obsługi ruchu turystycznego przeznaczone zostało z pieniędzy publicznych, ale na ten temat poniżej.

7.3.3 Aktywność władz lokalnych w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych

W grupie gmin wchodzących w skład Subregionu znajduje się regionalny i krajowy lider w pozyskiwaniu środków europejskich – Krośnice. Gmina ta pozyskała ok. 26 mln złotych dofinansowania. Daje jej to pierwsze miejsce wśród gmin dolnośląskich w przeliczeniu na jednego mieszkańca oraz trzecie w kraju wśród gmin wiejskich. Za drugą najaktywniejszą jednostkę należy uznać Twardogórę, która w ostatnich latach pozyskała ponad 17,5 mln złotych dofinansowania z wielu różnorodnych źródeł. Poza tymi dwoma przypadkami, żadna z gmin nie wyróżnia się szczególnie, prezentowany jest podobny poziom możliwości absorpcyjnych (głównie organizacyjnych). Jak wynika z informacji pozyskanych w urzędach gmin w poszczególnych jednostkach sytuacja w zakresie pozyskiwania środków zewnętrznych prezentuje się na poziomie zaprezentowanym poniżej.

Cieszków:

- Modernizacja stacji uzdatniania wody i hydroforni na terenie gminy Cieszków ZPORR 2004 – 2006r
- Modernizacja i wyposażenie obiektów kulturalno-rekreacyjnych w Cieszkowie SPO 2004 – 2006r Zmodernizowano i wyposażono obiekt GCK , zmodernizowano stadion sportowy, zakupiono plac zabaw
- Modernizacja SP w Cieszkowie PAOW
- Modernizacja SP w m. Pakosławsko Kontrakt wojewódzki
- Modernizacja Publicznego Przedszkola w Cieszkowie Kontrakt wojewódzki
- Zakup transportu dla osób niepełnosprawnych PFRON x 2

Krośnice:

- Budowa systemu kanalizacji w Gminie Krośnice
- uzbrojenie terenu dla potrzeb budowy CETS w Krośnicach

- Adaptacja budynku na Centrum Kultury w ramach Centrum Edukacyjno-Turystyczno-Sportowego w Krośnicach

Środki pozyskiwano z następujących źródeł: ZPORR, WFOŚiGW, budżet państwa.

Milicz: brak danych.

Oborniki Śl.:

- Czarodziejska twierdza – wyposażenie placu zabaw we wsi Uraz
- Remont Klubu Rolnika w Kuraszkowie
- Zakup lekkiego pojazdu ratowniczo-gaśniczego 4x2

Prusice:

- Budowa boiska wielofunkcyjnego w Skokowej. boisko
- Zakup sprzętu rehabilitacyjnego dla Ośrodka Zdrowia w Prusicach
- Upowszechnianie kultury fizycznej i sportu wśród uczniów na terenie Gminy Prusice.
- Ferie z zabawą i nauką, Feriada 2008
- Pożyteczne ferie. Zajęcia edukacyjno – wypoczynkowe dla dzieci w czasie ferii zimowych
- Ferie – naukowo, wesoło i zdrowo
- Doposażenie placu zabaw we wsi Pietrowice Małe
- Uatrakcyjnienie wsi Strupina poprzez zagospodarowanie terenu po byłym cmentarzu (utworzenie ścieżki edukacyjnej oraz wykonanie pielęgnacji drzewostanu
- Program ochrony zlewni rzeki Barycz poprzez budowę oczyszczalni ścieków i sieci kanalizacji sanitarnej w gminie Prusice.

Środki pozyskiwano z następujących źródeł: Ministerstwo Sportu, PFRON, Fundacja Wspomagania Wsi, Mała Odnowa Wsi, Norweski Mechanizm Finansowy i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Trzebnica:

- Rewitalizacja zabytkowej części Trzebnicy celem zwiększenia atrakcyjności gospodarczej i turystycznej miasta- etap I.
- Budowa ulic L.Okulickiego i W.Sikorskiego w Trzebnicy
- Budowa składowiska odpadów w Marcinowie wraz z infrastrukturą służącą do segregacji odpadów
- Sieć wodociągowa Rzepotowice- Malczów- Droszów

Wszystkie projekty realizowane były ze ZPORRu

Twardogóra:

W ramach Kontraktu wojewódzkiego dla województwa dolnośląskiego:

- Budowa sali gimnastycznej i trzech sal lekcyjnych wraz z zapleczem w szkole podstawowej w Goszczu

- Podniesienie jakości kształcenia poprzez wyposażenie Gimnazjum Nr 1 w Twardogórze w sprzęt, nowoczesne technologie i pomoce naukowe
- wyposażenie pracowni przedmiotowych Gimnazjum Nr 1 w Twardogórze w nowoczesny sprzęt i technologie

Z Ministerstwa Sportu

- Przebudowa budynku szkoły podstawowej i budowa Sali sportowej wraz z urządzeniami budowlanymi w Grabownie Wielkim
- Budowa hali sportowej przy Szkole Podstawowej Nr 2 i Gimnazjum Nr 1 w Twardogórze

Z Banku Światowego w ramach PAOW

- Modernizacja ulic Poznańskiej i Krzywej w Twardogórze

W ramach SAPARD:

- Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami w Kolonii Sosnówce i części Drogoszowic
- Budowa sieci kanalizacyjnej sanitarnej i deszczowej w ul. Wielkopolskiej w Twardogórze
- Budowa oświetlenia drogowego w Twardogórze
- Budowa sieci wodociągowej z przyłączami w Goli Małej, Olszówce, Trzech Chałupach i Kuźni Goszczańskiej
- Budowa stacji uzdatniania wody, rurociągu przesyłowego i odbudowa ujęcia wody "
- Rekultywacja składowiska odpadów komunalnych w Grabownie Wielkim
- Modernizacja drogi gminnej nr 120301D w Dąbrowie
- Modernizacja drogi gminnej nr 120302D w Dąbrowie.

W ramach ZPORR

- Termomodernizacja budynku i poprawa jakości wyposażenia gabinetu RTG w SZPZOZ w Twardogórze
- Rozbudowa składowiska odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne w Grabownie Wielkim oraz zakup kompaktora
- Przebudowa płyty Rynku w Twardogórze wraz z sieciami wodno-kanalizacyjnymi, sieciami energetycznymi i oświetleniem terenu

W ramach SPO RZL:

- Wioska internetowa – kształcenie na odległość na terenach wiejskich

W ramach SPO ROL:

- Modernizacja infrastruktury sportowej i kulturalnej we wsi Grabowno Wielkie

Ponadto kilkanaście projektów z zakresu ochrony środowiska zostało dofinansowanych ze środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej we Wrocławiu.

Wisznia Mała: brak danych.

Zawonia:

- Gminne Centrum Informacji Ministerstwo Pracy –

- Modernizacja kotłowni z węglowych na gazowe w ZP ZOZ w Zawoni, UG i GOKiB w Zawoni, ZS w Zawoni i ZS w Czeszowie
- Budowa Gminnej Oczyszczalni Ścieków w Suchej Wielkiej
- Budowa Wielofunkcyjnego Boiska Sportowego przy ZS w Zawoni
- Zakup sprzętu rehabilitacyjnego
- Zakup Gimbusa do ZS w Zawoni
- Budowa drogi Sędzice – Sucha Mała – Tarnowiec
- Budowa drogi Sucha Wielka - Budczyce
- Remont i wyposażenie świetlicy w Skotnikach
- Wyposażenie GOKiB w Zawoni
- Zakup Busa do przewozu osób niepełnosprawnych

Środki na realizację powyższych działań pozyskano z następujących źródeł: Wojewódzki Urząd Pracy w Wałbrzychu, Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, Ministerstwo Sportu, Ministerstwo Oświaty, PFRON, Marszałek Województwa Dolnośląskiego, Mała Odnowa Wsi.

Żmigród - Zespół pałacowo – parkowy z basztą obronną po rewitalizacji. Inwestycja dofinansowana ze ZPORR. Wartość ok. 5 mln. złotych.

Jak widać zarówno zakres i skala inwestycji realizowanych przy finansowemu wsparciu ze strony instytucji zewnętrznych jest bardzo różna. Także ilościowo w różnych gminach różnie przedstawia się sytuacja. Trzeba jednak w tym miejscu podkreślić, iż z im większą ilością projektów mamy do czynienia oraz wielością podmiotów do których gminy się zwracały, tym większe ich doświadczenie. W przyszłości zaś zaowocować to może bardziej skutecznym aplikowaniem po wsparcie.⁶⁶

7.3.4 Publiczne inwestycje w infrastrukturę towarzyszącą ruchowi turystycznemu

Jak wynika z informacji pozyskanych w urzędach gminnych w poszczególnych jednostkach wchodzących w skład Subregionu w ostatnich latach zrealizowano następujące inwestycje przyczyniające się do poprawy infrastruktury towarzyszącej turystyce:

Cieszków:

- Oznaczenie trasy rowerowej na terenie gm. Cieszków
- Wyznaczenie trasy konnej na terenie gm. Cieszków.

Krośnice:

- Centrum Edukacyjno Turystyczno Sportowe w Krośnicach.

Milicz:

- Budowa 2 czatowni i 1 wieży obserwacyjnej,

⁶⁶ W opisywanym punkcie, jak też w prezentowanym poniżej nie udało się pozyskać stosownych informacji od wszystkich gmin stąd też powstała tutaj pewna luka informacyjna.

- Budowa 3 parkingów dla turystów pieszych i rowerowych,
- Oznakowanie szlaków turystycznych.

Oborniki Sl: brak tego typu inwestycji.

Prusice: brak danych.

Trzebnica:

- Duża Ścieżka Św. Jadwigi w Trzebnicy, utworzona w 2007.

Twardogóra:

- Budowa hali sportowo-widowiskowej (z częścią hotelową) – Twardogóra,
- Wytyczenie i oznakowanie szlaków rowerowych i pieszych – Gmina Twardogóra,
- Miejsce odpoczynku w Czarnym Wąwozie przy zbiornikach retencyjnych „Grabowno Wielkie” – Grabowno Wielkie, 2005/2007 (Nadleśnictwo Milicz),
- Regulacja rzeki Skorynia i remont zbiornika retencyjnego (udostępnienie zbiornika pod kajaki),
- Budowa parkingów,
- Obecnie trwa budowa kąpieliska otwartego z lodowiskiem.

Wisznia M.: brak tego typu inwestycji.

Zawonia: brak danych.

Żmigród:

- Zespół pałacowo – parkowy z basztą obronną po rewitalizacji . inwestycja dofinansowana (ZPORR) Wartość ok. 5 mln. Zł. Inwestycja zlokalizowana przy trasie krajowej nr 5. rok ukończenia rewitalizacji sierpień 2009

Jak widać dotychczasowe działania władz lokalnych na rzecz rozwoju infrastruktury towarzyszącej ruchowi turystycznemu można określić jako, co najmniej, skromne.

8. Analiza SWOT

Nazwa SWOT jest akronimem angielskich słów Strengths (mocne strony), Weaknesses (słabe strony), Opportunities (szanse), Threats (zagrożenia). Jest to efektywna metoda identyfikacji kategorii słabych i silnych stron oraz szans i zagrożeń. Przedmiotem analizy może być przedsiębiorstwo, inwestycja lub dowolna organizacja. W tym przypadku analizie poddano Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy w kontekście możliwości rozwoju produktu sieciowego. Głównym celem analizy jest określenie aktualnej i perspektywicznej pozycji Subregionu oraz prognoza strategii postępowania. W niniejszym opracowaniu przyjęto zaprezentowany poniżej zakres rodzajowy analizy. W zakresie mocnych i słabych stron:

- Walory turystyczne i ich stan,
- Dostępność komunikacyjna,
- Bezpieczeństwo i estetyka Subregionu,
- Infrastruktura turystyczna i ogólna,
- Lokalna polityka turystyczna,
- Współpraca na rzecz rozwoju turystyki,
- Wizerunek turystyczny Subregionu,
- Ruch turystyczny,
- Gospodarka turystyczna Subregionu.

Przy analizie szans i zagrożeń przyjęto następujący zakres rodzajowy:

- Czynniki naturalne,
- Czynniki technologiczne,
- Czynniki ekonomiczne,
- Czynniki ekonomiczno – prawne,
- Czynniki społeczno – demograficzno – kulturowe,
- Czynniki w sektorze turystycznym,
- Mikrootoczenie instytucjonalne,
- Mikrootoczenie konkurencyjne (tutaj wzięto pod uwagę następujące jednostki: Subregion Doliny Odry Zachód, powiat krotoszyński, powiat leszczyński, powiat leszczyński, powiat oleśnicki, powiat ostrzeszowski).

Zakres rodzajowy wskazanych czynników, mających wpływ na funkcjonowanie Subregionu jest stosunkowo szeroki. Z jednej strony są to czynniki zewnętrzne i wewnętrzne, a z drugiej pozytywne i negatywne. Jednak ich trafna identyfikacja stanowi podstawę analizy SWOT. Przeprowadzając analizę dokonano diagnozy - określono silne i słabe strony przedmiotowego obszaru oraz prognozy – opisując szanse i zagrożenia.

Mocne strony czyli atuty (czynniki wewnętrzne pozytywne) Subregionu należy rozumieć jako jego walory, które w sposób pozytywny wyróżniają go w otoczeniu i w konfrontacji z konkurencją. Słabe strony Subregionu (czynniki wewnętrzne negatywne) to konsekwencja ograniczeń zasobów i niedostatecznych kwalifikacji. Każda jednostka

samorządu terytorialnego (w tym przypadku ich zbiór) posiada takie aspekty funkcjonowania, które ograniczają jej sprawność, ale szybkie i obiektywne rozpoznanie oraz zdefiniowanie może łatwo ograniczyć ich negatywny wpływ.

Szanse (czynniki zewnętrzne pozytywne) Subregionu to zjawiska i tendencje występujące w otoczeniu, które odpowiednio wykorzystane staną się impulsem do rozwoju oraz osłabią zagrożenia. Zagrożenia (czynniki zewnętrzne negatywne) – to wszystkie czynniki zewnętrzne, które postrzegamy jako bariery rozwoju firmy, utrudnienia, dodatkowe koszty działania. O ile możliwość kreowania mocnych stron i niwelowania jest w zasięgu naszych możliwości – możemy podejmować określone decyzje, o tyle zarówno na szanse jak i zagrożenia nie mamy wpływu występują one w otoczeniu i na ich występowanie mają wpływ inne podmioty. Możemy je jednak wykorzystywać i dostosowywać się.

W efekcie przeprowadzonych prac analitycznych otrzymano cztery listy: silnych stron Subregionu (takich, które należy wzmacniać), słabych stron (takich, które trzeba niwelować), szans (tych, które należy wykorzystywać), oraz zagrożeń (tych, których należy unikać). Kolejnym krokiem jest sporządzenie syntezy, która wytycza strategiczne cele. Konieczne jest podkreślenie w tym momencie, że autorami analizy słabych i mocnych stron Subregionu są głównie liderzy lokalni uczestniczący w warsztatach otwartych, które poświęcone były m.in. temu zagadnieniu, zespół konsultantów jedynie uzupełnił analizę o elementy, które ewidentnie uwydatnione zostały w wyniku prac diagnostycznych. Wyniki prac prezentuje Tabela nr 23.

Tabela nr 23. Mocne i słabe strony dla rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy w podziale na poszczególne zakresy rodzajowe.	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
WALORY TURYSTYCZNE I ICH STAN	
<ul style="list-style-type: none"> – kult św. Jadwigi przyciągający turystów pielgrzymkowych i religijnych; – długie tradycje w zakresie turystyki pielgrzymkowej (Trzebnica i Twardogóra); – część obszaru związana z przebiegiem Międzynarodowego Szlaku Cysterskiego – Dolina Baryczy jako region posiadający międzynarodowe uznanie przyrodnicze; – stopniowo poprawiający się stan środowiska, wzrost świadomości prośrodowiskowej społeczeństwa np. selektywna zbiórka śmieci, akcje oczyszczania lasów; – stan lasów oceniany jako wyższy niż europejski – różnorodność walorów przyrodniczych i kulturowych; – cisza i spokój, krajobraz naturalny; 	<ul style="list-style-type: none"> – konflikty w sprawie udostępnienia turystycznego rezerwatów przyrody; – zaniedbane cmentarze ewangelickie; – wiejskie kościółki i kapliczki wymagające renowacji; – „Bombka Milicka” jako niewykorzystywany walor i pamiątka lokalna; – dzikie wysypiska w lasach wpływające na jakość środowiska naturalnego; – niska świadomość ekologiczna mieszkańców; – zakłócenia w gospodarce wodnej (niedobory wody pitnej); – zanieczyszczony teren wzdłuż Baryczy; – zła jakość wód Baryczy oraz jej dopływów (III – V klasa) – gorsza niż Odry (III)

<ul style="list-style-type: none"> – wprowadzenie ekologicznych metod ogrzewania przez jednostki publiczne; – żywe” tradycje kresowe; – tradycje pogranicza prusko-polskiego (dawne punkty graniczne); – kultura dworska w dawnych pałacach jako potencjał turystyczny; – „kolonie artystyczne” w gminie Oborniki; – Park Krajobrazowy Dolina Baryczy; – urozmaicony charakter walorów turystycznych (typu „Małe Mazury”, „Małe Bieszczady”); – Obszary objęte Naturą 2000 (Dolina Baryczy, Dolina Łachy, Chłodnia w Cieszkowie, Dąbrowy Krotoszyńskie); – wydarzenia kulturalne - koncerty w ramach Wratislavia Cantans i Festiwalu Muzyki Organowej; – możliwe do wykorzystania tory kolejki wąskotorowej; – tradycje kulinarne, tradycje rybackie; – wielowiekowe tradycje hodowli ryb słodkowodnych; – tradycje uzdrowskie (Trzebnica, Oborniki Śl.); – atrakcyjna zabudowa uzdrowska Obornik; – silne nasycenie substancją archeologiczną; – tradycje rzemieślnicze w Subregionie; – rozwijająca się oferta w zakresie turystyki wiejskiej (gminy Doliny Baryczy); – rozwijająca się oferta markowych produktów lokalnych (Dolina Baryczy); – 	<ul style="list-style-type: none"> – nieuregulowana sytuacja w zakresie gospodarki ściekowej (niewydolne oczyszczalnie, system oczyszczania ścieków nie obejmuje wszystkich mieszkańców Subregionu – szczególnie części wiejskiej); – brak równowagi hydrologicznej związany m.in. z nieracjonalną gospodarką rybacką, negatywnie oddziałujący na leśne i wodne kompleksy. – „niska” emisja szczególnie dokuczliwa na obszarach miast spowodowana wykorzystaniem tradycyjnych źródeł ogrzewania; – niewykorzystane turystycznie walory dziedzictwa archeologicznego; – niewykorzystane tradycje rzemieślnicze;
DOŚTĘPNOŚĆ KOMUNIKACYJNA	
<ul style="list-style-type: none"> – dobra dostępność kolejowa zachodniej części Subregionu – trasa kolejowa Wrocław – Poznań; – dobra dostępność regionu komunikacją autobusową; – plany uruchomienia kolejki wąskotorowej w regionie; – planowane uruchomienie komunikacji kolejowej na trasie Trzebnica – Wrocław. – dobra dostępność samochodowa (przebiegające drogi krajowe nr 5 i 15 oraz drogi wojewódzkie); 	<ul style="list-style-type: none"> – słaba dostępność kolejowa wschodniej części regionu; – słabe zagospodarowanie komunikacyjne wewnątrz regionu – brak wystarczającej liczby połączeń komunikacyjnych, w szczególności uwzględniających potrzeby turystów oraz w dni świąteczne; – niewystarczająca sieć parkingów; – zły stan techniczny dróg; – zła jakość torów na trasie milickiej;

<ul style="list-style-type: none"> – małe odległości między poszczególnymi gminami; – gęsta sieć dróg kołowych; – gęsta sieć dróg o nawierzchni gruntowej oraz polnych, co sprzyjać może dogodnemu (bezpiecznemu) wytyczeniu szlaków turystycznych. 	
BEZPIECZEŃSTWO I ESTETYKA SUBREGIONU	
<ul style="list-style-type: none"> – w opinii turystów i mieszkańców region uchodzi za bezpieczny; – sporadyczne kradzieże; – monitoring w niektórych miastach; – estetyka krajobrazu – krajobraz tradycyjny, o charakterze naturalnym, nieprzekształcony; – brak tzw. drogowych czarnych punktów; – dobra praca służb działających w dziedzinie bezpieczeństwa, szczególnie straży pożarnej; 	<ul style="list-style-type: none"> – mimo braku czarnych punktów częste wypadki drogowe na trasach tranzytowych powodowane złym stanem dróg; – zaniedbane pobocza dróg; – bezpieczeństwo na drodze krajowej nr 5 (głównie brak chodników dla pieszych); – szlaki rowerowe przebiegające drogami gdzie odbywa się ruch samochodowy; – brak bezpiecznych miejsc przekraczania tych dróg dla rowerzystów;
INFRASTRUKTURA TURYSTYCZNA I OGÓLNA	
<ul style="list-style-type: none"> – liczne szlaki piesze, rowerowe i konne; – Dolina Baryczy jako szlak kajakowy; – dobra baza noclegowa i gastronomiczna w częściach miejskich; – dobrze funkcjonujące gospodarstwa agroturystyczne, szczególnie we wschodniej części Subregionu; – nowoczesna baza sportowo-rekreacyjna w Krośnicach; – pole golfowe tzw. małe i duże w Krynicznie, oraz pole golfowe w Brzeźnie; – liczne stadniny koni (ok.20); – aktywnie działająca Marina Port Uraz Marina – lotniska sportowe (Gołędzinów, Szymanów) oraz warunki do uprawiania paralotniarstwa (np. Kuraszków) – zasoby dla uprawiania łowiectwa (np. leśniczówki Niezgodą i Kubryk) – dogodne warunki dla uprawiania wędkarstwa – dogodne warunki dla uprawiania niektórych sportów ekstremalnych (np. rowery, sporty lotnicze) 	<ul style="list-style-type: none"> – braki w infrastrukturze ogólnej; – słabo zagospodarowane szlaki rowerowe i kajakowe; – słabe zagospodarowanie drogi nr 15; – małe zróżnicowanie bazy noclegowej; – małe zróżnicowanie rodzajowe obiektów gastronomicznych, brak szczególnie obiektów związanych z tradycją rybacką, np. smaźalni ryb; – trudny dostęp do obszarów przyrodniczych; – funkcjonujące obiekty gastronomiczne pozbawione wyjątkowości, „magii” i kameralności; – brak sieci punktów informacji turystycznej i ich „fikcyjny” charakter oraz niedostosowanie do funkcji jakie tego typu placówki powinny spełniać; – niski poziom rozwoju bazy noclegowej; – słaba ogólna ocena turystów tej infrastruktury; – brak wykwalifikowanych przewodników po Subregionie, – niewykorzystany potencjał kultu Św. Jadwigi – brak produktów (np. charakterystycznych pamiątek, itp.) związanych z miejscem.

	<ul style="list-style-type: none"> – niewykorzystany potencjał uzdrowiskowy Trzebnicy i Obornik Śl. – niewykorzystany potencjał dziedzictwa historycznego – archeologicznego.
LOKALNA POLITYKA TURYSTYCZNA	
<ul style="list-style-type: none"> – gmina Krośnice prowadząca działania na rzecz tworzenia polityki turystycznej; – jakość lokalnej polityki inwestycyjnej, – zawiązanie spółki samorządowej, która przejmie od wojewody zarządzanie stawami; 	<ul style="list-style-type: none"> – brak działań proturystycznych w większości gmin Subregionu; – słabo wspierana przedsiębiorczość w sferze turystyki; – brak ofert dla inwestorów turystycznych i rekreacyjnych; – brak jednolitej wizji i profilu turystycznego Subregionu jako całości wśród władz samorządowych – Dominacja działań (filozofii) zorientowanych na „ja”, a nie na „my” wśród władz.
WSPÓLPRACA NA RZECZ ROZWOJU TURYSTYKI	
<ul style="list-style-type: none"> – liczne zespoły ludowe; – działające koła gospodyń wiejskich oraz ochotnicze straże pożarne; – dobra współpraca szkół i przedszkoli; – zintegrowane środowisko artystyczne w Obornikach Śl. – Aktywna działalność instytucji kultury w zakresie tworzenia oferty kulturalnej oraz angażowania partnerów społecznych – Aktywna edukacja ekologiczna na terenie powiatu milickiego; – na terenie powiatu milickiego duża liczba organizacji społecznych i ich aktywność, utrwalenie wzorców współpracy, np. prężnie działająca LGD; 	<ul style="list-style-type: none"> – zbyt wiele organizacji, stowarzyszeń, grup – rozproszenie działań; – brak ścisłej współpracy z przedsiębiorcami; – wsparcie przez samorząd terytorialny rozwoju turystyki; – słaba aktywność podmiotów sektora społecznego w powiecie trzebnickim, np. początki działalności LGD; – brak potrzeby współpracy podmiotów sektora prywatnego z władzami lokalnymi; – brak efektywnej współpracy samorządów na rzecz rozwoju turystyki;
WIZERUNEK TURYSTYCZNY SUBREGIONU	
<ul style="list-style-type: none"> – Międzynarodowe Sanktuarium w Trzebnicy jako cel turystyki pielgrzymkowej – Subregion kojarzący się z ciszą i spokojem, z położeniem w pobliżu Wrocławia; – dość wysoko cenione historia i tradycje regionu; – dość dobry poziom prestiżu Subregionu; 	<ul style="list-style-type: none"> – negatywny ze względu na brak odpowiedniej infrastruktury (oczekiwania nie zostały w pełni zrealizowane w czasie pobytu w regionie); – zakłócanie wizerunku przez złą sytuację w zakresie ogólnej czystości w regionie; – średnia atrakcyjność wypoczynkowa; – słaba informacja o Subregionie zarówno w samym Subregionie jak i w jego otoczeniu.
RUCH TURYSTYCZNY	
<ul style="list-style-type: none"> – brak tłoku na szlakach turystycznych; – ruch turystyczny umiarkowany; 	<ul style="list-style-type: none"> – duża sezonowość ruchu turystycznego – głównie lato i weekendy;

– rozwinięty ruch pielgrzymkowy.	– chłonność lokalnego rynku turystycznego; – spadek liczby turystów zagranicznych; – dominacja szkolnych grup dziecięcych i młodzieżowych.
GOSPODARKA TURYSTYCZNA SUBREGIONU	
– mała konkurencja na rynku zachęcająca do podejmowania turystycznej działalności gospodarczej; – dobra współpraca gospodarstw agroturystycznych; – intensywnie rozwijająca się baza noclegowa w Cieszkowie.	– brak typowych inwestycji proturystycznych; – mała liczba osób utrzymująca się z turystyki; – brak potrzeby (odczuwalnej) współpracy przedsiębiorców turystycznych w ramach Subregionu – niska kultura w tym zakresie.

Analizę otoczenia Subregionu z punktu widzenia rozwoju subregionalnego produktu turystycznego, a więc istniejące szanse i zagrożenia, prezentuje Tabela nr 24.

Tabela nr 24. Szanse i zagrożenia rozwoju subregionalnego produktu turystycznego w Subregionie	
SZANSE	ZAGROŻENIA
CZYNNIKI NATURALNE	
– Wzrost świadomości ekologicznej Polaków. – Coraz lepsze wykorzystanie funduszy unijnych do realizacji działań prośrodowiskowych. – Normy UE dla Polski dotyczące emisji zanieczyszczeń. – Niskie zanieczyszczenie środowiska naturalnego w ościennych powiatach.	– Katastrofy wynikające ze zmian klimatycznych. – Znaczący ruch kołowy i wynikające z tego zanieczyszczenie środowiska spowodowane bliskością aglomeracji wrocławskiej.
CZYNNIKI TECHNOLOGICZNE	
– Rozwój techniki i technologii powodujący zmniejszenie odległości przede wszystkim pod względem informacyjnym i transportowym, a także pozwalający na usprawnienie obsługi klientów. – Rozwój Internetu i postępu technicznego w turystyce. – Rozwój transportu kolejowego oraz tanich przewoźników lotniczych (w odległości 40 km od Trzebnicy znajduje się Port Lotniczy	– Nasilająca się przestępczość w przestrzeni cybernetycznej. – Upatrywanie w Internecie jedyne źródła informacji. – Wzrost roli środków elektronicznego przekazu w potencjalnym kreowaniu negatywnego wizerunku obszaru recepcji turystycznej. – „Tłok” w sieci, co powoduje konieczność wydatkowania środków finansowych na

<p>we Wrocławiu).</p> <ul style="list-style-type: none"> – Coraz powszechniejsza na świecie dostępność do Internetu i wzrost liczby zawieranych transakcji za jego pośrednictwem. – Funkcjonowanie profesjonalnych internetowych portali turystycznych. 	<p>właściwe pozycjonowanie strony gminy.</p>
CZYNNIKI EKONOMICZNE	
<ul style="list-style-type: none"> – Dobre prognozy wzrostu przychodów z turystyki szczególnie dla Azji i dla Europy Środkowo-Wschodniej. – Duży potencjał rynkowy z uwagi na to, że Polska jest mało jeszcze znaną na świecie destynacją turystyczną. – Dostępność różnych źródeł finansowania rozwoju miejscowości turystycznych, w tym fundusze strukturalne UE. – Rosnące zainteresowanie Polaków wypoczynkiem w kraju (szczególnie podróże krótkoterminowe); – Rosnący rynek konferencji i kongresów oraz podróży typu incentive – Członkostwo w Unii Europejskiej – rozwój współpracy między regionami, przedsiębiorstwami, przepływ know-how, wzrost obrotów handlowych, podnoszenie jakości i wzbogacanie oferty handlowej. – Zwiększający się fundusz swobodnej decyzji potencjalnych indywidualnych turystów krajowych (podwyżki płac, spadająca stopa bezrobocia). – Wzrastające wśród inwestorów zainteresowanie rozwojem infrastruktury hotelarskiej, gastronomicznej, rekreacyjnej. – Programy wspierające rozwój gospodarstw agroturystycznych (np. dla młodych rolników). – Perspektywa wprowadzenia w Polsce waluty euro i ułatwienia w płatnościach. 	<ul style="list-style-type: none"> – Niekorzystna sytuacja makroekonomiczna na świecie i w Europie, głównie z powodu kryzysu w systemie finansowym. – Symptomy stagnacji i recesji gospodarczej na rynkach światowych. – Proces globalizacji (nasilenie i wzrost zasięgu konkurencji, możliwość szerokiego wyboru ofert bez względu na miejsce ich lokalizacji). – Internacjonalizacja przedsiębiorstw, która może powodować wzrost liczby przyjeżdżających do Polski w celach biznesowych. – Tendencja umacniania się złotówki w stosunku do euro i innych walut - w aspekcie osłabienia tempa rozwoju turystyki przyjazdowej. – Doskonalenie oferty substytucyjnej w stosunku do produktów turystycznych. – Wzrost stopy inflacji. – Perspektywa wprowadzenia w Polsce waluty euro i prognozowany w związku z tym wzrost cen.
CZYNNIKI POLITYCZNO - PRAWNE	
<ul style="list-style-type: none"> – Niestabilna sytuacja polityczna w wielu regionach świata poza Europą (w świetle turystyki przyjazdowej). – Zniknięcie granic między państwami układu z Schengen (łatwiejsze przekraczanie granic). – Prorozwojowa polityka turystyczna władz 	<ul style="list-style-type: none"> – Prowadzenie w wielu krajach polityki zmierzającej do stopniowego zmniejszania emerytur i podwyższania wieku emerytalnego. – Ograniczanie zakresu polityki socjalnej w wielu krajach europejskich. – Postępująca integracja europejska, np.

<p>Dolnego Śląska (duże środki z RPO na priorytet: kultura i turystyka).</p>	<p>szerszy dostęp do europejskiego rynku pracy (odpływ potencjalnych pracowników). – Brak unormowań prawnych działalności gospodarczej w Internecie. – Pogłębianie integracji europejskiej powodujące mniejsze zainteresowanie turystów „starymi” krajami UE.</p>
<p>CZYNNIKI SPOŁECZNO – DEMOGRAFICZNO - KULTUROWE</p>	
<ul style="list-style-type: none"> – Gwałtowny wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym, co będzie skutkować większą świadomością zdrowotną, zwracaniem uwagi na jakość środowiska przyrodniczego, bezpieczeństwo, zdrową kuchnię, ofertę rehabilitacyjno-rekreacyjną. – Rosnąca świadomość zdrowotna, a jednocześnie wzrost zapadalności na choroby cywilizacyjne zwiększają popyt na turystykę zdrowotną, w tym uzdrowiskową (sąsiedztwo uzdrowisk dolnośląskich). – Nastawienie turystów na poznawanie nowych, dotąd nie spenetrowanych miejsc. – Zainteresowanie wyłącznie „kąpielami słonecznymi” będzie nadal spadało, na rzecz turystyki aktywnej. Umacnianie się modelu 4E turystyki (środowisko, edukacja, podniecenie, imprezy). – Wzrastające zainteresowanie elementami sztuki, kultury i historii. – Wzrost średniego poziomu wykształcenia społeczeństw (w turystyce uczestniczą osoby głównie ze średnim i wyższym wykształceniem). – Poprawa wizerunku Polski w wyniku migracji ekonomicznych Polaków. 	<ul style="list-style-type: none"> – Spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym (o relatywnie największych dochodach). – Bardziej krytyczne nastawienie konsumentów, w tym również turystów, do poziomu jakości i jej stosunku do ceny. – Wymagający klient i bardziej aktywny w kontaktach na rynku, wymaga to zmiany sposobu podejścia do klienta. – Ujemne saldo migracji Polski. – Zmiany w strukturze rodziny, skutkujące zwiększeniem liczby osób podróżujących samotnie.
<p>CZYNNIKI W SEKTORZE TURYSTYCZNYM</p>	
<ul style="list-style-type: none"> – Przewiduje się do 2020 r. duży przyrost przyjazdów turystycznych do krajów Europy Środkowej i Wschodniej ze wszystkich państw europejskich. Do roku 2020 średnioroczne tempo wzrostu przyjazdów do Polski będzie oscylować wokół 4,8%. – Duże tempo wzrostu zagranicznych inwestycji hotelarskich. – IATA przewiduje, iż w pierwszej dekadzie XXI w. Polska będzie szybko rozwijającym 	<ul style="list-style-type: none"> – Wzrastająca konkurencja ze strony innych regionów na rynku turystycznym w Polsce. – Słaby, a nawet niekorzystny wizerunek turystyczny Polski na rynkach zagranicznych. – Wzrost wymagań co do jakości usług turystycznych powodujący konieczność wprowadzania zmian w systemach zapewniania jakości np. systemu HACCP, ISO, innych certyfikatów potwierdzających wysoką jakość usług.

<p>się rynkiem przewozów lotniczych.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Korzystne opinie turystów zagranicznych o poprawiającym się poziomie jakości usług turystycznych w Polsce. – Bliskość chłonnego na produkty turystyczne rynku niemieckiego i dużych miast europejskich. – Duży wewnętrzny potencjał rozwojowy sektora turystycznego w Polsce. – Nowe możliwości rozwoju sektora turystycznego w Polsce np. z uwagi na EURO 2012. – Wzrost odsetka uczestników turystyki wypoczynkowo-rekreacyjnej w rejonach o walorach krajobrazowych i przyrodniczych. – Zmniejszenie zjawiska sezonowości poprzez rozwój turystyki biznesowej i wzrost liczby podróży konferencyjnych i typu incentive poza sezonem. – Rozwój podmiotów gospodarczych oferujących nowoczesne formy rekreacji i wypoczynku np. quady, paintball, szkoły przetrwania, tory przeszkód dla samochodów, motocykli, rowerów górskich, sztuczna ściana wspinaczkowa; – Rozwój terenów do uprawiania skate rollerów z przeszkodami – muldami, skoczniami itp. – Aktywna działalność Polskiej Organizacji Turystycznej. – Rosnąca atrakcyjność turystyczna Polski. 	<ul style="list-style-type: none"> – Nadal niekorzystna struktura motywów podróży do Polski i w turystyce krajowej (duży odsetek odwiedzin krewnych i znajomych, szczególnie w turystyce krajowej). – Wzrastająca atrakcyjność oferty pensjonatów, kwater prywatnych i innych tego typu obiektów (przykładowo odnotowano wzrost liczby noclegów w tym obiektach w 2007 w stosunku do 2006 roku), w świetle ich braku w subregionie. – Wysokie ceny usług noclegowych w Polsce w stosunku do cen w obiektach Europy Zachodniej i nieadekwatne do poziomu jakości.
MIKROOTOCZENIE INSTYTUCJONALNE	
<ul style="list-style-type: none"> – Organizowanie przez Dolnośląską Organizację Turystyczną konkursów na: <i>Najlepszy Podmiot Turystyczny Regionu, Turystyczna Pamiątka z Regionu, Najciekawsza Atrakcja Turystyczna Regionu, Gestor Bazy Noclegowej, Produkt Turystyki Miejskiej lub Kulturowej.</i> – możliwość ulokowania informacji o subregionie wprowadzonych przez DOT serwisach informacyjnych np. w Serwisie visitsilesia.pl na temat kultury a także sportu i rekreacji – duża aktywność promocyjna DOT w kraju i za granicą. – Działalność na terenie subregionu Lokalnych Grup Działania 	<ul style="list-style-type: none"> – Funkcjonowanie dwóch odrębnych Lokalnych Grup Działania na obszarze subregionu co skutkuje małą spójnością działania na rzecz regionu.

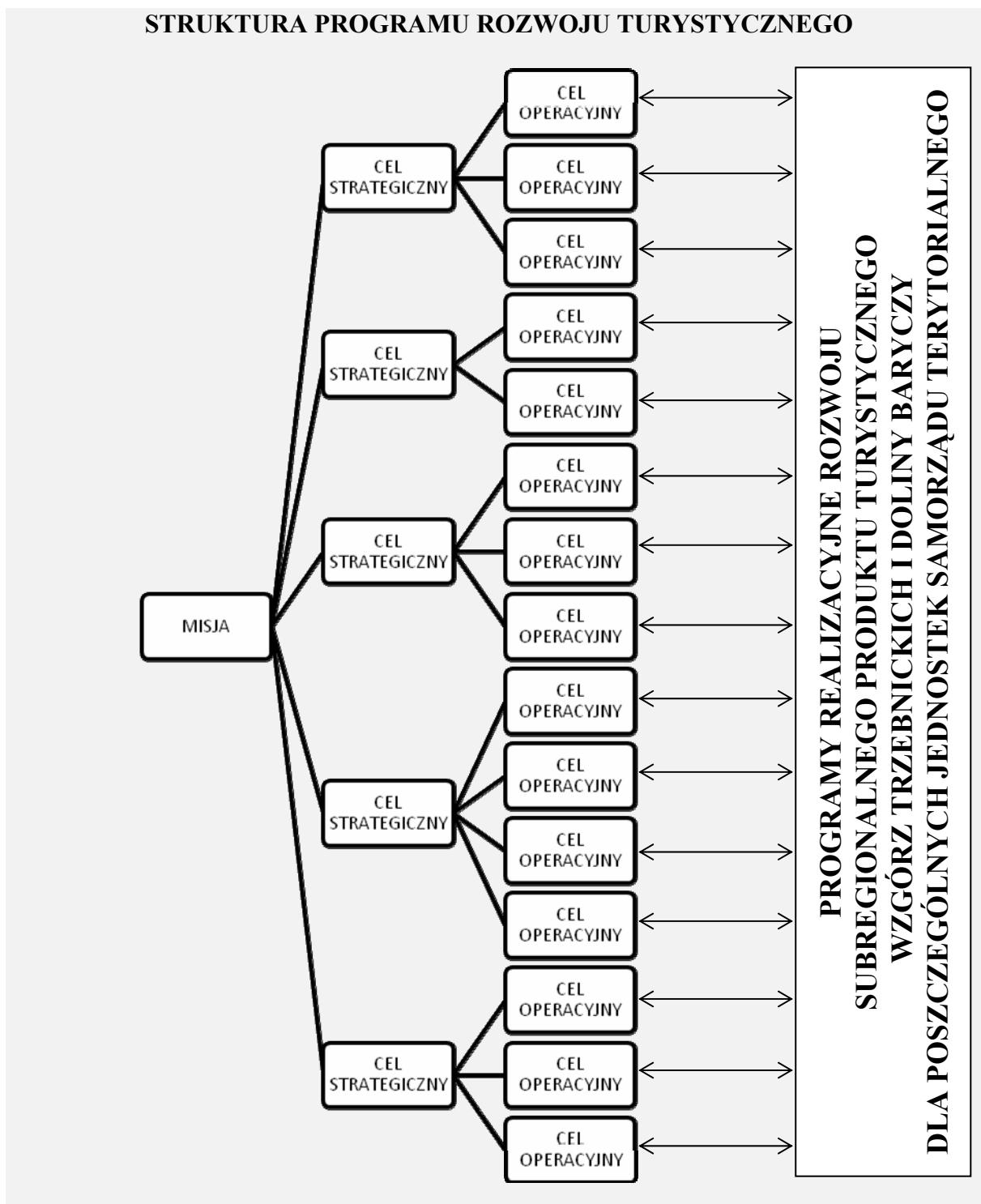
<ul style="list-style-type: none"> – informacje o subregionie na różnych serwisach tematycznych DOT np. turystyka rowerowa i kultura. 		
MIKROOTOCZENIE KONKURENCYJNE (GMINY, POWIATY, REGIONY OŚCIENNE)		
SUBREGION DOLINY ODRY ZACHÓD		
<ul style="list-style-type: none"> – Brak strony internetowej subregionu. – Mało spójny subregion pod względem zbudowania produktów turystycznych – Niedostatecznie rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna 		<ul style="list-style-type: none"> – Park Krajobrazowy Doliny Jezierzycy. – Znaczące atrakcje turystyczne: pocysterski zespół klasztorny w Lubiążu, skarb średzki – Potencjalne możliwości pałacu w Wołowie – Aquapark w Brzegu Dolnym – Bliskość Głogowa z dobrze rozwiniętą infrastrukturą rekreacyjną
POWIAT KROTOSZYŃSKI		
<ul style="list-style-type: none"> – Słabo rozwinięta sieć szlaków pieszych (3) i rowerowych (2), – Możliwość wspólnego zorganizowania produktu turystycznego opartego na idei granicy polsko – niemieckiej i polsko – pruskiej 		<ul style="list-style-type: none"> – Kryta pływalnia „Wodnik” w Krotoszynie z bazą rehabilitacyjną – Pięć rezerwatów przyrody – „wielkopolska estetyka otoczenia”
POWIAT LESZCZYŃSKI		
<ul style="list-style-type: none"> – Dziesięć lokalnych produktów turystycznych – brak możliwości zbudowania spójnego wizerunku turystycznego obszaru 		<ul style="list-style-type: none"> – Funkcjonowanie organizacji turystycznej Leszno Region. – Dziesięć lokalnych produktów turystycznych – Aquapark Leszno – Dobrze rozwinięta infrastruktura rekreacyjno – turystyczna – Lokalizacja bliżej Poznania
POWIAT OLEŚNICKI		
<ul style="list-style-type: none"> – Brak logo i hasła promocyjnego – Nieaktualna strategia powiatu i brak jej aktualizacji – Brak wyraźnej atrakcji turystycznej – Brak priorytetów strategicznych związanych z turystyką – Niski poziom strony internetowej – Słabo rozwinięta turystyka 		<ul style="list-style-type: none"> – Podobny krajobraz – charakter wiejski i duża powierzchnia leśna – Aquapark – Oleśnicki Park Wodny ATOL – Duże powierzchnie obszarów chronionych (arboretum) – Plany rozwoju agroturystyki – Szlak kajakowy z Bierutowa do przedmieść Wrocławia – Zintegrowane trasy rowerowe (140 km)
POWIAT OSTRZESZOWSKI		
<ul style="list-style-type: none"> – Rozwijana kolej drezynowa może być elementem sieciowego produktu turystycznego – Słabo zarysowany kierunek rozwoju turystyki w Planie Rozwoju Lokalnego Powiatu Ostrzeszowskiego na lata 2006- 		<ul style="list-style-type: none"> – Posiadanie logo i hasła promocyjnego – Już funkcjonująca kolej drezynowa (od 30.08.2008) – Rozwój produktu regionalnego – festiwal paszтетników – Podobny krajobraz – charakter wiejski i

13.	duża powierzchnia leśna – Trasy rowerowe i konne w Kobylej Górze – Orientacja proekologiczna na rozwój obszarów chronionych – Działalność Ostrzeszowskiej LGD
-----	--

9. Kierunki programu rozwoju turystycznego Subregionu

9.1 Założenia strategiczne realizacji programu

Koncepcja subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy, w swej części strategicznej, posiada strukturę zaprezentowaną na poniższym schemacie.

Założenia strategiczne niniejszej *Koncepcji...* opierają się na wizji i misji turystycznej Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy. Oba te elementy stanowiły punkt wyjścia dla celów strategicznych, których sformułowano pięć. W dalszej kolejności cele strategiczne zostały rozpisane na cele operacyjne – bardziej szczegółowe i posiadające krótszy horyzont czasowy. W sumie wytyczono piętnaście celów operacyjnych. Kolejnym, bardziej szczegółowym i wymiernym elementem opisywanej struktury są *Programy realizacyjne rozwoju subregionalnego produktu turystycznego wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy* dla poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego (skrótowo określane *Programami realizacyjnymi...*). Na programy te składają się zadania, których realizację planują poszczególne gminy bądź też podmioty gospodarcze/organizacje społeczne funkcjonujące na ich terenie. Zadania te zostały wygenerowane w postaci „Fiszek projektowych”, o których mowa była we wstępie do niniejszego opracowania.

Dalsza konstrukcja części strategicznej *Koncepcji...* prezentuje krótki opis poszczególnych celów strategicznych oraz charakterystykę celów operacyjnych. W następnym punkcie zamieszczono *Program realizacyjny...* dla gmin/powiatów Subregionu. W dalszej części zamieszczono kolejne elementy dotyczące monitoringu i kwestii związanych z możliwościami finansowania. Integralny załącznik do niniejszego opracowania stanowi zbiorcze zestawienie zadań, których realizacji zamierzają się podjąć podmioty funkcjonujące na obszarze gmin wchodzących w skład Subregionu.

9.1.1 Wizja i misja turystyczna Subregionu

Wizja turystyczna Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy

Dbać o rozkwit gospodarki turystycznej z poszanowaniem zasad zrównoważonego rozwoju aby stała się ona znaczącym źródłem dochodu regionu i jego mieszkańców, źródłem dumy mieszkańców i elementem tożsamości społecznej. Ze Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy uczynić znane i atrakcyjne miejsce wypoczynku turystów krajowych i zagranicznych, zachowując jednocześnie unikalne walory przyrodnicze tego obszaru.

Zasadniczą częścią subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy uczynić gościnność mieszkańców, zróżnicowane walory przyrodnicze i kulturowe, wysoką jakość usług. Zaspokajać potrzeby szerokiej rzeszy odwiedzających.

Naturę, pierwotny charakter przyrodniczy i walory kulturowe Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy uczynić marką turystyczną rozpoznawalną na rynku polskim i europejskim.

9.1.2 Cele strategiczne realizacji programu

Na wysoce konkurencyjnym rynku turystycznym szanse rozwoju mogą mieć te obszary, które zbudują kompleksowe i sieciowe produkty (oferty) turystyczne, obejmujące walory turystyczne, infrastrukturę turystyczną i ogólną, także usługi i udogodnienia, a także system informacji turystycznej, budujące swój ogólny wizerunek. Aby zbudować kompleksowy i sieciowy, a przede wszystkim konkurencyjny produkt turystyczny należy uwzględnić kilka podstawowych zasad:

1. podstawą jego tworzenia są potrzeby turystów i motywy uczestnictwa w turystyce,
2. produkcie turystycznym możemy mówić dopiero wtedy, gdy oferujemy przeżycia(emocje) związane z określonymi korzyściami,
3. struktura produktu musi być spójna, dostosowana do głównej jego idei,
4. przy tworzeniu produktu należy brać pod uwagę trendy w turystyce,
5. rozwój produktu turystycznego w postaci marki turystycznej.

Prace diagnostyczne nad *Koncepcją...*, przeprowadzona analiza SWOT, oraz spotkania z liderami lokalnymi pozwoliły sformułować następujące cele nadrzędne:

Misja turystyczna

Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy

Budowa subregionalnego produktu turystycznego w celu podniesienia dochodów z turystyki

Cel ten został następnie rozpisany na cele strategiczne rozwoju produktu turystycznego Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy:

CELE STRATEGICZNE

- 1. Tworzenie i doskonalenie produktu turystyki kulturowej**
- 2. Tworzenie i doskonalenie produktu turystyki aktywnej**
- 3. Uruchomienie systemu informacji turystycznej**
- 4. Rozwój aktywności mieszkańców i współpracy międzysektorowej na rzecz rozwoju subregionalnego produktu turystycznego**
- 5. Budowa marki produktu turystycznego Subregionu**

W dalszej kolejności cele strategiczne rozpisane zostały na średniookresowe cele operacyjne, które wymienione zostały i opisane w punkcie 9.1.4 niniejszego opracowania.

9.1.3 Zbieżność założeń z wewnętrznymi i zewnętrznymi planami strategicznymi

Koncepcja... w swych założeniach strategicznych jest zbieżna ze wszystkimi dokumentami planistycznymi obowiązującymi na terenie poszczególnych gmin Subregionu. Wszystkie gminy posiadają strategie rozwoju (funkcjonujące pod różnymi nazwami), i uogólniając można powiedzieć, że opracowania te przewidują bądź to rozwój turystyki wprost, bądź też rozwój tej gałęzi w postaci zwiększenia przedsiębiorczości lokalnej, tworzenia infrastruktury, która będzie się przyczyniała do jej rozwoju, aktywizację obszarów wiejskich (agroturystyka, produkcja zdrowej żywności), itp. Nie jest celem niniejszego opracowania wymieniać wszystkie punkty ze wszystkich strategii.

Podobnie rzecz się ma z opracowaniem pn. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Istniejące w gminach dokumenty przewidują tworzenie funkcji turystycznych i rekreacyjnych na swoim terenie.

Ponadto warto podkreślić, że tylko jedna gmina posiada strategię rozwoju turystyki (Trzebnica). Obydwa opracowania są też ze sobą spójne.

W tym miejscu z warto zwrócić uwagę na dwa dokumenty planistyczne odnoszące się do funkcjonowania Subregionu a posiadające charakter ponadlokalny, a częściowo także związane z rozwojem turystyki. Są to strategie rozwoju opracowane przez Lokalne Grupy Działania, które zawiązały się na przedmiotowym obszarze. I tak:

Koncepcja... jest zbieżna z **Lokalną Strategią Rozwoju Stowarzyszenia LGD Kraina Wzgórz Trzebnickich** w następujących punktach:

Cel ogólny 1: Rozwój turystyki na bazie zasobów przyrodniczo-kulturowych i tradycji uzdrowiskowych Wzgórz Trzebnickich. Cele szczegółowe:

- Rozwój oferty turystycznej regionu połączonej z cyklicznie się odbywającymi imprezami
- i świętami, w tym wzbogacenie oferty dla pielgrzymów (uzdrowiskowych).
- Rozwój agroturystyki jako atrakcyjnej i prozdrowotnej oferty weekendowej.
- Promocja regionu i jego walorów rekreacyjno – wypoczynkowych oraz przyrodniczo – kulturowych.

Cel ogólny 2: Aktywizacja mieszkańców i samoorganizacja na poziomie lokalnym poprzez budowę trójsektorowej współpracy skupionej na rozwoju Wzgórz Trzebnickich. Cele szczegółowe:

- Pobudzenie aktywności społecznej mieszkańców i poczucia tożsamości regionalnej.
- Rozwój aktywności lokalnej poprzez tworzenie odpowiednich do tego warunków.
- Wzrost wiedzy, świadomości i samodzielności lokalnej i regionalnej.
- Integracja trzech sektorów poprzez efektywną i partnerską współpracę.

Cel ogólny 3: Różnicowanie działalności na obszarach wiejskich i tworzenie nowych miejsc pracy wykorzystujące położenie w pobliżu Wrocławia i uwarunkowania geograficzne. Cele szczegółowe:

- Wzbogacenie i promowanie usług, rzemiosła i produktów charakterystycznych dla Wzgórz Trzebnickich.
- Wsparcie rozwoju przedsiębiorczości i usług na obszarach wiejskich.

Koncepcja... jest zbieżna z **Lokalną Strategią Rozwoju dla Doliny Baryczy**. Z Celem głównym: Stworzenie spójnej oferty turystycznej w oparciu o racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych regionu. A w jego ramach z następującymi celami szczegółowymi:

- Rozwijanie oferty turystyki kwalifikowanej i edukacyjnej wraz z rozwojem infrastruktury w oparciu o przyrodniczo – kulturowe bogactwo Doliny Baryczy.
- Rozwijanie zintegrowanej oferty szlaków turystycznych wraz z infrastrukturą towarzyszącą.
- Promocja walorów przyrodniczo – kulturowych oraz ofert turystycznej Doliny Baryczy.

Zewnętrzne:

„**Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku**” (dokument rządowy przyjęty w 2008 r.). Zaproponowane w *Koncepcji...* cele strategiczne (oraz cele operacyjne) wpisują się szczególnie w:

- Obszar Priorytetowy I tego dokumentu – Produkt turystyczny o wysokiej konkurencyjności. W jego ramach przyjęto następujące cele operacyjne: 1) Kreowanie i rozwój konkurencyjnych produktów turystycznych; 2) Rozwój infrastruktury turystycznej; 3) Integracja produktów i oferty turystycznej regionów; 4) rozwój przedsiębiorczości i działalności organizacji w zakresie turystyki; 5) Rozwój wiodących typów turystyki.
- Obszar Priorytetowy II – Wsparcie marketingowe: 1) Usprawnienie systemu informacji turystycznej; 2) Zwiększenie efektywności działań marketingowych w turystyce.
- Obszar Priorytetowy III Kształtowanie przestrzeni turystycznej – 1) Kształtowanie rozwoju turystyki w sposób zachowujący i podnoszący wartość przestrzeni.

Koncepcja... wpisuje się w **Program Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego** (Wrocław 2005, przyjęty uchwałą Sejmiku Województwa Dolnośląskiego). Jest zbieżna z następującymi jego celami:

1. Priorytet I – Markowe produkty turystyczne. A w jego ramach z celami głównymi: 1) Wzrost konkurencyjności województwa dolnośląskiego poprzez rozwój sektora turystycznego, w tym koncentracja działań na markowych produktach turystycznych 2) Stworzenie podstaw dla wzrostu konkurencyjności sektora turystycznego i oferty turystycznej jako sfery stymulującej rozwój społeczno – gospodarczy Dolnego Śląska. I dalej celami szczegółowymi:
 - Określenie i rozwój regionalnego produktu turystycznego.
 - Identyfikacja i wsparcie rozwoju markowych produktów turystycznych województwa (turystyka aktywna, uzdrowiskowa, kulturowa).

- Kreowanie markowych produktów turystycznych w oparciu o walory regionalnych osobliwości przyrody, kultury i krajobrazu.
 - Uzupełnienie oferty rekreacyjnej o propozycje turystyczne, kulturalne i sportowe.
 - Oferta turystyczna dla rodzin i osób starszych – wspieranie rozwoju turystyki na obszarach wiejskich.
 - Poszerzenie wachlarza ofert turystyki specjalistycznej i wycynowej.
2. Priorytet 2 – Rozwój lokalny turystyki. A w jego ramach z celami głównymi: 1) Wzrost konkurencyjności województwa dolnośląskiego poprzez rozwój sektora turystycznego. 2) Stworzenie podstaw dla wzrostu konkurencyjności sektora turystycznego i oferty turystycznej jako sfery stymulującej rozwój społeczno – gospodarczy Dolnego Śląska. 3) Wykorzystanie potencjału regionu dla rozwoju turystyki w województwie w oparciu o wykorzystanie walorów turystycznych regionu, w tym na obszarach zagrożonych marginalizacją społeczną i gospodarczą.

I dalej celami szczegółowymi:

- Wspieranie inicjatyw w zakresie turystyki, przyczyniających się do aktywizowania obszarów niewykorzystanych.
 - Eksponowanie i wykorzystanie aspektu wielonarodowości i wielokulturowości regionu w rozwoju oferty turystycznej.
 - Stworzenie systemu wsparcia dla sektora turystycznego, w tym MŚP i rzemiosła.
 - Popularyzacja dorobku wybitnych twórców regionu.
 - Stymulacja endogennej aktywności obywatelskiej i ekonomicznej.
 - Popularyzacja dorobku kulturalnego i naukowego istotnego dla stymulacji ruchu turystycznego.
 - Rozwój turystyki w poszanowaniu środowiska naturalnego.
3. Priorytet 3 – Markowa infrastruktura turystyczna. A w jego ramach z celami głównymi: 1) Wzrost konkurencyjności województwa dolnośląskiego poprzez rozwój sektora turystycznego. 2) Stworzenie podstaw dla wzrostu konkurencyjności sektora turystycznego i oferty turystycznej jako sfery stymulującej rozwój społeczno – gospodarczy Dolnego Śląska.

I dalej celami szczegółowymi:

- Rozwój markowej infrastruktury turystycznej i paraturystycznej.
- Tworzenie odpowiednich warunków dla wzrostu ruchu turystycznego.
- Tworzenie infrastruktury turystycznej sprzyjającej rozwojowi produktów markowych regionu.

9.1.4 Cele operacyjne realizacji programu

Struktura celów operacyjnych przedstawia się w sposób następujący:

Nr	CELE STRATEGICZNE	CELE OPERACYJNE
1	Tworzenie i doskonalenie produktu turystyki kulturowej	1.1 Rozwój i doskonalenie produktu „Subregion Doliny Baryczy i Wzgórz Trzebnickich – Krainą Żywiółów”
		1.2 Rozwój i doskonalenie produktu „Księstwo Świętej Jadwigi Śląskiej”
		1.3 Rozwój i doskonalenie produktu „Stawy Milickie – od tradycji do współczesności”
2	Tworzenie i doskonalenie produktu turystyki aktywnej	2.1 Rozbudowa podstawowej infrastruktury szlaków rowerowych, pieszych, konnych, wodnych
		2.2 Zintensyfikowanie imprez w zakresie turystyki aktywnej
3	Uruchomienie systemu informacji turystycznej	3.1 Aktywizacja przewodników turystycznych
		3.2 Uruchomienie punktów IT
		3.3 Wprowadzenie systemu oznakowania IT
4	Rozwój aktywności mieszkańców i współpracy międzysektorowej na rzecz rozwoju subregionalnego produktu turystycznego	4.1 Wsparcie rozwoju subregionalnego produktu turystycznego przez jednostki samorządu terytorialnego
		4.2 Współpraca organizacji społecznych, jednostek administracji samorządowej i podmiotów sektora prywatnego
		4.3 Rozwój szkolnych kół turystyczno-krajoznawczych
		4.4 Utworzenie stanowiska Pełnomocnika ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego
5	Budowa marki produktu turystycznego Subregionu	5.1 Podnoszenie jakości produktu turystycznego
		5.2 Tworzenie elementów afektywnych marki turystycznej
		5.3 Monitoring procesu rozwoju marki

Cel Strategiczny 1

TWORZENIE I DOSKONALENIE PRODUKTU TURYSTYKI KULTUROWEJ

Turystyka kulturowa jest jednym z najszybciej rozwijających się segmentów globalnego rynku turystycznego. Według Światowej Organizacji Turystyki z kulturą ma związek ok. 38% wszystkich podróży turystycznych, a tematyka kulturowa jest przykładowo motywacją nr 1 u Amerykanów, a nr 4 u Europejczyków⁶⁷. Motywacje związane są z zainteresowaniem sztuką i kulturą, z chęcią zwiedzania miejsc historycznych, zabytków architektury i uczestniczenia w wielu wydarzeniach o tym charakterze.

Cel operacyjny 1.1

Rozwój i doskonalenie produktu „Subregion Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy – Krainą Żywiolów”

Podstawą tego produktu będzie idea wykorzystania wszystkich żywiolów jakie można znaleźć na obszarze Subregionu: wody, ognia, wiatru w połączeniu z kamieniem i górami (wzgórzami).

Podstawowymi elementami tego produktu powinny być:

1. stanowisko archeologiczne homo erectusa (jedyne tego typu w Polsce)⁶⁸ z lokalizacją w Trzebnicy;
2. wioska tematyczna, której tematem przewodnim może być ogień (umiejscowiona w kierunku Milicza), pozwalająca na poznanie sposobu życia homo erectusa, zwyczajów i codziennych problemów,
3. multimedialne muzeum pokazujące oblicza różnych żywiolów i ich niszczyielską siłę, z kapsułą, która odwiedzających przenosiłaby w „środek żywiolu” przykładowo lodowca, który spowodował wyginięcie na tym obszarze homo erectusa,
4. imprezy rekreacyjne różnego typu o charakterze kulturowym i edukacyjnym np. imprezy typu festyn połączone z zawodami i konkursami opartymi na żywiolach i kamieniu, typu jarmark połączone z wystawą i sprzedażą artykułów wytwórczości lokalnych artystów,
5. imprezy tematyczne związane z żywiolami i przyrodą Subregionu (organizowane w różnych częściach obszaru, 4 razy do roku, przykładowo w Miliczu, Trzebnicy, Krośnicach, Obornikach Śląskich),
6. spektakle turystyczne odbywające się w określonym czasie i miejscu, pokazujące życie homo erectusa,

⁶⁷ P. Majcher, *Turystyka kulturowa jako ważny element polityki turystycznej państwa w zakresie tworzenia markowych produktów turystycznych*, w: *Markowe produkty turystyczne*, red. A. Panasiuk, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin-Niechorze 2004, s. 41.

⁶⁸ W Europie zaledwie kilka regionów może pochwalić się takim odkryciem.

7. produkty tradycyjne i regionalne oparte przede wszystkim na „żywiolę wody” i tradycji kuchni miejscowej, z uwypukleniem specyficznych ich cech i metod wytwarzania,
8. wyroby sztuki ludowej i rzemieślniczej. O „osobliwości” tego produktu zadecydują pamiątki związane z żywiołami i homo erectusem.

Zakłada się stałe doskonalenie tego produktu tak pod względem ilościowym, jak również jakościowym.

Na podstawie powyżej wyszczególnionych elementów należy opracować:

1. programy turystyki kulturowej w postaci kilkudniowych pobytów dla grup i turystów indywidualnych, połączonych z penetracją obszarów leśnych i chronionych w postaci aktywnej. Chodzi o znalezienie elementów wspólnych dla produktu turystyki aktywnej;
2. programy wycieczek (z wyszczególnieniem tras o różnym charakterze) łączących zwiedzanie atrakcji tego produktu, w tym wizyty w ośrodkach sztuki i rękodzielnictwa, z uczestnictwem w wydarzeniach (festynach, jarmarkach, itp.) organizowanych w ramach tego produktu;
3. propozycje posiłków i dań kuchni regionalnej związane z charakterem produktu;
4. tematyczną mapę turystyczną z zaznaczonymi elementami tej oferty.

Wszystkie te programy i mapy powinny zawierać informacje i liczbie godzin jaką należy przeznaczyć na zrealizowanie trasy. Programy powinny mieć kilka opcji (subpakiety) np. wycieczki kilkugodzinne, jednodniowe, weekendowe, trzydniowe z przeznaczeniem dla różnych segmentów turystów.

Kompleksowość i wewnętrzna spójność tego produktu powinna być systematycznie wzmacniana i zgodna z trendami na rynku turystycznym, głównie pod kątem nasycania go „wiedzą”⁶⁹. Proponowany produkt turystyczny oparty na różnorodności kulturowej, ma charakter liniowo-punktowy z elementami etnograficznymi dóbr materialnych. Głównym celem budowania tych elementów jest wyróżnienie subregionu, co związane jest także z budowaniem marki produktu turystycznego.

Cel operacyjny 1.2

Rozwój i doskonalenie produktu „Księstwo Świętej Jadwigi Śląskiej”

Podstawą tego produktu będzie idea wykorzystania dotychczasowego wizerunku regionu trzebnickiego, z poszerzeniem w kierunku medytacji i kontemplacji (Subregion jako miejsce sanktuarium św. Jadwigi, a także ostoja ciszy i spokoju).

Podstawowymi elementami tego produktu powinny być:

1. dotychczasowe atrakcje turystyczne o charakterze religijno-pielgrzymkowym,
2. obiekty sakralne i odnowione kapliczki przydrożne,
3. muzeum wykorzystujące technologię multimedialną przybliżające życie XIII wieku, zwyczaje i kulturę okresu średniowiecza, z „wplecionym” życiem św. Jadwigi,

⁶⁹ Przy założeniu rozwoju społeczeństwa informacyjnego.

4. osada średniowieczna, ze szczególnym uwzględnieniem czasów księcia Henryka I Brodatego,
5. wydarzenia kulturalne i rekreacyjne rozwijające główną ideę tego produktu, przykładowo koncerty w ramach Wratislavii Cantans, plenery plastyczne i inne imprezy nastawione na przeżycia estetyczne i wyciszające, Jarmark Średniowieczny organizowany 4 razy do roku w czterech miejscowościach Subregionu, przykładowo w Obornikach Śląskich, Prusicach, Trzebnicy i Żmigrodzie,
6. spektakle turystyczne odbywające się w określonym czasie i miejscu, pokazujące zwyczaje i tradycje średniowieczne,
7. produkty tradycyjne i regionalne oparte przede wszystkim na tradycji kuchni miejscowej, z uwypukleniem specyficznych ich cech i metod wytwarzania, związane z tym produktem⁷⁰,
8. wyroby sztuki ludowej i rzemieślniczej. O „osobliwości” tego produktu zadecydują pamiątki związane ze elementami religii, kultury średniowiecznej i medytacjami,
9. ośrodki kontemplacyjne z ofertą obejmującą usługi relaksacyjne.

Zakłada się stałe doskonalenie tego produktu tak pod względem ilościowym, jak również jakościowym.

Na podstawie powyżej wyszczególnionych elementów należy opracować:

1. programy turystyki kulturowej w postaci kilkudniowych pobytów dla grup (np. miłośników przyrody) i turystów indywidualnych (w ośrodkach kontemplacyjnych), połączonych z penetracją obszarów leśnych i chronionych w postaci aktywnej. Chodzi o znalezienie elementów wspólnych dla produktu turystyki aktywnej;
2. programy wycieczek (z wyszczególnieniem tras o różnym charakterze) łączących zwiedzanie atrakcji tego produktu, z uczestnictwem w wydarzeniach (festynach, Jarmarku Średniowiecznym, itp.) organizowanych w ramach tego produktu;
3. propozycje posiłków i dań kuchni regionalnej związane z charakterem produktu;
4. opracowanie szlaku medytacyjnego, głównie śladem kapliczek, wykorzystującego bogatą przyrodę;
5. tematyczną mapę turystyczną z zaznaczonymi elementami tego produktu.

Proponowany produkt ma charakter liniowy, jest oparty na różnorodności kulturowej, z elementami etnograficznymi dóbr materialnych.

W Programie Subregionalnego Produktu Turystycznego założono systematyczny rozwój poszczególnych rodzajów turystyki. W pierwszym etapie wyszczególniono dwa kompleksowe produkty, które należy rozwijać systemowo, co nie oznacza, że inne rodzaje są pomijane. Obecnie na badanym obszarze rozwija się spontanicznie turystyka biznesowa w oparciu o działające już obiekty. Te inicjatywy także powinny być wspierane. Przewiduje się bowiem możliwość wykorzystania tworzonych programów i pakietów turystycznych przez turystów biznesowych w ich czasie wolnym (w przypadku szkoleń i konferencji) lub jako część programu wyjazdu integracyjnego czy podróży motywacyjnej.

⁷⁰ To powinny być inne produkty w stosunku do tych, które będą lansowane w produkcie „Subregion – Miejsce Żywiolów”, choć spoiwem mogą być karpie ze stawów milickich.

Oferta turystyczna obszaru jest tworzona, obok walorów turystycznych, przez znaczną liczbę podmiotów przede wszystkim podmioty prywatne (np. gospodarstwa rolne) funkcjonujące na rynku turystycznym, władze lokalne, instytucje wykorzystujące obiekty i urządzenia zaliczane do infrastruktury turystycznej i paraturystycznej. O ile na władzach samorządowych i tworzonych przez nie strukturach spoczywa przede wszystkim zadanie tworzenia warunków dla rozwoju lokalnej przedsiębiorczości oraz organizowania i wspierania działalności promocyjnej i informacyjnej, przy udziale innych organizacji i instytucji, o tyle działania związane z kreowaniem produktu stanowią domenę podmiotów sektora prywatnego i społecznego działających na rzecz rozwoju turystyki. Połączenie działań oparte przede wszystkim na zasadzie komplementarności – w mniejszym stopniu substytucyjności – tych podmiotów wzmacnia szanse rynkowe i stanowi warunek sukcesu nie tylko poszczególnych podmiotów, miejscowości, ale także całego Subregionu.

Z tego względu duży nacisk położony zostanie w Programie na wypracowanie narzędzi wsparcia rozwoju produktu turystycznego przez jednostki samorządu terytorialnego i zintensyfikowanie współpracy na terenie Subregionu. Należy podkreślić dużą aktywność mieszkańców Subregionu, szczególnie powiatu milickiego, która powinna być zintegrowana i wykorzystana na rzecz tworzenia sieciowych produktów turystycznych.

Cel operacyjny 1.3

Rozwój i doskonalenie produktu „Stawy Milickie – do tradycji do współczesności”

Stawy Milickie to jedna z największych atrakcji turystyczno – przyrodniczych Dolnego Śląska. Nazwa ta kojarzona jest przez większość turystów odwiedzających Subregion i stanowi swoistego rodzaju markę regionu. Historia stawów milickich sięga XIII wieku i jest związana z tradycją cysterską. Ich późniejszy rozwój w XVII i XVIII wieku przyczynił się do wzrostu gospodarczego w tym regionie. Obecnie Stawy Milickie stanowią unikatowy kompleks przyrodniczy na skalę europejską. Są też znaczącym kompleksem hodowlanym karpia w Europie.

Wykorzystując tradycję hodowli karpia w tym regionie oraz unikatowe walory przyrodnicze tego obszaru można stworzyć kompleksowy produkt turystyczny, który obejmowałby następujące elementy:

- a) tradycyjną wioskę rybacką umiejscowioną nad jednym ze stawów z komercyjnym łowiskiem pozwalającą na ukazanie tradycji hodowli ryb w tym regionie oraz dającą możliwość samodzielnego złowienia ryby;
- b) komercyjne łowiska (rozbudowa już istniejących i stworzenie dodatkowych) dla miłośników wędkowania;
- c) kompleks profesjonalnie przygotowanych i zagospodarowanych ścieżek dydaktycznych i przyrodniczych na tym obszarze (istniejące 5 ścieżek powinno zostać uzupełnione o kolejne) – tablice informacyjne, miejsca odpoczynku, parkingi, drukowany i multimedialny przewodnik przyrodniczy po tym regionie – szlak karpia milickiego;
- d) produkt regionalny związany z tradycją hodowli karpia i innych ryb na tym obszarze:

- karp milicki stanowiący element menu każdej restauracji w regionie;
 - karp milicki sprzedawany w sklepach rybnych całego kraju przez cały rok,
 - opracowanie specjalnej receptury przetwarzania karpia i wprowadzania go do handlu na wzór np. paprykarza szczecińskiego;
- e) pamiątka regionalna odnosząca się do tego obszaru:
- maskotki i inne wyroby regionalne z motywem karpia milickiego;
 - bombka milicka z motywami przyrodniczymi;
 - ustanowienie odznaki „Przyjaciół Stawów Milickich” przyznawanej za zwiedzenie określonej liczby atrakcji turystycznych i przyrodniczych w regionie;
- f) miejsca do obserwacji przyrodniczych, tzw. „bird watching”,
- g) organizacja imprez masowych związanych z tradycją i współczesnością Stawów Milickich, m.in. święto karpia, dni przyrody milickiej, rodzinny rajd szlakiem Stawów Milickich.

Elementem infrastruktury łączącym turystykę kulturową oraz turystykę aktywną będzie reaktywacja działalności Żmigrodzko – Milickiej Kolei Powiatowej. Prace przy budowie kolejki wąskotorowej (750 mm) rozpoczęto w roku 1894. Pierwszym odcinkiem oddanym do użytkowania był odcinek Żmigród – Przedkowice z odgałęzieniem do Prusic. Rok później oddano do użytku odcinek Przedkowice – Milicz – Sulmierzyce. Kolejka funkcjonowała do 15 września 1991 roku.

W dobie wzrostu zainteresowania kolejkami wąskotorowymi może ona stanowić istotne uzupełnienie Subregionalnego produktu turystycznego, a z czasem stać się produktem samoistnym.

Działania związane z rewitalizacją kolejki powinny obejmować:

- oczyszczenie torowiska, uzupełnienie brakujących elementów szyn i konserwację pozostałych elementów torowiska;
- rekonstrukcję budynków dworcowych;
- rekonstrukcję zabytkowego taboru kolejki.

Program rewitalizacji kolejki Żmigrodzko – Milickiej powinien obejmować również stworzenie specjalnego programu krajoznawczo – turystycznego dla uczestników specjalnych przejazdów turystycznych. W składzie kolejki powinien kursować wagon barowy, a cały skład powinien być radiofonizowany. Podczas przejazdu turystycznego pasażerowie powinni być informowani o mijanych atrakcjach turystycznych oraz miejscowościach. Przy ważniejszych atrakcjach powinny być organizowane tzw. fotostopy. W połowie trasy powinno być zorganizowane specjalne miejsce do organizacji dłuższego (1-1,5 godz.) postoju połączonego z ogniskiem i żywą muzyką regionalną. Na stacjach końcowych uczestnicy przejazdów powinni mieć możliwość zwiedzenia Milicza i Żmigrodu z przewodnikiem.

Cel strategiczny 2

TWORZENIE I DOSKONALENIE PRODUKTU TURYSTYKI AKTYWNEJ

Turystyka aktywna, zgodnie z najnowszymi trendami w turystyce, zaliczana jest obecnie do jednych z najpopularniejszych form turystyki. Kompleksowy produkt turystyki aktywnej wymaga kompleksowej infrastruktury podstawowej i uzupełniającej. Jednak inwestycje te są stosunkowo mało kosztowne w porównaniu z wymaganiami jakie posiadają uczestnicy turystyki kongresowej, czy spa&wellness. Postuluje się zatem rozwój infrastruktury umożliwiającej uprawianie różne formy turystyki aktywnej. Jako jedną z form turystyki aktywnej należy uznać także turystykę przyrodniczą.

Cel operacyjny 2.1

Rozbudowa podstawowej infrastruktury szlaków rowerowych, pieszych, konnych, wodnych

W każdej gminie Subregionu powinna zostać stworzona kompleksowa oferta turystyczna pozwalająca na dłuższe zatrzymanie turysty. Mogą to być następujące elementy:

- szlaki rowerowe wyznakowane w formie osi prowadzących od punktu A do punktu B pozwalające na uprawianie tzw. wędrowniej turystyki rowerowej oraz w formie pętli zaczynających się i kończących w tym samym miejscu co pozwoli na wypożyczenie roweru i jego zwrot w tej samej wypożyczalni,
- szlaki piesze znakowane na podobnej zasadzie jak szlaki rowerowe, w tym ścieżki dydaktyczne po obszarach przyrodniczo cennych,
- szlaki konne wykorzystujące drogi gruntowe Subregionu. Ich przebieg powinien uwzględniać położenie stadnin i gospodarstw prowadzących hodowlę koni, jak również istniejące atrakcje turystyczne regionu,
- szlaki kajakowe – kompleksowe zagospodarowanie Doliny Baryczy do uprawiania turystyki kajakowej,
- miejsca do obserwacji przyrodniczych, tzw. „bird watching”,
- ścieżki do uprawiania Nordic walking.

W każdej miejscowości, przez którą przebiegają szlaki rowerowe, piesze, konne lub wodne powinny znaleźć się następujące elementy infrastruktury turystycznej i paraturystycznej, a w przypadku jej braku powinny zostać one uzupełnione o te elementy:

- baza noclegowa o zróżnicowanym standardzie dostosowana do obsługi grup zorganizowanych oraz turystów indywidualnych oferująca pobyty kilkudniowe powiązane z uprawianiem różnych form turystyki aktywnej oraz ze zwiedzaniem okolicznych atrakcji oraz obsługująca turystów tranzytowych; szczególne znaczenie na tym obszarze powinny mieć gospodarstwa agroturystyczne, ponieważ większość obiektów położona jest na obszarach wiejskich; Obiekty noclegowe powinny być przystosowane także do

- przechowywania rowerów w przypadku turystyki kajakowej sprzętu wodnego – profesjonalne stacje wodne;
- baza gastronomiczna o zróżnicowanym standardzie dostosowana do obsługi grup zorganizowanych oraz turystów indywidualnych,
 - sklepy z charakterystycznymi pamiątkami związanymi z danym obiektem oraz regionem, mapami, przewodnikami i informatorami regionie;
 - parking o odpowiedniej pojemności przystosowany do obsługi samochodów osobowych i autokarów,
 - toalety i urządzenia sanitarne o odpowiedniej przepustowości,
 - tablica informacyjna z mapą prezentującą przebieg szlaków w Subregionie oraz opisy poszczególnych obiektów na szlakach, jak również opisy atrakcji turystycznych w najbliższej okolicy,
 - wypożyczalnie rowerów oraz kajaków.

Aby turystyka rowerowa i piesza mogły się rozwijać i były postrzegane przez gości jako produkt markowy należy zadbać o stworzenie odpowiedniej infrastruktury turystycznej, do której zalicza się przede wszystkim:

- a) sieć oznakowanych szlaków rowerowych i pieszych tworzących spójny i logiczny system,
- b) miejsca odpoczynku turystów przy szlakach wyposażone w zadaszenie na wypadek niepogody, stoły, ławki, pojemniki na śmieci, toalety i stojaki dla rowerów,
- c) tablice informacyjne z mapami szlaków umieszczane w miejscach odpoczynku i przy węzłach szlaków,
- d) punkty widokowe wyposażone w ławki i mapy panoramiczne,
- e) odpowiedni system parkingów w punktach wyjściowych na szlaki turystyczne,
- f) odpowiednio zorganizowany system komunikacji ułatwiający poruszanie się turystów pomiędzy punktami węzłowymi a obiektami noclegowymi, centrum miejscowości, czy atrakcjami turystycznymi,
- g) różnego rodzaju zakłady gastronomiczne w miejscowościach i przy szlakach (punktach węzłowych),
- h) punkty informacyjne sprzedające mapy i przewodniki oraz regionalne pamiątki.

Węzłowymi punktami w przypadku turystyki pieszej powinny być przede wszystkim muzea, obiekty zabytkowe oraz inne obiekty uznane przez turystów za atrakcje. W przypadku turystyki rowerowej punktami węzłowymi powinny być parkingi i wypożyczalnie rowerów.

Szlaki piesze w Subregionie mogą być wykorzystywane także do uprawiania coraz popularniejszego na zachodzie Europy Nordic walking. Ta forma wędrowania z kijkami wymaga dobrze przygotowanych ścieżek spacerowych. Do tego celu mogą służyć zarówno specjalnie przystosowane do tego ścieżki z lekko utwardzonym podłożem jak również szlaki piesze poprowadzone przez obszary leśne oraz przez tereny otwarte np. łąki. Przy tej formie wędrowania należy unikać dróg asfaltowych.

W przypadku szlaku kajakowego podstawowym elementem zagospodarowania i infrastruktury turystycznej powinny być stacje wodne i ośrodki turystyki wodnej.

Ośrodki turystyki wodnej powinny być zlokalizowane na początku i końcu szlaku kajakowego. Stanowią one miejsce krótkiego pobytu i powinny być wyposażone w:

- obiekty noclegowe i gastronomiczne,
- urzędnia rekreacyjne,
- obiekty świadczące usługi w zakresie turystyki kajakowej, np. serwis sprzętu.

Stacje wodne stanowią natomiast etapowe punkty na szlaku kajakowym. Lokalizowane powinny być w odległości 1 dnia spływu, czyli około 30 km. Wyposażenie stacji wodnej powinny stanowić:

- pomost do cumowania,
- sanitariaty,
- kuchnia samoobsługowa,
- obiekty małej gastronomii,
- serwis sprzętu kajakowego,
- domki campingowe i/lub pole biwakowe.

Przebieg szlaków turystyki konnej powinien uwzględniać lokalizację ośrodków jeździeckich (gospodarstw prowadzących hodowlę koni). Dzienny odcinek do pokonania między dwoma ośrodkami jeździeckimi nie powinien zazwyczaj przekraczać 50 km. W połowie drogi, po około 25 km należy zorganizować miejsca postojowe dla jeźdźców wyposażone w koniowiązy lub wydzielone miejsca popasu.

Turystyka przyrodnicza będąc jednym z głównych produktów turystycznych Subregionu wymaga także stworzenia odpowiedniej infrastruktury. Podstawowym jej elementem powinny być profesjonalnie urządzone punkty obserwacyjne. Koniecznym jest urządzenie parkingów w niedalekiej odległości od punktu obserwacyjnego oraz oznakowanie dojścia od parkingu do miejsca obserwacji.

Elementem infrastruktury uzupełniającej dla turystyki aktywnej będzie budowa choćby jednego krytego basenu kąpielowego połączonego z infrastrukturą rekreacyjną oraz basenów otwartych posiadających alternatywne rozwiązania w zakresie oferty rekreacyjnej, np. możliwość zainstalowania lodowiska. Basen/baseny powinny być zlokalizowane tak, aby mogła z nich korzystać możliwie największa liczba turystów.

Cel operacyjny 2.2

Zintensyfikowanie imprez w zakresie turystyki aktywnej

Bogata oferta imprez powinna w istotny sposób wspierać kreowanie pożądanego wizerunku Subregionu jako obszaru atrakcyjnego turystycznie.

Współczesne propozycje imprez z wykorzystaniem profesjonalnych narzędzi i odpowiednich środków, posiadają często charakter samodzielnych produktów mających własną silną tożsamość i markę na rynku. O ich atrakcyjności świadczą m.in. liczby publikacji prasowych i relacji medialnych, w konsekwencji zainteresowanie znaczących sponsorów pozwalających na ich rozwijanie i odpowiednie nagłośnienie na rynku. Największym efektem jest skala zainteresowania turystów.

Najbardziej znaczące imprezy posiadają swoje własne strony internetowe, logo, komitety organizacyjne, biura prasowe, patronów medialnych i znaczącą listę osób stanowiących listę honorowych patronów imprezy.

Dobrze zaprojektowana i przygotowana propozycja „impresz” i wydarzeń, stanowi często o dodatkowych walorach związanych z atrakcyjnością danego regionu, wpływając aktywnie na zwiększony ruch turystyczny. Szczególnie istotne jest w tym przypadku umiejętne podjęcie strategicznych decyzji związanych z projektowaniem i programowaniem oferty, w tym właściwym doбором elementów wpływających na powodzenie na rynku takich jak czas, miejsce, grupa odbiorców, organizator, sponsor oraz planowana efektywność. Imprezy kreują wizerunek miejsca, wpływają istotnie na szeroko pojmowaną atrakcyjność turystyczną Subregionu.

W przypadku produktu turystyki aktywnej istotnym jest cykliczne organizowanie imprez masowych popularyzujących te właśnie formy turystyki.

Postuluje się organizowanie imprez związanych z turystyką rowerową, np. rodzinne eskapady rowerowe – rajd rowerowy dla całych rodzin połączone z zakończeniem w jednym miejscu, konkursami i występami estradowymi. Impreza organizowana może być w edycji wiosennej i jesiennej.

Wizerunkową imprezą Subregionu może być także spływ kajakowy Doliną Baryczy organizowany na podobnych zasadach jak spływ kajakowy na Bobrze lub na Dunajcu.

Korzystając z okazji, iż na Dolnym Śląsku nie organizuje się jeszcze dużych zawodów w Nordic walking na obszarze Subregionu należy rozpocząć cykliczne organizowanie tego typu imprez.

Cel Strategiczny 3

URUCHOMIENIE SYSTEMU INFORMACJI TURYSTYCZNEJ

Sprawnie funkcjonujący system informacji turystycznej jest podstawą funkcjonowania gospodarki turystycznej w regionie. Może on zapewnić:

- usprawnienie obsługi turystów,
- prawidłowe rozmieszczenie ruchu turystycznego w stosunku do możliwości recepcyjnych poszczególnych miejscowości turystycznych, czy , na regionów,
- popularyzację mało znanych atrakcji, miejscowości i regionów turystycznych,
- zwiększenie zainteresowania turystów regionem jako regionem atrakcyjnym turystycznie.

Dlatego też należy zadbać aby w Subregionie powstał sprawnie funkcjonujący system informacji turystycznej, na który obok klasycznych biur informacji turystycznej będą składać się pozostałe elementy tworzące współczesny system IT, czyli odpowiednie oznakowanie atrakcji turystycznej, subregionalny portal internetowy, system wydawnictw informacyjno-promocyjnych, odpowiednio wykwalifikowana kadra turystyczna (kadra informatorów).

Cel operacyjny 3.1

Aktywizacja przewodników turystycznych

Realizacja tego zadania zakłada zacieśnienie współpracy ze środowiskiem przewodników turystycznych. Wychodząc z założenia, że przewodnik to osoba:

- mająca bezpośredni kontakt z turystami odwiedzającymi Subregion,
- mająca znaczący wpływ na to co grupa wycieczkowa zwiedza w danym miejscu,
- kształtująca, poprzez swoje wypowiedzi, wizerunek regionu i opinię turystów o nim,
- przekazująca informacje o Subregionie, jego historii, kulturze, atrakcjach turystycznych,
- zachęcająca do bliższego zainteresowania się Subregionem,

należy zadbać aby ta grupa zawodowa była szczególnie dobrze przygotowana do wypełniania swych obowiązków i aby była dostępna w chwili zgłaszania popytu na tego typu usługi przez turystów.

Ciągle jeszcze w całym regionie obserwowany jest deficyt kadry przewodnickiej posiadającej odpowiednie kwalifikacje. Obserwowane są szczególnie braki przewodników mających uprawnienia do oprowadzania grup w językach obcych. W sezonie turystycznym brakuje przewodników pełnodyspozycyjnych, gotowych do poprowadzenia grupy każdego dnia. Ciągle jeszcze zawód ten traktowany jest jako zajęcie dodatkowe. W sezonie turystycznym odczuwalne są braki przewodników do oprowadzania grup w środku tygodnia, oprowadzania grup specjalistycznych, np. przyrodniczych, czy oprowadzania grup po trasach nietypowych.

W początkowej fazie zadanie zakłada nawiązanie współpracy z kołami przewodnickimi we Wrocławiu. W ramach współpracy powinny być zorganizowane szczegółowe wycieczki szkoleniowe, na których przewodnicy najczęściej obsługujący wycieczki przyjeżdżające do Subregionu zapoznani by zostali z najnowszymi atrakcjami turystycznymi Subregionu. Szkolenia powinny być organizowane cyklicznie.

W Subregionie należy także stworzyć bazę przewodników, posiadających uprawnienia państwowe, i zamieszkujących na obszarze powiatów milickiego i trzebnickiego. Baza danych przewodników powinna być dostępna we wszystkich punktach informacji turystycznej, biur podróży i obiektach noclegowych na obszarze Subregionu.

W kolejnej fazie realizacji zadania należy zadbać o zorganizowanie kursu przewodników, na którym mogłyby zdobyć uprawnienia kolejne osoby, które w przyszłości zasila kadry turystyczne Subregionu.

Zgodnie z ustawą o usługach turystycznych z 29 sierpnia 1997 r. powinien być to kurs przewodników terenowych dolnośląskich. Z racji bliskiego położenia Wrocławia, przewodnicy powinni uzyskać także uprawnienia przewodników miejskich wrocławskich. Da to im możliwość także obsługi gości Subregionu podczas wycieczek fakultatywnych organizowanych do Wrocławia.

Cel operacyjny 3.2

Uruchomienie punktów IT

Punkty informacji turystycznej to najważniejszy element Subregionalnego systemu informacji turystycznej. Profesjonalnie zorganizowane i funkcjonujące punkty IT mogą realizować wiele zadań za zakresu promocji i być głównym kanałem dystrybucyjnym materiałów promocyjnych. Mogą także współuczestniczyć w dystrybucji subregionalnego produktu turystycznego i obsłudze turystów.

Punkt informacji turystycznej powinien znajdować się w każdym mieście Subregionu oraz w każdej miejscowości gminnej. Wskazaniem byłoby urządzenie punktu IT także przy największych atrakcjach turystycznych.

Należy zwrócić szczególną uwagę na lokalizację biur informacji turystycznej w miejscach największego natężenia ruchu turystycznego. Najczęstszym bowiem błędem jest lokalizowanie punktu IT w centrum miasta lub miejscowości ale poza głównymi ciągami przemieszczania się turystów.

Bardzo ważnym elementem jest odpowiednie wyposażenie biura w profesjonalny sprzęt komputerowy i audiowizualny oraz w odpowiednią ilość materiałów informacyjnych i promocyjnych. Punkty IT w całym Subregionie powinny ściśle ze sobą współpracować w zakresie wymiany informacji, dystrybucji materiałów promocyjnych oraz aktualizacji baz danych.

Do zadań punktu IT powinny należeć m.in.:

- udzielanie informacji turystycznej turystom i mieszkańcom,
- budowa i aktualizacja turystycznej bazy danych (w tym aktualizacja i administrowanie serwisem internetowym),
- opracowywanie i dystrybucja materiałów promocyjnych i informacyjnych,
- bieżące utrzymanie i nadzór nad stanem drogowskazów i samoobsługowych punktów informacyjnych w Subregionie,
- obsługa wycieczek studyjnych dziennikarzy i touroperatorów,
- reprezentowanie Subregionu na targach turystycznych,
- bieżące badanie ruchu turystycznego.

Postuluje się utworzenie co najmniej czterech całorocznych centrów informacji turystycznej w Miliczu, Trzebnicy, Obornikach Śląskich i Żmigrodzie, które pełniłyby rolę wiodącą i koordynującą w Subregionalnym systemie IT. W pozostałych gminach Subregionu funkcjonowałyby sezonowe punkty IT otwierane w okresach natężonego ruchu turystycznego, tj. w okresie wakacji oraz weekendów, a także przy okazji organizacji różnego rodzaju imprez masowych.

Elementem sprawnie funkcjonującego systemu informacji turystycznej są także punkty samoobsługowe. Można do nich zaliczyć m.in.:

- kioski multimedialne,
- tablice informacyjne przy parkingach i ważnych węzłach ruchu turystycznego zawierające mapę Subregionu oraz krótkie informacje o atrakcjach Subregionu,
- tablice informacyjne w centrach miast i przy atrakcjach turystycznych,
- stojaki z materiałami informacyjnymi w obiektach noclegowych, muzeach, atrakcjach turystycznych, na stacjach paliw i dworcach.

Bieżącym utrzymaniem samoobsługowych punktów IT powinni zajmować się pracownicy punktów informacyjnych. Do ich zadań powinna należeć bieżąca aktualizacja danych na tablicach informacyjnych oraz uzupełnianie materiałów promocyjnych na stojakach.

Istotnym elementem systemu informacji turystycznej są odpowiednio przygotowane kadry. Należy zadbać aby w każdym punkcie IT pracowały co najmniej 2 osoby. Osoby te powinny charakteryzować się predyspozycjami do pracy w usługach turystycznych, znać co najmniej 1 język obcy, wykazać się znajomością topografii i historii Subregionu, posiadać wykształcenie turystyczne. Pracownicy punktów IT powinni ukończyć szkolenia informatorów turystycznych organizowane przez Dolnośląską Organizację Turystyczną, a w miarę możliwości uzyskać uprawnienia przewodnika turystycznego po danym obszarze.

Do zadań informatorów turystycznych powinny należeć m.in.:

- obsługa z zakresu udzielania informacji turystycznej turystów i mieszkańców,
- bieżąca aktualizacja turystycznej bazy danych w serwisach internetowych oraz materiałach drukowanych,
- opracowywanie i dystrybucja materiałów promocyjnych i informacyjnych,
- obsługa wycieczek studyjnych dziennikarzy i touroperatorów,
- reprezentowanie regionu na targach turystycznych,
- bieżące badanie ruchu turystycznego.

Cel operacyjny 3.3

Wprowadzenie systemu oznakowania atrakcji turystycznych

Odpowiednie oznakowanie atrakcji turystycznych jest podstawą budowania wizerunku regionu turystycznego przyjaznego turystom.

Od 28 października 2002. obowiązuje rozporządzenie Ministrów Infrastruktury oraz Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 lipca 2002 roku w sprawie znaków i sygnałów drogowych. Rozporządzenie zostało zamieszczone w Dzienniku Ustaw Nr 170 poz. 1393 z 2002 r. Przewiduje ono trzy rodzaje turystycznych znaków drogowych:

E-22a

1. Znak E-22a „samochodowy szlak turystyczny” wskazuje początek wyznaczonego samochodowego szlaku turystycznego; na znaku obok nazwy szlaku mogą być umieszczone symbol szlaku oraz symbol organizacji turystycznej wytyczającej szlak

E-22b

2. Znak E-22b „obiekt na samochodowym szlaku turystycznym” wskazuje obiekt turystyczny na samochodowym szlaku turystycznym; na znaku umieszcza się symbol obiektu turystycznego lub wypoczynkowego.

E-22c

3. Znak E-22c „informacja o obiektach turystycznych” informuje o występujących obiektach turystycznych na terenie wskazanym na znaku.

Znaki typu E-22a i E-22b powinny być używane do oznakowania przebiegu samochodowego szlaku turystycznego (E-22a) oraz obiektów znajdujących się na tym szlaku (E-22b). Natomiast znak typu E-22c popularnie nazywany „witaczem” umieszczany jest przy wjeździe do miejscowości atrakcyjnej turystycznie i ma na celu zachęcenie do zwiedzenia najatrakcyjniejszych obiektów turystycznych w danej miejscowości umieszczonych na znaku. Bardzo często jednak znaki typu E-22a i E-22b używane są do oznakowania pojedynczych atrakcji turystycznych nie znajdujących się na wytyczonych szlakach samochodowych. Na taką praktykę wyrażają zgodę zarządcy dróg, choć do tego celu powinny być używane zmodyfikowane znaki:

E-7 "drogowskaz do przystani wodnej lub żeglugi",

E-8 "drogowskaz do plaży lub miejsca kąpielowego",

E-9 "drogowskaz do muzeum",

E-10 "drogowskaz do zabytku jako dobra kultury",

E-11 "drogowskaz do zabytku przyrody",

E-12 "drogowskaz do punktu widokowego",

E-12a "drogowskaz do szlaku rowerowego"

wskazujące kierunek do obiektu turystycznego lub wypoczynkowego wskazanego na znaku.

Znaki te we wcześniejszym rozporządzeniu posiadały kolor niebieski.

znak E-7 "drogowskaz do przystani wodnej lub żeglugi"

znak E-8 "drogowskaz do plaży lub miejsca kąpielowego"

znak E-9 "drogowskaz do muzeum"

znak E-10 "drogowskaz do zabytku jako dobra kultury"

znak E-11 "drogowskaz do zabytku przyrody"

znak E-12 "drogowskaz do punktu widokowego"

znak E-12a "drogowskaz do szlaku rowerowego"

Należy także zaznaczyć, że zgodnie z § 11. pkt 4. Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 23 września 2003 r. w sprawie szczegółowych warunków zarządzania ruchem na drogach oraz wykonywania nadzoru nad tym zarządzeniem (Dz. U. Nr 177, poz. 1729) utrzymaniem turystycznych znaków drogowych typu E-22a i E-22b powinien zajmować się wnioskodawca. Są to bowiem znaki turystycznego szlaku samochodowego wytyczanego z inicjatywy i na wniosek np. gminy. Znak typu E-22c jako nie oznaczający turystycznego szlaku samochodowego utrzymywany jest przez właściwego zarządcę drogi. Także znaki typu E-7 do E-12 także powinny być utrzymywane przez właściwe zarządy dróg, chyba że stawiane są na wniosek podmiotów prowadzących w nich działalność gospodarczą. Znak E-12a kierujący do szlaku rowerowego na podstawie §11 pkt 4 Rozporządzenia powinien być utrzymywany przez wnioskodawcę wytyczającego szlak rowerowy.

Procedura tworzenia systemu oznakowania w regionie:

Proces tworzenia systemu oznakowania atrakcji turystycznych w regionie można podzielić na pięć etapów.

Etap 1 – inwentaryzacja atrakcji turystycznych w regionie

W celu przeprowadzenia inwentaryzacji atrakcji turystycznych w regionie powinien być powołany specjalny zespół roboczy (Kapituła Turystycznych Znaków Drogowych), który określi:

- przebieg w regionie tematycznych turystycznych szlaków samochodowych, np. Szlaku Cysterskiego,
- listę pojedynczych atrakcji turystycznych znajdujących się poza szlakami samochodowymi z podziałem na trzy grupy:

Grupa 1 – atrakcje turystyczne o znaczeniu międzynarodowym i krajowym, np. obiekty posiadające wypracowaną markę (Trzebnica), do których turyści będą kierowani z odległości około 50-70 km, np. z ważnych węzłów komunikacyjnych.

Grupa 2 – atrakcje turystyczne o znaczeniu regionalnym, np. znane muzea, obiekty uznane za markowe produkty turystyczne posiadające certyfikaty POT i ROT, obiekty posiadające znaczenie w regionie, charakteryzujące się ponadprzeciętną frekwencją, do których turyści powinni być kierowani po wjeździe do regionu z odległości 20-30 km, z głównych skrzyżowań i węzłów komunikacyjnych.

Grupa 3 – atrakcje turystyczne o znaczeniu lokalnym, do zwiedzenia których turyści powinni być zachęcani przejeżdżając w pobliżu danej atrakcji. Znaki powinny znajdować się zatem przy wjeździe do miejscowości lub w odległości nie większej niż 3-5 km od atrakcji turystycznej, np. przy zjeździe z drogi głównej na drogę lokalną prowadzącą do atrakcji turystycznej.

Grupa 4 – miejscowości szczególnie atrakcyjne turystycznie, które powinny być oznakowane znakami typu E-22c „witaczami” zachęcającymi do zatrzymania się w danej miejscowości lub regionie. W tym przypadku można zastosować znak z nazwą miejscowości i trzema piktogramami atrakcji turystycznych lub jako modyfikację znaku, po uzyskaniu zgody zarządu dróg, znak z nazwą regionu, np. „Dolina Baryczy”, „Wzgórz Trzebnickie” i trzema piktogramami.

W skład Kapituły Turystycznych Znaków Drogowych powinni wchodzić przedstawiciele:

- zarządów dróg (krajowych, wojewódzkich, powiatowych),
- gmin i powiatów,
- branży turystycznej,
- organizacji turystycznych.

Etap 2 – określenie liczby znaków oraz ich wstępnej lokalizacji

W tym etapie należy określić liczbę i rodzaj turystycznych znaków drogowych prowadzących do poszczególnych atrakcji turystycznych oraz ich wstępną lokalizację a także liczbę rodzaj i lokalizację znaków na samochodowym szlaku turystycznym. Wstępne lokalizacje powinny być skonsultowane z właściwymi zarządami dróg.

Przy wytyczaniu samochodowego szlaku turystycznego należy przyjąć zasadę, że przebieg szlaku w terenie oznakowany powinien być znakami typu E-22a zawierającymi logo szlaku oraz jego nazwę. Przy głównych skrzyżowaniach i drogach dojazdowych do miejscowości, w których znajdują się obiekty „na szlaku samochodowym” powinny być ustawione znaki typu E-22b zapraszające do poszczególnych obiektów. Natomiast przy wjeździe do miejscowości ustawiane powinny być znaki typu E-22c witające w „miejscowości na szlaku X”.

Przy znakowaniu pojedynczych atrakcji turystycznych można przyjąć zasadę, że rodzaj znaku zachęcającego do zwiedzenia powinien być uzależniony od rangi obiektu. Przy

obiektach znaczących z grup 1 i 2 pierwszy znak przy węźle komunikacyjnym powinien być znakiem typu E-22b spełniającym rolę reklamy obiektu. Następnie dalej do obiektu turysta powinien być prowadzony znakami typu E-22a lub E-9, E-10, E-11. Kierując turystów do obiektów z grupy 3 można stosować znaki typu E-22a, E-9, E-10 lub E-11.

Etap 3 – uzgodnienia z gminami, powiatami oraz gestorami atrakcji turystycznych w celu określenia partycypacji w kosztach ustawienia znaków i ich późniejszego utrzymania i konserwacji.

Na tym etapie należy dokonać uzgodnień z gminami, powiatami oraz gestorami atrakcji turystycznych i właściwymi zarządami dróg w celu określenia partycypacji w kosztach ustawienia znaków i ich późniejszego utrzymania i konserwacji. Jak wcześniej zaznaczono nie wszystkie rodzaje znaków do bieżącego utrzymania mogą przejąć zarządy dróg. Koniecznym zatem staje się określenie w umowach z partnerami zasad utrzymania i konserwacji znaków.

Etap 4 – wykonanie projektu oznakowania i przeprowadzenie przetargu na realizację zadania

Wykonanie systemu oznakowania atrakcji turystycznych, nawet podzielone na etapy, bardzo często jest zadaniem, którego wartość przekracza kwotę 60 tysięcy euro, dlatego też istnieje konieczność zastosowania procedur przewidzianych w ustawie z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych (Dz. U. Nr 19, poz. 177 z późn. zm.).

Zadanie to powinno składać się z trzech części.

- a) Część pierwsza obejmuje wykonanie projektów organizacji ruchu dla każdego ze znaków. Projekt taki obejmuje wykonanie szkicu sytuacyjnego na mapie zasadniczej w skali 1:1000 lub 1:500 lokalizacji znaku. W projekcie powinno znaleźć się wyrysowanie rozmieszczenia wszystkich znaków drogowych znajdujących się przy skrzyżowaniu lub odcinku drogi, przy której ma być umieszczony znak atrakcji turystycznej oraz powinna być wskazana lokalizacja planowanego znaku turystycznego. Tego typu projekty są projektami standardowymi wykonywanymi przy każdym ustawieniu znaku drogowego. Następnie każdy z projektów powinien być zatwierdzony w następujących instytucjach:
 - u właściwego zarządcy drogi – w przypadku dróg krajowych jest nim wojewódzki oddział Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad, dla dróg wojewódzkich zatwierdzenia dokonuje Zarząd Dróg Wojewódzkich, w przypadku dróg powiatowych będzie to Zarząd Dróg Powiatowych, a dla dróg gminnych zatwierdzenia dokonują gminne służby drogowe;
 - w urzędzie marszałkowskim w wydziale odpowiedzialnym za drogi i komunikację w przypadku znaków ustawionych przy drogach wojewódzkich,
 - w Wydziale Ruchu Drogowego Komendy Wojewódzkiej Policji.
- b) Część druga realizacji zadania obejmuje wykonanie projektów graficznych znaków. Znając dokładne lokalizacje znaków i posiadając zgody na ich umieszczenie można wykonać projekt graficzny znaku obejmujący nazwę atrakcji turystycznej, logo szlaku, rysunek atrakcji oraz odległość w kilometrach i strzałkę kierunkową. Każdy z

projektów powinien przez wykonawcę być skonsultowany ze zleceniodawcą i otrzymać akceptację.

- c) Część trzecia realizacji zadania to wykonanie znaków oraz ich rozmieszczenie w regionie. Po dokonaniu montażu następuje odbiór techniczny potwierdzony protokołem odbioru znaku.

Cel Strategiczny 4

ROZWÓJ AKTYWNOŚCI MIESZKAŃCÓW I WSPÓŁPRACY MIĘDZYSEKTOROWEJ NA RZECZ ROZWOJU SUBREGIONALNEGO PRODUKTU TURYSTYCZNEGO

Cel operacyjny 4.1

Wsparcie rozwoju subregionalnego produktu turystycznego przez jednostki samorządu terytorialnego

Organy władzy samorządowej mają za zadanie koordynację działalności podmiotów gospodarujących i rozwiązywanie problemów lokalnych w sposób korzystny dla całej społeczności, gospodarki i ekosystemu regionu. Dokonują tego przy użyciu tzw. pakietu możliwości oddziaływania. Pakiet ten zawiera wiele instrumentów (narzędzi), które w sposób bezpośredni i pośredni modyfikują m.in. zachowania podmiotów podaży, w tym usług turystycznych. Narzędzia oddziaływania są to prawnie określone i dostępne władzom publicznym możliwości sterowania procesami, w wyniku których następuje osiągnięcie pożądanego celu, bądź też wielkości, za pomocą których można wpływać na procesy w celu osiągnięcia pożądanej sytuacji.

Pakiet zawierać może m.in.:

- normy prawne,
- decyzje administracyjne,
- instrumenty ekonomiczne – finansowe (stawki opłat, podatków, zwolnienia i ulgi podatkowe, gwarancje kredytowe, obligacje komunalne, doradztwo i obsługa informacyjna przedsiębiorstw i podmiotów turystycznych),
- instrumenty marketingowe, głównie działania z zakresu promocji i informacji turystycznej, przede wszystkim w oparciu o portal turystyczny Subregionu, który z jednej strony byłby narzędziem tworzenia tożsamości lokalnej, ale także kanałem promocji i sprzedaży oferty turystycznej Subregionu,
- kontrakty i zlecenia podmiotom społecznym i prywatnym wykonania lokalnych usług publicznych,

- podejmowanie przez samorząd lokalny przedsięwzięć kształtujących klimat przedsiębiorczości oraz kreujących infrastrukturę biznesu w każdej gminie Subregionu,
- organizowanie lub współuczestniczenie w instytucjach, których celem jest rozwój turystyki na terenie Subregionu,
- instrumenty integracji środowiska na rzecz spójnego, sieciowego produktu turystycznego Subregionu (**wiele działających organizacji społecznych w dwóch powiatach potrzebuje jednego Subregionalnego Forum Współpracy**).

W pierwszej jednak kolejności powinny podjąć działania na rzecz kształtowania świadomości mieszkańców całego Subregionu dotyczącej produktów turystycznych (co implikuje m.in. konieczność współpracy) i odpowiedniego wizerunku, w szczególności:

- właściwego kształtowania świadomości społeczności lokalnej w zakresie istniejących walorów turystycznych Subregionu, które stanowią podstawę dla określonych produktów turystycznych,
- wykreowanie aktywności zamieszkałej w Subregionie ludności w zakresie podejmowania działalności gospodarczej (w tym przewodnictwa turystycznego, aktywności artystycznej, produkcji pamiątek i in.) i jej postaw na rzecz rozwoju turystyki.

W szczególności jednostki samorządu terytorialnego powinny:

1. Wspierać rozwój produktów turystyki kulturowej i aktywnej poprzez zorganizowanie bazy dobrych praktyk w tym zakresie, projektów z terenu Subregionu, województwa dolnośląskiego, Polski czy krajów europejskich;
2. Wspierać doskonalenie zawodowe osób działających w turystyce poprzez finansowanie czy współfinansowanie szkoleń i doradztwa w zakresie podstaw prawnych, wymagań ekonomicznych w podejmowanej działalności turystycznej. Podkreślić należy istotność szkoleń w zakresie specjalistycznych umiejętności dotyczących tradycyjnych i tzw. „ginących zawodów” itp.;
3. Wzmacniać potencjał organizacji pozarządowych działających na rzecz rozwoju turystyki w gminie i powiecie, poprzez rozwój partnerstwa publiczno–społecznego z ukierunkowaniem na zlecenie zadań publicznych organizacjom pozarządowym;
4. Wspierać (także nagłaśniać) inicjatywy, nowatorskie rozwiązania wychodzące naprzeciw oczekiwaniom i dążeniom społecznym oraz umożliwiającym rozwiązywanie problemów z zakresu turystyki zgłaszanych przez przedsiębiorców i mieszkańców. Ważnym działaniem ze strony jednostek samorządu terytorialnego może być wspieranie i organizowanie **centrów aktywności lokalnej**.

Cel operacyjny 4.2

Współpraca organizacji społecznych, jednostek administracji samorządowej i podmiotów sektora prywatnego

Konieczność funkcjonowania na danym obszarze znacznej liczby podmiotów uczestniczących w kreowaniu, dystrybucji i promocji produktu turystycznego wynika z istoty

i cech konsumpcji usług w turystyce, a także ze specjalizacji przedmiotowej określonych podmiotów, instytucji i organizacji. Turyści przybywający na określony obszar korzystają z różnych usług poszczególnych podmiotów turystycznych (i nie tylko ich) i oceniają swój pobyt z punktu widzenia całego pakietu świadczeń zaproponowanych im w danym otoczeniu. Warunkiem tworzenia takiej oferty, co potwierdzają doświadczenia krajów osiągających z turystyki dość znaczne korzyści, jest istnienie współpracy, różnych podmiotów spełniających cząstkowe funkcje i zadania w tworzeniu składników złożonego produktu turystycznego.

Nasilająca się konkurencja między poszczególnymi obszarami recepcji turystycznej o potencjalnych turystów, wymusza tworzenie coraz doskonalszego przedmiotu transakcji kupna - sprzedaży mogącego zaspokoić zdywersyfikowane potrzeby, przy ograniczonych środkach finansowych poszczególnych podmiotów w regionie. To zjawisko jest dodatkowym argumentem za podejmowaniem współpracy na rzecz rozwoju agroturystyki, z uwagi na efekty synergiczne działań kooperacyjnych.

Barierami tego procesu mogą być czynniki ekonomiczne – brak chęci przejęcia kosztów wspólnych, czy natury psychologicznej i socjologicznej – brak zdolności myślenia w kategoriach postępu i korzyści wspólnych, niechęć do angażowania się we wspólne przedsięwzięcia, a także sprecyzowania oczekiwań partnerów co do efektów kooperacji. W praktyce należy wypracować takie formy i zasady kooperacji, aby przeciwdziałać tym ograniczeniom.

Głównym inicjatorem procesów integracyjnych w Subregionie powinny być jednostki samorządu terytorialnego, wychodzące naprzeciw trendom w swoim otoczeniu.

Przedmiotem współpracy podmiotów ze wszystkich sektorów (publicznego, społecznego i prywatnego) może być:

- promocja oferty turystycznej na rynkach krajowym i zagranicznych;
- promocja wewnętrzna, w celu kształtowania aktywności i właściwej postawy miejscowej ludności wobec turystów;
- poprawa jakości usług i uatrakcyjnienie pobytu turystów w regionie, m.in. poprzez inicjowanie, współorganizację różnego rodzaju imprez kulturalnych, sportowych i rekreacyjnych;
- współtworzenie tożsamości kulturowej obszaru poprzez np. propagowanie sztuki ludowej i rękodzielnictwa za pośrednictwem umieszczenia na stronie WWW bazy danych o lokalnych artystach i rękodzielnikach tworzących w subregionie;
- szkolenie i doskonalenie kadr w dziedzinie turystyki;
- działania na rzecz pozyskiwania pozabudżetowych środków finansowych np. z programów UE;
- tworzenie programów rozwoju subregionalnego produktu turystycznego;
- organizacja systemu informacji, rezerwacji i sprzedaży produktu;
- kształtowanie pakietów turystycznych i wprowadzanie innowacji;
- doradztwo dotyczące podstaw prawnych działalności gospodarczej i organizacji pozarządowych w Polsce;
- propozycje w ustanawianych przepisach dotyczących turystyki w jednostkach administracji samorządowej;

- upowszechnianie kultury i tradycji danego obszaru;
- wsparcie produkcji żywności ekologicznej;
- badania i analizy rynku turystycznego.

Budowanie powiązań kooperacyjnych dają wymierne korzyści dla trzech stron współpracy (Tabela nr 25), które należy nagłaśniać wśród lokalnej społeczności.

Podstawowe formy współpracy:

1. o charakterze finansowym – przykładowo dotacje, zlecenie świadczenia usług, sponsoring, współfinansowanie przedsięwzięć turystycznych;
2. o charakterze pozafinansowym – przykładowo techniczne (użyczenie lokalu, sprzętu), czy prawne;
3. o charakterze organizacyjnym – program współpracy, komisje społeczne i rady biznesu (gospodarcze) działające jako ciała doradcze jednostek samorządu terytorialnego, partycypacja w dokumentach dotyczących turystyki, współpraca w zakresie rynku pracy i w dziedzinie edukacji.

Współpraca może przyjąć formy zinstytucjonalizowane lub mniej formalne, a mianowicie:

1. charakterze zinstytucjonalizowanym – np. Programy Współpracy, Karty Współpracy czy Forum Dialogu;
2. charakterze nieformalnym - konsultacje i opiniowanie decyzji i różnych inicjatyw na rzecz rozwoju subregionalnego produktu turystycznego.

W początkowej fazie budowania subregionalnego produktu turystycznego zalecane są formy bardziej formalne.

Wypracowanie skutecznych sposobów wymiany informacji, konsultacji społecznych, integracji i koordynacji działań, edukacji urzędników odpowiedzialnych za współpracę, efektywnych procedur kooperacji jest możliwy dzięki stosowaniu następujących zasad:

1. Zasady pomocniczości.
2. Zasady racjonalnej elastyczności stanowisk.
3. Zasady niezależności podmiotowo-zarządczej i zasada demokratycznego podejmowania decyzji.
4. Zasady odpowiedzialności wszystkich stron.
5. Zasady wzajemnego zaufania i poszanowania.
6. Zasady koncentracji na problemach i projektach (a nie wzajemnej niechęci).
7. Zasada dobrowolnego charakteru współpracy.

Tabela nr 25. Mapa korzyści płynących ze współpracy między trzema sektorami

Co mogą zyskać ORGANIZACJE POZARZĄDOWE od:

Biznesu	Samorządu lokalnego
-sponsoring materiałów i usług	-środki finansowe
-wiedzę w zakresie zarządzania i finansowania działań	-zaplecze organizacyjne (biuro, spotkanie w terenie)
-zaangażowanie w organizację produktu turystycznego	-autoryzację działań (wiarygodność)
-tworzenie pozytywnego klimatu wokół zadań	-wiedzę prawną i informację

turystycznych -zwiększenie efektywności działań na rzecz rozwoju turystyki	
Co może zyskać WŁADZA PUBLICZNA od:	
Biznesu	Organizacji pozarządowych
-pomoc w tworzeniu wizji rozwoju obszaru -znajomość rynku -współfinansowanie przedsięwzięć publicznych -zagospodarowanie niewykorzystywanego mienia publicznego -pozytywny wizerunek władzy	-pomoc w tworzeniu wizji rozwoju obszaru -mobilizację mieszkańców -współpracę przy realizacji przedsięwzięć publicznych -zaspakajanie potrzeb społecznych, których nie zaspakaja władza
Co może zyskać BIZNES od:	
Sektora publicznego:	Organizacji pozarządowych:
-stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju - bycie „trendy” -promocję własnych firm -dostęp do informacji -szansę na wykorzystanie nisz rynkowych -wpływ na rozwój danego regionu -powiązanie różnych sektorów w jedną całość i stwarzanie nowych możliwości -zmniejszenie bezrobocia -przełamywanie stereotypów-stwarzanie klimatu do współpracy -poprawę atrakcyjności terenu	-udział w projektach -promocję własnych firm -poparcie społeczne i budowę pozytywnego wizerunku - uruchomienie kuźni kadr

Źródło: <http://www.podgrodziatorunskie.pl/docs/ARLIFIW.doc>

Cel operacyjny 4.3

Rozwój szkolnych kół krajoznawczo – turystycznych

Kształtowanie zainteresowania podróżami i uprawianiem turystyki wśród dzieci i młodzieży jest podstawowym czynnikiem budowania późniejszego popytu na komercyjnym rynku turystycznym. Odpowiednio wcześniej pobudzone zainteresowanie uprawianiem turystyki procentuje w okresie dorosłości.

Postuluje się zatem utworzenie w każdej szkole podstawowej i gimnazjum na obszarze Subregionu Szkolnego Koła Krajoznawczo – Turystycznego (SKKT). Wybrani nauczyciele w ramach zajęć pozalekcyjnych organizowaliby zajęcia za zakresu krajoznawstwa regionalnego oraz wycieczki terenowe. Zachęciłoby to młodych ludzi do późniejszego, czynnego uprawiania turystyki oraz do podejmowania działalności gospodarczej w turystyce.

W Subregionie powinien być organizowany cyklicznie rajd młodzieży szkolnej, na który zapraszani byłiby uczniowie ze Szkolnych Kół Krajoznawczo – Turystycznych z innych regionów. Przyczyniłoby się to do bezpośredniej promocji turystycznej Subregionu. Miejsca, które wcześniej w ramach szkolnej wycieczki odwiedzały dzieci bardzo często po pewnym czasie odwiedzają całe rodziny.

Elementem popularyzującym walory turystyczne Subregionu powinno być cykliczne organizowanie konkurów wiedzy krajoznawczo – turystycznej. Młodzież uczestnicząca w pracach SKKT powinna brać udział w Ogólnopolskim Młodzieżowym Turnieju Turystyczno – Krajoznawczym organizowanym corocznie przez PTTK. Na obszarze Subregionu powinny być organizowane eliminacje szkolne, gminne i powiatowe. Postuluje się także organizowane tzw. „popularnych” konkursów krajoznawczo – turystycznych. Pytania dotyczące Subregionu powinny być publikowane w lokalnej prasie i w materiałach promocyjnych. Losowanie nagród powinno odbywać się cyklicznie, np. w edycji wiosennej, letniej, jesiennej i zimowej. Uczestnicy konkursu mogą też spotkać się raz w roku na rajdzie turystycznym promującym walory turystyczne Subregionu.

Cel operacyjny 4.4

Utworzenie stanowiska Pełnomocnika ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego

W założeniu Pełnomocnik ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego ma być osobą z zewnątrz, menedżerem, działającym na podstawie kontraktu menedżerskiego podpisanego z każdą gminą.

Wybrana osoba przede wszystkim powinna zająć się realizacją Koncepcji i wdrażaniem jej poprzez przede wszystkim pozyskiwanie zewnętrznych środków finansowych.

Do jej obowiązków należy także przydzielić opracowanie koncepcji utworzenia, celów i zasad funkcjonowania instytucji, która skupiałaby wszystkie jednostki administracji samorządowej, organizacje społeczne i przedsiębiorców zainteresowanych i zajmujących się rozwojem turystyki w Subregionie. Instytucja ta powinna stać się w przyszłości płaszczyzną współdziałania trójsektorowego w Subregionie. W praktyce taki podmiot spełniałby bardzo ważną funkcję koordynującą, informującą i promocyjną. W praktyce krajów, czy regionów na świecie działają Biura Turystyki lub Zarządy Turystyki, które zajmują się zarządzaniem ofertą turystyczną całego regionu, są odpowiedzialne za promocję turystyczną i sprzedaż sieciowej propozycji rynkowej, dbają o wizerunek obszaru i markę produktów. Pełnią także ważne funkcje integracyjne i koordynacyjne różnych działań na terenie regionu, jak również badawcze, prowadząc badania marketingowe i stały monitoring ruchu turystycznego. Z punktu widzenia integracji europejskiej można wskazać jeszcze jeden istotny obowiązek proponowanego podmiotu, a mianowicie nawiązanie współpracy zagranicznej na rzecz rozwoju turystyki w kooperujących regionach.

Wśród wymagań formalnych o charakterze branżowym (oprócz innych o charakterze ogólnym związanych z zatrudnianiem osób na stanowiskach w administracji publicznej) dotyczących kandydata na stanowisko **Pełnomocnika ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego** powinny znaleźć się:

- wykształcenie wyższe ekonomiczne - kierunek turystyka, lub podyplomowe studia z Zarządzania w Turystyce, Gospodarki Turystycznej
- staż pracy na samodzielnych stanowiskach, co najmniej 24 miesiące w urzędach administracji publicznej i/lub w podmiotach gospodarczych działających na rynku turystycznym,
- znajomość ustawy o usługach turystycznych,
- znajomość kompetencji administracji publicznej w Polsce w zakresie turystyki,
- znajomość zasobów turystycznych Subregionu,
- znajomość zasad tworzenia i rozwoju sieciowego produktu turystycznego regionu,
- znajomość dwóch języków obcych, przynajmniej w stopniu średnim.

Cel Strategiczny 5

BUDOWA MARKI PRODUKTU TURYSTYCZNEGO SUBREGIONU

Budując markę subregionu należy zastanowić się, co może stanowić o jego sile, co sprawi, że może stać się on wyjątkowym. Najlepszą bazą, na której można budować ofertę i wizerunek obszaru jest związana z nim kultura, tradycja, historia, zwyczaje i obyczaje. Są to cechy, których nie da się podrobić. Te elementy unikatowe regionu powinny stanowić fundament marki, aby region mógł odnieść sukces na rynku turystycznym.

Marka:

jest silnym argumentem pozakonsumpcyjnym, który podnosi wartość oferty turystycznej na rynku,

- jest czynnikiem silnie indywidualizującym Subregion i jego produkty turystyczne,
- ułatwia tworzenie programów lojalnościowych w turystyce,
- rozszerza ofertę (wspomaga wprowadzenie nowych produktów z linii-poszerzenie marki),
- pozwala osiągnąć wyższą cenę produktu,
- powoduje zwiększenie sprzedaży (staje się atrakcyjna dla nowych klientów),
- przyspiesza decyzje zakupu (turysta ma przeświadczenie, że dokonuje trafnego wyboru wybierając dany region na miejsce wypoczynku)
- wzmacnia barierę wejścia na dany rynek, ponieważ stosowanie marek umożliwia Subregionowi przeprowadzenie segmentacji rynku (nie ma tzw. „przeciętnego turysty”). Istnieją grupy turystów, posiadające swój rozbudowany, indywidualny system potrzeb, oczekując od produktu turystycznego odmiennych korzyści. Tak więc dzięki marce można zaoferować różnym segmentom rynku różne marki, w optymalny sposób dostosowane do ich specyficznych potrzeb.

Podstawowym działaniem w tym obszarze będzie **opracowanie znaku promocyjnego całego Subregionu**.

Cel operacyjny 5.1

Podnoszenie jakości produktu turystycznego

Światowa Organizacja Turystyki podaje następującą definicję jakości: „Jakość to spełnienie za ustaloną i przyjętą cenę wszystkich zgodnych z prawem żądań i oczekiwań klienta, przy jednoczesnym przestrzeganiu wymagań jakościowych w odniesieniu bezpieczeństwa, higieny i dostępności usług turystycznych oraz harmonii środowiska ludzkiego i przyrodniczego”. Według przewidywań światowych ekspertów turystyki czynnikami istotnymi, wpływającymi na podejmowane decyzje przez turystów jest jakość świadczonych usług w odpowiednich warunkach środowiska przyrodniczego. Najważniejsze cechy jakości:

- Charakter subiektywny postrzegania i oceniania,
- Nieograniczoność – nieskończoność,
- Związana z ceną,
- Związana z ochroną środowiska.

Tworzenie jakości produktu turystycznego to uzgadnianie wymagań jakościowych różnych grup podmiotów tworzących jego elementy, jak również uwzględnianie ich więzi z otoczeniem i zmian w środowisku zewnętrznym. Jakość z punktu widzenia turysty dotyczy elementów funkcjonalnych (np. osiągnięcie określonego poziomu zaspokojenia potrzeb związanych z wypoczynkiem) i potrzeb niefunkcjonalnych (związane z wizerunkiem Subregionu, estetyką otoczenia, w których oferowany jest produkt turystyczny). Jakość z punktu widzenia usługodawcy związana jest z zyskowością (np. koszty wprowadzania standardów, udział danej organizacji w rynku) i konkurencyjnością (np. ciągłe doskonalenie organizacji, wyróżnienie na rynku turystycznym) i obejmuje jakość projektowaną i jakość wykonaną.

W praktyce chodzi o to, aby budować jak największą część wspólną pomiędzy rodzajami jakości (Rys.1).

Zgodnie z koncepcją produktu turystycznego można mówić o:

- jakości pojedynczej usługi turystycznej lub jednorodnej grupy asortymentowej usług turystycznych, lub kompleksu świadczeń nabywanych przed, w trakcie lub po zakończeniu podróży turystycznej;
- jakości dóbr i urządzeń turystycznych – podstawowych – walorów turystycznych i komplementarnych – systemu transportowego, bazy noclegowej, sportowo-rekreacyjnej, itp.

Rys. 1. Tworzenie jakości totalnej produktu turystycznego Subregionu

Objaśnienia:

Q – oznacza jakość totalną

Marka turystyczna jest tworzona przy zaangażowaniu przedstawicieli jednostek samorządowych, organizacji turystycznych i branży turystycznej – wymaga współpracy na każdym etapie tworzenia i rozwoju marki turystycznej, przy czym można wskazać układ działań w tym zakresie, a mianowicie:

- 1) Działania podejmowane przez samorząd lokalny powinny dotyczyć – ochrony walorów turystycznych oraz kształtowania infrastruktury przede wszystkim paraturystycznej (komunalnej np. drogi, sieć energetyczna, kanalizacyjna, oczyszczalnie ścieków, itp.). Propagowanie norm jakościowych ISO serii 9000 i serii 14000. Kształtowanie postaw akceptacji i gościnności ludności miejscowej do turystów. Ważnym działaniem w tej dziedzinie jest opracowanie i nadawanie specjalnych certyfikatów jakości usługom turystycznym, projektom turystycznym, produktom tradycyjnym i lokalnym.
- 2) Organizacje i stowarzyszenia mają za zadanie wspomaganie władz w działaniach skierowanych na zagospodarowanie turystyczne oraz współdziałanie z branżą turystyczną w zakresie wysokiego poziomu jakości świadczonych usług turystycznych. Kształtowanie postaw akceptacji i gościnności ludności miejscowej do turystów, propagowanie certyfikatów. Popularyzowanie konkursów w dziedzinie turystyki na wzór koncepcji Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej, w celu wytypowania najlepszych na konkurs wojewódzki.

3) Działania branży turystycznej natomiast powinny dotyczyć bezpośrednio świadczonych usług, w tym poziomu obsługi klienta. Stosowanie norm jakościowych ISO serii 9000, 14000, HACCP, TQM, uczestnictwo w konkursach, także ogólnopolskich (organizowanych przez Polską Organizację Turystyczną i Dolnośląską Organizację Turystyczną).

W pierwszej kolejności działaniem wspólnym w tym zakresie powinno być opracowanie systemu certyfikacji i ekoetykiet dla producentów, usługodawców, jak i produktów i usług. System taki powinien zawierać przede wszystkim:

- zasady i kryteria przyznawania certyfikatu i ekoetykiety,
- procedurę postępowania zainteresowanego,
- wymogi dotyczące zachowania ekspertów oceniających,
- system oznakowania producentów i usługodawców,
- wzór ekoetykiety.

Podstawową zasadą powinno być zachowanie tradycji i autentyczności produktów turystycznych.

Cel operacyjny 5.2

Tworzenie elementów afektywnych marki turystycznej

Tworzenie warstwy emocjonalnej marki przyczynia się do trwałego wyróżnienia produktu turystycznego na rynku poprzez kształtowanie jej wizerunku. W ubiegłym stuleciu budowanie marki było domeną przedsiębiorstw, obecnie wkroczyło w obszar rywalizacji regionów, krajów i narodów. Proces ten jest ważny szczególnie na rynku turystycznym, na którym popyt jest mobilny a podaż sztywna, związana z przestrzenią, przede wszystkim z walorami turystycznymi.

Zmiany wynikające z procesu globalizacji powodują spadek znaczenia tradycyjnych czynników konkurencyjności na rzecz walki konkurencyjnej **o sposób postrzegania szeroko rozumianej oferty turystycznej**. Proponuje się, aby rozpoznawalność marki budować w oparciu o produkty sieciowe, które są w określonym regionie geograficznym lokalizowane.

Afektywne właściwości marki budują samoistne, symboliczne i estetyczne właściwości Subregionu takie jak: piękno krajobrazu, czystość wody i powietrza, gościnność miejscowej ludności, folklor, pamiątki z regionu i produkty tradycyjne i lokalne.

W procesie budowy elementów afektywnych marki należy artykułować obietnicę unikalnych doświadczeń i wspomnień poprzez zdjęcia, obrazy, ale także ciekawostki, legendy i wydarzenia. Zaznaczyć należy, że przekaz ten musi być wiarygodny (prawdziwy) i pozytywny.

Na wizerunek marki składają się dwa kluczowe elementy: cechy produktu tj. zarówno jego właściwości fizyczne, cena, promocja, w tym styl i charakter reklamy, jak również atrybuty związane z użytkowaniem i sytuacją użycia, które tworzą się w wyniku bezpośredniego doświadczenia konsumenta z produktem oraz korzyści, jakich produkt dostarcza konsumentowi tj. mogą mieć one charakter racjonalny, czyli dotyczący wartości

użytkowej, poznawczy (dostarczający wiedzy) i/lub też trudniejszy do uchwycenia, ale znacznie ważniejszy charakter emocjonalny, czyli odczucia i emocje, postawy i poglądy łączone z danym produktem. Z punktu widzenia podmiotu tworzącego markę turystyczną istotne są także elementy behawioralne związane ze skłonnością do określonego zachowania się odbiorcy względem obiektu wizerunku. Elementy te tworzą tożsamość marki, która jest zespołem atrybutów wewnętrznych, a wizerunek stanowi jej odbicie.

Warstwa emocjonalna marki turystycznej budowana jest poprzez:

- stabilny w czasie, podwyższony poziom jakości (technicznej, funkcjonalnej, ekologicznej – przyjazna środowisku);
- wykształcony profil – samodzielny i niezależny, poprzez unikalny zbiór cech i korzyści. Może opierać się na specyficznej lokalizacji obiektu, oryginalnej historii, czy recepturze, wzmacnianej przez autentyczność. Jest ona oparta na właściwej interpretacji kultury, sztuki, tradycji, współczesności w powiązaniu z tworzeniem specyficznej atmosfery pobytu turystów na danym obszarze;
- dużą zdolność do zaspokajania, z jednej strony względnie stałych potrzeb (związanych z bezpieczeństwem i zdrowiem). Z drugiej strony zmiennych w czasie, poprzez ciągłe dostarczanie nabywcy pożądanej wartości, np. rozrywka z dużą „dawką adrenaliny”. „Ponadczasowość” marki w tym zakresie jest często zapewniana w wyniku połączenia tradycji i postępu technicznego i technologicznego, np. utworzenie interaktywnego, multimedialnego Muzeum Żywiołów;
- stałą zdolność generowania emocji, silnych i wyjątkowych skojarzeń związanych ze środowiskiem Subregionu, co przywołuje uczucia związane z poznaniem. Ta cecha marki może okazać się bardzo istotną w aspekcie budowania potencjału konkurencyjności⁷¹;
- stabilny (często podwyższony, ale świadczący o wyjątkowości oferty) poziom cen w danym regionie turystycznym;
- zgodność charakteru marki z własnym obrazem postrzeganym przez turystę (autowizerunkiem turysty). Każdy zakup jest w jakimś stopniu wyrazem osobowości nabywcy, jego światopoglądu, sposobu życia, postaw i pragnień.

W dobie globalizacji marka powinna odznaczać się homogenicznością, ale także heterogenicznością, umiejętnością zmieniania się w zależności od oczekiwań konsumentów i właściwości sektora turystycznego Subregionu. Kształtowanie elementów emocjonalnych związane jest z budowaniem szacunku (wiarygodności) turystów do marki regionu. Szacunek do marki oznacza ich przekonanie, że marka jest w stanie spełnić związane z nią obietnice. Szacunek do marki jest kombinacją postrzeganej jakości oraz popularności.

⁷¹ W warunkach globalizacji w procesie odróżniania się od konkurentów nie jest tak ważne to, co się robi, ale sposób, w jaki się to robi, czyli chodzi o postawy – podejście, wartości i charakter. Na podstawie: W. Olins, *Wally Olins o marce*, Instytut Marki Polskiej, Warszawa 2004, s. 94.

Cel operacyjny 5.3

Monitoring procesu rozwoju marki

W procesie monitoringu podstawową funkcję mogą pełnić przeprowadzane regularnie badania marketingowe i rynkowe, głównie turystów przybywających do Subregionu.

Monitoring można prowadzić w oparciu o system mierników, które zastosowane w praktyce dają odpowiedź na pytanie: jaka jest siła (wartość) marki. Przykładowymi miernikami mogą być: odsetek turystów znających logo turystyczne Subregionu, rodzaje skojarzeń turystów związanych z danym obszarem, odsetek turystów, którzy uważają daną markę za lidera na rynku, odsetek turystów, którzy postrzegają Subregion zgodnie z założeniami strategicznymi.

W szczególności przedmiotem monitoringu powinny być:

1. wymiary marki – szczególnie: a) szerokość – zdolność do asymilacji w różnym środowisku kulturowym, b) głębokość – miernik „magnetyzmu”, wpływu emocjonalnego, stopnia w jakim marka kształtuje lojalność nabywców, c) zasięg geograficzny – zasięg rynkowy – potencjał oddziaływania w przestrzeni;
2. skuteczność przyjętej koncepcji marki – koncepcji liniowej (bazującej na pokazaniu regionu w oparciu o jego podstawowe wyróżniki);
3. pozycjonowanie marki regionu wśród najbliższych konkurentów. Można pozycjonować markę z punktu widzenia oferowanych korzyści, wartości emocjonalnych itp. W tym zakresie proponuje się stosować wskaźniki struktury np. dominantę;
4. rozpoznawalność marki w segmentach docelowych. Można w tym zakresie stosować trzy wskaźniki – a) rozpoznawalność asystowana – odsetek osób wyróżniający nazwę wśród wielu zaproponowanych, b) rozpoznawalność spontaniczna – cytowanie wybranej nazwy, c) rozpoznawalność *top of mind* – odsetek wskazujących daną markę na pierwszym miejscu;
5. identyfikacja „osobowości” marki i jej zgodności z cechami turystów z rynku docelowego. W tym przypadku można wykorzystać metody etnograficzne.

Ważnym elementem marki poddanym stałej kontroli powinno być logo i hasło promocyjne, które należy modyfikować wraz ze zmianami oczekiwań i preferencji odbiorców.

Monitoring powinien być przeprowadzany w danym regionie, ale także na rynkach emisyjnych turystów, szczególnie chodzi o badania pozycji i rozpoznawalności marki.

Monitoring może być prowadzony w oparciu o źródła wtórne np. wydawane przewodniki czy atlasy turystyczne możemy zidentyfikować sposób postrzegania naszego Subregionu (przez fachowców i ekspertów z tego rynku), a także wyciągnąć wnioski na temat pozycji danego obszaru na rynku turystycznym Dolnego Śląska, jak i Polski.

Monitoring ma duże znaczenie z punktu widzenia oceny dotychczasowych działań, jak również poszukiwania usprawnień.

10. Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Twardogóra

Lista zadań planowanych przez Gminę Wisznia Mała w ramach realizacji celów strategicznych i operacyjnych rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy obejmuje następujące pozycje:

1. Budowa kąpieliska otwartego z budynkiem zaplecza wraz z lodowiskiem w Twardogórze.

Przedmiotem przedsięwzięcia jest realizacja ośrodka sportowo-rekreacyjnego w gminie Twardogóra. W przedmiotowym ośrodku zostanie zlokalizowane kąpielisko o charakterze rekreacyjnym - wyposażone w atrakcje wodne, brodzik, otwarty basen z wodą podgrzewaną oraz basenem pływackim. W okresie od późnej jesieni do wiosny uruchamiane będzie lodowisko. Ponadto zagospodarowany będzie przyległy zbiornik rekreacyjny, który wyposażony zostanie w pomost do cumowania rowerów wodnych i kajaków. Na przyległym terenie zlokalizowane zostanie również boisko do piłki siatkowej, a także budynek socjalno-biurowy.

2. Budowa lądowiska i toru crossowego wraz z zapleczem technicznym i terenem sportowo-rekreacyjnym.

Przedmiotem przedsięwzięcia jest budowa lądowiska w miejscowości Grabowno Małe dla samolotów lekkich typu ultralight, paralotniarstwa, baloniarstwa, szybownictwa i modelarstwa, hangaru, budynku socjalno-administracyjnego, toru crossowego, boiska do piłki siatkowej i koszykowej, pola namiotowego, placu zabaw -małpiego gaju oraz miejsca piknikowego.

3. Wytyczenie szlaków turystycznych i modernizacja istniejących wraz z budową infrastruktury towarzyszącej.

W ramach projektu planowane jest wytyczenie szlaku konnego oraz szlaku rowerowego „Korona Kocich Gór”, inwentaryzacja i znakowanie istniejących szlaków, budowa infrastruktury towarzyszącej w postaci miejsc postojowych w Goli Wielkiej, Sosnowce i Goszczu (z wiatami, ławkami, stołami, koszami na śmieci), tablic informacyjnych i drogowskazów kierunkowych, wypożyczalni na 30 rowerów, infokiosku, punktu widokowego (platforma widokowa lub wieża obserwacyjna z lornetami stacjonarnymi).

4. Remont Kościółka ewangelickiego w Twardogórze.

Przedmiotem przedsięwzięcia jest remont zabytkowego kościoła poewangelickiego wraz z zagospodarowaniem terenu. Dotychczas został wykonany remont dachu, stolarki okiennej i drzwiowej oraz zrekonstruowano hełm wieży. Obecnie kościół nie jest wykorzystywany do celów sakralnych. W wyniku realizacji inwestycji uzyskana zostanie powierzchnia o przeznaczeniu muzealno-wystawienniczym. Inwestycja umożliwi organizowanie wystaw, a w przyszłości stworzenie muzeum regionalnego. Sala wystawiennicza będzie służyć promocji lokalnych artystów oraz stanowić miejsce ekspozycji wystaw z różnych regionów. Obiekt, ze względu na swój charakter mógłby służyć również jako sala ślubów dostępna dla mieszkańców gminy i okolic.

5. Zespół pałacowy w Goszczu, fragment skrzydła płn. - zach. - restauracja budynku z przeznaczeniem na cele kulturalne

Przedsięwzięcie polega na odtworzeniu części zespołu pałacowo-parkowego – byłego maneżu pałacowego i byłej stajni - na cele kulturalno-społeczne. Obiekt pełnił będzie funkcje kulturotwórcze i turystyczne oraz ekspozycyjne.

Planowane są prace budowlane w zakresie: kompleksowego remontu dachu i drewnianego stropu, wykonania elewacji wewnętrznych i zewnętrznych z odtworzeniem elementów sztukatorskich, wymiany stolarki okiennej, odtworzenia kolorystyki obiektu w stylu baroku wiedeńskiego z przyziemiem okładanym piaskowcem, wykonania zabezpieczenia p/poż, remont odtworzeniowy schodów, wykonanie izolacji podpodłogowych i ściennych, instalacji elektrycznych, wod.-kan., c.o. (kotłownia gazowa) i wentylacji, dostosowania obiektu dla osób niepełnosprawnych, wykonania podłóg, posadzek i ciągów komunikacyjnych. W odrestaurowanym obiekcie zostanie oddanych do użytku na cele kulturalne 8 pomieszczeń: sala, scena, podscenie, pomieszczenie gospodarcze, galeria, 3 pomieszczenia sanitariatów, hala, rozbudowane zaplecze hali.

6. Organizacja imprezy międzynarodowej: Dni Sztuki Meblarskiej

Przedmiotem zadania jest organizacja imprezy o zasięgu krajowym, a nawet międzynarodowym, podczas której podtrzymywane i popularyzowane będzie dziedzictwo kulturowe subregionu związane z tradycjami meblarskimi i obróbką drewna. Impreza będzie miała wymiar odnoszący się zarówno do przeszłości, czasów nam współczesnych, jak i przyszłości meblarstwa. Dlatego też planuje się zorganizowanie wystaw i seminariów w których uczestniczyć będą producenci, designerzy, artyści, historycy sztuki związani z branżą czy leśnicy. Swoje produkty będą mogli wystawiać wytwórcy mebli oraz artykułów potrzebnych do ich produkcji.

Podczas imprezy zorganizowane zostaną „Ogólnopolskie mistrzostwa w sztuce meblarskiej” (w kolejnych latach przedmiot rywalizacji będzie inny, np. struganie miniaturowych krzesełek, kredensików, itp.). Planuje się także podjęcie próby pobicia Rekordu Guinnessa

(tematycznie związanego ze sztuką meblarską). Imprezie towarzyszyła będzie oprawa pozwalająca w sposób interaktywny zapoznać się z meblarstwem.

Pierwsza edycja imprezy planowana jest na okoliczność otwarcia wyremontowanego Kościołka ewangelickiego w Twardogórze, w którym znajdować się będzie regionalne muzeum mebla.

7. Zintegrowany system informacji turystycznej w Gminie Twardogóra

Przedmiotem zadania jest utworzenie punktu informacji turystycznej w Twardogórze. Równocześnie kiosków multimedialnych w miejscowościach: Twardogóra, (1. Rynek, 2. przy hali sportowo-widowiskowej), Goszcz, Rynek, Grabowno Wielkie, przy sklepie (w pobliżu kościoła), Chelstów, przy budynku byłej szkoły (w pobliżu kościoła)

8. Zintegrowany system promocji turystycznej Gminy Twardogóra

W ramach zadania przewiduje się m.in. opracowanie i wydanie przewodnika po ścieżkach rowerowych i pieszych (opracowanie z mapą), folder Gminy Twardogóra, katalog/album zdjęć Twardogóry (historyczne, w różnych porach roku), film promocyjny o Gminie Twardogóra, przewodnik multimedialny po Twardogórze (wydanie na płycie oraz stronie internetowej), promocyjne opakowania DIGIPAK (trzyłamowe) – na płyty CD/DVD (z info o gminie), barwne akwarele zabytków architektury i wybranych obiektów (teczka promocyjna z rysunkami), widokówki w formie składanych książeczek, tablice informacyjne (dwustronne): mapa gminy z planem miasta, Wzgórz Trzebnickie i Dolina Baryczy ze zdjęciami atrakcji.

9. Wprowadzenie systemu oznakowania atrakcji turystycznych na terenie gminy.

Przedsięwzięcie polega na spójnym oznakowaniu całego Subregionu – zadanie realizowane w partnerstwie z pozostałymi jednostkami Subregionu w ramach tworzenia spójnego systemu informacji turystycznej).

10. Opracowanie i wdrożenie systemu wsparcia (drogą uchwały rady gminy) dla podmiotów prowadzących działalność gospodarczą turystyczną i/lub rekreacyjną.

11. Utworzenie stanowiska pełnomocnika ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego – zadanie realizowane w partnerstwie z pozostałymi jednostkami wchodzącymi w skład Subregionu. Zadanie gminy sprowadza się tutaj do partycypacji w kosztach wynagrodzenia ww. pełnomocnika.

11. Zasady monitoringu i etapy realizacji

11.1 Finanse i dostępność funduszy

Środki na wdrażanie *Koncepcji*... mogą pochodzić ze źródeł:

- własnych organizacji,
- środków budżetowych (centralnych), samorządu wojewódzkiego i jednostek terytorialnych (środki własne, dotacje i subwencje),
- funduszy strukturalnych Unii Europejskiej,
- partnerstwa publiczno-prawnego,
- prywatnych,
- komercyjnych (banki).

Dostępność wsparcia finansowego pochodzącego z funduszy strukturalnych występuje obecnie głównie w postaci *Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007 – 2013*. W Programie tym wyodrębniono Priorytet nr 6 „Wykorzystanie i promocja potencjału turystycznego i kulturowego Dolnego Śląska”. Priorytet ten podzielono na 5 Działań. Cele jakie postawione zostały przed Subregionem Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy mieszczą się w trzech spośród tych Działań:

- Turystyka aktywna (6.2)
- Turystyka kulturowa (6.4)
- Działania wspierające infrastrukturę turystyczną i kulturową (6.5)

Celem działania „turystyka aktywna” jest wsparcie oraz promocja infrastruktury niezbędnej do uprawiania a aktywnych form turystyki. W jego ramach wspierane będą inwestycje infrastrukturalne skierowane na zaspokojenie potrzeb i oczekiwań turystów w zakresie aktywnego wypoczynku, zwłaszcza w obiektach, w których organizowane będą imprezy o zasięgu co najmniej regionalnym. Ponadto dofinansowywane będą również działania marketingowe promujące Dolny Śląsk jako miejsce aktywnego wypoczynku. Istotnym jest, aby realizowane projekty stanowiły element kompleksowej koncepcji rozwoju turystyki w regionie. Wsparciem objęte zostaną działania z zakresu modernizacji i budowy infrastruktury turystyki aktywnej:

- budowa, modernizacja infrastruktury (w tym obiektów rekreacyjnych i sportowych) przeznaczonej do uprawiania turystyki aktywnej, w tym m.in. narciarskiej, górskiej, rowerowej, pieszej i wodnej oraz sportów ekstremalnych (np.: ścieżki rowerowe, szlaki piesze, stacje wodne, oznakowanie tras i szlaków turystycznych) wraz z zakupem niezbędnego wyposażenia.
- inwestycje dot. termomodernizacji oraz wykorzystania energii słonecznej oraz źródeł geotermalnych (jako jeden z elementów projektu) w obiektach rekreacyjnych i sportowych przeznaczonych do uprawiania turystyki aktywnej
- dostosowanie obiektów rekreacyjnych i sportowych przeznaczonych do uprawiania turystyki aktywnej do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Celem Działania „turystyka kulturowa” jest bardziej efektywne wykorzystanie obiektów dziedzictwa kulturowego oraz wsparcie działalności instytucji kultury, co przyczyni się do rozszerzenia oferty turystycznej i kulturalnej regionu. W produkcji „turystyka kulturowa” preferowane będą projekty:

- będące impulsem do podejmowania kolejnych przedsięwzięć (np. związanych z adaptacją i wykorzystaniem zabytków do pełnienia nowych funkcji mających pozytywny wpływ na rozwój gospodarczy regionu), które przyczynią się do tworzenia nowych miejsc pracy,
- przewidziane do realizacji na szlakach turystycznych o znaczeniu regionalnym,
- umożliwiające jak najszersze udostępnienie obiektów dziedzictwa kulturowego.

Preferowane będą projekty związane z miejscowościami, obiektami i imprezami o znaczeniu regionalnym, zlokalizowanymi w otoczeniu szlaków, takich jak np.: szlak zabytków Światowego Dziedzictwa UNESCO, szlak cysterski, szlak zamków piastowskich, szlak rzeki Odry. Ponadto realizowane projekty z zakresu dziedzictwa kulturowego powinny stanowić element szerszej oferty turystycznej w regionie, np. w ramach sieciowych produktów turystyki kulturowej oraz być udostępnione dla ruchu turystycznego. Istotną kwestią jest również wsparcie infrastruktury dolnośląskich jednostek kultury oraz usprawnienie ich funkcjonowania, prowadzące do rozszerzenia oferty artystycznej danej jednostki. Walory turystyczne regionu uzupełnione bogatą ofertą kulturalną oraz profesjonalną promocją przyczynią się do znacznego zwiększenia ruchu turystycznego na Dolnym Śląsku.

Wsparcie objęte zostaną projekty dotyczące:

- Obiektów dziedzictwa historycznego:
 - konserwacji, restauracji, oraz robót budowlanych (w przypadku nieruchomości) nieruchomych i ruchomych obiektów wpisanych do Wojewódzkiego Rejestru Zabytków
 - adaptacji i wykorzystania zabytków (wpisanych do Wojewódzkiego Rejestru Zabytków) do pełnienia nowych funkcji wraz z zakupem niezbędnego sprzętu
 - dostosowania infrastruktury do potrzeb osób niepełnosprawnych.
 - inwestycje dot. termomodernizacji oraz wykorzystania energii słonecznej (jako jeden z elementów projektu)
 - adaptacji i zastosowania środków ochrony (np. przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej) w w/w obiektach
 - przedsięwzięcia dotyczące drogowej infrastruktury towarzyszącej (np. parkingi) przy obiektach atrakcyjnych turystycznie (jako jeden z elementów projektu o których mowa w pkt. a,b).
- Obiektów instytucji kultury:
 - modernizacji obiektów zajmowanych przez te instytucje (wraz z zakupem niezbędnego sprzętu),
 - termomodernizacji oraz wykorzystania energii słonecznej (jako jeden z elementów projektu),
 - doposażenia w sprzęt informatyczny, niezbędny do prawidłowego funkcjonowania instytucji kultury, w tym także oprogramowania komputerowego ułatwiającego ich wewnętrzne zarządzanie.

- Upowszechniania informacji o dziedzictwie przeszłości oraz o przedsięwzięciach jednostek kultury:
 - tworzenie i upowszechnianie baz danych dotyczących twórców, wybitnych dzieł kultury, wydarzeń kulturalnych,
- Informacji i promocji turystyki kulturowej:
 - budowy i modernizacji punktów informacji turystycznej wraz z niezbędnym wyposażeniem (pod warunkiem włączenia do regionalnego systemu informacji turystycznej i systemu e-turystyki)
 - przygotowania i rozpowszechniania materiałów promujących produkty kulturowe regionu oraz przygotowania i realizacji kampanii promocyjnych
 - organizacji imprez/wydarzeń kulturalnych o znaczeniu co najmniej regionalnym

Działanie pn. „Działania wspierające infrastrukturę turystyczną i kulturową” ma na celu wzmocnienie oraz rozwój regionalnych produktów turystycznych realizowanych w ramach priorytetu „Turystyka i Kultura”. W jego ramach będą wspierane działania o charakterze uzupełniającym, dotyczące publicznej bazy noclegowej, bezpieczeństwa turystów oraz szeroko rozumianej promocji turystycznej regionu jako całości. W jego ramach przewiduje się wspieranie projektów dotyczących (m.in.):

- Budowy, modernizacji obiektów pełniących lub przeznaczonych do pełnienia funkcji schronisk turystycznych, prowadzonych przez jednostki sektora finansów publicznych oraz organizacje pozarządowe (np. PTTK, PTSM) wraz z niezbędnym wyposażeniem (w tym działania z zakresu termomodernizacji i wykorzystania energii słonecznej, działania dostosowujące obiekty do potrzeb osób niepełnosprawnych oraz przedsięwzięcia dotyczące drogowej infrastruktury towarzyszącej (np. parkingi) przy obiektach atrakcyjnych turystycznie jako jeden z elementów projektu).
- Zapewnienia bezpieczeństwa turystów:
 - modernizacja bazy infrastrukturalnej służb i organizacji ratowniczych, działających w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa turystom;
 - zakup wyposażenia dla jednostek, służb i organizacji ratowniczych, działających w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa turystom;
 - elektroniczne systemy ostrzegawcze i monitorujące.
- Szeroko rozumianej informacji oraz promocji regionu (w tym organizacja imprez/wydarzeń o znaczeniu co najmniej regionalnym),
- E-usług w dziedzinie turystyki i kultury

Innymi ważnymi źródłami finansowania *Koncepcji*... mogą być:

1. Priorytet 1 dolnośląskiego RPO dotyczący wzrostu konkurencyjności dolnośląskich przedsiębiorstw (wyłącznie tutaj będą mogli przedsiębiorcy, którzy zaproponowali zadania do realizacji w ramach *Koncepcji*...).
2. Program Operacyjny Kapitał Ludzki w przypadku projektów dotyczących podnoszenia wiedzy i kompetencji.
3. Środki Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego – możliwość ubiegania się o wsparcie w każdym kolejnym roku może przebiegać na innych zasadach, stąd konieczność monitoringu w tym zakresie.

4. Środki Ministra Sportu i Turystyki (uwaga j.w.).
5. Środki Totalizatora Sportowego.
6. I inne

11.2 Zarządzanie programem monitoringu

11.2.1 Zarządzanie programem

Istotnym wymogiem, stawianym dokumentom szczebla strategicznego, jest wewnętrzny system monitorowania i ewaluacji postępów we wdrażaniu oraz osiąganiu założonych celów, a w konsekwencji osiągnięcie stanu zakładanego w perspektywie strategicznej. Gromadzenie i interpretacja danych dotyczących *Koncepcji...* pozwala na bieżące korekty działań podmiotów ją wdrażających w razie wystąpienia ewentualnych nieprawidłowości. Konieczne jest zatem stworzenie pełnego systemu, obejmującego:

- monitoring, czyli podsystem zbierania i selekcjonowania informacji,
- ewaluację, czyli podsystem oceny i interpretacji zgromadzonego materiału.

Podstawowym celem funkcjonowania systemu monitoringu *Koncepcji...* jest gromadzenie i przetwarzanie informacji o stanie realizacji *Koncepcji...* oraz identyfikacja barier w tym zakresie (o ile będą występowały).

Wdrażanie *Koncepcji...* będzie się odbywać poprzez **Programy realizacyjne rozwoju subregionalnego produktu turystycznego wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego** (*Programy realizacyjne...*) Istotnym elementem każdego programu jest wyszczególniona tam wiązka zadań jakich realizacji podejmie się gmina/powiat. Ponadto zawarty tam zostanie, dopasowany do wytyczonych zadań planowany harmonogram finansowy i realizacyjny. Celowe jest stworzenie wokół *Koncepcji...* korzystnego klimatu dzięki włączeniu w proces wdrażania a następnie aktualizacji *Programów realizacyjnych...* instytucji społecznych i gospodarczych. Stworzony przez nie szeroki horyzont, przyczyni się wydatnie do sukcesu *Koncepcji...*

Odpowiedzialność za wdrażanie *Koncepcji* spoczywała będzie na **władzach poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego** – ich organach wykonawczych (wójtach/burmistrzach lub zarządach powiatów) w zakresie wdrażania obowiązującego na ich terenie *Programu realizacyjnego...* Suma wdrożonych *Programów realizacyjnych...* stanowiła będzie o poziomie zaawansowania realizacji całej *Koncepcji...*

Przewiduje się powołanie do życia **Zespołu ds. Wdrażania *Koncepcji...*** W jego skład wchodzić będą wójtowie/burmistrzowie poszczególnych jednostek znajdujących się w Subregionie oraz personel pomocniczy obsługujący organizacyjnie proponowane ciało. Zespół będzie odpowiedzialny za następujące zadania:

- koordynowanie prac Pełnomocnika ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego – określanie jego zadań w trybie rocznym,
- monitoring (analiza raportów z przebiegu realizacji *Koncepcji...*),
- nadzór nad prawidłowością realizacji *Koncepcji...*
- prace koncepcyjne nad aktualizacją *Koncepcji...*

Pełnomocnik ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego to podmiot, który z założenia będzie koordynował wdrażanie *Koncepcji...* Szczegółowa charakterystyka

tej „instytucji” zawarta została w Celu Operacyjnym 4.4. Utworzenie stanowiska Pełnomocnika ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego.

11.2.2 Monitorowanie i ewaluacja

Istotą monitoringu jest gromadzenie, opracowywanie i przekazywanie informacji przydatnych w zarządzaniu rozwojem subregionalnego produktu turystycznego. Przedmiotem monitoringu będzie tu Subregion, pojmowany jako spójny system społeczno-ekonomiczno-ekologiczny. Oznacza to, że rozwój będący efektem wdrażania *Koncepcji...* powinien być ujmowany w płaszczyznach:

- społeczność Subregionu,
- gospodarka Subregionu ze szczególnym uwzględnieniem branż obsługujących ruch turystyczny,
- środowisko przyrodnicze,
- infrastruktura, ze szczególnym uwzględnieniem infrastruktury obsługi ruchu turystycznego.

Proces monitorowania polegał będzie na systematycznym obserwowaniu zmian zachodzących w ramach poszczególnych *Programów realizacyjnych...* oraz celów wytyczonych w *Koncepcji...* i składał się będzie z następujących etapów:

Tabela nr 26. Etapy procesu monitorowania <i>Koncepcji...</i>			
LP	ETAP	ZADANIA	WYNIKI I PROCEDURY
1.	Zbieranie danych i informacji	- zbieranie danych	materiał empiryczny stanowiący podstawę do analiz i ocen
2	Analiza danych i informacji	- uporządkowanie, przetworzenie i analiza danych oraz ich archiwizacja	Materiał służący przygotowaniu raportów
3.	Przygotowywanie raportów	zestawienie otrzymanych danych w raporty	roczne raporty (w razie potrzeby raportowanie kwartalne)
4.	Ocena wyników (porównanie z aktualnymi normami)	-ocena porównawcza osiągniętych wyników z założeniami	określenie stopnia wykonania przyjętych zapisów strategii (w wypadku stwierdzenia znacznych odchyłeń przejście do punktu 5 oraz możliwość wprowadzenia raportów kwartalnych.)
5.	Identyfikacja odchyłeń	- ocena rozbieżności pomiędzy założeniami a rezultatami	przygotowanie materiału dla dalszych działań
6.	Analiza przyczyn odchyłeń	- poszukiwanie i określenie przyczyn zaistniałej sytuacji	przygotowanie materiału dla dalszych działań o charakterze korygującym
7.	Planowanie korekty	- zmiana dotychczasowych metod realizacji bądź wprowadzenie nowych	określenie i akceptacja działań korygujących

Podmiotem realizującym będzie Pełnomocnik ds. Rozwoju Subregionalnego Produktu Turystycznego.

Podstawowym celem monitoringu jest uzyskanie mierzalnych wyników progresji osiągnięcia celów *Koncepcji...* Konieczne będzie więc opracowanie zestawu wskaźników

agregujących wyniki działań podejmowanych na rzecz rozwoju subregionalnego produktu turystycznego. Ich opracowanie będzie jednym z pierwszych zadań Pełnomocnika.

Podstawowym dokumentem w procesie monitoringu i ewaluacji będzie raport monitoringowy *Koncepcji...*. Dokument ten będzie powstawał w oparciu o dane zawarte w raportach cząstkowych oraz dane pochodzące ze statystyki ogólnej. Odpowiedzialnym za raportowanie czyni się wszystkie podmioty zaangażowane w realizację *Koncepcji...*. Raport będzie sporządzany przez Pełnomocnika. Stanowić on będzie podstawę do podejmowania ewentualnych działań korygujących. Raport sporządzany będzie w okresach rocznych, w terminie do końca lutego roku następującego po okresie będącym przedmiotem monitorowania. Zasadniczym okresem monitorowania jest rok kalendarzowy.

Raporty monitoringowe podlegają zatwierdzeniu przez Zespół ds. Wdrażania *Koncepcji...*. Na podstawie informacji zawartych w raportach Zespół podejmuje działania mające na celu usunięcie ewentualnych nieprawidłowości.

11.2.3 Mechanizmy partnerstwa i współpracy międzysektorowej

Mechanizmy partnerstwa i współpracy międzysektorowej zostały uznane za niezwykle ważne w przypadku Subregionu Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy. Z tego też względu znalazły swoje odzwierciedlenie w postaci Celu Strategicznego nr 3: „Rozwój aktywności mieszkańców i współpracy międzysektorowej na rzecz rozwoju subregionalnego produktu turystycznego”. Zaproponowane w tym celu strategiczne cele operacyjne podchodzą do zagadnienia wieloaspektowo zakładając konieczność zarówno aktywności władz lokalnych – ich inicjatywę, jak też wzrost zaangażowania podmiotów gospodarczych i organizacji społecznych. Szczegóły na temat funkcjonowania całego systemu zamieszczone zostały w opisie wskazanych celów.

11.3 Etapy realizacji

Koncepcja subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy posiada perspektywę strategiczną, a więc długi horyzont czasowy. Jest to ponadto opracowanie, które z jednej strony wyznacza kierunki strategicznego rozwoju turystyki na przedmiotowym obszarze, z drugiej zaś przygotowuje go do korzystania ze wsparcia prowadzonego przez Unię Europejską w ramach wspólnej polityki regionalnej. Z tego też względu niniejszą *Koncepcję...* dostosowano do terminarza okresów programowych UE.

Zadania zaplanowane do realizacji przez poszczególne gminy/powiaty w ramach właściwych dla nich *Programów realizacyjnych...*, przewidziane są do wdrożenia do roku 2013 (w tym czasie powinno nastąpić rozpoczęcie inwestycji/przedsięwzięcia). Dalsze zewnętrzne perspektywy finansowe oraz weryfikacja zaawansowania procesów implementacji *Koncepcji...* w roku 2013 pozwolą ocenić trafność poziomu operacyjnego i (ewentualnie) strategicznego oraz dokonać wyboru nowych zadań. Na tej podstawie można przyjąć, że horyzont operacyjny 2009 – 2013 stanowi **I etap realizacji** *Koncepcji...*. Po roku 2013 nastąpi **II etap realizacji**. Na jego potrzeby opracowane zostaną nowe wersje *Programów*

realizacyjnych.... Czteroletnia perspektywa spełnia w tym przypadku metodologiczny wymóg dla średniookresowego planowania działań w odniesieniu do jednostek samorządu terytorialnego. Sytuacja taka nie oznacza, iż *Programy realizacyjne*... mają charakter niezmienny. Jak przewidziano w systemie zarządzania Koncepcją... prowadzony monitoring oraz ewaluacje pozwolą je korygować i dostosowywać do panujących warunków w trybie rocznym.

11.3.1 Horyzont operacyjny 2007 – 2013

Horyzont operacyjny 2007 – 2013 został zaprogramowany w ramach *Koncepcji*... jako I etap realizacji tego opracowania. W tym czasie gminy, powiaty, organizacje społeczne oraz przedsiębiorcy z obszaru Subregionu podejmowali będą działania, które doprowadzą do realizacji Programów realizacyjnych przyjętych dla poszczególnych jednostek.

Za podstawowy mechanizm wsparcia przyjęto Regionalny Program Operacyjny dla Dolnego Śląska na lata 2007 – 2013, w którym przewidziano przeznaczenia wsparcia na rozwój turystyki – Priorytet nr 6 (więcej na ten temat napisano w punkcie 11.1).

11.3.2 Szacunkowy kosztorys wdrożenia programu

Zadania zaproponowane do realizacji w ramach niniejszej *Koncepcji*... osiągnęły szacowaną wartość **126 171 845 PLN**. Część z tych środków gminy, organizacje społeczne, przedsiębiorcy będą musieli ponieść z własnego budżetu. Znaczny procent można jednak będzie pokryć podejmując starania o wsparcie zewnętrzne.

Podkreślić należy, że wskazana suma dotyczy zadań, które mają charakter inwestycyjny (ewentualnie promocyjny), tymczasem *Koncepcja*... przewiduje również realizację zadań niezależnych od wsparcia finansowego, jak: Opracowanie i wdrożenie systemu wsparcia (drogą uchwały rady gminy) dla podmiotów prowadzących działalność gospodarczą turystyczną i/lub rekreacyjną czy utworzenie stanowiska pełnomocnika ds. rozwoju subregionalnego produktu turystycznego.

11.3.3 Podsumowanie.

Warunkami skutecznego i efektywnego wdrożenia *Koncepcji*... są: odpowiednia koordynacja działań, konsekwencja realizacji oraz stałe dostosowywanie *Koncepcji*... do zmian zachodzących w otoczeniu i samym Subregionie. Najistotniejszą kwestią będzie więc prowadzenie stałego monitoringu oraz dostosowanie działań tak, aby wykorzystywać nadarzające się szanse, wzmocniać mocne strony oraz niwelować niedostatki.

Kolejne etapy realizacji *Koncepcji*... powinny w jeszcze większym stopniu przybliżyć Subregion do realizacji zaplanowanych produktów sieciowych.

ZALACZNIK Nr 1

Tabela nr . Zadania inwestycyjne realizujące rozwój subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego wchodzących w skład Subregionu.						
l.p.	Obszar realizacji inwestycji (gmina)	Podmiot wnioskujący	Nazwa zadania	Szacowana wartość zadania	Przewidywany czas realizacji	Możliwość finansowania z RPO
1	2	3	4	5	6	7
Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Cieszków						
1/1	Cieszków	Gmina Cieszków	Rozbudowa infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej przy stadionie sportowym w m. Cieszków	160 000	2009 - 2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
2/2	Cieszków	Gmina Cieszków	Rozbudowa infrastruktury towarzyszącej przy Kościele NMP w Cieszkowie	150 000	2009	Priorytet 6 Działanie 6.4
3/3	Cieszków	Gmina Cieszków	Utworzenie punktu informacji turystycznej wraz z izbą regionalną	350 000	2009 - 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2/6.4
4/4	Cieszków	Gmina Cieszków	Modernizacja infrastruktury szlaków turystycznych gminy	200 000	2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
5/5	Cieszków	Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Cieszkowskiej	Rewitalizacja zabytkowego parku w miejscowości Cieszków	150 000	2010 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.4
6/6	Cieszków	Prywatny przedsiębiorca (Anna Steblecka)	Adaptacja budynku usługowo-handlowego na cele turystyczno-usługowe	255 000	2009 – 2013	Priorytet 1
7/7	Cieszków	Prywatny przedsiębiorca (Karol Chiliński)	Utworzenie Ośrodka Turystycznego	2 800 000	2009 – 2011	Priorytet 1
8/8	Cieszków	Prywatny przedsiębiorca (Gospodarstwo Agroturystyczne Guzowice)	Adaptacja budynków gospodarczych na cele wypoczynkowo-rekreacyjne	165 000	2009 - 2012	Priorytet 1
9/9	Cieszków	Prywatny przedsiębiorca (Gospodarstwo Agroturystyczne)	Adaptacja poddasza na pokoje noclegowe dla turystów	40 000	2009	Priorytet 1

		Guzowice)				
10/10	Cieszków	Prywatny przedsiębiorca (Anna Moczulska)	Remont z rozbudową budynku z przeznaczeniem na usługi	350 000	2009 – 2013	Priorytet 1
11/11	Cieszków	Prywatny przedsiębiorca (Teofil Steblecki)	Budowa obiektu turystycznego nad stawem komercyjnym	315 000	2009 – 2013	Priorytet 1
Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Krośnice						
	1	2	3	4	5	6
1/12	Krośnice	Gmina Krośnice	Budowa Międzyregionalnego Centrum Edukacyjno-Turystyczno-Sportowego dla Doliny Baryczy	24 550 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
2/13	Krośnice	Gmina Krośnice	Zintegrowany system informacji turystycznej w gminie Krośnice	120 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2
Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Milicz						
	1	2	3	4	5	6
1/14	Milicz	Gmina Milicz	„Brama do ptasiego raj” – utworzenie ścieżki rowerowej	720 000	2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
2/15	Milicz	Gmina Milicz	Modernizacja punktu informacji turystycznej wraz z niezbędnym wyposażeniem przy ul. Waresiak 7 w Miliczu	250 000	2010 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.4
3/16	Milicz	Gmina Milicz	Rozbudowa i modernizacja szlaków kajakowych w gminie Milicz	190 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
4/17	Milicz	Gmina Milicz	Szlakiem barokowych kościołów w Dolinie Baryczy	100 000	2010	Priorytet 6 Działanie 6.4
5/18	Milicz	Gmina Milicz	Utworzenie szlaku pieszego „Dukt ptasi”	350 000	2011	Priorytet 6 Działanie 6.2
6/19	Milicz	Gmina Milicz	Utworzenie lapidarium w Sułowie	150 000	2010	Priorytet 6 Działanie 6.4
7/20	Milicz	Gmina Milicz	Remont i wyposażenie zabytkowego wiatraka „Kozłak” we wsi Duchowo w celu utworzenia Muzeum Młynarstwa i Wsi Milickiej	700 000	2010 - 2011	Priorytet 6 Działanie 6.4
8/21	Milicz	Gmina Milicz	„Przewodnik - Kajakiem po Baryczy”	250 000	2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
9/22	Milicz	Gmina Milicz	Zakup 7 multimedialnych kiosków przyczyniających się do rozwoju E-usług na terenie gminy Milicz	250 000	2009	Priorytet 6 Działanie 6.2/6.5

10/23	Milicz	Gmina Milicz	Wydanie albumu Przyroda Doliny Baryczy	110 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.4
11/24	Milicz	Prywatny przedsiębiorca (Krzysztof Dobroszczyk)	Stworzenie gospodarstwa agroturystycznego na podbudowie dawnego folwarku wraz z odrestaurowaniem najważniejszych części tego dawnego zespołu folwarcznego	410 000	2009 – 2013	Priorytet 1
12/25	Milicz	Prywatny przedsiębiorca (Krzyszoszczak Małgorzata)	Wypoczynek w Dolinie Baryczy	300 000	2009 – 2013	Priorytet 1
13/26	Milicz	Prywatny przedsiębiorca (Anna Moczulska)	Rozbudowa bazy hotelowej dla restauracji Parkowa w Miliczu	950 000	2009 – 2011	Priorytet 1
14/27	Milicz	Organizacja pozarządowa Fundacja Doliny Baryczy	Dni Karpia – cykl imprez promujących ofertę turystyczną regionu	520 000	2009 – 2015	Priorytet 6 Działanie 6.5
15/28	Milicz	Organizacja pozarządowa Dolnośląska Fundacja Ekorozwoju	Ekomuzeum „Dom Drzewa”	1 335 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2 / 4.7
16/29	Milicz	Organizacja pozarządowa Fundacja Doliny Baryczy	Ekomuzeum Doliny Stawów	730 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2
17/30	Milicz	Organizacja pozarządowa Dolnośląska Fundacja Ekorozwoju	Obserwatorium Natury – uzupełnienie infrastruktury towarzyszącej szlakom turystycznym	520 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2
18/31	Milicz	Organizacja pozarządowa Dolnośląska Fundacja Ekorozwoju	Obserwatorium Natury- promocja aktywnej turystyki przyrodniczej na szlakach turystycznych Subregionu	500 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2
19/32	Milicz	Organizacja pozarządowa Dolnośląska Fundacja Ekorozwoju	Obserwatorium Natury- szkolenia dla rozwoju aktywnej turystyki przyrodniczej	240 000	2009 – 2011	PO KL
20/33	Milicz	Organizacja pozarządowa Fundacja Doliny Baryczy	Podnoszenie jakości usług turystycznych	210 000	2009 – 2011	PO KL
21/34	Milicz Żmigród	Starostwo powiatowe	Kolejka wąskotorowa	14 000 000	2009 – 2015	Priorytet 6 Działanie 6.2

Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Oborniki Śląskie						
	1	2	3	4	5	
1/35	Oborniki Śl	Organizacja społeczna Społeczne Stowarzyszenie Wiejskie Okolice w Osolinie	Centrum Zachowania dziedzictwa regionalnego i kulturowego w Osolinie	300 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.4
2/36	Oborniki Śl.	Gmina Oborniki Śl.	Utworzenie Centrum Kulturalnego Miast Partnerskich	4 000 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.4
3/36	Oborniki Śl.	Salwatorianie Bagno	Adaptacja obiektów zakonnych w m. Bagno celem dostosowania do pełnienia nowych funkcji.	1 690 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.4
4/37	Oborniki Śl.	Starostwo Powiatowe w Trzebnicy	Przystosowanie substancji zabytkowej pałacu w Rościszewicach do pełnienia funkcji Europejskiego Centrum Wolontariatu	7 500 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.4
5/38	Oborniki Śl.	Starostwo Powiatowe w Trzebnicy	Modernizacja schroniska młodzieżowego w Kuraszkwie	400 000	2010 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.5
Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Prusice						
	1	2	3	4	5	6
1/39	Prusice	Gmina Prusice	Turystyczno-rekreacyjne zagospodarowanie terenu przy ul. Młynarskiej w Prusicach (budowa basenu otwartego)	1 560 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2
2/40	Prusice	Gmina Prusice	Turystyka kulturowa w gminie Prusice poprzez rewitalizację elewacji zabytkowego Ratusza, wieży widokowej oraz Rynku i utworzenie Punktu Informacji Turystycznej	6 500 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.4
3/41	Prusice	Gmina Prusice	Sportowo- rekreacyjne zagospodarowanie działki nr 263/2 w Skokowej”	1 175 000	2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Trzebnica						
	1	2	3	4	5	6
1/42	Trzebnica	Gmina Trzebnica	Budowa sportowo-rekreacyjnego kompleksu basenowego w Trzebnicy	36 843 000	2008 -2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
2/43	Trzebnica	Gmina Trzebnica	Park Aktywnego Wypoczynku	11 500 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2

3/44	Trzebnica	Gmina Trzebnica	Linowy Park Rozrywki	1 000 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
4/45	Trzebnica	Gmina Trzebnica	PROMOCJA TURYSTYKI AKTYWNEJ	500 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
5/46	Trzebnica	Prywatny przedsiębiorca	Modernizacja bazy noclegowej przy ul. Leśnej w Trzebnicy na potrzeby hotelu pobytowego dla drużyn – finalistów UEFA EURO 2012	12 000 000	2008 – 2010	Priorytet 1
6/47	Trzebnica	Gmina Trzebnica	Budowa zimowego obiektu sportowego w Trzebnicy	800 000	2008 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
7/48	Trzebnica	Parafia Rzymskokatolicka pw. Św. Bartłomieja Ap. i Św. Jadwigi Śląskiej w Trzebnicy i Towarzystwo Boskiego Zbawiciela (Księża Salwatorianie) Dom Zakonny w Trzebnicy	Rewitalizacja obiektów dziedzictwa kulturowego na terenie Międzynarodowego Sanktuarium Św. Jadwigi w Trzebnicy	18 937 000	2008 – 2015	Priorytet 6 Działanie 6.4
8/49	Trzebnica	Kongregacja Sióstr Miłosierdzia Św. Karola Boromeusza	Rewitalizacja Pocysterskiego Zespołu Klasztorowego w Trzebnicy	23 700 000	2008 – 2015	Priorytet 6 Działanie 6.4
9/50	Trzebnica	Gmina Trzebnica	Utworzenie pieszych i rowerowych szlaków turystycznych wraz z niezbędną infrastrukturą w gminie Trzebnica	1 200 000	2008 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
10/51	Trzebnica	Gmina Trzebnica	Utworzenie pieszych i rowerowych szlaków turystycznych wraz z niezbędną infrastrukturą w Lesie Bukowym w Trzebnicy	600 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
11/52	Trzebnica	Gmina Trzebnica	Zintegrowany system informacji turystycznej w gminie Trzebnica	400 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.5
12/53	Trzebnica	Gmina Trzebnica	Zintegrowany system promocji turystycznej w Gminie Trzebnica	500 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2/6.4/6.5

Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Twardogóra						
	1	2	3	4	5	6
1/54	Twardogóra	Gmina Twardogóra	Budowa kąpieliska otwartego z budynkiem zaplecza wraz z lodowiskiem w Twardogórze	9 536 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
2/55	Twardogóra	Gmina Twardogóra	Budowa ładowiska i toru crossowego wraz z zapleczem technicznym i terenem sportowo-rekreacyjnym	2 100 000	2011 – 2012	Priorytet 6 Działanie 6.2
3/56	Twardogóra	Gmina Twardogóra	Wytyczenie szlaków turystycznych i modernizacja istniejących wraz z budową infrastruktury towarzyszącej	150 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
4/57	Twardogóra	miasto	Remont Kościołka ewangelickiego	500 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.4
5/58	Twardogóra	Gmina Twardogóra	Zespół pałacowy w Goszczu, fragment skrzydła pn. - zach. - restauracja budynku z przeznaczeniem na cele kulturalne	2 030 454	2010 – 2015	Priorytet 6 Działanie 6.4
6/59	Twardogóra	Gmina Twardogóra	Organizacja imprezy międzynarodowej Dni Sztuki Meblarskiej	1 000 000	2010 – 2015	Priorytet 6 Działanie 6.5
7/60	Twardogóra	Gmina Twardogóra	Zintegrowany system informacji turystycznej w gminie Twardogóra	275 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.5
8/61	Twardogóra	Gmina Twardogóra	Zintegrowany system promocji turystycznej w Gminie Twardogóra	300 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2/6.4
Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Wisznia Mała						
	1	2	3	4	5	6
1/62	Wisznia Mała	Gmina Wisznia Mała	Ścieżka rowerowa trasą dawnej kolejki wąskotorowej	70 000	2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
2/63	Wisznia Mała	Gmina Wisznia Mała	Wieża widokowa na Wiszniaku	13 400	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2
3/64	Wisznia Mała	Prywatne przedsięw.	Rozbudowa ośrodka rekreacyjno – wypoczynkowego na terenach po górniczych kopalni piasku „Pierwoszów”	4 100 000	2009 – 2013	Priorytet 1

Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Zawonia						
	1	2	3	4	5	6
1/65	Zawonia	prywatny przedsiębiorca	Rozbudowa zagrody turystycznej	412 000	2010 – 2013	Priorytet 1
2/66	Zawonia	prywatny przedsiębiorca	Centrum Turystyczne - budowa	3 300 000	2010 – 2013	Priorytet 1
Program realizacyjny rozwoju subregionalnego produktu turystycznego Wzgórz Trzebnickich i Doliny Baryczy dla Gminy Żmigród						
	1	2	3	4	5	6
1/67	Żmigród	Gmina Żmigród	Zagospodarowanie turystyczne zbiornika retencyjnego „Jamnik”	2 500 000	2010 – 2012	Priorytet 6 Działanie 6.2
2/68	Żmigród	Gmina Żmigród	Regionalny Punkt Informacji Turystycznej	250 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.4
3/69	Żmigród	Gmina Żmigród	Kampania reklamowa Żmigrodu oraz Zespołu Pałacowo – Parkowego	120 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.4
4/70	Żmigród	Gmina Żmigród	Utworzenie ścieżki historyczno – przyrodniczej na terenie Zespołu Pałacowo Parkowego	23 000	2009 – 2010	Priorytet 6 Działanie 6.2
5/71	Żmigród	Gmina Żmigród	Budowa basenu otwartego z krytą pływalnią sportową	15 500 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
6/72	Żmigród	Gmina Żmigród	Promocja walorów turystyki aktywnej Ziemi Żmigrodzkiej	165 000	2009 – 2011	Priorytet 6 Działanie 6.2
7/73	Żmigród	Towarzystwo Miłośników Ziemi Żmigrodzkiej miasto	Promocja walorów kulturowych Ziemi Żmigrodzkiej	135 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.4
8/74	Żmigród	Nadleśnictwo Żmigród	Zintegrowany system turystyki aktywnej na terenie Nadleśnictwa Żmigród	6 600 000	2009 – 2013	Priorytet 6 Działanie 6.2
Ogólna wartość zadań inwestycyjnych				126 171 845 PLN		